

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKİLÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ**

FRANSIZ KAYNAKLARINA GÖRE LOZAN BARIŞ KONFERANSI'NDA FRANSA

Doktora Tezi

Öğrencinin Adı

Oğuz GÜLCAN

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Bige SÜKAN

Ankara-2014

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKİLÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

FRANSIZ KAYNAKLARINA GÖRE LOZAN BARIŞ KONFERANSI'NDA FRANSA

Doktora Tezi

Tez Danışmanı : Prof.Dr. Bige SÜKAN

Tez Jürisi Üyeleri
Adı ve Soyadı

İmzası

Prof.Dr.Temuçin Faik ERTAN (Başkan)

.....

Prof.Dr. Bige SÜKAN (Danışman)

.....

Prof. Dr.Oğuz AYTEPE

.....

Prof.Dr.Yonca ANZERLİOĞLU

.....

Doç Dr.Hakan UZUN

.....

Tez Sınavı Tarihi : 11 Temmuz 2014

Yukarıdaki sonucu onaylarım.

(imza)

Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN
Enstitü Müdürü

ÖZET

Mudanya Ateşkes Anlaşması'nın imzalanmasından sonra, "Doğu Sorunu" kapsamındaki meselelerin çözümlenmesi Lozan Barış görüşmeleri ile gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmeler, İtilaf Devletleri ile saltanatı kaldırarak milli egemenlik kavramına ne kadar önem verdiğini gösteren yeni Türkiye arasında yapılmıştır.

İtilaf Devletleri kanadında ise 20 Ekim 1921 Ankara Anlaşması ile Türklerle olan ilişkilerini barışçıl bir platforma taşıyan Fransa da yer almıştır. Fransa o tarih itibariyle Türk topraklarında en fazla yatırım yapan ve bir o denli alacaklı durumunda olan batı ülkesiydi.

Barış görüşmeleri kapsamında çözümlenmesi gereken birçok mesele bulunuyordu ve bunların her biri İtilaf Devletleri'nden birinin doğrudan ilgi alanındaydı. Bu nedenle görüşmelerin ne kadar çetin ve zor geçeceğini tahmin etmek zor değildi.

Lozan barış görüşmeleri, 20 Kasım 1922 tarihinde başlamış ve 24 Temmuz 1923 tarihinde sona ermiştir. Bu süreç içinde konferans çalışmalarına bir defa ara verilmek durumunda kalınmıştır. Görüşmeler sırasında Fransa, esas itibariyle kapitülasyonlar, azınlıkların hakları, Osmanlı borçları, imtiyazlar ve kuponların ödenmesi meseleleri ile diğer konulara kıyasla daha fazla alakadar olmuştur.

Fransa için önemli bir başka konu da Ankara Anlaşması ile belirlenen Türkiye-Suriye sınırının teyit edilmesi idi. Zira Fransa'nın Suriye'ye karşı tarihsel bir ilgisi vardı ve bu ülkedeki menfaat alanları Türkiye'deki menfaat alanları kadar önemliydi.

Bununla birlikte, görüşmeler ile aynı tarihlere çakışan Almanya ile Fransa arasında Ruhr anlaşmazlığı da bulunmaktaydı. Fransa bu konu ile bu bölgedeki maddi emellerini gerçekleştirmek adına Lozan'a kıyasla daha fazla ilgilenmiştir.

Lozan barış görüşmeleri sonucunda, Fransa kendisi için önemli olan konuların bir kısmından barışın sağlanması adına feragat etmiştir. Bu politika ve ulaşılan sonuç Fransız kamuoyunda çeşitli eleştirilere neden olmuştur. Fransa için çok önemli olan kapitülasyonlar kaldırılmış, Türkiye'de yaşayan yabancıların haklarının yasal güvence altına alınması sağlanmıştır. Osmanlı borçları, kuponların ödenmesi gibi konular ise konferans sonrasına bırakılmıştır.

Lozan Barış Antlaşması ile Fransa, diğer müttefikleri gibi yeni Türkiye'nin bağımsız ve egemen bir ülke olduğu gerçeğini kabul etmiştir.

ABSTRACT

After the signing of the Mudanya Armistice, the Lausanne peace talks had been held for the resolution of existing issues in the framework of "Eastern Question". These negotiations were made between the new Turkey which demonstrated how much importance it attached to the notion of national sovereignty having removed reign, and the Entente.

France, which had taken its relations with Turkey to a peaceful platform by the 20 October 1921 Treaty of Ankara took its part at the Entente wing. France, as of then, was a country which had made the most investments in the Turkish territory as well as the biggest debtee among other western countries.

There were many issues to be resolved within the context of peace negotiations, each of which had direct interest of any one of the Entente Powers. Therefore, it was no wonder to predict how tough and difficult negotiations would be.

Lausanne peace negotiations which started on 20 November 1922 ended on 24 July 1923. In the process, the conference was obliged to be adjourned only once. During the talks, France primarily had more concerns with the questions regarding Capitulations, minority rights, Ottoman debts, privileges and payment of coupons compared to those of the other issues.

Another important issue for France was the verification of the Turkey-Syria border as determined by the Treaty of Ankara. It was because France had a vested interest in Syria which leaned on deep rooted history, and areas of interest in this country were as important as those in Turkey.

However, coincided on the same date with talks was the dispute over Ruhr between Germany and France. The French Government and the public were more interested in this dispute compared to those in Lausanne in order to materialize their ambitions in that region.

At end of the peace negotiations in Lausanne, France renounced some of its interests which it attached importance in order to establish peace. This policy and the results attained had been exposed to the French public criticism. However, with the peace agreement in force, capitulations were abolished, the Turkey- Syria border was verified, and the rights of expats living in Turkey were taken under legal guarantees. Issues such as Ottoman debts, the payment of coupons were put over to a post conference process.

With the Lausanne Peace Treaty, France, as did the other allies, recognized the fact that new Turkey was an independent and sovereign country.

ÖNSÖZ

Cumhuriyet tarihimizin önemli dönüm noktalarından olan Lozan barış görüşmeleri ve bu görüşmeler sonucunda imzalanan Barış Antlaşması, gerek iç politika gerekse dış politika kapsamında her zaman dikkate alınması gereken konuları bünyesinde barındıran bir özelliğe sahiptir.

Lozan Barış Antlaşması, görüşmelerin yapıldığı dönem itibariyle özellikle Türkiye'deki siyasi, ekonomik ve kültürel menfaat alanlarının genişliği ile öne çıkan Fransa ile olan ikili ilişkilerimize yön vermek ve geleceği tasarlamak adına önemli bir referanstır.

Lozan Barış Antlaşması ve süreci, içeriğindeki konuların çeşitliliği ve karmaşıklığı bakımından akademik olarak üzerinde her zaman çalışılabilecek bir dönem özelliğindedir. Araştırma konusu olarak seçtiğim, Lozan Barış Konferansı'nda Fransa'nın tutumu ve diplomatik faaliyetlerinin Fransız kaynaklarına göre incelenmesi, bu döneme farklı bir bakış açısı ile bakılmasını sağlamıştır.

Osmanlı Devleti döneminden itibaren Fransa'ya kapitülasyonlar kapsamında tanınmış imtiyazlar ve buna paralel olarak gelişen eğitim, dini ihtiyaçlar, ticari faaliyetler, ekonomik düzenlemeler vb. konular "Doğu Sorunu" nun bir parçası olmuşlardır.

Kurtuluş savaşının tamamlanıp Türk ordusunun İzmir'e girmesiyle, Anadolu'da yeni bunalımlar ortaya çıkmış, bu bunalımların üstesinden gelebilmek için önce Mudanya Ateşkes Anlaşması imzalanmış, daha sonra da Lozan'da barış görüşmeleri sürecine başlanmıştır.

Bu dönemin şimdiye kadar hiç yayımlanmamış Fransız Arşiv Belgeleri ve Fransız basını ışığında çalışılması araştırmamın özgünlüğünü ortaya koymaktadır. Bu belge, gazete ve dergilerin yanı sıra ikinci elden yerli ve yabancı (özellikle Fransızca yayınlar ile bazı yayımlanmış İngiliz belgeleri ve İngilizce basılı yayınlar) kaynaklar taranmıştır. Böylece Lozan barış görüşmeleri hakkında daha önce çeşitli vesileler ve farklı kaynaklar kullanılarak yapılmış çalışmalara katkı sağlamak ve görüşme sürecinin bilinmeyen yönlerini aydınlığa kavuşturmak amaçlanmıştır.

Tezin hazırlanması sırasında gösterdiği ilgi ve yönlendirici eleştirilerinin yanı sıra Fransız arşiv belgeleri konusunda çalışmam için beni teşvik eden ve bu belgeler üzerinde çalışma yöntemini oluşturmama rehberlik eden tez danışmanım Prof. Dr. Bige SÜKAN'a, her bir "Tez İzleme Komitesi" toplantısında bilimsel yaklaşımları ve önerileriyle tezimin daha iyi olması için gayret sarf eden hocalarım Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN ile Prof. Dr. İzzet ÖZTOPRAK'a, Fransa'da yaptığım çalışmalar sırasında beni desteklerinden yoksun bırakmayan Türkiye'nin Fransa Büyükelçiliği'nde görevli dostum Mustafa Armand

DEMİR'e, tez hazırlık sürecinde bana manevi destek veren eşim Güniz GÜLCAN'a ve her daim idari konularda yardımcı olan Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Öğrenci İşleri Şefi Fatma MESCI'ye teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

Oğuz GÜLCAN

Ankara, 2014

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	III
ABSTRACT.....	IV
ÖNSÖZ.....	VI
İÇİNDEKİLER.....	VIII
KISALTMALAR.....	XII
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

LOZAN BARIŞ KONFERANSI ÖNCESİNDEKİ GELİŞMELER VE FRANSA

A. MUDANYA ATEŞKES ANLAŞMASI'NDAN SONRA MEYDANA GELEN GELİŞMELER VE FRANSA'NIN ETKİNLİĞİ.....20

1. Barış Konferansı'nın Yeri ile Zamanının Belirlenmesi ve Fransa'nın Etkisi.....20
2. İtilaf Devletlerinin Lozan Konferansı'na T.B.M.M. Hükümeti ile Osmanlı Hükümeti'ni Davet Etmesi, Saltanatın Kaldırılması ve Fransa'daki Yankıları.....26
3. Konferansa Katılacak Türk Heyetinin Belirlenmesi ve İsmet Paşa'nın Fransa'daki Resmi Temasları.....35

B. KONFERANS ÖNCESİNDE FRANSA'NIN DIŞ POLİTİKASI, DİPLOMATİK FAALİYETLERİ VE KONFERANSA KATILACAK FRANSIY HEYETİNİN BELİRLENMESİ.....51

- 1.Konferans Öncesinde Fransa'nın Dış Politikası ve Diplomatik Faaliyetleri.....51
2. Konferansa Katılacak Fransız Heyetinin Belirlenmesi..... 67

C. FRANSA'NIN KONFERANSTAN BEKLENTİLERİ.....70

İKİNCİ BÖLÜM

LOZAN BARIŞ KONFERANSI BİRİNCİ DÖNEM GÖRÜŞMELERİNDE FRANSA'NIN TUTUMU (20 KASIM 1922- 04 ŞUBAT 1923)

A. KONFERANSIN AÇILIŞI.....	84
B. BİRİNCİ KOMİSYON ÇALIŞMALARI (TOPRAK, ASKERLİK VE BOĞAZLARA AİT İŞLERKOMİSYONU).....	88
1. Trakya Sınırı Meselesi.....	88
2. Ege Adaları Meselesi.....	93
3. Harp Esirleri ve Ahalinin Mübadelesi.....	94
4. Boğazlar Rejimi Meselesi.....	98
5. Azınlıkların Korunması Meselesi.....	123
6. Musul Meselesi.....	129
C. İKİNCİ KOMİSYON ÇALIŞMALARI (TÜRKİYE'DE YABANCILARIN TABİ OLACAĞI USULLER KOMİSYONU).....	138
1. Kapitülasyonlar, Yabancılara Uygulanacak Yargı ve Vergi Rejimi.....	138
2. Yabancı Okullar, Uyrukluk ve Eski Yapıtlara İlişkin Düzenleme.....	145
D. ÜÇÜNCÜ KOMİSYON ÇALIŞMALARI (İKTİSAT VE MALİYE SORUNLARI KOMİSYONU).....	147
1. Borçlar, İşgal Giderleri, Savaş Zararları.....	147
2. Ulaştırma ve Taşıma İşleri ile Gümrük ve Ticaret Rejimi.....	155
3. İktisat Sorunları.....	157
4. Sağlık İşleri.....	159

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

LOZAN BARIŞ KONFERANSI'NA ARA VERİLMESİ

A. GÖRÜŞMELERİN KESİNTİYE UĞRAYACAĞININ BELİRTİLERİ VE KESİNTİ SEBEPLERİ.....	160
B. TÜRK FRANSIZ İLİŞKİLERİ.....	169
C. FRANSA'NIN MÜTTEFİKLER İLE İLİŞKİLERİ.....	178
D. FRANSIZ HÜKÜMETİ İLE KAMUOYUNUN BEKLENTİLERİ, TEPKİLERİ VE YORUMLARI.....	185

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

LOZAN BARIŞ KONFERANSI İKİNCİ DÖNEM GÖRÜŞMELERİNDE FRANSA'NIN TUTUMU (23 NİSAN 1923-24 TEMMUZ 1923)

A. İKİNCİ DÖNEM GÖRÜŞMELERİNİN BAŞLAMASI.....	192
B. BİRİNCİ KOMİTE ÇALIŞMALARI.....	193
1. Sınırlar Meselesi.....	193
2. Meis Adası, Ada-Kale ve Kıbrıs Adası.....	196
3. Kapitülasyonların Sonlandırılması ile Yabancılara Uygulanacak Rejim, Yerleşme ve Yargı Yetkisi.....	197
4. Türkiye'deki Din ve Eğitim Kurumları ile Hastanelere Uygulanacak Rejim.....	200
C. İKİNCİ KOMİTE ÇALIŞMALARI.....	202
1. Borçlanmalar, Kambiyo ve Ödemeler.....	202
2. Sağlık İşleri.....	207
3. Tamirat Konuları.....	208
D. ÜÇÜNCÜ KOMİTE ÇALIŞMALARI.....	218
1. Ticaret Sözleşmesi.....	218

2. İktisadi Konular.....	220
--------------------------	-----

BEŞİNCİ BÖLÜM

LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI'NIN İMZALANMASI

A. BARIŞ ANTLAŞMASI'NIN İMZALANMASI.....	231
B. FRANSIZ HÜKÜMETİ VE FRANSIZ KAMUOYUNUN DEĞERLENDİRMELERİ.....	236
SONUÇ.....	245
KAYNAKÇA.....	254
EKLER.....	262
ÖZGEÇMİŞ.....	336

KISALTMALAR

A.B.D. :	Amerika Birleşik Devletleri
A.g.e. :	Adı Geçen Eser
A.g.m. :	Adı Geçen Makale
Bkz.:	Bakınız
C.:	Cilt
Co.:	Company
Gen.:	General
Gn.Kur.:	Genel Kurmay
MAE :	Ministère des Affaires Etrangères
M.C. :	Milletler Cemiyeti
S.:	Sayfa
T.B.M.M.:	Türkiye Büyük Millet Meclisi
Tel.:	Telgraf
Vol.:	Volume
y.y.:	Yüzyıl

GİRİŞ

Lozan barış görüşmelerinin Cumhuriyet tarihindeki önemi, görüşmeler sonucunda imzalanan antlaşma metninin Müttefikler ile yıllardır süren savaşı sadece sona erdirmiş olmasında değil, aynı zamanda yeni Türk Devletinin bağımsızlığını da belgelemiş olmasındadır.

Lozan Barış Antlaşması, Osmanlı İmparatorluğu'nun tasfiye edildiği bir antlaşmadır.¹ Lozan'da bugünkü milli sınırlar tanınmış ve egemenlik onaylanmıştır. Avrupa'dan Asya'ya ve Afrika'ya kadar uzanan Osmanlı İmparatorluğu, tarih sahnesindeki yerini Lozan ile yeni Türkiye Cumhuriyeti'ne bırakmıştır. Ayrıca, Birinci Dünya savaşı sonrasında imzalanan diğer anlaşmalar hükmünü yitirdiği halde, Lozan Barış Antlaşması hâlâ geçerliliğini korumaktadır.² Nitekim İsmet İnönü'ye göre Lozan Barış Antlaşması, Türk siyasi hayatında başlı başına bir yer tutan milli bir eser niteliğindedir ve yeni bir Türk devletinin kurulmasında temel unsur olan siyasi bir vesikadır, aynı zamanda devletin temel idare kurallarına öncülük ve kılavuzluk etmektedir.³

Lozan Barış Antlaşması, Türkiye'nin uluslararası alandaki mevcudiyetinin tescilidir. Lozan'da sadece Türkiye'nin bağımsızlığı, egemenliği ve diğer devletler ile olan eşit statüsü onaylanmakla kalmamış, aynı zamanda 19. yy. başından itibaren emperyalist Avrupa devletlerinin Osmanlı topraklarında, kapitülasyonlar marifetiyle kurduğu yarı sömürge düzeni de hükmünü yitirmiştir.⁴

Kapitülasyonlar Türkiye ile Fransa arasında bilinen en eski diplomatik ve ekonomik ilişkinin başlangıcı olmuştur. 1535 yılında Kanuni Sultan Süleyman, Fransız Kralı I. François'ı düşmanı Charles Quint'in elinden kurtarmış, ardından Fransa'ya "kapitülasyon" adı verilen ekonomik, hukuki, kültürel ayrıcalıklar tanımıştır.⁵

Bununla birlikte Osmanlı-Fransa ilişkilerini bütün tarih boyunca şekillendirmiş olan anlaşma ise 1569 yılında II. Selim ile IX. Charles arasında yapılmış olan ve Fransa'ya önemli ayrıcalıklar tanıyan anlaşmadır. Bu anlaşma ile kapitülasyon rejimine dahil olmayan

¹ Seha L.Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler, Genel Oturumların Protokolleri ve Birinci Komisyonun Tutanakları ile Raporları (Ülke ve Askerlik Sorunları)**, Birinci Takım Cilt I, Kitap I, YKY, İstanbul, 1993, s.IX

² Bilal N.Şimşir, **Lozan Telgrafları-I**, TTK, Ankara, 1990, s.IX.

³ İsmet İnönü, **Hatıralar**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987, s.158,160.

⁴ Erhan Çağrı, "Lozan'ın Genel Çerçevesi", **80.Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyum Bildirileri**, TTK, (2003), s.11.

⁵ Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)**, TTK, Ankara, 1988, s.29.

ülkelerden Osmanlı ülkesine gelen gemiler Fransız himayesine girip Fransız bandırası taşırlarsa Fransa ile aynı haklara sahip olacaklardı.⁶

Osmanlı-Fransız ilişkileri Fransız Devrimi'nden sonra daha farklı bir döneme girmiştir. Napolyon ile başlayan yayılmacı politika nedeniyle iki ülke 1798'de Mısır'da ve 1799'da Akka'da sıcak çatışma ortamı ile karşı karşıya gelmişler, 1803 Paris Barışı ile bu çatışma haline son verilmiş olsa da ilişkiler önceki durumuna dönememiştir.⁷ Nitekim Fransa daha sonra Yunanlıların 1829 yılında bağımsızlıklarını elde etmelerinde de büyük rol oynamıştır.⁸

1838 yılında Osmanlı İmparatorluğu ile İngiltere arasında imzalanan "Ticaret Sözleşmesi" yabancı sermayenin Türkiye'ye girmesini sağlamıştır. Anılan sözleşme ayrıca; Osmanlı ekonomisini korumak amacıyla konmuş olan ticaret yasaklarını, yüksek ihracat gümrüklerini, yabancılara uygulanan yerli ürün alım-satım ruhsatını, bazı ürünlerin alım-satımına uygulanan tedbirleri ve iç gümrük uygulaması gibi kısıtlamaları İngiltere lehine kaldırmıştır. İngiltere ile imzalanan Ticaret Sözleşmesi daha sonra başta Fransa olmak üzere diğer ülkelerle de bu tür ticaret sözleşmelerinin imzalanmasının yolunu açmıştır.⁹

1838 Ticaret Anlaşması ile Avrupa malları Osmanlı pazarlarına dolmuş, hammadde satıp mamül mal almaya dayalı bir ticaret anlayışı ile ticaret hacminde o tarihe kadar görülmemiş yükselmeler olmuştur. Bunun sonucunda dış borçlanma artmış, ticaret hacmi gelişirken ihracat ve ithalat dengesi bozulmuştur. 1847 yılında Osmanlı Devleti'nin Fransa ile ticareti 97 milyon frank iken hemen on yıl içinde bu hacim 190 milyon frank olmuş, 1862 yılında ise 251 milyon franka yükselmiştir.¹⁰

1838 Ticaret Anlaşması, Osmanlı ekonomisine öldürücü bir darbe indirmiştir. Ülkedeki geleneksel üretici kesim, batı ürünleri ile rekabet edemeyip ekonomik hayattan silinmiştir. İhracat ve ithalat dengesinin bozulması üzerine, ithalat kontrol edilemez boyutlara ulaşmıştır. Bozulan denge ise borçlanmayla düzeltilmeye çalışılmıştır. Ancak, yanlış iktisat

⁶ Serhan Ada, **Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939)**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s.10.

⁷ Aynı yer.

⁸ Akyüz, a.g.e., s.31.

⁹ Bige Yavuz, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri, Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1994, s.5.

¹⁰ İsmail Cem, **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 19. Baskı, İstanbul, 2007, s.210.

politikalarıyla bu defa da aşırı borçlanma büyük sorun olmuş ve zamanla Osmanlı Devleti kısa vadeli borçlarını bile ödeyemez duruma gelmiştir.¹¹

İlk olarak 1840'lı yıllarda Galatalı Bankerler vasıtasıyla Fransızlardan alınan borçlar, 1853-1856 Kırım Savaşı'nın harcamaları ve savaşın gelir-gider dengesinde yarattığı maddi açık ile dış borçlanma, 1876 yılına gelindiğinde Osmanlı Devleti'nin dış borçlarını ödeyemez hale gelişi, ardından Osmanlı-Rus Harbinin patlak vermesi, 1881 yılının Muharrem ayında gerçekleştirilen bir anlaşma ile neticelenmiştir.¹²

“Muharrem Kararnamesi” olarak adlandırılan bu anlaşma ile dış borçların miktarları indirilerek ödeme koşulları yeniden düzenlenmiştir. Ancak Osmanlı Devleti bu anlaşma ile kendi toprakları içinde vergi gelirlerinin bir kısmını devlet eliyle toplayan yabancı bir teşkilatın da varlığını kabul etmek zorunda kalmıştır. Artık tuz, tütün tekelleri, damga resmi, balıkçılıktan ve alkollü içkiden alınan vergiler, ham ipekten toplanan öşür ile Doğu Rumeli vilayetinin ödediği yıllık vergi “Düyun-u Umumiye İdaresi” adı verilen, yabancı alacaklılarca yönetilen bu teşkilata teslim edilmiştir.¹³

Muharrem Kararnamesinin yürürlüğe girmesiyle birlikte Düyun-u Umumiye İdaresi devlet gelirlerinin %32'sini yönetir ve tahsil eder olmuştur. İdarenin tahsil edeceği dış borçların % 40'ı Fransa'ya, % 29'u İngiltere'ye, % 3'ü İtalya'ya aitti.¹⁴

Diğer taraftan Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne karşı Kırım savaşı ile başlayan ılımlı siyasi tutumu fazla devam etmemiştir. Nitekim Fransızlar, 19. yüzyılın sonlarından itibaren “Ermeni Katliamı” iddiaları konusunda Türklerin aleyhinde olmuşlar ve yine bu dönemde 1897 Osmanlı-Yunan harbinde Yunanlıları desteklemişlerdir.¹⁵

Bununla birlikte, 1908 Temmuz ayında II. Meşrutiyetin ilanı Fransız devlet adamlarınca iyi karşılanmıştır. Fransız kaynakları buna gerekçe olarak, Genç Türklerin (Jeunes Turcs) Fransız masonluğu sistemine bağlı olmalarını göstermektedir. Ancak bir süre sonra Türk liderlerin Alman yanlısı politika izlemeleri, Fransızların II. Meşrutiyete karşı cephe almalarına neden olmuştur. 1912-13 Balkan Savaşında da Fransızlar, Türklere karşı Balkanlıları desteklemişlerdir. Hatta Fransız basını, bu savaşı aracı kullanılan bir Fransız-Alman çatışmasına benzetmiştir. O yıllarda Pierre Loti ve Claude Farrère gibi aydınlar Türkiye'yi savunmuşlar, Türkleri kötüleyen Fransız basınının Balkanlıların zulmünü

¹¹ Ahmet Sayar, **Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması**, Der Yayınları, İstanbul, 1986, s.213

¹² Şevket Pamuk, **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi, 1500-1914**, İstanbul, K Yayınları, 2003, s.280-282.

¹³ Aynı yer

¹⁴ Gnkur.Bşk.lığı, **100 Soruda Kapitülasyonlar ve Düyun-u Umumiye**, Ankara, ATASE Yayınları, 2002, s.56

¹⁵ Akyüz,a.g.e., s.31.

görmezden gelerek art niyetli bir tutum sergilediklerinden ve bunun Fransızların onurunu gölgelediğinden bahsetmişlerdir. 1914 yılında patlak veren I. Dünya Savaşında Osmanlı Devleti'nin Almanların yanında yer alması da İttihatçı Türk liderlere karşı Fransız kamuoyunda nefret uyandırmış ve Ermeni Katliamı söylentileri de bu nefreti katlamıştır.¹⁶

Osmanlı Devleti'nde yabancı sermaye hareketi iki şekilde gerçekleşmiştir. Birincisi dış boçlanmalar, ikincisi ise sermaye yatırımları yoluyla olmuştur.¹⁷ 1914 yılına gelindiğinde Osmanlı Devleti'nin dış borçları 160 milyon sterline,¹⁸ 1918 yılına gelindiğinde ise 160,4 Milyon Altın Osmanlı Lirası'na ulaşmıştır.¹⁹ Kırım Savaşı ile I. Dünya Savaşı arasındaki dönemde Fransa'dan gelen sermaye, 1910 yılına kadar gelen bütün yabancı sermayenin %20,3'ü kadarken, sonraki üç yıl içinde %55,8'e ulaşmıştır. Böylece I. Dünya savaşı öncesinde Fransız sermayesi, Avrupa'dan Osmanlı Devleti'ne gelen yabancı sermayenin en önemli kısmını oluşturmuştur. Fransa'yı sırasıyla %30,4'lük payla Almanya ve %6'luk payla İngiltere izlemiştir. 1914 yılı itibarıyla Osmanlı Devleti'nin dış borçlarının ülkeler nezdindeki dağılımda da Fransa %53'lük pay ile ilk sırayı almıştır. Fransa'yı % 21 pay ile yine Almanya takip etmiş, İngiltere % 14'lük pay ile üçüncü sırayı almıştır.²⁰ Dış borçlanma süreci Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar devam etmiş ve dış borçlar yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ne miras kalmıştır.²¹

1915 yılına gelindiğinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarını bölüşmek yolunda fırsat arayan İngiltere, Fransa ve Rusya 18 Mart 1915 yılında Londra'da imzaladıkları İstanbul Anlaşması ile İtilaf Devletleri savaşı kazandıkları takdirde, Boğazlar, Marmara Denizi, Gelibolu Yarımadası, Enez-Midye hattına kadar Trakya, Bozcaada ve İmroz(Gökçeada) ile Sakarya Irmağına kadar Kocaeli yarımadasının Çarlık Rusyası'na bırakılması konusunda anlaşmışlardır. Bununla birlikte İtalya'yı da kendi safhalarına çekmek amacıyla 26 Nisan 1915 tarihinde Londra'da yapılan bir gizli anlaşma ile İtalya'nın Akdeniz bölgesindeki haklarını tanımışlar ve özellikle Antalya bölgesinin İtalya'ya bırakılmasını onaylamışlardır. Bunlara ilave olarak, 26 Nisan, 9 Mayıs ve 15 Mayıs 1916'da teati edilen belgeler sonunda ortaya çıkan Sykes-Picot Anlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu, İngiltere, Fransa ve Çarlık Rusya'sı tarafından pay edilmiştir. Fransa Suriye kıyıları ve çevresinden başka Çukurova (Kilikya), Kayseri dışarıda kalmak şartıyla Sivas, Elazığ, Maraş,

¹⁶ A.g.e. s.32.

¹⁷ Yavuz,a.g.e., s.15.

¹⁸ Pamuk,a.g.e., s.284

¹⁹ Yahya Sezai Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisat Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 6.Baskı, İstanbul, 1994, s. 207.

²⁰ Yavuz,a.g.e., s.15.

²¹ Hasan Sabır, "Atatürk'ün Ekonomi Anlayışı", **Sayıştay Dergisi**, Sayı:62, (2007), s.6.

Antep ve Mardin'i ele geçirerek Halep-Şam-Musul üçgeninde nüfuz bölgesi oluştururken; İngiltere, Basra'dan Bağdat'a kadar bütün Mezopotamya'yı ve Akka, Hayfa Limanlarını ele geçirmiş ve bunların dışındaki bölgelerde ise nüfuz sahaları oluşturmuştur. Bu anlaşma uyarınca, Fransa ve İngiltere nüfuz sahalarında tek bir Arap devletinin kurulması tasarlanırken, Filistin'in uluslararası bir statüye kavuşturulması amaçlanmıştır. Rusya ise İngiltere ve Fransa'nın bu taleplerini, Erzurum, Trabzon, Bitlis Muş, Siirt ve Türk-İran sınırını içine alan bölgenin kendine verilmesi koşuluyla kabul etmiştir.²²

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından imzalanan Mondros Mütarekesi metninde dikkati çeken hususlardan biri, Kilikya, Mezopotamya vb. eski coğrafya adları ile Boğazlar bölgesi gibi alanı genişletilebilecek yöre adlarının kullanılmasıydı. Bunların dışında yine mütareke metnine göre, galipler kendi güvenliklerini tehdit edecek bir durum karşısında herhangi bir stratejik noktayı işgal hakkına da sahiptiler.²³

Nitekim galip devletler ateşkes anlaşmasının yürürlüğe girmesinden üç gün sonra Osmanlı topraklarını işgal etmeye başlamışlardır. Bu kapsamda ilk adım Suriye-Irak yöresinde atılmıştır. Önce petrolün bulunduğu Musul 3 Kasım 1918 tarihinde, ardından İskenderun Limanı 9 Kasım 1918 tarihinde İngilizler tarafından işgal edilmiştir.²⁴

Fransız askerleri Suriye'den ilerleyerek Mardin-Urfa-Antep-Pozantı hattına kadar olan yerleri tutmuşlar, Musul'u alan İngilizler Kürtleri Türklük aleyhinde kışkırtmışlardır. Trakya'da İstanbul-Edirne demiryolu hattı boyunca Yunan taburları yerleştirilmiştir. Karadeniz kıyısı ile kasabalar Fransız ve İngiliz Kıtaları tarafından işgal edilmiştir. İstanbul-Adana ile Eskişehir-Adana demiryolları boyunca Eskişehir, Afyon, Konya, Ankara gibi merkezlerde İngiliz garnizonları tesis edilmiştir.²⁵

Artık gelinen noktada adeta bir işgal yarışı başlamıştı. İzmir'in işgali olan 15 Mayıs 1919 tarihine kadar işgaller şu sırayı takip etmiştir.²⁶

²² Yavuz, a.g.e., s.5.

²³ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 1. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2004, s. 77

²⁴ Alev Coşkun, **Kuvayı Milliye'nin Kuruluşu**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2005, s.45

²⁵ Rahmi Apak, **İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu**, TTK, Ankara, 1990, s.XI.

²⁶ Turan, a.g.e., s. 82

a. İngiliz İşgalleri

Musul	3 Kasım 1918
Çanakkale Boğazı (Fransızlarla Birlikte)	6-12 Kasım 1918
İskenderun	9 Kasım 1918
Antakya	7 Aralık 1918
Batum	24 Aralık 1918
Kilis	27 Aralık 1918
Ankara İstasyonu	Aralık 1918
Ayıntab	10 Ocak 1919
Cerablus	3 Ocak 1919
Haydarpaşa İstasyonu	15 Ocak 1919
Konya İstasyonu	22 Ocak 1919
Kasaba(Turgutlu)- Aydın Demiryolu (Fransızlarla Birlikte)	1 Şubat 1919
Maraş	22 Şubat 1919
Bilecik	27 Şubat 1919
Samsun	9 Mart 1919
Harabnaz ve Telebyaz İstasyonları	16 Mart 1919
Urfa	24 Mart 1919
Merzifon	30 Mart 1919
Kars	13 Nisan 1919

b.Fransız İşgalleri

Doğu Trakya Demiryolları	9 Kasım 1918
Çanakkale Boğazı (İngilizlerle Birlikte)	6-12 Kasım 1918
Dörtyol	11 Aralık 1918
Mersin	17 Aralık 1918
Toros Tünelleri, Adana İli ve Pozantı	27 Aralık 1918
Doğu (Şark) Demiryolları	15 Ocak 1919
Kasaba-Aydın Demiryolu (İngilizlerle Birlikte)	1 Şubat 1919
Çiftehan Akköprü	3 Şubat 1919
Afyon İstasyonu	16 Nisan 1919

c. İtalyan İşgalleri

Antalya	28 Mart 1919
Konya İstasyonu	26 Nisan 1919
Kuşadası	4 Mayıs 1919
Fethiye, Bodrum, Marmaris	11 Mayıs 1919
Akşehir (Kısmen)	14 Mayıs 1919
Afyon	21 Mayıs 1919
Malkara	27 Mayıs 1919
Burdur	28 Haziran 1919

d. Yunan İşgalleri

Uzunköprü-Hadımköy Demiryolu	9 Ocak 1919
İzmir	15 Mayıs 1919

İngilizlerin Kilis, Antep, Urfa ve Maraş bölgelerini işgal etmeleri sorun yaratmıştır. Zira Sykes-Picot Anlaşması ile İngilizlerin işgal etmiş olduğu bölgeler Fransa'ya söz verilmişti. Sorun ancak 15 Eylül 1919'da Fransa ile İngiltere arasında imzalanan gizli sözleşme ile çözümlenmiştir. Bunun sonucunda İngilizler, Kilis, Antep, Urfa ve Maraş'ın yanı sıra Adana, Mersin, Kozan (Sis) ve Cebel-i Bereket (Osmaniye) kentlerini kapsayan Kilikya'dan ve Suriye'den çekilmişler, karşılık olarak Musul'a sahip olmuşlardır.²⁷

1920-1923 yılları arasında Fransa'da politika, ekonomi, diplomasi ve basın çevrelerinde Türk Milli Mücadele hareketi ve önderine karşı ne gibi bir politika izleneceği konusunda yoğun ve hararetli tartışmalar olmuştur. Fransa'nın "Doğu Hıristiyanlarının koruyucusu" imajına sadık, tutucu ve dini çevrelerin yanı sıra Osmanlı İmparatorluğu'nda çıkarları olan mali ve ekonomik baskı grupları Anadolu'daki Milli Mücadele'ye karşı açıkça tavır almışlardır. Bununla beraber, Fransa'daki ilerici ve liberal cumhuriyetçi çevreler ve sömürgecilik aleyhtarı sosyalist çevreler de gittikçe demokratik, cumhuriyetçi ve laik bir görünüme bürünen Türk Milli Mücadele hareketini büyük bir sempatiyle izlemişlerdir. Gelişen olayları tarafsız bir şekilde gözlemleyen Fransız Türkologlarından ve Fransa'nın Türkiye'deki sivil ve askeri sorumlularından oluşan Türkiye uzmanlarının büyük bir çoğunluğu, geleceği Mustafa Kemal ile birlikte hareket etmekte gören ve tam bağımsızlık isteyen Türk ulusunun, himaye ve manda rejimiyle ya da monarşiyle yönetilemeyeceğini kavramışlardır. Bu uzmanlar Fransa'nın Türkiye'ye dair "uzlaşmacı" ve "barışçı" politikasının saptanmasında etkili olmuşlardır. Bu politikanın sonucunda Fransız Hükümeti, 1920 Mayıs'ında, Kilikya cephesinde Ankara Hükümeti ile barış yapmak üzere ilk somut adımını atmıştır. Her ne kadar 30 Mayıs 1920'de yapılan ateşkes sadece 20 gün sürmüştü de, Fransa bu anlaşma ile İtilâf Devletleri kanadında Ankara Hükümeti'ni tanıyan ilk ülke olmuştur.²⁸

²⁷ Bige Yavuz, "1921 Tarihli Türk-Fransız Anlaşması'nın Hazırlık Aşamaları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: VIII, Sayı:23, (1992), s.274.

²⁸ Bige Yavuz, "Atatürk Devrimi ile Sosyal Yaşamın Çağdaşlaşmasına İlişkin Fransız Değerlendirmeleri", **A.Ü.Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi**, Cilt:4, Sayı:15, (1995), s.308.

10 Ağustos 1920 tarihinde imzalanan Sevr Antlaşması ile Türk-Fransız ilişkileri yeni bir görünüm kazanmıştır. Doğu'da Kürt ve Ermeni devletlerinin kurulması ve Batı'da bir Yunan egemenliği oluşturma yönündeki İngiliz planlarının değiştirilmesi için Mustafa Kemal Paşa, Yarbay Hayri'yi Fransız Generali Gouraud ile görüşmek üzere Paris'e göndermiştir. Fransızlar Sevr'in değiştirilmesi yönünde olumlu tavır sergilerken İngilizler buna karşı dirençlerini sürdürmüşlerdir. Ancak Ankara Hükümeti'nin Sevr'in iptali yönündeki kararlığı 9-10 Ocak 1921 tarihinde elde edilen I. İnönü zaferi ile pekişince, İtilaf Devletleri 21 Şubat-12 Mart 1921 tarihlerinde Londra'da konferans düzenlemek zorunda kalmıştır.²⁹

Milli Kurtuluş hareketini ve Misak-ı Milli'yi İtilaf Devletleri'ne tanıtmak için Londra'ya gönderilen Türk Heyeti'nin başkanlığını yapan Bekir Sami Bey, konferans sonunda Yunanistan lehine alınan kararlara rağmen, İtilaf Devletleri temsilcileri ile ayrı ayrı gizli görüşmeler yapmış ve Fransız Başbakanı Briand ile özetle Türklerle Fransızlar arasında çatışma haline son verilmesi, Türkiye-Suriye sınırının saptanması ve Fransız gruplarına bir takım imtiyazlar verilmesini içeren bir anlaşma imzalamıştır. Bekir Sami Bey'in imzaladığı bu anlaşma Misak-ı Milli'ye uygun olmadığı gerekçesiyle T.B.M.M. Hükümeti tarafından onaylanmamıştır.³⁰

Bekir Sami-Briand Anlaşması'nın Ankara Hükümeti tarafından kabul edilmediği Fevzi Paşa tarafından Fransız Hükümeti'ne bildirilmiş ve Türklerin karşı önerilerinin ve onaylanmama gerekçesinin de Dışişleri Bakanlığı Hukuk Danışmanı Münir Bey tarafından bir mektup ile kendilerine iletileceği belirtilmiştir.³¹

Münir Bey'in üstlenmiş olduğu misyon son derece önemliydi. Zira Ankara Hükümeti Bekir Sami- Briand Anlaşması'nı onaylamamıştı ama Fransa ile ilişkilerini de koparmak istemediğini bu vesile ile gösteriyordu. Nitekim Münir Bey ile başlayan bu girişimler, Fransa'nın uzlaşmacı yaklaşımı ve Fransız devlet adamı Franklin Bouillon'un da önemli çabalarıyla 20 Ekim 1921'de Türk-Fransız Anlaşması'nın (Ankara Anlaşması) imzalanması sonucunu doğurmuştur. Her iki ülke adına önemli sonuçları olan Ankara Anlaşması'nın Türkiye-Suriye sınırına getirdiği çözümler Lozan Barış Anlaşması'nda da aynen kabul edilmiş, ancak bu anlaşmada tek pürüz olarak görülen Hatay sorunu ise daha sonraki tarihlerde çözümlenebilmiştir.³²

²⁹ Yavuz, "1921 Tarihli Türk-Fransız Anlaşması'nın Hazırlık Aşamaları", s.276.

³⁰ A.g.m., s.276-279.

³¹ Jean Bernachot, **Les armées Françaises en Orient apres l'armistice de 1918**, Imprimerie National, Paris, 1972, s.339.

³² Yavuz, a.g.m.,s.279-293.

Türk-Fransız ilişkilerinin başlangıcı olarak kabul edilen kapitülasyonların³³ kaldırılması için Osmanlı Devleti henüz harbin başında girişimde bulunmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında İtalya'nın Türkiye Büyükelçiliği görevini yürütmüş olan Baron Aloisi'ye göre, Yeni Türkiye anayasal egemenlik haklarını da beraberinde gözeterek kapitülasyonlardan kurtulma sürecini başarıyla yönetmiştir. Lozan'da İsmet Paşa sadece kapitülasyonların kaldırılmasını sağlamamış, Türkiye'nin tam anlamıyla modernleşmesi ve ülkesinin hukuk sisteminin Avrupa'ya uygun hale getirilmesi için zemin hazırlamıştır.³⁴

Barış görüşmelerinin taraflarından biri olan ve hazırlık safhasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte önemli rol oynayan Fransızlara göre ise Lozan Barış Antlaşması, Mustafa Kemal yönetiminde 1919'dan beri sürdürülen Milli Mücadele'nin başarısını kutsamış ve aynı zamanda 10 Ağustos 1920 günü Müttefikler ile Osmanlı Hükümeti arasında imzalanan ancak onaylanmamış olan Sevr Antlaşması'nın da yerine geçmiştir.³⁵

Yine Fransızlara göre, Lozan Barış Antlaşması, Türkler ile Müttefikler arasındaki savaşa son vermiş, on seneden beri Doğu'da mevcut olan karışıklığı düzenlemiş, Müttefikler ve Milletler Cemiyeti'nce toprak paylaşımlarının onaylanmasını sağlamış ve Westphalia Antlaşması³⁶ ve Viyana Antlaşması³⁷ gibi Avrupa genelindeki savaşı sona erdiren anlaşmalar arasında yerini almıştır.³⁸

Fransızlarca kabul edilmiş olan ve Ankara Antlaşması metninde de yer alan Türkiye'nin bağımsızlığı ve egemenliği ilkeleri,³⁹ Lozan Antlaşması ile garanti altına alınmıştır. Türk hükümetinin gelecekte yapacaklarının önünde adeta bir set gibi duran yabancı denetimi bu sayede kaldırılmış ve Avrupa "Milli Hükümet"i tanımıştır.⁴⁰ Türk egemenliği, Lozan Barış

³³ Ada, a.g.e., s.9.

³⁴ Baron Aloisi, "Communications écrites, le statut de la Turquie nouvelle", *Séances et Travaux*, Academie Diplomatique Internationale, Paris, 1931, s.113.

³⁵ Bernachot, a.g.e., s.339.

³⁶ Westphalia Antlaşması: 1648 yılında imzalanan antlaşma ile uluslararası topluluk anlayışı ortaya çıkmış ve günümüzdeki egemenlik kavramı doğmuştur. Ayrıntılı bilgi için Bkz: Bülent Yücel, "Westphalia Antlaşmasından Nice Antlaşmasına: Egemenlik Kavramının Tarihsel Seyri ve Bir Prototip Olarak Avrupa Birliği", *AÜEHFD*, C. X, Erzincan, 2006.

³⁷ 1815 yılında Napolyon'un Fransasını yenen büyük devletler, beraberinde hürriyetçilik akımını da yendiklerini düşünmüşlerdir. 1815 Viyana Kongresi ile büyük devletler Avrupa'nın toprak ve sınır düzenlemelerini yaparken daha sonra oluşabilecek hürriyetçilik hareketini birlikte bastırmak kararı almışlardır. Bkz. Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1983, s.7. 1815 yılındaki Viyana Kongresi'nde Doğu Sorunu ilk defa olarak gündeme getirilmiştir. Büyük devletler Napolyon'un bozduğu Avrupa siyasi haritasını yeniden düzenlemek için toplanmış olmalarına rağmen, konu Osmanlı Devleti ve Doğu Sorunu üzerinde ağırlık kazanmıştır. Bkz. Şayan Ulusan, "Şark Meselesi'nden Sevr'e Türkiye", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, İzmir, 2009, s.232.

³⁸ R.de Gontaut-Biron et L.Le Révérend, **d'Angora à Lausanne les étapes d'une déchéance**, Librairie Plon, Paris, 1924, s.20.

³⁹ Yavuz, a.g.e., s.147.

⁴⁰ Bernachot, a.g.e., s.341.

Antlaşması ile bugünkü Türkiye Cumhuriyeti sınırları dahilindeki topraklar üzerinde bir bütün olarak yeniden tesis edilmiştir.⁴¹

Lozan Barış Antlaşması'nın önemini Atatürk şu şekilde açıklamıştır:

“...Lozan Barış Antlaşması'nın hükümlerini öteki barış teklifleriyle daha fazla karşılaştırmanın yersiz olduğu düşüncesindeyim. Bu antlaşma, Türk milletine karşı, yüzyıllardan beri hazırlanmış ve Sevr Antlaşması ile tamamlandığı sanılmış büyük bir suikastın sonuçsuz kaldığını bildirir bir belgedir. Osmanlı tarihinde benzeri görülmemiş bir siyasi zafer eseridir...”⁴²

Lozan'da düzenlenen barış konferansı, 600 yıllık Osmanlı Devleti'nin mirasının tasfiye edileceği, Doğu Meselesi'nin çözümünü amaçlamıştır. Mustafa Kemal'e göre, Lozan barış masasında ele alınan meseleler son üç-dört yıllık yeni devre ile sınırlı kalmamış, yüzyılların hesabı görülmüştür. Bu denli eski ve karmaşık hesapların içinden çıkmak elbette basit ve kolay olmayacaktı.⁴³

Lozan ile birlikte Türkiye'nin egemenliği üzerindeki sınırlamalar genel olarak kaldırıldıysa da bazı sınırlamalar mevcuttur. Bunların başlıcaları;

- 1) Boğazların askerden arındırılması koşulu 13 yıl için geçerli olmuştur,
- 2) Bir kısım hukuk ve sağlık danışmanları geçici bir süre için ülkede kalmışlardır,
- 3) Gümrük vergilerinin yükseltilmesine bir süre için yasaklama getirilmiştir.⁴⁴

Lozan Barış Antlaşması ile Yeni Türkiye uluslararası platformda resmen tanınmıştır ancak bu tanınma yaklaşık dört yıllık ağır ve kanlı bir mücadelenin sonunda kazanılan bir zaferle gerçekleştirilebilmiştir. Bu zafer, Türk yurdunu parçalamak ve paylaşmak istemiş olan devletlerle olan ilişkileri hemen huzura ve düzene kavuşturamamıştır. Bunun başlıca sebeplerinden biri; taraflar arasındaki güvensizlik duygusu, diğeri ise Lozan görüşmeleri sonucunda kesin olarak karara bağlanamamış olan meselelerdir. Lozan'ın çözümlenmeden bıraktığı 3 ana mesele vardır. Bunlar esas itibarıyla; İngiltere ile Musul, Fransa ile Osmanlı Borçları, Suriye Sınırının Tespiti ve Misyoner Okulları ve Yunanistan ile Ahali Değişimi meseleleridir.⁴⁵

⁴¹ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, III. Edisyon, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2008, s.343.

⁴² Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, II Cilt, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1984, s.518.

⁴³ Halil Şimşek, **Lozan'ın Getirdiği Statü ve Türkiye'de Azınlıkların Durumu (1923-1974)**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara, 2006, s.186.

⁴⁴ Andrew Mango, **Atatürk, Modern Türkiye'nin Kurucusu**, 3.Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004, s.451.

⁴⁵ Armaoğlu,a.g.e., s.321-325.

Bu çalışmanın konusunu teşkil eden, barış görüşmeleri sürecindeki Fransız yaklaşımı ve siyaset anlayışının, Kurtuluş Savaşı sürecine kıyasla farklılık gösterdiği görülmektedir. Nitekim Ankara Anlaşması'nın imzalanması ile birlikte başlayan ve Büyük Taarruza kadar devam eden askeri malzeme sağlanması şeklindeki Fransız desteği, zaferin elde edilmesinde ve Mudanya Mütarekesi'nin gerçekleşmesinde önemli rol oynamıştır.⁴⁶

Fransa, Türklerle Ankara Anlaşması'nı imzalamış olması nedeniyle İngilizler nezdinde tam anlamıyla güvenilir bir müttefik olarak görülmemiştir. Hatta Fransa hakkında Büyük Britanya'nın yanında yer alabileceğine ve sadakat gösterebileceğine ilişkin derin kuşku vardı.⁴⁷ Ekim 1922 ayında Paris kaynaklı bir telgraf metninde, Fransa'nın her türlü maceradan uzak kalmak istediği yer almıştı. Ayrıca Le Temps gazetesinde de Müttefiklerin Türkiye'ye barış şartlarını zorla kabul ettirmek için işbirliği yapmalarına Fransa'nın karşı olduğu yazılmıştı.⁴⁸

Oysa bütün bu tespitlerin aksine, Fransa Lozan görüşmeleri sırasında İtilaf Devletleri safındaki yerini ve durumunu muhafaza etmiştir. A.B.D. Türkiye Büyükelçisi Joseph C. Grew de konferans başlamadan hemen önce İngiltere, Fransa ve İtalya'nın anlaşmaya vardıklarını belirtmiştir.⁴⁹

Bunu destekler mahiyette, Havas Haber Ajansı da 15 Eylül 1922 tarihli haberinde İngiliz Kabinesi'nin Yakın Doğu sorununda Fransızlar ile her konuda mutabık kaldığını ifade etmiştir.⁵⁰ Ayrıca, Berthe Georges Gaulis "La Nouvelle Turquie" isimli kitabında, Fransız kamuoyunun ve hükümetinin İngilizlerin emperyalist amaçlarını sanki kendi amaçları imiş gibi benimseyen bir tutum takındıklarından söz ederek, Poincaré hükümetinin Lord Curzon'un isteklerine boyun eğdiğinden bahsetmiştir.⁵¹

Yunan askerlerinin İzmir'i terk etmek zorunda kaldığı günün ertesinde, Fransa'nın İstanbul Yüksek Komiseri General Pellé Paris'e çektiği telgrafta, 1918 mağluplarının (Türkleri kastediyor) şimdi galip duruma gelmesinde İngiltere'nin hataları olduğunu belirtmiştir. Türkiye'de İngiltere'ye karşı tepkilerin kaçınılmaz olduğunu değerlendiren Pellé, Fransa'nın bu tepkilere maruz kalmayacağını ve diğer devletlerden daha ayrıcalıklı olduğunu ifade etmiştir. Pellé, bununla birlikte Versailles ile Sevr'de olduğu gibi Lozan'da Türkiye'ye

⁴⁶ Yavuz, a.g.e., s.168.

⁴⁷ Bernachot, a.g.e., s. 292.

⁴⁸ Ali Naci Karacan, **Lozan**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1971, s. 26.

⁴⁹ Şimşek, a.g.e., s.189.

⁵⁰ Ministère des Affaires Étrangères (MAE), Série E Levant 1918-1940 Turquie, Vol.190, 15 Eylül 1922 tarihli Havas Ajansı Haberi.

⁵¹ Akyüz, a.g.e., s.324.

bir dayatma yapmanın mümkün olmayacağını vurgulamış, bu anlaşmalar sırasında İtilaf Devletlerince uygulanan yöntemlere başvurulmamasını salık vermiştir. Pellé'ye göre, barış görüşmelerini başlatan Fransa'nın, gelecekte imzalanacak barış anlaşmasında rol alıp almayacağı Fransa için en önemli husus olmalıydı. Pellé'nin bu değerlendirmesi o zamana kadar olan Fransız-Türk ilişkilerini adeta özetler niteliktedir. Fransa, Türklerin Müttefik ülkelerden biri ile olan anlaşmazlıklarında her daim arabulucu rolünü üstlenmiş, ilişkileri yumuşatarak anlaşmazlıkları çözümlenmeye çalışmıştır. Ancak bu çabalar sonucunda Ankara ile Paris arasında uyuşmazlıklar ve görüş farklılıkları da belirmiştir.⁵²

Fransa'nın Müttefikler ile Türkiye arasında arabuluculuk örneklerinden birisi de "Çanak Krizi" sırasında yaşanmıştır. İzmir'in Türklerin eline geçmesinin ardından Müttefik orduları Türk ordusu ile karşı karşıya kalmıştır.⁵³ Bunun üzerine Müttefikler, 7 Eylül gününden itibaren olası bir çatışmayı engellemek amacıyla Ankara Hükümeti'nin İstanbul'daki temsilcisi Hamit Bey ile görüşerek ateşkes arayışına girişmişlerdir. Ancak Ankara ileri harekâtın sürdürülmesi ve İstanbul'un işgal kuvvetlerinden temizlenmesi yönünde karar almıştır. Ardından Mustafa Kemal'in tarafsız bölge tanınmayacağına dair açıklamaları karşısında, İngiliz Yüksek Komiseri General Harrington, Reuter Ajansı aracılığıyla tarafsız bölgenin ihlali halinde kuvvet kullanmak zorunda kalınacağını açıklamıştır.⁵⁴ General Harrington, bütün sıkıntının Türklerin Trakya'yı kendilerinin kabul etmesinden ve bu konuda hiçbir yabancı müdahaleye yanaşmamalarından kaynaklandığını düşünmekteydi ve barışçıl yollarla çözümlenmemesi halinde askeri harekâta devam etmekten yanaydı.⁵⁵ Nitekim İngilizler, Çanakkale Boğazı'nın Asya kesimine de askeri yığınak yapmıştır. İngiltere bununla kalmamış, aynı zamanda kendi dominyonları ile Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan'a da çağrıda bulunarak Boğazların savunması için askeri yardım istemiştir. Bu konudaki yanıtın gecikmesi üzerine, Lord Curzon Fransa Başbakanı Poincaré ile görüşmek ve desteğini almak üzere Paris'e gitmiştir. Özetle Çanak krizi bu şekilde ortaya çıkmıştır. Çanak krizi sırasında ne İtalya ne de Fransa Türkler ile yeni bir savaşa girmek istememiştir.⁵⁶

Fransa Başbakanı Raymond Poincaré, İstanbul'a gönderdiği talimatta Fransız askerlerinin geri çekilmesini istemiştir. Poincaré, İngiltere'nin dominyonlarından asker toplamak suretiyle Fransa ile mutabık kalmadan başlattığı savaşa hazırlık girişimleri

⁵² Ada, a.g.e., s.55, 56.

⁵³ A.g.e., s.56.

⁵⁴ Bernachot, a.g.e., s.293.

⁵⁵ The National Archives, 5 Ekim 1922 tarihli İngiliz Kabine Toplantısı Tutanağına EK-1.

⁵⁶ Bernachot, a.g.e., s.293, 294.

karşısında duyduğu derin şaşkınlığı Lord Curzon'un bilmesini istemiş⁵⁷ ve bu siyasetin tehlikelerini bir nota ile kendisine bildirmiştir. Bu koşullar altında İngiltere, Türkler ile yeni bir harbe tutuşmayı göze alamamıştır.⁵⁸

Bunun üzerine Lord Curzon, Poincaré ve Kont Sforza kendi aralarında anlaşarak, bir barış konferansının düzenleneceğini bildiren, Boğazlara karşı harekâtın durdurulması karşılığında, Meriç'e kadar Trakya ve Edirne'nin Türklere bırakılacağı vaadini içeren ve öncesinde görüşmeler süresince Türklere tarafsız bölgeye saygılı olmalarını rica eden bir nota göndermişlerdir.⁵⁹ İtilaf Devletlerince Mustafa Kemal'e gönderilen 23 Eylül tarihli bu notada vaat edilen hususlar Fransa'nın sayesinde gerçekleşmiştir. Fransa bunun için İstanbul'daki Yüksek Komiseri General Pellé ve Franklin Bouillon aracılığıyla Mustafa Kemal Paşa nezdinde girişimde bulunmuştur.⁶⁰ Fransa'nın gönderdiği temsilciler Mustafa Kemal ile İzmir'de görüşmüştür.⁶¹

Bir başka bakış açısıyla, General Pellé'nin İzmir'de Mustafa Kemal ile görüşmeye çalışmasının arkasında, Türklerin ileri askeri harekâtının engellenmesi suretiyle, İngiliz Hükümeti'nin Fransa üzerindeki askeri destek baskısının önüne geçilebileceği umudu da vardı. Böylelikle Fransa içinde bulunduğu sıkıntılı siyasi durumdan sıyrılabilirdi. Bunu sağlamak için ise yapılacak olan barış konferansında Türkiye'nin Fransa tarafından destekleneceği sözü verilmişti.⁶²

İngiliz Yüksek Komiseri General Harrington, Sir Rumbold'a hitaben yazdığı telgrafta Bouillon'un İzmir'de gayet iyi iş çıkardığını bildirmiştir. Harrington'a göre Bouillon, Türkleri kendi görüşleri çerçevesinde cesaretlendirerek Müttefiklere karşı gerçek yüzünü ortaya koymuş, güvenilmez ve lanet adamın tekiydi.⁶³ İngiliz Kamuoyunda da, Franklin Bouillon'un İzmir ziyaretinin Türk tarafını daha tavizsiz ve daha saldırgan bir hale getirdiği iddia edilmiştir.⁶⁴

İtilaf Devletlerince 23 Eylül günü verilen notada yer alan ateşkes çağrısı, Mustafa Kemal Paşa tarafından Meriç Nehrine kadar Trakya'nın derhal Türklere verilmesi şartı ile

⁵⁷ Ada,a.g.e.,s.56.

⁵⁸ Yusuf Hikmet Bayur, **Türkiye Devletinin Dış Siyaseti**, 2. Baskı, TTK, Ankara, 1995, s.118.

⁵⁹ Bernachot,a.g.e., s.296.

⁶⁰ Yavuz,a.g.e., s.169.

⁶¹ **Nutuk**, II Cilt, s.460.

⁶² Lord Kinross, **Atatürk, Bir Milletten Doğuşu**, Altın Kitaplar, İstanbul, 2007, s.392.

⁶³ The National Archives, 5 Ekim 1922 tarihli İngiliz Kabine Toplantısı Tutanağına EK-1.

⁶⁴ Ada,a.g.e., s.57

kabul edilmiştir.⁶⁵ 28 Eylül günü İzmir’de Franklin Bouillon ile yapılan görüşme sonrasında⁶⁶ Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey, Poincaré’ye gönderdiği notada, askeri harekâtın durdurulması için emir verildiğini ve 3 Ekim 1922’de Mudanya’da toplanacak olan konferansa İsmet Paşa başkanlığında bir heyetin gönderileceğini belirtmiştir.⁶⁷ Anılan notada ayrıca, Türkiye’nin Fransa tarafından destekleneceği konusunda Franklin Bouillon tarafından verilen sözün, İtilaf Devletleri’nin Türkiye’nin haklarını koruma konusundaki adilane hislerini de açığa vurduğu vurgulanmıştır.⁶⁸

Echo de Paris gazetesi, Türklerin askerlerini tarafsız bölgeden Boğazların Asya kıyılarına geri çekeceğini ve Türk ordusunun Trakya’ya geçmesine müsaade edilmeyeceğini yazmıştır. Bu konudaki öngörüsünü, Amerikan Hükümeti’nin İngiliz Hükümeti ile anlaştığı ve Amerikan harp gemilerinin Türk karasularına doğru seyir halinde olduğu iddiasına dayandırmıştır.⁶⁹

Le Temps gazetesi de Daily News gazetesine dayanarak verdiği haberde, General Maurice Pellé’nin görüşlerine yer vermiştir. Buna göre; Türkler tarafsız bölgeye saygı gösterecekler, Yunanlılar Doğu Trakya’yı boşaltacaklar ve buraları Türk yönetimi altına girecek, Türklerin İstanbul’a, Çanak ve Mezopotamya’ya yönelik askeri harekâtı durdurulacak, İngiltere Boğazların Asya kıyılarında gerekli askeri tedbirleri alacaktı.⁷⁰

Mudanya görüşmeleri sırasında İsmet Paşa, Paris kararlarının⁷¹ aksine yapılacak olan barış antlaşmasından önce Batı Trakya’nın Türklere verilmesini ve Müttefiklerin bu bölgeden çekilmelerini talep etmiştir. Fransız generali Türklere önemli tavizler verecek olan bu antlaşmayı imzalamak üzere kendi hükümeti tarafından yetkilendirildiğini beyan etmiş, yapılacak olan barış antlaşmasından önce Batı Trakya’nın Türklere bırakılacağını belirtmiştir.⁷² İngiliz temsilcisi General Harrington ise kendi hükümetinden gerekli talimatı henüz almadığını ancak aynı esasların kabul edileceğini duyduğunu belirterek zaman kazanmaya çalışmıştır.⁷³

⁶⁵ Nutuk, II. Cilt, s.460

⁶⁶ Karacan, a.g.e., s.32.

⁶⁷ Ada, a.g.e., s.57.

⁶⁸ Karacan, a.g.e., s.33.

⁶⁹ The National Archives, 5 Ekim 1922 tarihli İngiliz Kabine Toplantısı Tutanağı.

⁷⁰ Le Temps, 5 Ekim 1922, s.1

⁷¹ İtilaf Devletleri, 26 Mart 1922’de barış konusunda almış oldukları kararlar çerçevesinde, üç hafta içinde bir konferans düzenlenmesini talep ettikleri tekliflerini Atina, Ankara ve İstanbul’a göndermişlerdir. Bkz. Orhan Hülâgü, ”Mudanya Müttarekesi”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: XIII, Sayı:39, (1997), s.759.

⁷² The National Archives, 6 Ekim 1922 tarihli İngiliz Kabine Toplantısı Tutanağı.

⁷³ Karacan, a.g.e., s.38.

Lord Curzon, Paris kararlarında belirtilen hususlara uyulması konusunda Fransız hükümeti ile acilen temasa geçilmesi gerektiğine işaret etmiştir. Curzon, Fransız Hükümeti'nin İngilizler ile birlikte hareket edip etmeyeceklerinin bilinmesinin, aksi bir durum varsa gerekçelerinin öğrenilmesinin gerektiği kanısındaydı.⁷⁴ Bu nedenle Fransızların görüşünü öğrenmek ve desteğini sağlamak amacıyla Paris'e gitmiştir. Bu ziyaret sonrasında, İtilaf Devletlerince hazırlanan formüle göre, Yunan ordusunun en kısa zamanda Meriç'in batısına çekilmesi ancak boşaltılan bölgelerin müteakip ay içinde İtilaf Devletleri askerlerince işgal edilmesi kararlaştırılmıştır.⁷⁵ Bu karar, Lord Curzon tarafından Yunanlıların Trakya'dan vazgeçmek zorunda oldukları şekliyle Venizelos'a iletilmiştir. Aynı şekilde İngiliz Kabinesinden Sir Eyre Crowe da Venizelos'a Yunan Ordusunun Meriç Nehri gerisine kadar çekilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁷⁶

Mudanya görüşmeleri sırasında İtilaf Devletleri temsilcilerinin çözümlenmesi gereken sorunlardan kaçınmaları ve müspet bir karara varmadan görüşmeleri uzatmaları üzerine, Mustafa Kemal Paşa, 5 Ekim 1922 tarihinde Mudanya'da bulunan İsmet Paşa ile Erkan-ı Harp Başkanı Fevzi Paşa'ya, Batı Cephesi ordularının harekâta başlayabileceği talimatını göndermiştir. Bu talimatta, Mudanya görüşmelerinde Türk çıkarları ve askeri gereklerle uyuşmayan tekliflerin tartışılmasıyla günlerdir meşgul olduğu, bu süre içerisinde İngilizlerin Çanakkale Boğazı'nın Asya kıyılarında askeri yığınaklanma ve tahkimat faaliyetinde bulunduğu, İstanbul ve Marmara Bölgesi'nde olağanüstü tedbirler aldığı, Yunanlıların Trakya'daki yeni komuta heyetleriyle büyük ölçüde teşkilatlanmakta oldukları ve Türklere zulüm ve işkence yaptıkları belirtilmiştir. Ayrıca Yunan ordusunun Meriç'in batısına çekilmesinin ve T.B.M.M. Hükümeti'nin bu bölgeyi derhal teslim almasının gerektiği, 6 Ekim 1922 günü toplanacak olan konferansta ileri sürülen noktalar prensip olarak taraflarca kabul edilmediği takdirde, harekâtın durdurulması hakkındaki yetkilerinin aynı gün itibariyle kaldırıldığı bildirilmiştir.⁷⁷

Bu ciddi ve tehlikeli durum üzerine, İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri General Pellé, İsmet Paşa aracılığıyla Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği mesajda, kendisinin ve hükümetinin hemen bir karar alınmasına yardımcı olacağını bildirmiştir. Yine bu sırada İstanbul'da bulunan Franklin Bouillon da, İsmet Paşa vasıtasıyla Başkomutana gönderdiği telgrafta, Londra ve Paris'te Bakanlar kurullarının toplanmasını sağladığını, hemen

⁷⁴ The National Archives, 6 Ekim 1922 tarihli İngiliz Kabine Toplantısı Tutanağı.

⁷⁵ Yavuz, a.g.e.,s.169.

⁷⁶ The National Archives, 5 Ekim 1922 tarihli İngiliz Kabine Toplantısı Tutanağı.

⁷⁷ Hülâgü, a.g.m., s.768

Mudanya'ya hareket edeceğini, müşterek menfaatler göz önüne alınarak daha önceden anlaşmalarından farklı bir değişiklik yapılmamasını rica etmiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal, İsmet Paşa aracılığı ile verdiği cevapta, İngiliz generali ile ona uyan İtalyan delegesinin konferanstaki yersiz ve haksız tutumlarını eleştirmiş, kendilerinin (Pellé ve Bouillon'un) dostluklarına güvenerek, harekâta başlamak hususunda verdiği emrin iptal edildiğini belirtmiştir.⁷⁸

İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon görüşmelerde bulunmak maksadıyla Paris'e geldikten sonra Fransız basınında birbirinden farklı çeşitli yorumlar yayımlanmıştır. Petit Parisien ve Echo de Paris gazeteleri "Kemalist tehlike"ye karşı İngiliz yanlısı tavır koyarken, bunlara Eclair, Europe Nouvelle, Gaulois ve Journal des Débats gazeteleri de destek vermiştir. Bu yayın organlarının aksine, Le Matin, Action Française ve Intransigeant gibi gazeteler İngilizlere muhalif cephede yer almışlardır. İngiltere'nin Paris Büyükelçisi Lord Hardinge, bu konudaki bilgileri İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na aktarırken, Action Française'in Türk yandaşı bir siyasetin izlenmesini önerdiğini, L'Oeuvre gazetesinin Türk dostluğunu İngiliz dostluğuna tercih ettiğini belirtmiştir. Büyükelçiye göre; Le Temps, Journal des Débats, Le Figaro ve Petit Journal gazeteleri tarafsız bir tutum sergilemekteydiler. Bu gazeteler, Poincaré'yi desteklerken, Türklere ödünler verilmesini arzu etmemekteydiler.⁷⁹

Ateşkes görüşmeleri kısa bir süre için durmuşken, Paris'ten gelen bir telgraf, görüşmelere katılanların elini rahatlatmıştır. Bu telgrafta 7 Ekim sabahı Poincaré, Curzon ve İtalyan Dışişleri Bakanı Galli'nin anlaşmalarını bilgisi bulunuyordu. Bu gelişme üzerine Lord Curzon ve Poincaré İstanbul'daki Müttefik komutanlarına talimatlarını vermişlerdir.⁸⁰

Bu kapsamda 4 önemli husus kararlaştırılmıştır. Yunan kuvvetleri Meriç Nehri batısına çekileceklerdi. Boşalacak topraklar üzerinde, Türk Mülki İdaresi ve Jandarması yerleşecekti. Yerleşme safhasına kadar olan geçici süreçte emniyet ve asayiş Müttefikler tarafından sağlanacaktı. Anılan geçici süre, Trakya topraklarının Yunanlılarca boşaltılmasından itibaren en fazla bir ay ile sınırlandırılmıştı.⁸¹

11 Ekim 1922 tarihinde, İtilaf Devletleri temsilcileri ile İsmet Paşa arasında Mudanya Ateşkes Anlaşması imzalanmıştır. Anlaşmaya göre, Yunanistan Doğu Trakya'yı boşaltacak ve

⁷⁸ A.g.m, s.769

⁷⁹ Salahi Sonyel, **Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası**, TTK, Ankara, 2006, s.1.

⁸⁰ Karacan, a.g.e., s.38.

⁸¹ Bernachot, a.g.e., s.304,305.

Meriç Nehrine kadar bütün Trakya toprakları Türklere iade edilecekti. Böylelikle Türkler, Misak-ı Milli’de yer alan toprakların bir kısmını ele geçirmiş oluyordular.⁸²

Mudanya Ateşkes Anlaşmasının imzalanması ile Müttefikler arasında gizli kalmış düşmanlıklar gün ışığına çıkmıştır. Özellikle Fransa ile İngiltere arasında, Levant⁸³ politikası konusunda anlaşmazlıklar vardı. Avrupa siyaset arenasında birçok konuda İngilizlere karşı Fransa’yı desteklemiş olan İtalya bile Yakın Doğu sorununda farklı bir görüntü çizmeyi tercih etmiştir.⁸⁴ Mudanya görüşmeleri devam ederken, Ankara’da görevli Fransız Askeri Temsilcisi Albay Mougin, 9 Ekim 1922 günü İçişleri Bakanı Safa Bey ile Meclis Başkan Vekili Adnan Bey’e yapmış olduğu ziyaretini bir rapor ile İstanbul’daki Fransız Yüksek Komiserliği’ne bildirmiştir. Mougin, Türklerin kendi haklarının peşinde olduklarını vurgularken, Safa Bey ve Adnan Beylerin, İngilizlerin emelleri ile Türklerin hakları arasında seçim yapmak durumunda olan İtalyan ve Fransızların, İngiltere yanında yer aldıklarını düşündüklerini aktarmıştır.⁸⁵

Mudanya Ateşkes Anlaşması ile sadece Türk-Yunan çatışması sona ermekle kalmamış, aynı zamanda da İtilaf Devletleri, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin varlığını kabul etmek zorunda kalmıştır. Ateşkes Anlaşması sonrasında başlayan yoğun tartışmaların ardından, İtilaf Devletleri ile T.B.M.M. Hükümeti arasında bir barış antlaşmasının yapılması kararlaştırılmıştır.⁸⁶

Barış antlaşmasının başlıca hedefi, Doğu Meselesi’nin nasıl tasfiye edileceği olmuştur. Sınırlar, Boğazlar ve Adalar ile ilgili meseleler, yabancı imtiyazları ve kapitülasyonlar ile Osmanlı Devletinin borçları konuları en önemli ve öncelikle çözümlenmesi gereken sorunlardı.⁸⁷

Lozan Barış Antlaşması ile ilgili olarak yapılan bu çalışmada, müzakere sürecinde T.B.M.M. Hükümeti ile Fransız Hükümeti arasındaki ilişkiler ve Fransızların diğer ülkelerle temasları, Antlaşma’nın şekillenmesinde üstlenmiş olduğu rol temel konu olarak alınmıştır. Çalışma ile yeni Türkiye Devletinin dış politikasının biçimlenmesine neden olmuş olan bu sürecin önemli bir bölümünün, orijinal Fransız arşiv belgeleri, Fransızca ikinci elden

⁸² Joseph C.Grew, **Lozan Günlüğü**, Multilingual, İstanbul, 2001, s.14.

⁸³ Levant: Doğu anlamındadır. Levanten ise Doğu’da doğan, Doğu’da yaşayan Batılılara verilen addır. Bkz. Bige Yavuz, “Atatürk Devrimi ile Sosyal Yaşamın Çağdaşlaşmasına İlişkin Fransız Değerlendirmeleri”, s.316.

⁸⁴ Sonyel, s.15.

⁸⁵ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.283, Albay Mougin’in Fransız Yüksek Komiserliği’ne 09 Ekim 1922 tarihinde gönderdiği görüşme tutanağı raporu.

⁸⁶ Ömer Budak, “Mübadele Meselesi ve Lozan’da Çözümü”, **Karadeniz Araştırmaları**, Sayı 26, (2010), s.131.

⁸⁷ Karacan, a.g.e., s.77.

kaynaklar ve Fransız basını ışığında aydınlatılmasına çalışılmıştır. Bu şekilde, konuyla ilgili daha önce yapılan bilimsel çalışmalara Fransız kaynaklarıyla katkı sağlamak amaçlanmıştır.

I. BÖLÜM: LOZAN BARIŞ KONFERANSI ÖNCESİNDEKİ GELİŞMELER VE FRANSA

A. Mudanya Ateşkes Anlaşması'ndan Sonra Meydana Gelen Gelişmeler ve Fransa'nın Etkinliği.

1. Barış Konferansı'nın Yeri ile Zamanının Belirlenmesi ve Fransa'nın Etkisi

Lozan barış görüşmelerinin öncesinde T.B.M.M. Hükümeti, üç önemli sorun ile karşı karşıya kalmıştır. Bu sorunlardan ilki, görüşmelerin yeri ve zamanı olmuştur. Henüz Mudanya ateşkes görüşmeleri devam ederken, Ankara Hükümeti tarafından Müttefik devletlere verilen bir nota ile barış konferansının 20 Ekim 1922'de İzmir'de toplanması teklif edilmiştir.⁸⁸ Barış konferansı için İzmir'in tercih edilmesinin nedeni, T.B.M.M.'nin görüşmelerden daha kolay haberdar olabileceği düşüncesiydi.⁸⁹

Fransa adına 20 Ekim 1921 tarihinde Ankara Anlaşması'nı imzalamış olan Franklin Bouillon⁹⁰, Mustafa Kemal Paşa ile görüşmesi sırasında⁹¹ düzenlenecek barış konferansında Mustafa Kemal'in de bulunmasını istemiş, bunun üzerine Mustafa Kemal, kendisinin katılması halinde konferansın İzmir'de toplanması gerektiğine işaret etmiştir. Bouillon bu cevap üzerine, İzmir konusunda çalışacağını ancak birinci sınıf diplomatların bu kente getirilmesinin zor olacağını vurgulamıştır.⁹² Bununla birlikte Bouillon, Mudanya Mütarekesi henüz imzalanmadan önce Vakit gazetesine verdiği bir röportajda; barış konferansının T.B.M.M. başkanının da bulunabileceği ve milletvekilleri ile irtibatta olabileceği bir yerde toplanması gerektiğine dikkat çekmiş, bu yerin de İzmir olması gerektiğini belirtmiştir.⁹³

Konferansın İzmir'de toplanması konusunda, Roma'daki Fransız diplomatı Charles Roux, 6 Ekim 1922 tarihli raporunda, İzmir önerisine İngilizlerin karşı çıktıklarını, Türklerin konferans yerinin İzmir olmaması ihtimaline karşı hazırlıklı olduklarını, ancak yine de İzmir'in karşı sahilinde bulunan Karşıyaka'da konferansa yönelik hazırlık yapıldığını, İtalyan

⁸⁸ Temuçin Faik Ertan, "Lozan Görüşmeleri Sırasında Türk Heyeti İle TBMM Hükümeti Arasındaki İlişkiler" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: VI, Sayı 18 (1990), s. 615.

⁸⁹ Şimşek, s.191.

⁹⁰ Ayrıntılı bilgi için Bkz.Yavuz, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri, Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922**, s.145.

⁹¹ Bu görüşmenin 28 Eylül günü İzmir'de yapılmış olması muhtemeldir.

⁹² Falih Rıfıkı Atay, **Çankaya**, Doğan Kardeş Basımevi, İstanbul, 1969, s.337.

⁹³ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.283, 11 Ekim 1922 tarihli ve Fransa'nın İstanbul Yüksek Komiseri Pellé imzalı şifreli telgraf.

Hükümeti'nin konferansın yeri konusunda İzmir'i sorun etmeyeceği kanısında olduğunu bildirmiştir.⁹⁴

İngiliz Hükümeti, konferansın İzmir'de toplanmasına İzmir'in Müttefik başkentlerinden uzakta olmasını, konaklama imkânlarının yetersizliğini ve haberleşmede oluşabilecek olası zorlukları bahane ederek karşı çıkmıştır.⁹⁵ Öte yandan, Yunanlı Bakan Venizelos, 6 Ekim günü Fransız Dışişleri Bakanlığı Siyasi İşler Müdürü Peretti de la Rocca'yı Paris'te makamında ziyaret etmiş ve konferans yeri olarak İtalya'yı, bu seçeneğin kabul edilmemesi durumunda ise Prens Adalarını önermiştir.⁹⁶

10 Ekim 1922 tarihinde, Fransa Başbakanı ve aynı zamanda Dışişleri Bakanı Poincaré⁹⁷, Fransa'nın Ankara'daki temsilcisi Albay Mougin'e gönderdiği telgrafta; konferans için İzmir'den ziyade her türlü ulaşım ve haberleşme kolaylığı bulunan Üsküdar'ın düşünülebileceğini belirterek, Fransız delegeler ile Türk delegelerin konferans öncesinde bir araya gelmelerinin fayda sağlamayacağını, hem Türklerin hem de Fransızların çıkarları göz önüne alındığında bu tür davranışların kuşku uyandıracığını ve sakınmak gerektiğini vurgulamıştır.⁹⁸

Bu bilgiler ışığında, Fransızların Türklerle konferans öncesinde bir araya gelme ihtimalinin söz konusu olduğu ancak Fransa'nın, Müttefikler nezdinde yanlış anlamalara sebebiyet vereceği endişesi ile bu konudan sakındığı söylenebilir.

Bu sırada, Mudanya Ateşkes Anlaşması'nın imzalanmasından hemen sonra, İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon, 12 Ekim günü İngiltere'nin Paris Büyükelçisi Lord Hardinge'ye çektiği telgrafta; barış konferansının ayrıntılarının derhal belirlenerek Poincaré ile görüşülmesini, Fransızlar ile anlaşılırsa İtalyanların da onayının alınacağını ve başarılı olunacağını, Müttefiklerin iyi niyetli olduğuna Türkleri inandırmak için konferansın mümkün olan en erken tarihte toplanmasının lazım geldiğini, Paris'in kararının Kasım ayı başı olabileceğinin öngörüldüğünü, İngilizlerin ise 7 Kasım ile başlayan haftayı tercih edeceklerini, ikinci bir tarihin 14 Kasım olabileceğini belirtmiş,⁹⁹ yer konusunda ise Cenevre veya Lozan olması gerektiğini, Cenevre seçeneğine Türklerin ve Amerikalıların karşı

⁹⁴ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.283, 06 Ekim 1922 tarihli ve Roma'da bulunan Fransa Dışişleri Bakanlığı diplomatı Charles Roux tarafından hazırlanmış rapor.

⁹⁵ Le Petit Journal, 06 Ekim 1922, s.1.

⁹⁶ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.283, 06 Ekim 1922 tarihli yazı.

⁹⁷ Poincaré, 15 Ocak 1922 tarihinde Briand'ın yerine geçmiştir. Bkz. Revue du Monde Musulmane, 1922-1923 sh.33.

⁹⁸ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.283, 10 Ekim 1922 tarihli, Poincaré'nin Albay Mougin'e şifreli telgrafi.

⁹⁹ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.283, 12 Ekim 1922 tarihli, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un Lord Hardinge'ye şifreli telgrafi.

çıkabileceğini,¹⁰⁰ Lozan'ın ise Doğu Ekspres ulaşım hattı üzerinde olduğunu ve bu şehirde konaklanabilecek seviyede otellerin bulunduğunu vurgulamış, aynı zamanda 1912 Türk-İtalyan görüşmelerinin bu kentte yapıldığına işaret etmiştir.¹⁰¹

İstanbul'da bulunan İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold¹⁰² da Lord Curzon'a çektiği bir telgrafta, barış konferansının derhal toplanması kanaatinde olduğunu, konferansa karşı çıkılması durumunda ateşkes durumunun sona ereceğini, Mudanya görüşmelerinin Türkleri cesaretlendirdiğini, herhangi bir gecikmenin kuşkuları arttıracığını, tarih olarak 1 Kasım'ın uygun olacağını bildirmiştir. Ayrıca, konferans yeri olarak İzmir'in uygun olamayacağını, İstanbul'un ise Mustafa Kemal'in ordusunun çok yakınında bulunduğu ve konaklama imkânlarının yeterli olmadığı gerekçesiyle uygun olmayacağını belirterek, Türk topraklarında herhangi bir yerde konferans düzenlenmesine Majestelerinin Hükümeti'nin rıza göstermeyeceğine inandığını ifade etmiştir. Bunun yanı sıra, Türklerin Yunanlıları mağlup etmesinin Müttefiklerin mağlup olması şeklinde algılandığını ve eğer barış konferansı Türk topraklarında düzenlenirse bu algının kuvvetleneceğini, bu yüzden Cenevre veya Lozan seçenekleri üzerinde durulması gerektiğini belirtmiştir.¹⁰³

İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri Pellé de, konuyla ilgili olarak, 13 Ekim günü Paris'e çektiği telgrafta; İstanbul'daki Ankara Hükümeti temsilcisi Hamit Bey'den aldığı bilgiye dayanarak, Anadolu'da barış konferansının İzmir'de toplanacağına inanıldığı bilgisini vermiş, Franklin Bouillon'un da bunu dillendirdiğini, Üsküdar seçeneğindeki avantajların değerlendirmeye tabi tutulamayacağını, Asya tarafındaki her seçeneğin sakıncalı olacağını, Türk ordularına birkaç kilometre mesafedeki bu yerlere Mustafa Kemal'in gelmesinin büyük gösterilere ve nümayişe neden olabileceğini vurgulamıştır.¹⁰⁴

Poincaré de konferansın mümkün olan en erken zamanda yapılması düşüncesinde olmuştur ve konferans yeri olarak Lozan'ı tercih etmiştir. Öte yandan, Franklin Bouillon ise Türklerin konferansın İzmir'de toplanmasını istediklerini Paris'e resmi olarak bildirmiştir. İngiliz Büyükelçisi Lord Hardinge, bu konuda Poincaré ile 13 Ekim günü görüşme yapmış, İngiliz Hükümeti'nin Türkiye'deki hiçbir yeri kabullenmeyeceğini belirtmiştir.¹⁰⁵

¹⁰⁰ O tarihte Milletler Cemiyeti'nin merkezi Cenevre'deydi ve İtilaf Devletlerinin de üye olduğu bu kuruluşa Amerika ve Türkiye üye değildi.

¹⁰¹ Sonyel, a.g.e., s.16.

¹⁰² Sir Horace Rumbold, İkinci Dönem Lozan barış görüşmelerinde Lord Curzon'un yerine İngiltere'yi temsil etmiştir. Bkz. Karacan, a.g.e., s.324.

¹⁰³ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.283, Sir Horace Rumbold'un Lord Curzon'a telgrafı.

¹⁰⁴ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.283, Gen. Pellé'nin 13 Ekim 1922 tarihli telgrafı.

¹⁰⁵ Sonyel, a.g.e., s.16.

Görüldüğü üzere, Mudanya Ateşkes Anlaşması sonrasında yapılacak olan barış konferansının yeri ve zamanı konusunda Fransa ve İngiltere'nin ilk safhada, kendi aralarında mutabık kaldıklarını söylemek mümkün değildir.

Bu konuda, 14 Ekim günü General Pellé tarafından Paris'e çekilen telgrafta, Albay Mougin'den alınan haberlere dayanılarak, konferans yeri olarak Üsküdar seçeneğinin saf dışı kaldığı, Türklerin bu konuda artık ısrarcı olmayacakları, Türkiye'de bir yerin kesin olarak kabul edilmemesi halinde Fransa'nın tercih edildiği, bunun en iyi çözüm olacağı ve böylece Fransız temsilcilerinin arabulucu rollerini daha iyi yerine getirebileceklerinin öngörüldüğü bilgisi yer almaktadır.¹⁰⁶ Bu bilgilere göre, konferansta Fransa'nın arabulucu olacağına dair kanaatin Türklerde mevcut olduğu görülmektedir.

Aynı tarihte Poincaré, Lord Curzon'a yazdığı bir mektupta, İngilizlerce önerilmiş olan 6 Kasım gününde konferansın toplanmasını uygun bulduğunu belirtmiş, yine de 30 Ekim ya da 1 Kasım günlerinde de toplanılabileceğini vurgulayarak, daha geç olabilecek bir tarihin sakınca yaratabileceği ifade etmiştir. Poincaré aynı mektupta; konferansın yeri konusunda ise, Lozan'ın avantajlarına katıldığını, İzmir seçeneği konusunda Franklin Bouillon'un geçerli sebepler ileri sürdüğünü, 15 Ekim günü Bouillon Paris'e geldiğinde bu konuyu yüz yüze görüşeceklerini, gelişmelerden İngiliz Hükümeti'nin haberdar edileceğini bildirmiştir. Mektupta ayrıca, davet edilecek ülkeler hususuna da değinilmiş, daha önce Paris'te kararlaştırıldığı gibi, Müttefik büyük devletler ile birlikte, Romanya, Yugoslavya, Türkiye, Yunanistan ve Bulgaristan'ın davet edileceği belirtilmiştir.¹⁰⁷

Daha sonra, 16 Ekim tarihinde General Pellé, Albay Mougin'in 12 Ekim günü kendisine çektiği telgrafi Paris'e aktarmıştır. Telgrafta Mougin, konferans yerinin İzmir olması durumunda, Mustafa Kemal'in başkan olmasının engel teşkil etmeyeceğini, İzmir'in Ankara'ya iki adım mesafede bulunduğunu, Avrupa'da seçilecek bir merkezde Türklerin T.B.M.M.'nin gücünü yanlarında hissedemeyecekleri görüşünde olduklarını bildirmiştir.¹⁰⁸

Aynı gün Poincaré tarafından, Lord Curzon'a ulaştırılmak üzere Fransa'nın Londra Büyükelçisine bir mektup gönderilmiştir. Mektupta, Bouillon'un 16 Ekim günü Paris'e geldiğinden ve kendisiyle görüşme yapıldığından bahsedilmiştir.¹⁰⁹ Bu görüşmede Bouillon, Poincaré'ye, konferansın İzmir'de toplanması gerektiğini, böylece Ankara Hükümeti'nin

¹⁰⁶ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.283, General Pellé'nin 14 Ekim 1922 tarihli telgrafi.

¹⁰⁷ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.283, Poincaré'nin Lord Curzon'a yazdığı 14 Ekim 1922 tarihli mektup.

¹⁰⁸ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.283, General Pellé'nin 16 Ekim 1922 tarihli telgrafi.

¹⁰⁹ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.283, Poincaré'nin 16 Ekim 1922 tarihli mektubu.

konferans delegeleri ile kolayca iletişim kurabileceğini belirtmiştir.¹¹⁰ Ayrıca Bouillon, Mustafa Kemal'in, konferansta Fransa'yı temsilen kendisinin bulunmasını istediğini¹¹¹ ve T.B.M.M. ile irtibatla kalarak destek olmasını talep ettiğini de Poincaré'ye aktarmıştır.¹¹² Bu görüşme sırasında, Poincaré de Bouillon'dan aynı konuda talepte bulunmuş ve kendisinin yapılacak olan barış konferansında Fransa'yı temsil etmesini resmen istemiştir. Ancak Bouillon, İngilizlerin kendisine tepkili olduklarını hatırlatarak, olası bir anlaşmazlığın önüne geçmek adına, böyle bir görevi kabul etmemekle Fransa'nın ulusal çıkarları doğrultusunda davranacağına inandığını belirtmiş ve Poincaré'nin kendisine sunduğu Fransa'yı temsil önerisini geri çevirmiştir. Poincaré, bu konuda üstelemeyip, Bouillon'a şimdiye kadar Fransa adına yapmış olduğu çalışmalardan ötürü teşekkür etmiş¹¹³ ve Mustafa Kemal'in konferans yerinin İzmir olması konusundaki önerisine karşı olduklarını belirtmiştir. Bouillon, bunun üzerine Lozan şehrinin Türkler için çok uzak olacağını ifade etmiştir. Poincaré'nin İngiliz Büyükelçisine yollamış olduğu bu mektupta, yukarıda ifade edilen bilgilerin yanı sıra, konferansın tarihi için mümkün olan en erken tarihin tespit edilmesi isteği de yinelenmiştir.¹¹⁴ İlave olarak Poincaré, Türklerin Lozan ve Cenevre seçeneklerine karşı çıkacaklarına inandığını belirterek, Venedik ya da Fransa'da herhangi bir yerin de söz konusu olabileceğini ifade etmiştir.¹¹⁵

Diğer taraftan, Fransa'nın Roma Büyükelçisi Barrère de, Paris'e gönderdiği 17 Ekim tarihli telgrafta, konferansın yerinin Asya'da seçilmesinin, bölgede Mustafa Kemal'e karşı duyulan derin saygı nedeniyle abartılı bir tercih olacağını belirterek, Müttefiklerin dünya nezdindeki saygınlıklarının korunması için gözden uzak tutulması gereken bir seçenek olduğunu özellikle vurgulamıştır.¹¹⁶

İngiliz Dışişleri Bakanlığı tarafından, Poincaré'nin mektubuna 18 Ekim günü yanıt verilmiştir. Bu mektupta, konferansın Lozan'da toplanması konusunda mutabık kalındığı, ancak kendi iç siyasi meselelerindeki belirsizler sebebiyle, 1 Kasım 1922 tarihinden önce toplanmanın mümkün olamayacağı, bu aşamada olabildiğince erken bir tarihin ilan edilmesinin Ankara Hükümeti nezdinde, Müttefiklerin erken bir tarih belirleme arzusunda

¹¹⁰ Le Petit Journal, 17 Ekim 1922, s.1.

¹¹¹ Bouillon, yapılacak olan barış konferansında, kendisinin Fransa delegesi olacağını Türk tarafına adeta vaat etmiştir. Bkz.Bayur,a.g.e., s.121.

¹¹² MAE, Série E Levant Turquie, Vol.283, Poincaré'nin 16 Ekim 1922 tarihli mektubu.

¹¹³ L'Action Française, 28 Ekim 1922, s.2, Le Temps, 28 Ekim 1922,s.1.

¹¹⁴ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.283, Poincaré'nin 16 Ekim 1922 tarihli mektubu.

¹¹⁵ Le Petit Journal, 17 Ekim 1922, s.1.

¹¹⁶ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.283, Fransa'nın Roma Büyükelçisi Barrère'in 17 Ekim 1922 tarihli telgrafi.

olduklarını göstermek bakımından önemli olduğunu, yine de 13 Kasım tarihinin her bakımdan uygun olacağı belirtilmiştir.¹¹⁷

Diğer taraftan, T.B.M.M. Hükümeti Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey, Ankara'da bulunan Fransız Albay Mougin'i ziyaret etmiş ve Ankara Hükümeti'nin konferansın Paris'te toplanması konusunda ısrarcı olduğunu, eğer Paris olmaz ise, Türk delegelerinin Ankara Hükümeti ile kolaylıkla irtibat kurabilecekleri bir yer olmasının arzu edildiğini belirtmiştir. Bu konu, Pellé tarafından 26 Ekim günü bir telgraf ile Paris'e bildirilmiştir.¹¹⁸ Aynı konuda, Mustafa Kemal Paşa da Bouillon'a bir telgraf çekerek İzmir seçeneğinin kabul edilmemesi durumunda Paris'in seçilmesi gerektiğini vurgulamıştır.¹¹⁹

Bu telgraflar Müttefiklerin kararını değiştirmemiştir. Türklerin Lozan'a ilişkin tereddütleri olsa bile, İsviçre'nin bu kentinde barış konferansının düzenleneceği artık kesinlik kazanmıştır.¹²⁰ Kesinlik kazanan bir başka konu da konferans tarihinin 13 Kasım olarak kamuoyuna bildirilmesi olmuştur.¹²¹

Öte yandan, Lord Curzon, barış konferansına davet edilecek olan ülkelerin belirlemesine yönelik olarak, Fransa'ya bir anlaşma yapmak önerisinde bulunmuştur. Bu safhada, İngiltere, Fransa ve İtalya'nın yanı sıra, Romanya, Japonya, Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye'nin de konferansa katılacağı artık neredeyse belliydi,¹²² ayrıca her ne kadar Osmanlı Devleti ile savaşa girmediyse de, bu ülke topraklarında ulusal çıkarları bulunan ve Doğu Sorunu'nun çözümlenmesinde daha önce Sevr görüşmelerinde aktif rol almış olan A.B.D. de, Lord Curzon'a göre mutlaka çağrılmalıydı.¹²³ Bununla birlikte, Moskova Hükümeti'ne de Boğazlar konusunda yapılacak görüşmelerde hazır bulunması için haber gönderilmişti.¹²⁴

Nitekim üç büyük Müttefik devlet, Lord Curzon'un önerisi üzerinde mutabık kalarak,¹²⁵ yukarıda ifade edilen ülkelere barış konferansına katılmaları için 26 Ekim günü resmi çağrı göndermiş ve konferans görüşmelerine 13 Kasım günü Lozan'da başlanacağını

¹¹⁷ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.283, İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın 18 Ekim 1922 tarihli, Poincaré'ye hitaben yazılmış mektubu.

¹¹⁸ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.284, Pellé'nin 26 Ekim 1922 tarihli telgrafı.

¹¹⁹ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.284, Pellé'nin 28 Ekim 1922 tarihli telgrafı.

¹²⁰ Le Petit Journal, 25 Ekim 1922, s.1.

¹²¹ Le Petit Journal, 27 Ekim 1922, s.1

¹²² Le Temps, 27 Ekim 1922, s.1.

¹²³ Journal des Débats, 27 Ekim 1922, s.1.

¹²⁴ Le Temps, 27 Ekim 1922, s.1.

¹²⁵ Journal des Débats, 27 Ekim 1922, s.1.

tebliğ etmişlerdir.¹²⁶ Sovyetler Birliği ise, planlandığı gibi sadece Boğazlar ile ilgili konular için davet edilmiştir.¹²⁷

Bu arada Le Petit Parisien gazetesi, Mustafa Kemal'in, Paris'te bulunan Fransız bir politikacıya telgraf çektiğini belirterek, Ankara Hükümeti'nin konferans yeri olarak Lozan'ı kabul ettiğini okurlarına duyurmuş, ancak bu konunun Fransız resmi makamlarınca teyit edilmediğinin altını çizmiştir. Gazeteye göre, Mustafa Kemal hala konferansın Paris'te toplanmasından yanaydı ve Lozan'ı bir alternatif olarak değerlendirmekteydi.¹²⁸

İtilâf Devletleri Türklerin Lozan'ı kabul etmeme ihtimaline karşı hazırlıklıydılar. Zira Journal des Débats gazetesi, Akşam gazetesindeki bir habere dayanarak, Ankara Hükümeti'nin barış konferansının Lozan'da toplanmasına itiraz etme niyetinde olduğunu, ancak bu itirazın ne derecede dikkate alınacağını sorgulanacağını yazmıştır.¹²⁹ Nitekim Müttefikler bu ihtimale karşı, İtalya'nın Paris Büyükelçisi Kont Sforza'nın da önerisiyle, Floransa kentini konferans için alternatif yer olarak düşünmüşlerdir.¹³⁰

2. İtilâf Devletlerinin Lozan Konferansı'na T.B.M.M. Hükümeti ile Osmanlı Hükümeti'ni Davet Etmesi, Saltanatın Kaldırılması ve Fransa'daki Yankıları

27 Ekim 1922 tarihinde İngiltere, Fransa ve İtalya, T.B.M.M. Hükümeti'nin İstanbul'daki temsilcisine sözlü nota vererek, T.B.M.M. Hükümeti'ni konferansa davet etmişlerdir.¹³¹ Aynı yöntemle Babıâli Hükümeti de konferansa davet edilmiştir.¹³² Anılan notada, doğudaki savaşa bir son vermek amacının güdüldüğü belirtilerek konferansın yeri ve zamanı hakkında bilgi verilmiş, katılacak temsilcilerin tam yetkili olmasının ve sayılarının ikiyi geçmemesinin arzu edildiği vurgulanmıştır.¹³³

Bu davet henüz resmen tebliğ edilmeden önce, Poincaré, Fransa'nın Ankara'daki temsilcisi Albay Mougin'e gönderdiği bir telgrafta, Lord Curzon ile görüştüğünü ve konferans tarihinin 13 Kasım'ı geçmemesi gerektiğini ilettiğinden bahsederek, Ankara Hükümeti'nin yapılacak olan daveti kabul etmesini ümit ettiğinden söz etmiştir. Poincaré, Avrupalı devletlerin ve Balkan devletlerinin, uzlaşmaz tavırları nedeniyle Türklere karşı birleştiklerini iddia etmiştir. Poincaré bu telgrafta ayrıca, Yunanlılara karşı kazanılan zaferin Türkleri

¹²⁶ Le Petit Parisien, 27 Ekim 1922, s.1.

¹²⁷ Grew, a.g.e, s.14.

¹²⁸ Le Petit Parisien, 31 Ekim 1922, s.1.

¹²⁹ Journal des Débats, 31 Ekim 1922, s.1.

¹³⁰ Le Petit Journal, 27 Ekim 1922, s.1 ve Journal des Débats, 27 Ekim 1922, s.1.

¹³¹ Le Temps, 28 Ekim 1922, s.1.

¹³² Karacan, a.g.e, s.54.

¹³³ M.Cemil Bilsel, **Lozan**, II. Cilt, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1998, s.43.

şımartmaması gerektiğini vurgulamış, sonraki zamanlarda dış yardımlara duyacakları ihtiyacın kaçınılmaz olacağını işaret etmiştir.¹³⁴

Diğer taraftan, Müttefiklerce yapılan davet öncesinde, İngiltere'nin İstanbul Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold, ortaya çıkması muhtemel anlaşmazlıkları önceden sezerek Lord Curzon'u uyarılmış, İstanbul Hükümeti'nin konferansa çağırılması halinde sorun çıkacağını hatırlatmıştır.¹³⁵ Buna rağmen Curzon, 12 Ekim tarihinde İngiltere'nin Paris Büyükelçisi Lord Hardinge'ye çektiği telgrafında, her iki Türk hükümetinin de konferansa davet edilmesinden yana olduğunu belirtmiştir.¹³⁶

Buna ilave olarak, aynı tarihte İstanbul Hükümeti tarafından, konferansı tertipleyen ülkelere gönderilen telgrafta, Babıâli Hükümeti'nin görüşmelere davet edilmeyeceği konusunda Fransızlarca Ankara Hükümeti'ne söz verilip verilmediği ve bu konuda Poincaré tarafından girişimlerde bulunulup bulunulmadığı sorulmuştur.¹³⁷

Oysa Poincaré, Ankara ve İstanbul Hükümetleri'nin konferansa gönderecekleri delegeler konusunda kendi aralarında anlaşmaları gerektiğine inanmış ve bu konuyu Türklerin iç sorunu olarak görmüştür.¹³⁸ Nitekim L'Action Française gazetesi her iki hükümetin de konferansa davet edilmesinin, İtilâf Devletleri tarafından tamamen şekilsel bir husus olarak değerlendirildiğini ve her halükârda kendi aralarında anlaşacaklarının beklendiğini Fransız kamuoyu ile paylaşmıştır.¹³⁹ Bununla birlikte Fransız basınında, her iki Türk Hükümeti'nin konferansa davet edilmesinin bir takım sorunları da beraberinde getireceği yer almış, ancak padişahın sağduyulu davranarak Türk tarafını temsilen sadece Ankara Hükümeti'nin katılmasını kabul edeceğinin umulduğu yönünde yorumlar kamuoyu ile paylaşılmıştır.¹⁴⁰ Ayrıca padişahın Lozan'a temsilci göndermeyeceği ve izlenecek Türk politikasını belirlemek için Ankara Hükümeti temsilcilerini toplantıya çağıracağı yönündeki haberler bir kısım Fransız resmi kaynaklarına dayanarak Fransız kamuoyuna duyurulmuştur.¹⁴¹

¹³⁴ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.283, Poincaré'nin Albay Mougin'e 22 Ekim 1922 tarihli telgrafı.

¹³⁵ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.283, Sir Horace Rumbold'un Lord Curzon'a şifreli telgrafı.

¹³⁶ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.283, 12 Ekim 1922 tarihli Lord Curzon'dan Lord Hardinge'ye şifreli telgraf.

¹³⁷ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.283, 12 Ekim 1922 tarihli, İstanbul Hükümeti tarafından çekilen telgraf.

¹³⁸ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.284, 01 Kasım 1922 tarihli ve Poincaré tarafından Londra, Atina, İstanbul, Roma, Belgrad ve Bükreş Elçiliklerine çekilen telgraf.

¹³⁹ L'Action Française, 01 Kasım 1922, s.3.

¹⁴⁰ Journal des Débats, 01 Kasım 1922, s.1.

¹⁴¹ Le Temps, 02 Kasım 1922, s.1.

Müttefiklerin 27 Ekim 1922 tarihinde verdiği nota ile konferansın yeri sorunu çözümlenmiş¹⁴² ancak barış görüşmelerine Türk tarafını temsilen T.B.M.M. Hükümeti'nin yanı sıra İstanbul Hükümeti'nin de davet edilmesi, çeşitli anlaşmazlıklar çıkmasına neden olmuştur.¹⁴³ Dolayısıyla bu davet, Türk ulusunun hangi hükümet tarafından temsil edileceği sorununun doğmasına yol açmıştır.¹⁴⁴ Zira İstanbul Hükümeti, ulusal mücadele sürecindeki yaklaşımlarıyla Türk ulusunun temsilcisi sıfatını hak etmemiştir ve İstanbul Hükümeti'nin konferansa temsilci olarak katılması, İtilâf Devletleri karşısında Türk ulusal çıkarlarının korunmasını sekteye uğratabilirdi.¹⁴⁵

Müttefiklerin konferans davetine Ankara Hükümeti tarafından İstanbul'daki temsilcisi Hamit Bey vasıtasıyla cevap verilmiş¹⁴⁶ ve İstanbul'da bulunan İtilâf Devletleri yüksek komiserlerine iki nota gönderilmiştir. Bu notalarının ilkinde, konferans yeri olarak Lozan önerisinin, Lozan ile Ankara arasındaki haberleşme imkânlarının sağlanması koşuluyla kabul edildiği bildirilmiştir. İkinci notada, İstanbul Hükümeti'nin konferansa çağırılması protesto edilmiş ve bu durumun Mudanya Ateşkes Anlaşması hükümlerinin ihlâli olduğu öne sürülerek,¹⁴⁷ Ankara Hükümeti'nin konferansa katılmasının önünde bir engel teşkil ettiğine işaret edilmiştir.¹⁴⁸ Bu nota ile İstanbul Hükümeti'nin katılması halinde, Ankara Hükümeti'nin katılmayacağı mesajı Müttefiklere net olarak iletilmiştir.¹⁴⁹ Ankara Hükümeti'nin cevabı Müttefiklerce olumlu değerlendirilmiş ancak İstanbul Hükümeti'nin çağırılması konusuna yine de Türklerin iç sorunu olarak bakılmıştır.¹⁵⁰

Diğer taraftan, 25 Ekim günü Padişah Vahdettin, İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri'ni kabul ederek Ankara Hükümeti'nden yakınmıştır. Vahdettin'e göre, Ankara Hükümeti mensupları, dini kurallara, milli egemenliğe, Türk halkının düşünce biçimine, sosyal anlayışlarına uygun hareket etmemekteydiler ve bu tavrın arkasında mutlaka Bolşevik parmağı bulunmaktaydı. Görüşmede Vahdettin, Fransa'nın gözünde Türkiye'nin en az Suriye

¹⁴² Ertan, a.g.m., s.615.

¹⁴³ İnönü, a.g.e., s.43.

¹⁴⁴ Ertan, a.g.m., s.615.

¹⁴⁵ Budak, a.g.m., s.131.

¹⁴⁶ Sonyel, a.g.e., s.23.

¹⁴⁷ Mudanya Ateşkes Anlaşması, İtilaf Devletleri ile Ankara Hükümeti arasında imzalanmıştır. Bkz. İsmail Eyyupoğlu, **Mudanya Mütarekesi**, AKDİTYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002, s.244. Bu nedenle, barış görüşmelerine İstanbul Hükümeti'nin davet edilmesinin, Ankara Hükümeti tarafından Mudanya Ateşkes Anlaşması'nın bir ihlâli olarak değerlendirildiği düşünülmektedir.

¹⁴⁸ L'Action Française, 01 Kasım 1922, s.3.

¹⁴⁹ Jean Paul Roux, **La Turquie**, Payot, Paris, 1953, s.112.

¹⁵⁰ Journal des Débats, 02 Kasım 1922, s.1.

kadar önemli olduğunu vurgulamış, konferansta İstanbul Hükümeti'nin Türkiye'yi tek başına temsil etmesi konusunda Fransa'nın destek vermesini talep etmiştir.¹⁵¹

Aktarılan bu bilgiler ışığında, Türkiye'yi barış konferansında Ankara Hükümeti'nin tek başına temsil edeceğine Padişah'ın yanaşacağı yönündeki Fransız kamuoyunda yer alan yorumların dayanaksız olduğunu söylemek mümkündür.

Bununla birlikte, Sadrazam Tevfik Paşa, henüz daha resmi bir davet gelmeden önce, 17 Ekim 1922 tarihinde Mustafa Kemal'e bir telgraf çekerek, barış konferansına katılmak için ortak ilkelerin tespit edilmesini önermiştir.¹⁵² Mustafa Kemal, Hamit Bey aracılığı ile Tevfik Paşa'ya ertesi gün verdiği cevapta, Türkiye Devleti'nin ancak T.B.M.M. Hükümeti tarafından temsil olunacağını vurgulamış ve devletin politikasını bulandırmanın büyük bir sorumluluğu olacağı hatırlatmasında bulunmuştur.¹⁵³ Ancak Hamit Bey, bu telgrafı kendisine verilmiş bir talimat zannederek, tüm içeriği ile Tevfik Paşa'ya iletmemiştir.¹⁵⁴

Bunun üzerine Tevfik Paşa, kendisine cevap verildiğinden haberi olmadığını öne sürerek, 29 Ekim 1922 tarihinde Sadrazam unvanıyla T.B.M.M.'ye yeni bir telgraf çekmiştir.¹⁵⁵ Anılan telgrafta, İstanbul ve Ankara Hükümeti temsilcilerinden kurulu ortak bir heyetin Türkiye'yi temsil etmesi gerektiği özellikle belirtilmiştir.¹⁵⁶ Telgrafta, Tevfik Paşa, konferansa her iki hükümetin de çağrıldığını hatırlatarak, İstanbul Hükümeti'nin katılmamasının altı yüzyıllık tarihi kimliğin yıkılmasının mahkûmiyeti, Ankara Hükümeti'nin katılmamasının ise dünyanın özlediği ve beklediği barışın önlenmesi anlamında olduğunu belirtmiştir. Tevfik Paşa aynı telgrafta, İstanbul Hükümeti'nden Ziya Paşa'nın konferansa gönderileceğini bildirmiş ve Ankara Hükümeti'nden de ivedilikle bir temsilcinin belirlenerek konferansa gönderilmesini talep etmiştir.¹⁵⁷

Tevfik Paşa'nın konferansa Ankara Hükümeti ile birlikte temsilci gönderme konusundaki ısrarı, T.B.M.M. tarafından kabul edilemez olarak değerlendirilmiştir.¹⁵⁸ Bu durum, İstanbul Hükümeti'nin yanı sıra saltanat kurumunun da gerekliliğinin tartışılmasına zemin hazırlamıştır.¹⁵⁹ Tevfik Paşa'nın ikinci telgrafının gönderildiği akşam, Mustafa Kemal, Çankaya'da Fevzi Paşa ve Fethi Bey ile bir toplantı yapmıştır. Toplantıda,

¹⁵¹ Alexandre Jevakhoff, **Kemal Atatürk, Les Chemins de l'Occident**, Éditions Tallondier, Paris, 1999, s.290.

¹⁵² Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, III. Cilt, Belgeler, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1984, s, 209,210.

¹⁵³ A.g.e., s.210.

¹⁵⁴ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, II Cilt, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1984, s.466.

¹⁵⁵ Aynı yer.

¹⁵⁶ Jevakhoff, a.g.e., s.290.

¹⁵⁷ Nutuk, III.Cilt, s.211.

¹⁵⁸ Le Temps, 03 Kasım 1922, s.1.

¹⁵⁹ Ertan,a.g.m., s.616.

Mustafa Kemal tarafından, Saltanat ile Halifeliğin birbirinden ayrılması zamanının geldiği, milli egemenliğin sadece T.B.M.M.'ye ait olduğunun gösterilmesinin gerekli olduğu belirtilerek, Bakanlar Kurulu'nda bu konuda görüş birliğinin sağlanması Fethi Bey'den rica edilmiştir.¹⁶⁰

30 Ekim-01 Kasım 1922 tarihleri arasında T.B.M.M.'de, Mütteliklerin Lozan görüşmeleri için yaptıkları davetin mahiyeti görüşülmüştür. Bu görüşmeler sonucunda, Meclis üyeleri tarafından İstanbul Hükümeti temsilcileri ile aynı sıraların paylaşılmasının arzu edilmediğine kanaat getirilmiş, Osmanlı saltanatının kaldırılmasına ve padişahın tahttan indirilmesine karar verilmiştir.¹⁶¹ 31 Ekim 1922 günü, Meclis toplanmayıp Müdafaa-i Hukuk Grubu toplanmıştır. Bu toplantıda, Osmanlı saltanatının kaldırılmasının zorunlu olduğu Mustafa Kemal Paşa tarafından dile getirilmiştir.¹⁶² 1 Kasım 1922'de Dr. Rıza Nur ve arkadaşlarının bu konuda vermiş oldukları teklif¹⁶³ T.B.M.M.'de oylanmış, 136 oyun 132'si ile kabul edilerek saltanat kaldırılmıştır.¹⁶⁴

Aslında saltanatın kaldırılması çok kolay bir olay değildi. Mustafa Kemal halkın Osmanlı hanedanına olan bağlılığını dikkate almak zorundaydı. Aynı zamanda, Meclis içindeki muhalif grupları da hesaba katmak gerekliydi. Diğer taraftan, Mustafa Kemal'in çevresinde de Osmanlı monarşi düzenine gönülden bağlı olanların sayısı da hayli fazlaydı.¹⁶⁵

Le Petit Parisien gazetesine göre, Saltanatın kaldırılması Fransa'yı şaşırtmamıştır, zira bu konuda yeterince emare zaten mevcuttu.¹⁶⁶ Ayrıca, saltanatın kaldırılması ve halifeliğin devam ettirilmesi kararı yeni alınmış bir karar da değildi. Bu konudaki emareleri kurtuluş savaşı sırasında görmek mümkün olmuştur. Avrupalı diplomatlar ve istihbarat görevlileri, bunu daha önceden hissetmişler ve çeşitli vesilelerle dile getirmişlerdi. Ukrayna'dan Fronze, 1922 yılının ilk aylarında Anadolu'ya geldiğinde, padişahın Türklerin gözünde, "bir önceki yıl yağmış olan kardan daha fazla anlam taşımadığını" teşhis etmiş olduğunu belirtmiştir.¹⁶⁷

Burada kastedilen, Padişah VI. Mehmet'in şahsı değil, saltanat fikriydi. Ayrıca Eylül 1922 ayında, Ankara Hükümeti temsilcisi (Refet Bey kastediliyor), Fransız Yüksek Komiseri Pellé'ye, Vahdettin'in yakın bir zamanda gönderileceğini ve yerinin T.B.M.M. tarafından

¹⁶⁰ Jevakhoff, a.g.e., s.290.

¹⁶¹ Bernachot, a.g.e., s.316.

¹⁶² Kültür Bakanlığı, **Atatürk'ün Milli Dış Politikası, Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge, 1919-1923**, Cilt 1, Ankara, 1981,s.64.

¹⁶³ Ertan, ag.m., s.617.

¹⁶⁴ Jevakhoff, a.g.e., s.290.

¹⁶⁵ Paul Dumont, **Mustafa Kemal, invente La Turquie moderne**, Éditions Complexe, Brüksel,1983, s.130

¹⁶⁶ Le Petit Parisien, 04 Kasım 1922, s.1.

¹⁶⁷ Jevakhoff,a.g.e., s.289.

doldurulacağını ifade etmiştir. Bu görüşmeden üç hafta sonra, Fransız istihbarat birimleri, Mustafa Kemal'in bu konudaki çalışmalarını Pellé'ye rapor etmiştir. Rapora göre; Mustafa Kemal, müstakbel rejimin nasıl olacağı hakkında Valiler ile görüşmeler yapmıştı. Hatta Zonguldak Valisi, saltanat ile halifeliğin birbirinden ayrılması önerisinde bulunmuştu.¹⁶⁸

Bununla birlikte saltanatın kaldırılması, Doğu Sorunu'nun çözümünün daha da zorlaştığı şeklinde Fransız kamuoyunda yorumlanmıştır.¹⁶⁹ Fransız kamuoyuna göre saltanatın kaldırılmasıyla;

- 1) Otokrasiye dayalı Osmanlı İmparatorluğu devrilmiştir,
- 2) Anayasaya göre egemenliğin ulusa ait olduğunun altı çizilmiştir,
- 3) İstanbul'daki hükümetin meşruiyetini yitirdiği ve eski başkent İstanbul'un T.B.M.M. Hükümeti kontrolünde bulunduğu, gerçek hükümetin T.B.M.M. Hükümeti olduğu ve bu hükümetin Osmanlı Hükümeti'nin mirasçısı olduğu vurgulanmıştır.¹⁷⁰

Saltanatın kaldırılmasından bir gün sonra, Mustafa Kemal, Le Petit Parisien gazetesi muhabeirine bir demeç vermiştir. Bu demeçte, yukarıda aktarılanlara benzer bir şekilde, yeni Türkiye'nin eski Türkiye ile hiçbir ilgisinin olmadığını altı çizilmiş, Osmanlı Hükümeti'nin tarihe geçtiği vurgusuyla yeni bir Türkiye'nin doğduğuna işaret edilmiştir.¹⁷¹ Aynı demeçte Mustafa Kemal, yeni Türkiye Devleti'nin bir halk devleti olduğunu ve hükümetinin Ulusal Meclis tarafından seçildiğini,¹⁷² kendileri nezdinde artık padişahın varlığını yitirdiğini ve ne sultanın ne de sultana ait hükümetin hükmünün kalmadığını sadece halifelik makamının korunduğunu belirtmiştir.¹⁷³

Nitekim Padişah Vahdettin, T.B.M.M. tarafından saltanatın kaldırıldığının ilânı üzerine İstanbul'daki Yüksek Komiserlikleri aracılığıyla İngilizlerden yardım istemeyi denemiştir. Ancak İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold, Londra'dan artık bu konuda bir şey yapılmasının beklenmemesini, sadece şahsi himaye sağlanabileceğini belirtmiştir. Böylelikle İngiltere de diğer Müttefikler gibi tarafsız kalmayı tercih etmiştir.¹⁷⁴ Bunun üzerine Padişah, İngiliz Birlikleri Kumandanı General Harrington ile temasa geçerek, İngiliz Kraliyet

¹⁶⁸ Aynı yer.

¹⁶⁹ Journal des Débats, 04 Kasım 1922, s.1.

¹⁷⁰ Roux, a.g.e., s.112.

¹⁷¹ Correspondance d'Orient, No.277, s.648.

¹⁷² Le Temps, 02 Kasım 1922, s.1.

¹⁷³ Journal des Débats, 02 Kasım 1922, s.1.

¹⁷⁴ Dumont,a.g.e.,s.133.

Donanmasına ait bir gemi ile Malta'ya hareket etmiştir. T.B.M.M. Hükümeti de, sultanın kuzeni olan Abdülmecit'i halife olarak görevlendirmiştir.¹⁷⁵

Saltanatın kaldırılması olayı Le Temps gazetesi tarafından, Türklerin Lozan'da tek bir heyet ile temsil edileceği ve bunun da T.B.M.M. Hükümeti'nin hakkı olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Ayrıca, aynı gazetede, Sadrazam'ın konferansa delege gönderip göndermemekte tereddüt ettiği ve T.B.M.M.'nin tutumu karşısında geri adım atacağı haberleri yer almıştır.¹⁷⁶ Le Petit Parisien gazetesi ise, "İstanbul Hükümeti Lozan'da temsil edilmeyecek!" başlığını atmış, 2 Kasım tarihindeki Havas ajansı haberine dayanarak verdiği haberde, Babiâli'nin Lozan'a katılmayı reddedeceğinden bahsetmiştir.¹⁷⁷ Nitekim Saltanatın kaldırılmasının ardından Yıldız Sarayı'nda yapılan olağanüstü toplantı sonucunda, Babiâli'nin konferansa kesin olarak katılmaması ve bu durumun davetçi ülkelere bildirilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁷⁸

Diğer taraftan, T.B.M.M. Paris Temsilcisi Ferit Bey, 3 Kasım tarihinde Poincaré'ye gönderdiği bir mektup ile 16 Mart 1920 tarihinden itibaren Babiâli Hükümeti'nin yapmış olduğu her türlü anlaşma, sözleşme ve akdin, Ankara Hükümeti'nce geçersiz kabul edildiğini bildirmiştir.¹⁷⁹ Ferit Bey bu mektubunda, Sevr Anlaşması'nın da hükümsüz kaldığını vurgulamıştır.¹⁸⁰

4 Kasım 1922'de İstanbul Hükümeti istifa etmiştir. Refet Paşa aynı gün yönetimi T.B.M.M. adına devralarak her konuda tek merciin Ankara olduğunu bildirmiş, İstanbul Vilâyeti işleriyle ilgili daireler ve müesseseler hariç olmak üzere bütün bakanlıkların kaldırıldığını açıklamıştır.¹⁸¹ Refet Paşa, 6 Kasım günü İtilâf Devletleri'nin İstanbul'daki Yüksek Komiserlerine de nota vermiş, Müttefiklerin askeri işgal faaliyetlerinin yararsız ve manasız bir hale dönüştüğünü belirterek İstanbul'un derhal tahliye edilmesinin beklendiğini bildirmiştir. Yüksek komiserler bu talebe olumlu yaklaşmamış, talebin Mudanya Anlaşması hükümlerine aykırı olduğunu belirtmişlerdir.¹⁸²

¹⁷⁵ Antony Wynn, **Three Camels to Smyrna**, Estate of the Late Bryan Meredith Huffner, London, 2008, s.154.

¹⁷⁶ Le Temps, 03 Kasım 1922, s.1.

¹⁷⁷ Le Petit Parisien, 03 Kasım 1922, s.4.

¹⁷⁸ Karacan,a.g.e.,s.66.

¹⁷⁹ Journal des Débats, 04 Kasım 1922, s.1, Le Temps, 04 Kasım 1922, s.1.

¹⁸⁰ Correspondance d'Orient,15-30 Aralık 1922, No.299-300, s.267.

¹⁸¹ Le Temps, 05 Kasım 1922, s.1.

¹⁸² Correspondance d'Orient,15-30 Aralık 1922, No.299-300, s.268. Mudanya Mütarekesi'nin 12. maddesi, Müttefiklerin hâli hazırda buldukları arazide, barış anlaşması imzalanana kadar kalacaklarından bahsetmektedir. Bkz. Eyyupoğlu, a.g.e., s.243. Hamit Bey'in anılan talebinin reddedilmesinin bu maddeye dayandırılmış olması mümkündür.

Sonuç olarak İtilâf Devletleri, Türklerin tek bir heyetle konferansta temsili ile Mudanya Ateşkes Anlaşması hükümlerine uymak konularında mutabık kalmışlardır.¹⁸³ Fransa Başbakanı Poincaré, İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserliği, Roma ve Londra Büyükelçiliklerine çektiği telgrafta, Türklerin tek bir heyetle konferansa katılmalarının önemini vurgulamıştır.¹⁸⁴ Bununla birlikte, Fransız Dışişleri Bakanlığı Siyasi İşler Müdürü Peretti de la Rocca, 3 Kasım tarihinde İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserliği ve Bern, Atina, Bükreş ve Belgrat Büyükelçilikleri ile Fransız Genelkurmay Başkanı Mareşal Foch'a göndermiş olduğu mektupta; Türkiye'nin konferansta tek bir heyet ile temsili konusunda, İtalyan Hükümeti'nin de Fransa gibi olumlu yaklaştığını, ancak İngiliz Hükümeti'nin bu konuya itiraz edeceğine dair Fransa'nın Londra Büyükelçisi Saint-Aulaire'e aktarılan görüşler bulunduğunu belirterek gerekli bilgilendirmenin İstanbul'daki Yüksek Komiserliklere yapılacağını ifade etmiştir.¹⁸⁵

Müttefikler sonraki safhada, konferansta Türkiye'yi sadece Ankara Hükümeti'nin temsil edebileceğinin Türklere bildirilmesini kararlaştırmışlardır.¹⁸⁶ Bunun üzerine, Fransa, İngiltere ve İtalya devletleri bir açıklama yapmışlar ve önceden Ankara ile İstanbul hükümetlerinin ayrı ayrı davet edildiği belirtilerek, içişlerine karışmamakla birlikte Türkiye'nin Lozan Konferansı'nda tek bir heyet tarafından temsil edilmesinin memnuniyetle karşılanacağı vurgulanmıştır.¹⁸⁷

Fransızlar, Lozan Konferansı'na katılmak için hem İstanbul Hükümeti'nin hem de Ankara Hükümeti'nin davet edilmesini zamansız yapılmış beceriksiz bir hareket olarak değerlendirmişlerdir. Fransızlara göre, Mustafa Kemal, bu davetten ustaca yararlanmasını bilmiş ve monarşiyi devirmek yolunda bunu bir koz olarak kullanmıştır.¹⁸⁸

Nitekim saltanatı kaldırmak için zaten uygun bir ortam bekleyen Mustafa Kemal Paşa, Meclis'te oluşan yoğun tepkiyi iyi kullanmış ve sorunun kökten çözümü için saltanatın kaldırılmasını gündeme getirmiştir. Saltanatın kaldırılması ile İstanbul Hükümeti'nin sadece Konferansa katılması engellenmemiş, aynı zamanda ve daha da önemlisi, 600 yıllık bir hanedanın yönetimine son verilmiş ve Cumhuriyet yolu açılmıştır.¹⁸⁹ Diğer taraftan, Mustafa

¹⁸³ Le Temps, 03 Kasım 1922, s.1.

¹⁸⁴ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.284, Poincaré imzalı, İstanbul Yüksek Komiserliği'ne çekilen 01 Kasım 1922 tarihli telgraf.

¹⁸⁵ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.284, Peretti de la Rocca tarafından, İstanbul Yüksek Komiserliği'ne, gönderilen 03 Kasım 1922 tarihli mektup.

¹⁸⁶ Le Temps, 04 Kasım 1922, s.1.

¹⁸⁷ Karacan, a.g.e., s.67.

¹⁸⁸ Dumont, a.g.e., s.123.

¹⁸⁹ Ertan, a.g.m., s.617.

Kemal Paşa, saltanatın kaldırılmasını sağlayarak Müttefiklerin konferans görüşmeleri sırasında Türkleri zor durumda bırakmalarının da önüne geçmiştir.¹⁹⁰

Saltanatın kaldırılması hakkında bir kısım Paris gazeteleri, “Padişah’ın yıkılması barışı karıştıramaz” başlığı atarak, “şayet Türkler Padişah’ın düşürülmesini yeterli görmeyerek barış antlaşmasından önce İstanbul’a bir askeri kuvvet yerleştirmek isterlerse karışıklık o zaman çıkar” yorumunda bulunmuşlardır. Fakat genel olarak, Fransız gazeteleri Türkiye’nin iç işlerine karışmamaya özen göstermiş, Padişah’ın düşürülmesini ve Halifeliğin yeniden düzenlenmesini, Türkler dışındaki milyonlarca müslümanı ilgilendiren önemli bir olay olarak görmüşlerdir.¹⁹¹ Le Temps gazetesi, Saltanatın kaldırılması üzerine ortaya çıkabilecek muhtemel sonuçları bir liste halinde kamuoyuna duyurmuştur. Buna göre;

- 1) 1908 Anayasası yürürlükten kalkmıştır,
- 2) Padişah’ın iktidarı hükmünü yitirmiştir,
- 3) Mevcut egemenlik el değiştirmiştir,
- 4) Halifelik ruhani işlerle ilgilidir,
- 5) İstanbul Hükümeti sona ermiştir.¹⁹²

Saltanatın kaldırılmasının diğer Müttefik ülkelerdeki yankıları da, Fransız gazetelerinde yer bulmuştur. Journal des Débats 14 Kasım günü baskısında, İtalyan La Tribuna gazetesinde yayımlanan bir haberi sütunlarına taşımıştır. Haberde, “Türkiye Avrupa’ya Karşı” manşeti ile Padişah’ın sınır dışı edilmesi ve Tefik Paşa Hükümeti’nin devrilmesinin, hem de bunun Avrupalı Yüksek Komiserlerin gözlerinin önünde yapılmasının, Türkler için bir zafer ve Türk zihniyetindeki değişimin önemli bir göstergesi olduğu vurgulanmış, bu durumun aynı zamanda Müttefiklerin pasif tutumlarının kanıtı olduğu ifade edilmiştir.¹⁹³

Saltanatın kaldırılması ve İstanbul Hükümeti’nin azli, başka bir bakış açısıyla, Fransız politikası adına tam bir başarı olarak değerlendirilmiştir. Bu sayede İngiliz oyun ve

¹⁹⁰ Jean-Louis Bacqué-Grammont ve Jean-Paul Roux, **Mustafa Kemal Atatürk et la Turquie nouvelle**, Éditions G.- P.Maisonneuve&Larose, Paris, 1982, s.24.

¹⁹¹ Karacan, a.g.e., s.68.

¹⁹² Le Temps, 05 Kasım 1922, s.1.

¹⁹³ Journal des Débats, 14 Kasım 1922, s.1.

entrikalarının da önüne geçildiğine, Fransız ve Türk ortak çıkarlarının İngilizlerce engellenmesi çabalarının böylece bertaraf edildiğine inanılmıştır.¹⁹⁴

Saltanatın kaldırılması, Fransız kamuoyunda zaten mevcut durumu değiştirmedeği için¹⁹⁵ bu yönüyle ikinci derecede önemli bulunmuştur. Ancak asıl ilgi, yeni politik rejimin ne türlü sorunlarla karşı karşıya kalacağı yönünde olmuştur. Bazı yorumlara göre, Fransızlar Türklerin iç işlerine karışmayacak ve Halife'nin belirlenmesinde rol almayacaklarsa, hiç olmazsa, Doğu'daki olayları çok dikkatli izlemeliydiler. Aksi halde, Batı dünyasına yakın görünen T.B.M.M. Hükümeti, Avrupa'daki demokratik devletlerden uzaklaşacak, ihtiraslı ve yabancılara karşı düşmanlık sergileyen bir ülke olacaktı. Bu durumda ise Batı dünyası kayıtsız kalmanın bedelini gayet pahalı ödeyecekti.¹⁹⁶

3. Konferansa Katılacak Türk Heyetinin Belirlenmesi ve İsmet Paşa'nın Fransa'daki Resmi Temasları

Henüz konferansın yeri ve zamanı tam olarak belli değilken, Fransız Yüksek Komiseri General Pellé, yapılacak olan konferansa İsmet Paşa'nın katılacağını teyit edildiğini Ankara'da görevli Albay Mougin'in telgrafına dayanarak Paris'e bildirmiştir.¹⁹⁷ Ayrıca, T.B.M.M. Hükümeti Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey, Mougin'i ziyaret ederek kendisinin konferansa gidecek Türk heyeti içinde yer alacağını beklemediğini ifade etmiş, geçirmiş olduğu ameliyat nedeniyle dinlenmeye ihtiyacı olduğundan bahsetmiştir. Bunun üzerine Albay Mougin, Yusuf Kemal Bey'in İsmet Paşa ile birlikte çalışmak istemediği yönünde yorum yapmış ve bu yorumunu General Pellé'ye iletmiştir.¹⁹⁸

Bununla birlikte, Mustafa Kemal Paşa Franklin Bouillon ile yaptığı bir sohbette, konferansa kendisinin katılmaması durumunda kimin gelmesinin Fransızlarca tercih edileceğini sorduğunda, Bouillon, İsmet Paşa'nın ismini telaffuz etmiş ve Paşa'nın bu görevi en iyi şekilde yapacağını belirtmiştir.¹⁹⁹ Nitekim Mustafa Kemal, Yusuf Kemal Bey'in rahatsız olması nedeniyle İsmet Paşa'yı konferansa katılacak heyetin başı olarak düşünmüştür.²⁰⁰ Mustafa Kemal Paşa Bursa'dayken İsmet Paşa'nın Mudanya Konferansı'nı nasıl idare ettiğini ayrıntılarıyla teşhis etmiş ve Lozan'a gönderilecek olan heyetin başı olması

¹⁹⁴ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.284, 16 Kasım 1922 tarihli, Anmas'dan gönderilen Fransız istihbarat raporu.

¹⁹⁵ Mevcut durumda T.B.M.M. Hükümeti ülke yönetiminde etkindi.

¹⁹⁶ Journal des Débats, 05 Kasım 1922, s.1.

¹⁹⁷ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.283, Pellé'nin 16 Ekim 1922 tarihli telgrafi.

¹⁹⁸ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.284, Pellé'nin 26 Ekim 1922 tarihli telgrafi.

¹⁹⁹ Atay, a.g.e.,s.462.

²⁰⁰ Jevakhoff, a.g.e., s.291.

için Dışışleri Bakanı olması gerektiği kanısına varmıştır.²⁰¹ O tarihte, Bakanlar Kurulu Başkanı Rauf Bey, Dışışleri Bakanı Yusuf Kemal Bey ile Sağlık Bakanı Rıza Nur Bey gönderilecek olan heyetin doğal üyeleri olarak görülüyordu. Ancak Mustafa Kemal, Rauf Bey başkanlığındaki bir heyetin, hayati öneme haiz konularda başarılı olabileceğine inanmıyordu. Rauf Bey, kendi yeteneklerinin sınırlı olabileceğini düşünerek, İsmet Paşa'yı müşavir olarak atamasını Mustafa Kemal'den istemişti. Fakat müşavir olarak İsmet Paşa'nın yetkilerinin sınırlı kalacağını değerlendiren Mustafa Kemal, İsmet Paşa'nın öncelikle Dışışleri Bakanı olması gerektiğini düşünmüştür. Bunun için Yusuf Kemal Bey'e bir mektup yazarak bakanlık görevinden istifa etmesini ve bu göreve İsmet Paşa'nın getirilmesine bizzat yardım etmesini rica etmiştir. Zaten bunun öncesinde de Yusuf Kemal Bey, bu görevi en iyi İsmet Paşa'nın yapacağını Mustafa Kemal daha Ankara'dan ayrılmadan²⁰² evvel telaffuz etmiştir.²⁰³

Oluşturulacak Türk heyetinde kimlerin olacağı konusu, Fransız gazetelerinde önemli yer bulmuştur. Le Temps, Yusuf Kemal Bey'in sağlık sorunları nedeniyle istifa ettiğini, yerine Rıza Nur'un geçmesinin beklendiğini okurlarına duyurmuştur.²⁰⁴ L'Action Française, heyette Maliye eski Bakanı Hasan Bey ile genel sekreter olarak Reşit Saffet Bey'in olacağını haber yapmıştır.²⁰⁵ Journal des Débats ise L'Action Française'in haberindeki gibi, Maliye eski bakanı Hasan Bey ile mali konular uzmanı Reşit Saffet Bey'in heyette bulunacağını bildirmiş, sağlık sorunları yüzünden Dışışleri Bakanlığı görevini bırakan Yusuf Kemal Bey'in yerine geçici olarak Rıza Nur'un vekâlet edeceğini, İçişleri Bakanı Fethi Bey ile İsmet Paşa'nın bu göreve yakın aday olduklarını yazmıştır.²⁰⁶

İsmet Paşa, 26 Ekim 1922 tarihinde, Yusuf Kemal Bey'den boşalan Dışışleri Bakanlığı görevine getirilmiştir.²⁰⁷ İsmet Paşa gibi bir askerin, ılımlı bir diplomasi gerektiren bu göreve seçilmesi, Fransız kamuoyunda şaşkınlık yaratmıştır. Ancak, bu seçimin birçok haklı gerekçeleri olduğu da Fransız basınında yer almıştır. Fransızlara göre, Gazi Mustafa Kemal'in her şeyden önce İsmet Paşa'ya güveni ve kendisinin talimatlarını harfîyen yerine

²⁰¹ Bilsel, a.g.e.,s.4

²⁰² Mustafa Kemal 16 Ekim 1922 tarihinde Ankara'dan Bursa'ya hareket etmiştir. Bkz. Necati Çankaya, **Atatürk'ün Hayatı, Konuşmaları ve Yurt Gezileri**, Tifdruk Matbaacılık, İstanbul, 1985,s.188.

²⁰³ **Atatürk'ün Milli Dış Politikası, Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge, 1919-1923**, Cilt 1, s.64.

²⁰⁴ Le Temps, 27 Ekim 1922, s.1.

²⁰⁵ L'Action Française, 28 Ekim 1922, s.2.

²⁰⁶ Journal des Débats, 28 Ekim 1922, s.1.

²⁰⁷ Çağrı, a.g.m., s.12.

getireceğine dair inancı tamdı ve Paşa'nın Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasındaki gayret ve başarısı ortadaydı.²⁰⁸

İsmet Paşa Dışişleri Bakanı seçildikten sonra, T.B.M.M.'de kürsüye çıkarak yapılacak olan konferansta heyetin hareket tarzının Misak-ı Milli esasları olacağını belirtmiştir.²⁰⁹ Aslında henüz konferans yeri belli değilken, 18 Ekim 1922 günü T.B.M.M.'de yapılan gizli bir oturumda, gönderilecek delegelere verilecek talimatın esasları tartışılmıştır. Bu oturumda, konferansa katılacak delegelerin her şeyden evvel Misak-ı Milli'yi barış masasında bütün dünyaya kabul ettirecek bir mücadele vermeleri gerektiğinin üzerinde durulmuştur. Ancak konferans yeri belli olmadığından görüşmelere daha sonra devam etme kararı alınmıştır.²¹⁰

Türk heyeti henüz Lozan'a hareket etmeden önce Bakanlar Kurulu orada izlenecek stratejinin esaslarını belirlemiştir. İsmet Paşa'ya verilen talimat oldukça basit ve açıktır. Türkiye'nin İtilaf Devletleri tarafından tam anlamıyla bağımsız ve egemen bir ülke olduğunun tanınması sağlanacaktır. Türkiye'nin doğal sınırlarına saygı gösterilecektir. Buradan anlaşılması gereken, nüfusun Türk olduğu kesimler ve Mondros Mütarekesi sırasında Müttefiklerce işgal edilmemiş olan yerlerdir. Ayrıca siyasi ve iktisadi her türlü yabancı imtiyazlarından kurtulmak gerekmektedir.²¹¹ Bu talimat çerçevesinde;

Doğu sınırı: Ermeni yurdu söz konusu olamaz, olur ise görüşmeler kesilecekti.

Irak sınırı: Süleymaniye, Musul ve Kerkük livalarını kapsayacak şekilde çizilecekti.

Adalar: Duruma göre davranılacak, kıyılara en yakın adalar sınırlara dahil edilecekti.

Azınlıklar: Temel olan nüfus mübadelesiydi. Bununla birlikte, Türk hükümeti, kapitülasyonlar ve topraklarında oluşturulacak Ermeni yurdu konularında savaşı göze alabilecek ölçüde kararlıydı. Lozan'da Türkiye'den Ermeni yurdu için toprak talep edilirse görüşmeler derhal kesilecekti; bu konuda İsmet Paşa Ankara'dan yeni bir talimat istemeye gerek kalmadan görüşmelere devam etmemekle yetkilendirilmişti.²¹²

İsmet Paşa'nın Dışişleri Bakanı olması ve T.B.M.M.'de yapılan oylama, 29 Ekim günü Le Temps gazetesinde yer almıştır. Haberde İsmet Paşa'nın Türkiye'yi temsil edeceği

²⁰⁸ Jacques Benoist-Méchin, *Le Loup et le léopard, Mustapha Kémal ou la mort d'un empire*, Éditions Albin Michel, Paris, 1954, s.303.

²⁰⁹ Dışişleri Bakanlığı, *Türkiye Dış Politikasında 50.Yıl Lozan (1922-23)*, Ankara, 1973, s.4.

²¹⁰ Zeki Arıkan, "Lozan Görüşmeleri ve Türkiye Büyük Millet Meclisi", *80.Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyum Bildirileri*, TTK, XVI Dizi-Sayı:100, (2003), s.63.

²¹¹ Benoist-Méchin, a.g.e., s.303.

²¹² Mümtaz Peker, "Lozan Konferansında Nüfus Tartışmaları", *Bellekten*, Cilt: LXIX - Sayı: 256, (2005 Aralık), s.3.

ve 150 oyla seçildiği vurgulanmıştır.²¹³ İsmet Paşa'nın heyette yer alması, Franklin Bouillon'u da sevindirmiş ve Bouillon bu duygularını Mustafa Kemal'e yazdığı bir mektup ile belirtmiştir.²¹⁴ Journal des Débats gazetesi ise İsmet Paşa'nın yanı sıra Kemalist Hükümetin Fethi Bey tarafından da temsil edileceğini okurları ile paylaşmıştır.²¹⁵ Aynı gazete ertesi günkü baskısında, Ankara Hükümeti'nin delegasyon belirleme sürecini başlattığını, İsmet Paşa'nın heyete başkanlık edeceğini, ikinci delegenin henüz belli olmadığını, muhtemelen İçişleri Bakanı Fethi Bey ya da İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey'in olacağını duyurmuştur.²¹⁶ L'Action Française daha net bilgi vermiş, Ankara Hükümeti heyetinin İsmet Paşa başkanlığında ve beraberinde ikinci delege olarak Sağlık Bakanı Rıza Nur olacak şekilde 6 Kasım günü Lozan'a hareket edeceğini bildirmiştir.²¹⁷

Lozan'a gönderilecek heyetin Türk Hükümeti adına barış görüşmeleri yapmasına ve çeşitli anlaşmaları imzalamasına yetkili kılındığını gösteren belge, İcra Vekilleri Heyeti Reisi Hüseyin Rauf (Orbay) Bey tarafından 31 Ekim 1922 tarihinde imzalanmıştır.²¹⁸

T.B.M.M. 2 Kasım 1922 günü Lozan'a gönderilecek heyeti oylama yapmak suretiyle belirlemiştir. Bu oylama sonucunda, İsmet Paşa oy birliği ile baş delege seçilirken, Trabzon Milletvekili Hasan (Saka) Bey 152, Sinop Milletvekili Rıza Nur Bey de 122 oyla delege olarak görevlendirilmiştir. Bu üç delegeye ilave olarak, 21 danışman, 2 basın danışmanı, 1 genel sekreter ve 1 mütercim olmak üzere toplam 33 kişi, Lozan heyetinde yer almak üzere vazifelendirilmiştir.²¹⁹ Heyette görevli bu kişiler;

Müşavirler (Danışmanlar): Münir Bey (Erteğün), A.Muhtar Bey (Çilli), Veli Bey (Saltık), Zülfü Bey (Tigrel), Zekai Bey (Apaydın), Şefik Bey (Başman), Seniyettin Bey (Başak), Şevki Bey (Doğruker), Tevfik Bey (Bıyıklıoğlu), Tahir Bey (Taner), Nusret Bey (Metya), Hikmet Bey (Bayur), Zühtü Bey (İnhan), Fuat Bey (Ağralı), Mustafa Şeref Bey (Özkan), Şükrü Bey (Kaya), Hamit Bey (Hasancan), Cavit Bey, Baha Bey.

²¹³ Le Temps, 29 Ekim 1922, s.1.

²¹⁴ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.284, 30 Ekim 1922 tarihli, Poincaré'nin Fransız Yüksek Komiserine gönderdiği, Mustafa Kemal'e hitaben Franklin Bouillon tarafından yazılmış mektubun suretinin yer aldığı yazı. Mektupta Bouillon, Mustafa Kemal Paşa'nın konferans davetini alması üzerine kendi tercih etmiş olduğu şehri Müttefiklere bildirmiş olmasının normal olduğunu belirtmiştir. Ayrıca İsmet Paşa'nın heyete dahil edilmesi üzerine kendisine olan dostane hislerini ifade ederek çok sevindiğini belirtmiştir. Bouillon daha sonra kendisinin Fransız heyetinde olmayı özellikle istemediğini, (İsmet Paşa'yı kastederek onun bulunduğu ortamda dostane duygularla hareket edebileceğini anlatmak istemiş) görüşmelerde yeterince güçlü olamayacağını düşündüğünü, bunun üzerine hem basının hem de kamuoyunun baskısına maruz kalacağını belirtmiştir.

²¹⁵ Journal des Débats, 31 Ekim 1922.

²¹⁶ Journal des Débats, 1 Kasım 1922.

²¹⁷ L'Action Française, 1 Kasım 1922, s.3.

²¹⁸ **Atatürk'ün Milli Dış Politikası, Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge, 1919-1923**, Cilt 1, s.445.

²¹⁹ Çağrı, a.g.m., s.12.

Basın Danışmanları: Ruşen Eşref Bey (Ünaydın), Yahya Kemal Bey (Beyatlı).

Genel Sekreter ve Danışman: Reşit Saffet Bey (Atabinen).

Mütercim: Hüseyin Bey (Pektaş).

Kâtipler: Ali Bey (Türkgeldi), Mehmet Ali Bey (Balın), Cevat Bey (Açıkalın), Celâl Hazım Bey (Arar), Saffet Bey (Sav), Süleyman Saip Bey (Kıran), Rıfat Bey, Dr. Nihat Reşat Bey (Belger), Atıf Bey (Esenbel), Sabri (Artuç)'tur.²²⁰

Ayrıca Fransız Yüksek Komiseri Pellé tarafından 3 Kasım 1922 günü, Albay Mougin'in 31 Ekim tarihli telgrafına dayanarak, Türk heyetinin tamamına ait kimlik bilgilerini içeren telgraf Paris'e iletilmiştir.²²¹ Heyetin tam listesi Le Petit Parisien gazetesinin 5 Kasım günkü baskısında Fransız kamuoyuna duyurulmuştur.²²²

Bu heyet hakkında, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği personelinden Andrew Ryan kişilik tasviri yaparak, İsmet Paşa'nın aşırılığa meyilli, görüşmelerde inatçı, Mustafa Kemal'in sadık yardımcısı olduğu tespitlerinde bulunmuştur. Heyetteki diğer delegeler için ise sırasıyla, Dr. Rıza Nur'un belirgin görüşleri olmayan, macera sever, aşırı eğilimli, daha fazla para ödeyene bağlılıkla hizmet eden ve Bolşeviklerden ücret alan biri olduğunu, Hasan Bey'in ise mali konularda bilgisinin az olduğunu yorumlamıştır.²²³ Le Temps gazetesinin 5 Kasım günkü baskısında, Hasan Bey ile ilgili olarak, heyette mali konularda danışman olarak bulunacağı bilgisi okurlara ulaştırılmıştır. Aynı gazetede, Türk heyetinin, Yunan Heyeti ile aynı otelde kalmak istemedikleri haberi de yer almıştır.²²⁴

İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri General Pellé de, Türk heyeti hakkındaki tespitlerini Paris'e iletmıştır. Pellé'ye göre, Türk heyeti nitelik olarak yetersiz görünmekteydi. Heyette sadece İsmet Paşa dikkat çekiyordu. Paşa'nın askeri saygınlığı ile kendine olan güveni Mustafa Kemal tarafından takdir edilmişti. Mustafa Kemal'in İsmet Paşa'ya destek vermiş olması, ona T.B.M.M. nezdinde ayrı bir itibar kazandırmıştı. Buna karşılık, Paşa'nın

²²⁰ Bu heyetteki görevliler, I. Dönem Lozan Konferansı'na (20 Kasım 1922 - 4 Şubat 1923) katılmıştır. Bu gruptan A. Muhtar Çilli, Veli Saltık, Zülfü Tigrel, M.Celal Bayar, Seniyettin Başak, Şevket Doğruker, Zühtü İnhan, Şükrü Kaya, Hamit Hasancan, Cavit Bey, Hayım Naum, Baha Bey, Ruşen Eşref Ünaydın, Yahya Kemal Beyatlı, Raşit Saffet Atabinen, Mehmet Ali Balın, Cevat Açıkalın, Celâl Hazım Arar, Saffet Şav, Süleyman Saip Kıran, II. Dönem Lozan Konferansı'na (23 Nisan 1923 - 17 Temmuz 1923) katılmamıştır. Fransa, İsviçre ve Almanya'da görevli hariciyecilerden Ferit Tek, Cemal Hüsnü Taray, Cevat Üstün ve T.B.M.M. Almanya-Avusturya basın temsilcisi ve Servet-i Fünun dergisi sahibi Ahmet İhsan Tokgöz bir süre için konferans çalışmalarına katılmışlardır. Bkz.Budak, s.133.

²²¹ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.284, General Pellé'nin 3 Kasım 1922 tarihli telgrafı.

²²² Le Petit Parisien, 5 Kasım 1922, s.1.

²²³ Salahi Sonyel, "İngiliz Gizli Belgelerine Göre Lozan Konferansı'nın Perde Arkası", **80.Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyum Bildirileri**, TTK XVI Dizi-Sayı:100, (2003), s.18.

²²⁴ Le Temps, 5 Kasım 1922, s.1.

sağırlığı sinir bozucuydu, katı tavrı ve içine kapanık görüntüsü uzlaşy yollarını tıkamaktaydı. Dr. Rıza Nur ise, hırslı ve entrikacı biriydi. Hasan Bey'in ise mali bilgisi yeterli değildi ve bu yüzden de yakın bir zaman önce Maliye Bakanlığı görevinden ayrılmak zorunda kalmıştı. Delegelerin görevleri ise tam olarak belirlenmemişti. Ayrıca Müşavir Hamit Bey tarafından Pellé'ye, İsmet Paşa'nın konferansta gerekli kararları alabilmek için Meclis'in onayını almak zorunda olduğu bilgisi verilmişti, Hamit Bey ise Avrupalı anlayışına yakın bir kişiydi, ancak modernleşme yanlısı olduğu gerekçesiyle zor durumda kalabileceğinden de ürkmekteydi. Yine de Hamit Bey, İsmet Paşa'ya etki edebilecek bir kişilikti. Heyetteki Zülfü Bey ile Zekai Bey'in pek önemli kişiler olmadığı herkesçe bilinmekteydi. Hikmet Bey, Muhtar Bey ile Münir Beyler bilgili ve görgülü insanlardı ve birbirleri ile uyumlu görüntü vermekteydiler. Genel Sekreter Raşit Saffet Bey, Fransızca'yı iyi bilmekteydi ve Fransızlara sempati ile bakmaktaydı. Ancak Pellé, Raşit Saffet Bey konusunda yine de tam olarak emin değildi, ayrıca bu kişi aynı zamanda Rıza Nur'un kayınpederiydi.²²⁵

Bununla birlikte, Fransa İçişleri Bakanlığınca hazırlanan ve Emniyet Genel Müdürü imzasıyla 18 Kasım 1922 günü Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen yazının ekindeki 16 Kasım 1922 tarihli istihbarat raporunda; Rıza Nur'un uzlaşmaya uzak olduğu belirtilmiştir. Kendisinin Sovyetler ile birlikte gerçekleştirilecek muhafazakâr bir oluşumun ateşli bir taraftarı olduğu, Türkiye'yi Moskova ve Ukrayna'da temsil ettiği ve Rus-Türk Anlaşmasına katkı sağlamış olan Osmanlı grubundan olduğu vurgulanarak, konferans sırasında Rus Hükümeti temsilcilerine günlük rapor vereceğinin göz önüne alınması gerektiğine işaret edilmiştir.²²⁶

Konferansın başlama tarihi 13 Kasım 1922 olarak bildirilmiş olmasına karşın, İngiltere'deki seçimler yüzünden bu tarih 20 Kasım'a ertelenmiştir. Bu durum karşısında İsmet Paşa, kendisine resmi bir tebligat yapılmadığını öne sürerek, (oysa konferansın ertelendiği bilgisi İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horald Rumbold tarafından İsmet Paşa'ya bildirilmişti)²²⁷ 13 Kasım günü Lozan'da olacak şekilde 5 Kasım günü Ankara'dan ayrılmıştır.²²⁸

²²⁵ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.284, Fransız Yüksek Komiseri General Pellé'nin 7 Kasım 1922 tarihli mektubu.

²²⁶ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.284, 18 Kasım 1922 tarihli Fransız istihbarat raporu.

²²⁷ İsmet Paşa, siyasi hayatta tecrübeli olmadığından, oyuna gelme endişesi taşımış, bu durum karşısında derhal Lozan'a gitmeyi gerekli görmüştür. Bkz. **İstiklal Savaşı ve Lozan, İsmet İnönü**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1993, s.24.

²²⁸ Sonyel, "İngiliz Gizli Belgelerine Göre Lozan Konferansı'nın Perde Arkası", s.20. İnönü, anılarında 4 Kasım günü hareket ettiklerinden bahsetmektedir. Bkz. İsmet İnönü, **Hatıralar**, 2. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987, s. 48.

Journal des Débats ve Le Temps gazeteleri, 2 Kasım gününe ait baskılarında, Havas Haber Ajansı'na dayanarak, İsmet Paşa başkanlığındaki, Rıza Nur'un da bulunduğu Türk heyetinin 6 Kasım günü Ankara'dan ayrılacaklarını ve İzmir üzerinden İtalya'ya geçerek 11 Kasım'da Lozan'a varacaklarını bildirmiştir.²²⁹ Le Petit Parisien gazetesi, Türk heyetinin bir kısmının da deniz yoluyla gideceğini, binecekleri geminin 5 Kasım günü İstanbul'dan ayrılacağını ve 10 Kasım akşamı ya da 11 Kasım sabahı Marsilya'da olmasının beklendiğini Fransız kamuoyuna duyurmuştur.²³⁰ Fransız Yüksek Komiseri General Pellé de, Türk heyetinin İzmir'den Marsilya'ya gemiyle gideceğini, heyeti götürecek olan Gülcemal isimli geminin, 5 Kasım günü İstanbul'dan hareket edeceğini Paris'e bildirmiş, konferans tarihi müsaade ettiği takdirde bir kısım delegenin Paris'e geçmesinin sağlanmasının mümkün olabileceğinin altını çizmiştir.²³¹

Bu bilgiler ışığında, Fransızların konferansın ertelenmesi ihtimalini göz önüne aldıkları ve olası bir diplomatik sıkıntıyı engellemek adına Türk heyetini Paris'e davet yönünde önceden hazırlıklı olduklarını söylemek mümkündür. Zira Fransa'nın İngiltere ile konferansın başlayacağı tarih konusunda anlaşması kolay olmamıştır. Fransa konferansın planlandığı gibi 13 Kasım günü başlamasını İngiltere ise daha ileri bir tarihte yapılması taraftarıydı.

Hâlbuki İsmet Paşa 9 Kasım günü Şark Ekspresi'ne binerek İstanbul'dan ayrılmıştır.²³² İsmet Paşa henüz Lozan'a hareket etmeden önce, Le Matin gazetesi Paşa'nın konferansta üzerinde duracağı konuları Fransız kamuoyuna duyurmuştur. Buna göre;

- a. Türkiye'nin sınırlarını Misak-ı Milli'de belirtildiği gibi şekillendirilecek,
- b. Yunanistan savaş tazminatı ödeyecek,
- c. Kapitülasyonlar kalkacak,
- d. Irak sınırı yeniden düzenlenecek,
- e. Türkiye'nin hem mali, hem iktisadi hem de siyasi bakımdan tam bağımsızlığı temin edilecekti.²³³

Fransa Başbakanı Poincaré, İsmet Paşa'nın 13 Kasım'da Lozan'a varacak olması üzerine, İngiliz Hükümeti'ni sıkıştırıp, konferansın belirlenen 13 Kasım gününde başlaması

²²⁹ Journal des Débats, 2 Kasım 1922, s.1, Le Temps, 2 Kasım 1922, s.1.

²³⁰ Le Petit Parisien, 5 Kasım 1922, s.1.

²³¹ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.284, General Pellé'nin 4 Kasım 1922 tarihli telgrafı.

²³² MAE, Série E Levant Turquie, Vol.284, General Pellé'nin 10 Kasım 1922 tarihli telgrafı.

²³³ Le Matin, 7 Kasım 1922, s.3.

gerektiğini bir kez daha belirterek, “Asya’nın vahşi yerlerinden gelmekte olan Türk delegasyonu, Batılı güçlerin delegasyonlarının vaktinde orada bulunmamlarını bir aşağılama olarak sayacaktır; oysa ki Türk delegasyonu 1000 km. uzaklıktan geliyor.” yorumunda bulunmuştur.²³⁴ Poincaré İngiltere’nin Paris Büyükelçisi’ne hitaben yazdığı 7 Kasım 1922 tarihli mektupta, Lord Curzon’un konferansı 27 Kasım’a ertelemek istemesi karşısında, konferans tarihindeki gecikmenin Türk tarafında güvensizlik yaratacağını, Ankara Hükümeti’nin önüne geçemeyeceği sorunların çıkabileceğini, Mudanya Mütarekesi’ne rağmen düşmanca davranışların artabileceğini böylece Müttfiklerin zor durumda kalacağını ve tüm bunların barışın tesisini güçleştireceğini belirtmiştir. Poincaré bu mektupta, erteleme durumunda Fransa’nın Ankara Hükümeti’ne karşı sorumluluk üstlenemeyeceğinin de altını çizmiş, Türklerin kendilerini belirsiz bir ortamda hissetmemeleri amacıyla, konferansta ana konularda uzlaşılacağı emarelerinin verilmesi gerektiğini, böylelikle konferansın kalan bölümleri için Türklerin heyecanının yatıştırılmış olacağını vurgulamış, kendisinin önerilerine Mustafa Kemal’in de sıcak baktığını iddia etmiştir.²³⁵

L’Action Française gazetesi Poincaré ile aynı düşünceleri paylaşmış, Lozan konferansının ertelenmesinin Türkler üzerinde güvensizlik yarattığını belirterek her geçen günün durumu daha da kötüleştireceğini iddia etmiştir. Gazete, Fransa’nın mümkün olduğunca en erken bir tarihte konferansın toplanmasından yana olduğunu ve Doğu kaybedilirse savaşı kazanmış olmanın anlamsız olacağını vurgulamıştır.²³⁶

Aynı konuda, Fransa Dışişleri Bakanlığı Siyasi İşler Müdürü Peretti de la Rocca, İngiltere’nin Paris Büyükelçisi Lord Hardinge’ye hitaben bir mektup yazmış ve Türk heyetinin Doğu Ekspresi ile yola çıktığını ve 13 Kasım günü Lozan’da olacağını, konferansın açılışı ile ilgili olarak herhangi bir gecikmenin Türkler tarafından konferansın gerçekleşmeyeceği yolunda bir işaret olarak algılanabileceğini belirtmiştir. Peretti bütün Fransız dış temsilciliklerini bu mektuptan bilgilendirmiştir.²³⁷

Bu konuda, İstanbul’da bulunan Yüksek Komiserler de konferansın mümkün olan en kısa zamanda toplanmasından yana tavır sergilemişler ve 20 Kasım 1922 tarihinden geç bir tarihin olmamasını önermişlerdir. Pellé, 8 Kasım günü Paris’e geçtiği telgrafta, İsmet Paşa ile yaptığı ilk görüşmede elde ettiği izlenimlere dayanarak Ankara Hükümeti’ndeki muhalif

²³⁴ Sonyel, “İngiliz Gizli Belgelerine Göre Lozan Konferansı’nın Perde Arkası”, s.20.

²³⁵ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.284, Poincaré’nin İngiltere’nin Paris Büyükelçisi’ne yazdığı 7 Kasım 1922 tarihli mektup.

²³⁶ L’Action Française, 15 Kasım 1922, s.3.

²³⁷ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.284, Peretti de la Rocca’nın Fransız dış temsilciliklerine çektiği 10 Kasım 1922 tarihli telgraf.

kanadın muhtemel bir gecikme durumunda baskı mekanizmasına başvuracağını, İsmet Paşa'nın bu baskılara göğüs geremeyebileceğini, böylece tarihi bir barış fırsatının kaçırılmış olabileceğini vurgulamıştır.²³⁸

Fransız Yüksek Komiseri General Pellé, Türk heyetinin yola çıktığı bilgisini ilettikten sonra heyetin gerçek bir barış niyetini taşıdığını, Paris'e başka bir telgrafla bildirmiştir. Telgrafta, heyetin iddialı bir heyet olduğu, ancak çocuksu kuruntular taşıdığı ve Avrupalı yaklaşımlardan uzak olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca, İsmet Paşa'nın Misak-ı Milli'yi kutsal saydığı, İzmir'in yakılması ve 600.000 Hıristiyan'ın kovulması olaylarını sadece bir olaydan ibaret gördüğü belirtilmiştir. Paşa'nın karakter yapısının iyice tetkik edildiği, çok zeki olduğu, Lozan görüşmeleri sırasında önüne bir yığın engel çıkabileceğinin ve T.B.M.M. tarafından izlendiğinin farkında olduğu belirtilmiştir. Telgrafta ayrıca, İsmet Paşa'nın heyet başkanı olarak seçilmesinin ardında Mudanya görüşmelerini çok idare etmiş ve Ankara kulislerine etkili bir mesaj vermiş olmasının yattığı vurgulanmıştır. Bu mesaj, "...önlere hiçbir engel yokken bizim cesur askerlerimiz durduruldu... Eğer inanırsanız, barışı elde etmek için liderin onlara ilerleme emri vermesi yetecektir, onlar parlak ve süratli zaferler elde edebilecek durumdadırlar..." mesajıdır. Mesaj hakkında Pellé, Paşa'nın devlet anlayışının tehlikeli olduğu ve müzakereler sırasında huzursuzluk çıkarmasının kaçınılmaz olacağı yorumunu yapmıştır.²³⁹

Türk heyeti Lozan yolunda iken, Fransa, İngiltere'nin konferansın ertelenmesi konusundaki teklifini kabul etmiştir. Böylece konferans, 13 Kasım gününden 20 Kasım gününe ertelenmiştir. Bu konudaki haber, Fransız Havas Ajansı'nda yer almış ve İsmet Paşa'nın eğer zamanında haber verilirse Paris'e geçebileceği duyurulmuştur.²⁴⁰ Bunun üzerine, Ankara Hükümeti'nin Paris'teki temsilcisi Ferit Bey, Fransız Dışişleri Bakanlığına çağrılmış kendisine konferansın 20 Kasım günü başlayacağı, konunun İsmet Paşa'ya bildirilmesinin istendiği tebliğ edilmiştir. Bununla birlikte, Türk heyetini Lozan'da karşılamak üzere, Fransa'nın İsviçre Büyükelçiliği danışmanı Lacroix tayin edilmiş ve kararlaştırılan yeni konferans tarihini İsmet Paşa'ya bildirmekle vazifelendirilmiştir.²⁴¹

12 Kasım günü, İsmet Paşa başkanlığındaki Türk delegasyonu Lozan'a vardığında,²⁴² heyette İstanbul Hükümeti'nden hiç kimse bulunmamaktaydı. Bu durum

²³⁸ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.284, General Pellé'nin 8 Kasım 1922 tarihli telgrafi.

²³⁹ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.284, General Pellé'nin 11 Kasım 1922 tarihli telgrafi.

²⁴⁰ Bilal Şimşir, **Lozan Günlüğü**, Bilgi Yayınevi, 2. Basım, Ankara, 2012, s.96.

²⁴¹ Journal des Débats, 13 Kasım 1922, s.1.

²⁴² İnönü anılarında 11 Kasım günü Lozan'a vardıklarından bahsetmektedir. Bkz. İnönü, **Hatıralar**, s.49.

Türklerin sadece Ankara Hükümeti tarafından temsil edileceğinin göstergesi olarak kabul edilmiştir.²⁴³ Lozan'da Türk heyetini Fransız Konsolosu Tétreau karşılamış ve konferansın 20 Kasım gününe ertelendiğini, arzu ederlerse hiç duraklamadan Paris'e devam edebileceklerini bildirmiştir. İsmet Paşa, yorgun olduğunu bahane ederek otele gelir gelmez Paris'teki Ferit Bey'den Lozan'a intikal etmesini istemiştir. İsmet Paşa'nın amacı hem Paris hem de Roma temsilcileri ile bir durum değerlendirmesi yapmaktır.²⁴⁴ Aynı günün akşamı, Fransa'nın Bern'deki Büyükelçisi Lacroix, Fransız Hükümeti'nin Paris'e davetini İsmet Paşa'ya resmen iletmiştir.²⁴⁵

İsmet Paşa, Lozan'a hareket etmeden önce İstanbul'da çeşitli basın organlarına açıklamalar yapmıştır. Bu basın toplantılarında İsmet Paşa Ankara Hükümeti tarafından alınan tedbirlere gerekçeler sunmuş ve uzlaşmacı yönünü kanıtlamıştır. Paşa, Petit Parisien muhabirine verdiği özel demeçte, Lozan'a umutla gittiğini, barış için umutlu olmak gerektiğini, Türkiye'nin bu amaç doğrultusundaki tavırlarıyla tüm dünyayı şaşırtacağını, ülkenin yeniden inşasında daha çok mücadele etmek gerekeceğini, bu hususta yabancılara ihtiyaç olduğunu, dost Fransa'dan yeni Türkiye'nin bu kalkınma hamlesine destek olmasını beklediklerini ifade etmiştir.²⁴⁶ İsmet Paşa, konferansın ertelendiğini ilk olarak, Doğu Ekspresi henüz Lozan'a varmadan önce Le Matin gazetesi muhabirinden öğrenmiştir.²⁴⁷ Haberi öğrendiğinde hayal kırıklığını gizlememiş ve bu gazeteciye verdiği demeçte, konferansın ertelenmesinden Fransız Hükümeti'ni sorumlu tutarak, bir halkı ve orduyu ateşkesin (Mudanya Ateşkes Anlaşması) belirsizliği altında tutmanın kolay olmayacağını altını çizmiştir. Ayrıca bunun telafisinin nasıl olacağını sormuş ve Fransa'nın dostu olduklarını, bu ülkenin sözünün kutsal ve kesin olduğuna inandığını belirtmiştir. Paşa, Türklerin amacının Fransa ile candan, samimi bir ilişki kurmak olduğunu, ancak Fransa'nın da özgür ve tam bağımsız olmayan bir Türkiye karşısında bulunduğunu hatırlatarak ülkeler arasındaki ilişkilerde eşitlik ve bağımsızlığın önemine değinmiştir.²⁴⁸ İsmet Paşa'nın bu demeci Fransız gazetelerinin yanı sıra İngiliz gazetelerinde de yer almıştır. Bu demeç, aynı zamanda Lozan yolculuğu sırasında İsmet Paşa'nın verdiği son demeç olmuştur.²⁴⁹

İsmet Paşa, Lozan'a geldiğinde, kaldığı Lozan Palas otelinde bir basın toplantısı düzenleyerek, Türkiye'nin görüşme yerine tam zamanında geldiğini, fakat karşısında hiç

²⁴³ Bernachot, s.320.

²⁴⁴ Journal des Débats, 14 Kasım 1922, s.1.

²⁴⁵ Le Temps, 15 Kasım 1922, s.1.

²⁴⁶ Journal des Débats, 14 Kasım 1922, s.1.

²⁴⁷ Şimşir, **Lozan Günlüğü**, s.98.

²⁴⁸ Journal des Débats, 14 Kasım 1922, s.1.

²⁴⁹ Şimşir, **Lozan Günlüğü**, s.99.

kimseyi göremediğini vurgulayan ve barışı Türkiye'nin gerçekten istediğine işaret eden bir konuşma yapmıştır. İsmet Paşa bu konuşmasında özetle, Türkiye'nin o tarihe kadar karşılaşmış olduğu güçlüklerden bahsetmiş, ülkenin topraklarının büyük bir kısmını kaybettiğini, yirmiden fazla şehrin yakılıp yıkıldığını, Türkiye'nin ancak bütün imkânları denedikten sonra barıştan vazgeçebileceğini, Fransa'nın talebi üzerine her türlü ileri askeri harekâtı durdurduklarını aktarmıştır. Ayrıca Türk heyetinin barışçıl hislerle Lozan'a geldiğini ve barış konferansının düzenleneceği bu topraklara ilk gelen heyet olmasıyla barışı ne denli istediğini kanıtladığını, Türkiye'nin düşmanca hislerle dolu olduğu yönündeki haberlerin tamamen gerçek dışı olduğunu ve Türkiye'deki yabancıların yaşantılarına hiçbir müdahale yapılmadığını vurgulamıştır. İsmet Paşa, Fransız eğitiminin kaldırıldığı yönündeki iddiaların asılsız olduğunu altını çizerek aksine bu eğitimlerin ikiye katlandığını belirtmiş ve Türkiye'nin haklarını konferansta, bağımsızlık ve özgürlük kavramlarına dayanarak savunacaklarını ifade etmiştir.²⁵⁰ İsmet Paşa bu basın toplantısında, okullar ve Fransız bankaları konusunda Ankara Hükümeti'nin alacağı söylenen tedbirlerin hiçbir zaman kararlaştırılmadığını da vurgulamıştır.²⁵¹

İsmet Paşa, bu basın toplantısı ile yetinmeyip, Fransız ve İngiliz Dışişleri Bakanlıklarına 12 Kasım Pazar akşamı bir telgraf göndermiştir. Paşa telgrafta, konferansın ertelenmesini protesto etmiş, barışın geciktirilmesinin Türk ulusunun fedakârlıklarını ve zahmetlerini uzatacağını, doğabilecek olumsuz sonuçların kendilerince de takdir edilebileceğini belirtmiştir.²⁵² İngiltere'ye çekilen telgrafta; Türk heyetinin tebliğ edilen tarihte müzakerelere başlamak için Lozan'a geldiği belirtilmiş, konferans tarihinin ertelenmesinin Türk ulusu için acıların ve eziyetlerin devam etmesi anlamında olacağı vurgulanarak konferansın başarıya ulaşması temenni edilmiştir.²⁵³

Bu tepkiler üzerine, Fransa ve İtalya özür dilerken İngiltere bu nezaketi göstermekten uzak kalmıştır.²⁵⁴ Öte yandan, Başbakan Poincaré'nin, İsmet Paşa'yı Paris'e daveti Lord Curzon'un hoşuna gitmemiştir; zira Curzon, Fransa Başbakanı'nın Türklerle konferans öncesinde görüşmesinden tedirgin olmuştur.²⁵⁵

²⁵⁰ Journal des Débats, 15 Kasım 1922, s.1.

²⁵¹ Correspondance d'Orient, 15-30 Aralık 1922, No.:299-300, s.268.

²⁵² Şimşir, **Lozan Günlüğü**, s.101.

²⁵³ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.284, İsmet Paşa'nın, Lord Curzon'a 12 Kasım 1922 tarihli telgrafi.

²⁵⁴ Şimşir, Curzon'un da bir telgraf ile özür dilediğini belirtmektedir ancak İtalya'nın bu konudaki çabalarından söz etmemektedir. Bkz. **Lozan Günlüğü**, s.104.

²⁵⁵ Sonyel, "İngiliz Gizli Belgelerine Göre Lozan Konferansı'nın Perde Arkası", s.22.

Poincaré'nin İsmet Paşa'yı direkt olarak Paris'e çağırması, Fransa'nın öncelikle Türklerle bir araya gelip planlama yapacağı yönünde endişe doğurmuştur. Çünkü Londra, Müttefiklerin tek bir vücut olarak İsmet Paşa ile görüşülmesi gerektiğinden yana olmuştur. Söz konusu endişe, Poincaré'nin Lozan'da görüşmeler öncesinde Müttefiklerin bir araya gelmesi yönündeki ikinci teklifine rağmen azalmamıştır.²⁵⁶ Bunun üzerine Poincaré, Curzon'u yatıştırmak adına, İsmet Paşa ile sadece nezaket görüşmesi yapılacağını ve konferansa ilişkin herhangi bir görüşme olmayacağını taahhüt etmek durumunda kalmıştır.²⁵⁷ Ayrıca İsmet Paşa'nın konferans öncesinde Paris'e gelmesi durumunda, üç Müttefik (İngiltere, Fransa ve İtalya) olmadan kendisi ile görüşülmeyeceği, sadece nezaketen karşılanacağı konusu, Fransa Dışişleri Bakanlığı Siyasi İşler Müdürü Peretti de la Rocca tarafından çok acil koduyla Fransa'nın Londra Büyükelçiliği'ne bir telgrafla bildirilmiştir.²⁵⁸

İsmet Paşa'yı Paris'e gitme konusunda ikna etmek kolay olmamıştır. Ferit Bey ile yapılan uzun görüşmelerden sonra, Türk Dışişleri Bakanı yanındaki 4 kişi ile beraber Paris'e geçmeyi kabul etmiştir. Bunun üzerine Fransa'nın Lozan Konsolosluğu gerekli vize işlemlerini derhal tamamlamıştır.²⁵⁹

İsmet Paşa'nın Paris'e davet edilmesi, Fransız basınında, Poincaré'nin Fransızların samimi dileklerini Türklere iletme yolunda önemli bir fırsat olarak görülmüştür. Fransız kamuoyu Poincaré'den, Fransa'nın Türklerin bağımsızlığını ve özgürlüğünü istediğini, ancak 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Anlaşması ile Türklere sunulan bağımsızlık ve özgürlük fırsatlarının içinde bulunulan zaman itibariyle Fransızların Türkiye'deki çıkarlarına zarar verdiğini ve bunun da Fransız kamuoyunda üzüntüye neden olduğunu Türklere bizzat iletmesini ummuştur.²⁶⁰

14 Kasım günü sabahı Ferit Bey, Peretti'yi telefonla arayarak, İsmet Paşa'nın 15 Kasım günü 06.30'da Paris'te olacağını ve aynı günün akşamı Lozan'a döneceğini, öğleden sonra Poincaré tarafından kabul edilmeyi beklediğini iletmiştir.²⁶¹

²⁵⁶ Journal des Débats, 14 Kasım 1922, s.1.

²⁵⁷ Sonyel, "İngiliz Gizli Belgelerine Göre Lozan Konferansı'nın Perde Arkası", s.22.

²⁵⁸ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.284, Peretti de la Rocca'nın, Fransa'nın Londra Büyükelçiliği'ne telgrafı. Telgrafın üzerinde tarih bulunmamaktadır, ancak metnin içeriğinden 14 Kasım günü çekildiği anlaşılmaktadır.

²⁵⁹ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.284, Fransa'nın Bern Büyükelçisi Allize'nin 14 Kasım 1922 tarihli telgrafı.

²⁶⁰ Journal des Débats, 13 Kasım 1922, s.1.

²⁶¹ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.284, Paris temsilcisi Ferit Bey'in, Peretti ile telefon görüşmesine ilişkin 14 Kasım 1922 tarihli not.

Aynı gün, Birinci Kâtip Hüseyin Ragıp Bey, Fransa Dışişleri Bakanlığı Siyasi İşler Müdürü Peretti de la Rocca'yı ziyaret etmiş ve Türk heyetine suikast düzenleneceği haberini aldıklarını iletmiştir. Ayrıca, İsmet Paşa'nın gelişi nedeniyle Ferit Bey'in düzenleyeceği öğle yemeğine iştirakini de Peretti'den rica etmiştir. Peretti, bunun üzerine önce telefonla, bilahare yazı ile Emniyet Müdürlüğünü ikaz etmiş, Ferit Bey tarafından düzenlenecek yemeğe katılamayacağını beyan etmiştir. Peretti diğer taraftan, İsmet Paşa'nın gelişi üzerine hiçbir resmi tören ya da gösteri yapılmamasının Türklerin ve Fransızların ortak menfaatine olduğunu, Paşa'nın sadece Konsey Başkanı'nı (Poincaré) görmesinin yeterli olacağını, Paşa'nın Paris'te daha fazla kalmak istemesi halinde kendisini hoşnut kılmak için her türlü imkânın sağlanacağını da belirtmiştir.²⁶² Ziyaret sonrasında Peretti, Dışişleri Bakanlığı'na ve Emniyet Müdürlüğü'ne bir telgraf çekerek, Ermeni Kulübü'nde 16 Kasım günü bir toplantının düzenleneceği, burada Türk heyetine suikast hazırlığının yapılacağını bilgisini aldıklarını iletmiş ve İsmet Paşa ile beraberindekilerin Lozan'dan kalkan trenle Paris'e geleceklerini belirterek gerekli tedbirlerin alınmasını istemiştir.²⁶³

İki gün Lozan'da kalan İsmet Paşa, 15 Kasım sabahı saat 06.36'da, yanında Hukuk Müşaviri Münir Bey, Genel Sekreter Reşit Bey, Atıf Bey, Yaver Sait Bey ve iki Türk temsilci olacak şekilde Paris'teki Lyon Garı'na inmiş,²⁶⁴ burada henüz trenden iner inmez gazetecilere demeç vermiştir. Bu demeçte, Ankara Hükümeti'nin demokratik ve ulusal bir yönetim uyguladığını, Türkiye'nin Fransız okullarına ve Fransa'nın ticari haklarına zarar vermek istemediğini, yalnızca Misak-ı Milli'de belirtildiği gibi kendi haklarının kabulünü istediğini ve Fransa'nın anlayışlı olduğuna Türklerin inandıklarını söyleyerek, barışın gecikmeksizin sağlanması gerektiğine işaret etmiştir.²⁶⁵ Buna ilave olarak, İsmet Paşa, Le Temps gazetesi muhabirine verdiği demeçte, Türkiye'nin özellikle Ankara Anlaşması hükümlerine ve imzalamış olduğu diğer anlaşmalara sadık kalacağını vurgulamış, Yunanlılar ile savaşmaktan kaçınmak için Türklerin her şeyi yaptıklarını, her defasında düşmanlıkların sona ereceği bir barış anlaşması arzu ettiklerini, Fransa'nın ricası üzerine Türk ordusunun ilerleyişinin durdurulduğunu, eğer Türklere daha önce kulak verilseydi bu kadar kanın dökülmeyeceğini belirtmiştir. İsmet Paşa ayrıca, iki yıllık fedakârlık sürecinin sonunda, Türklerin modern ulusların arasında yer alma hakkının olduğunu ve içlerindeki

²⁶² MAE, Série E Levant Turquie, Vol.284, Birinci Kâtip Hüseyin Ragıp Bey'in 14 Kasım 1922 tarihinde Peretti de la Rocca'yı ziyareti hakkındaki bilgi notu.

²⁶³ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.284, Peretti de la Rocca'nın 14 Kasım 1922 tarihli ve çok acil kodlu mektubu.

²⁶⁴ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.284, 15 Kasım 1922 tarihli Fransız istihbarat raporu.

²⁶⁵ Akyüz, a.g.e.,s.318.

barış aşkını hiçbir duygunun zedeleyemediğini, Türkiye'nin aslında Mudanya müzakereleri sonrasında barış masasına oturmaya hazır olduğunu, ancak çok zaman kaybedildiğini de sözlerine eklemiştir.²⁶⁶

İsmet Paşa'nın Poincaré ile görüşmek istemesindeki amacı, "barışın varlığı üzerine bir teşhis" koymaktı. Fransa ile 1921 Ankara Anlaşması imzalanmış; bu antlaşma ile Türkiye-Suriye sınırı tespit edilmiş ve Fransa ile savaş haline son verilmişti. O tarihten bu yana bir takım ticari girişimler olumlu sonuçlanmış ve Lozan Konferansı öncesi İzmir'deki temaslar sıcak bir hava yaratmıştı. İsmet Paşa, Poincaré ile bu hava içinde ve zihniyette görüşmüştür.²⁶⁷

İsmet Paşa, Poincaré ile görüşmesinde, öncelikle barış olup olmayacağını sormuştur. Poincaré bu soruya olumlu yanıt vererek, barış için her türlü şartın oluştuğundan, Fransa'nın barışı istediğinden bahsetmiştir. İkinci olarak, İsmet Paşa, İstanbul'un ve Boğazların tahliyesinin gerekliliği konusunda fikir beyan etmiştir. Poincaré, bu konuda da olumlu yaklaşmış ve barış olur olmaz bunun hayata geçirileceğini ifade etmiştir. Trakya'nın terki ile askeri sınırlamalar konusunda İsmet Paşa, Trakya'nın en kısa zaman içinde terk edilmesini ve askeri hiçbir kısıtlamadan yana olmadığını vurgulamıştır. Poincaré bu konularda İsmet Paşa'nın görüşlerine katıldığını belirtmiştir.²⁶⁸ Azınlıklar konusunda ise, İsmet Paşa, azınlıkların memleket içinde imtiyaz sahibi gibi muamele görmelerinin kabul edilemeyeceğini, başka memleketlerde azınlıklar ne muamele görüyorlarsa onun kabul edileceğini belirtmiştir.²⁶⁹ Bunun üzerine, Fransız Dışişleri Bakanı, İsmet Paşa'ya Lord Curzon ile olan görüşmesini aktarmıştır. Buna göre Poincaré, Curzon'a azınlıklar konusundaki fikirlerini sorduğunda, Curzon, "azınlık mı kaldı ki ne olacağını düşünmek mümkün olsun" diye cevap vermişti. Müteakiben Suriye ile olan sınır sorununda Ankara Anlaşması hükümlerine sadık kalınacağı karşılıklı teyit edilmiştir. Musul Sorunu'nda ise Poincaré, konunun İngilizleri ilgilendirdiğini belirtmiş, Karaağaç'ın Türkiye'de kalması talebine karşı ise isteksiz görünmüştür.²⁷⁰

Özetle, İsmet Paşa ve Poincaré bir saat kadar görüşmüştür. Bu görüşmede İsmet Paşa tarafından İstanbul, askeri sınırlamalar, azınlıklar konularında Türk istekleri dile getirilmiştir. Poincaré, kapitülasyonlar konusunda ise bir geçiş döneminden yana olduğunu

²⁶⁶ Le Temps, 16 Kasım 1922, s.1.

²⁶⁷ İnönü, a.g.e., s.51.

²⁶⁸ A.g.e., s.52-54.

²⁶⁹ **İstiklal Savaşı ve Lozan, İsmet İnönü**, s.25.

²⁷⁰ İnönü, a.g.e., s.52-54.

vurgulamıştır. Görüşmede, İsmet Paşa, Fransızları doğrudan ilgilendiren borçlar meselesine ve imtiyazlar konularına değinmemiş,²⁷¹ ancak Türkiye'deki Fransız yatırımcılarına karşı olan olumsuz tepkiler nedeniyle duyduğu endişeleri ifade etmiştir.²⁷²

Le Matin gazetesi, Poincaré'nin bu görüşme sırasında İsmet Paşa'ya, Ankara'nın aldığı son kararların katı biçimde uygulandığını ileri sürdüğünü, Fransa'nın manevi, mali ve ticari çıkarlarının zarar gördüğü şeklindeki haberler karşısında Fransız kamuoyunun üzüntü duyduğunu ilettiğini yazmıştır. Le Matin'e göre, İsmet Paşa Poincaré'nin bahsettiği konuyu hayretle karşılamış ve araştıracağını söylemiştir. Bununla birlikte Paşa, Türk devletinin yüce bağımsızlık haklarının Fransa'nın nüfuzu ile bağdaşmaz görünmediğini belirtmiştir. Gazete, bunun üzerine Poincaré'nin, Ankara Anlaşması'ndaki Fransız çıkarlarının²⁷³ kesinlikle korunması gerektiğinden söz ettiğini yazmıştır.²⁷⁴

Görüşmeden sonra İsmet Paşa, Hotel Crillon'da basın toplantısı düzenlemiştir. Bu toplantıya katılan Fransız gazetesi L'Action Française muhabiri, İsmet Paşa'nın kısa denebilecek şekilde orta boylu ve çok zayıf olduğunu, genç ve güçlü bir adam izlenimini bıraktığını, Yunanlılara karşı Batı cephesinde savaşan ordunun kumandanı olan bu şahsın, olabildiğince çekici bir fiziksel görünümde olduğunu belirtmiştir. Toplantıda İsmet Paşa'nın yanında Müşavir Reşat Tevfik Bey bulunmuştur. Reşat Tevfik Bey, kendisine konuşmalarda yardımcı olmuş ve eşlik etmiştir. İsmet Paşa basın toplantısına başlamadan önce, Fransız basınına yönelik hoş sözler sarf etmiş ve askeri zaferlerin bir ulusun gelişmesindeki aşamalardan biri olduğunu ifade etmiştir. Sadece bu başarıların dikkate alınmaması, daha çok bir ulusun son yıllardaki hayatına bakılması gerektiğini vurgulayarak, Osmanlı için bu son yılların bir teslimiyetten ibaret olduğunu belirtmiştir. Ancak, şimdi yeni Türk Devleti'nin demokrasinin modern bir şekilde ve tam anlamıyla uygulandığı bir ülke olduğunu beyan etmiştir. Bu cümle üzerine, Fransız gazeteciler İsmet Paşa'nın muziplik yaptığını düşünmüşlerdir, ancak Paşa sözlerine devam etmiş, "...siz eski demokratlar bizi anlamalısınız..." diyerek, Türklerin dünyanın en barışsever insanları olduğuna işaret etmiştir. İsmet Paşa ayrıca, Fransızların vatan savunmasının anlamını ve kutsallığını en iyi bilen uluslardan biri olduğuna dikkat çekmiş, Türklerin yürüttüğü bağımsızlık

²⁷¹ Akyüz, a.g.e., s.318.

²⁷² İsmail Soysal, **Les relations Turco-Françaises 1921-1985**, Paris Édition, İstanbul, 1986, s.602.

²⁷³ Fransa Başbakanı Poincaré, Ankara Anlaşması'ndan kaynaklanan Fransız çıkarları derken, Anlaşmanın 10. maddesindeki Bağdat Demiryolu kesimine ilişkin ayrıcalık haklarını kastetmiş olmalıdır. Bununla birlikte Anlaşmaya ek olarak tanzim edilen mektuplarda geçen, madenlerin ve Pozantı-Nusaybin demiryolunun işletilmesi, Fransız öğretim, sağlık ve yardım kurumlarının varlıklarının devam ettirilmesi gibi konular doğrudan Fransa'yı ilgilendiren çıkar konularıydı. Bkz. Yavuz, a.g.e., s.146-148.

²⁷⁴ Akyüz, a.g.e.,s.319.

mücadelesinde kendilerine hak verilmesini beklediğini de belirtmiştir. Bağımsızlık kavramının, politikalarının ana unsuru olduğundan ve Türklerin yapılmış olan anlaşmalara harfiyen uyacağını belirtmiş, "... asla imzamızı inkâr etmedik..." diyerek, Fransız basınında son günlerde yer alan korkuların ve endişelerin azaltılması gerektiğini ifade etmiştir.²⁷⁵ İsmet Paşa, Yeni Türkiye'nin Misak-ı Milli ile belirlenmiş haklarını elde etmeye kararlı olduğunu vurgulayarak, özellikle Ankara Anlaşması hükümlerine sadık kalmacağını belirtmiştir.²⁷⁶ İsmet Paşa ayrıca, İstanbul'da meydana gelen olaylara²⁷⁷ ilişkin, bunların küçük ve önemsiz olduklarını, nedenlerini barış konferansının gecikmesinde aramak gerektiğine işaret etmiştir. Bir gazetecinin İsmet Paşa'ya, Poincaré ile olan görüşmesinden tatmin olup olmadığını sorması üzerine, tatmin olduğunu belirtmiş,²⁷⁸ Londra'ya gidip gitmeyeceği sorulduğunda ise resmi bir davet almadığını söylemiştir. İsmet Paşa, kapitülasyonlar hakkında sorulan sorulara ise nezaket çerçevesinde cevap vermiştir. Bu konunun, yeni bir rejim oluşturulması anlamında olmadığını, mevcut durumun devamı niteliğinde olduğunu altını çizmiştir. Savaş zamanında kapitülasyonların zaten kaldırılmış olduğuna işaret ederek, kapitülasyonların kaldırılmasıyla yabancıların yaşayamayacağı tezinin doğru olmadığını, kapitülasyonların Türkiye'de ikamet eden yabancılara zaten fayda sağlamadığını ve Türk bağımsızlığına gem vuracak siyasi sınırlamalar olduğunu ifade etmiştir.²⁷⁹ Musul ve doğu sınırları konusunda yöneltilen bir soru karşısında ise Paşa, "...Barış, bizim için bütün ayrıntıların samimi bir şekilde ilişkilendirildiği bir manzumedir..." şeklinde diplomatik bir cevap vermiştir.²⁸⁰

Aynı günün akşamı, İsmet Paşa, Franklin Bouillon ile Fransız Harbiye Nazırı Painlevé'nin yemek davetine katılmıştır. Yemekte, Poincaré'nin kapitülasyonların kaldırılması konusundaki direncinden yakınan İsmet Paşa'ya, ümit verici ve teşvik edici cümlelerle Painlevé ve Bouillon tarafından destek verilmiş, konferansı kesintiye uğratmanın doğru olmayacağı, zaman kazanmak lazım geldiği ve yavaş yavaş yıpratma taktiği ile başarılı olacağı tavsiyelerinde bulunulmuştur.²⁸¹

²⁷⁵ L'Action Française, 16 Kasım 1922, s.2.

²⁷⁶ Le Temps, 16 Kasım 1922, s.1.

²⁷⁷ Fransız askerlerinin dövülmesi tartaklanması, bazı Fransız kurumlarının taciz edilmeleri vb. olaylar kastedilmektedir. Bu olaylar ile ilgili ayrıntılar ileriki bölümlerde verilmiştir.

²⁷⁸ Ertesi günkü gazetelerde İsmet Paşa'nın Poincaré ile yaptığı görüşmeden memnun olduğu yazılmıştır. Hâlbuki İsmet Paşa, "tatmin oldum, memnunum" derken, "bilmediğim şeyler öğrendim, fikirlerimi söyledim, bu fırsatı buldum" demek istemiştir. Bkz. İnönü, a.g.e., s.54.

²⁷⁹ L'Action Française, 16 Kasım 1922, s.2.

²⁸⁰ Journal des Débats, 17 Kasım 1922, s.1.

²⁸¹ İnönü, a.g.e., s.55.

Poincaré, İsmet Paşa ile yaptığı görüşmede, Lord Curzon'un bir gün önce kendisine gönderdiği, Müttefiklerin konferansta Türklere karşı uygulayacakları taktiklerden bahseden muhtıradan söz etmemiştir. Böylece İsmet Paşa, Müttefiklerin taktiklerinden habersiz olarak 17 Kasım'da Lozan'a dönmüştür.²⁸²

B. Konferans Öncesinde Fransa'nın Dış Politikası, Diplomatik Faaliyetleri ve Konferansa Katılacak Fransız Heyetinin Belirlenmesi

1. Konferans Öncesinde Fransa'nın Dış Politikası ve Diplomatik Faaliyetleri

Lozan Konferansı öncesinde, Fransa'nın dış politikası ve buna paralel olarak diplomatik ilişkileri, barışın mümkün olduğunca erken sağlanması için, konferansın erken bir tarihte toplanmasına gayret etmek, Fransız milli çıkarlarını korumak maksadıyla gerekli uluslararası ilişkileri kurmak ve geliştirmek, bu kapsamda konferans gündemini biçimlendirmek ekseninde olmuştur.

1922 yılı Şubat ayında, Ankara Hükümeti Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey, Fransa'nın İstanbul Yüksek Komiseri Pellé'yi ziyaret etmiştir. Bu ziyarette, Yüksek Komiser Pellé, Fransa'nın Türkiye'ye karşı yürütmüş olduğu dostluk politikasının değişmediğini vurgulamıştır. Bu politika esas itibarıyla, Kuzey Afrika'daki Müslümanları hoşnut kılmayı ve Türklerin Bolşeviklerin kontrolüne geçmesine engel olmayı ihtiva etmekteydi. Ayrıca Pellé, Türkiye'nin güçlü ve modern bir ülke olmasının, Fransa'nın menfaatine olduğunu belirtmiş, Yunanistan'ı kollayan İngiltere karşısında, Fransa'nın Türklerin sözcülüğünü üstleneceğini vaat etmiştir. Pellé, Almanya'daki sıkıntılar²⁸³ nedeniyle, Fransa'nın İngiltere'yi idare etmek zorunda olduğu belirterek, gelecekte yapılacak barış görüşmelerinde çözülmesi gereken sorunları da sıralamıştır. Pellé'ye göre bu sorunlar; Türk ordusunun sayısının azaltılması, azınlıkların durumu ve Trakya sınırının çizilmesi idi. Fransız Yüksek Komiseri, kapitülasyonlar konusunda mevcut durumun muhafazasının, ayrıca Türk ekonomisinin Fransa tarafından denetlenmesinin uygun olacağı düşüncesindeydi.²⁸⁴

²⁸² Sonyel, "İngiliz Gizli Belgelerine Göre Lozan Konferansı'nın Perde Arkası", s.22.

²⁸³ Rhin Bölgesindeki Alman tamaratı konularındaki anlaşmazlıklar kastedilmektedir. I. Dünya savaşının sonunda Almanya Fransa'ya 7,5 milyar mark tutarında savaş tazminatı ödeyecekti. Ancak bu tutarın ödemesinde aksaklıklar çıkacaktı. Bunun üzerine 1921 yılında Fransa Rhin bölgesinde üç kenti işgale edecek, 31 Aralık 1922 tarihine kadar Almanya'nın 4.9 milyar marklık borcundan 2.9 milyar marklık kısmını ancak ödemesi üzerine sıkıntı iyice büyüyecekti. Bunun sonucunda ise 16 Ocak 1923 tarihinde Fransa, Belçika ile ortak askeri harekât yaparak Ruhr Bölgesi'ni işgal edecekti. Bkz. Stanislas Jeannesson, **La France, Poincaré et La Ruhr 1922-1924**, Doktora Tezi, Université Paris IV Sorbonne, 1995.

²⁸⁴ Soysal, a.g.e.,s.599.

Pellé'nin bu açıklamalarının ışığında, Fransa'nın kendi milli çıkarlarını gözetmek istediğini ve bunu yaparken Türkler ile aralarının bozulmasını da istemediğini söylemek mümkündür.

Buna ilave olarak, 2 Mart 1922 günü Fransa Dışişleri Bakanı Poincaré, Ankara Hükümeti Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'e, Ankara Anlaşması'nın bütün hükümlerinin geçerliliğinin devam ettiğini ve Fransa'nın Türkiye lehinde olduğunu bildirmiştir. Mart ayı sonlarında Müttefiklerin barışı dayatma çabaları karşısında Türkiye, Anadolu ve Trakya'nın boşaltılmasını Müttefiklere koşul olarak ileri sürmüştür. Bu şartlar karşısında her ne kadar, Fransız basını ve parlamentosu Türklerden yana tavır sergilemeye devam etse de, Başbakan Poincaré, İngiltere'ye yakın durmuş Türklere daha önce vaat ettiği desteği²⁸⁵ geri çekmiştir. Zira Poincaré, Türkiye'deki Hıristiyan azınlığın korunmasını ve Fransa'nın ülke genelindeki iktisadi imtiyazlarının sürdürülmesini istiyordu.²⁸⁶

Konferans öncesinde Fransa'nın genel olarak Türklerle ilişkilerini iyi tutmak istediğini, diğer taraftan da özellikle İngiltere başta olmak üzere Müttefikleri ile arasını bozmak istemeyen bir siyaset izlediğini söylemek yanlış olmayacaktır. Ankara Hükümeti'nin Fransa'daki temsilcisi olan Ferit Bey'in, Eylül ayı içinde Fransa Dışişleri Bakanlığı bürokratlarından Laroche'ye yaptığı ziyaret sırasında bu tespitin kanıtlandığı değerlendirilmesini yapmak mümkündür.

Ferit Bey'in, Ankara Hükümeti'nin Fransa'nın görüşlerini öğrenmek istediğini iletmesi karşısında, Laroche, Fransız Hükümeti'nin çıkarları icabı görüşlerini önceden belirtmek istemediğini, Ankara Hükümeti'nin konferansa katılacağı zaman nasılsa Fransız delegeleri ile temas kuracağını, o zaman Fransız Hükümeti'nin resmi görüşlerini zaten öğreneceklerini ifade etmiş, yine de Türk Hükümeti'nin Fransızlara güvenmesini, Fransa'nın

²⁸⁵ Ankara Anlaşması'nın imzalanmasıyla birlikte, Fransa'dan askeri yardım malzemesi sağlanmasına çalışılmıştır. Müttefiklerin tepkilerini çekmemek amacıyla gelen yardım malzemelerinin Fransız tüccarları üzerinden dağıtılması planlanmıştır. Bu yardımların organize edilmesinde Ankara Anlaşması mimarlarından Türk dostu Franklin Bouillon'un katkıları hayli olmuştur. Bouillon sadece bu maksatla Paris'e gitmiş ve dönmesiyle birlikte askeri yardımlar başlamıştır. Bununla birlikte Fransızların boşaltacağı yerlerdeki askeri birliklerin malzemelerinin de Türklere devredilmesine çalışılmıştır. Mart 1922 ayında Paris'e giden Türk Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey, burada hem General Gouraud hem de Poincaré ile görüşmüştür. Görüşmede bir kısım Fransız imtiyazlarının korunması ve harp malzemelerinin Türkiye'ye verilmesi gibi konular ele alınmıştır. Bunun sonucunda Türkiye'ye Fransız askeri malzemesi yardımı hızlanmıştır. Bkz. Yavuz, a.g.e., s.155-160.

²⁸⁶ Sonyel, a.g.e., s.600.

Türklerin tatmin olacağı ve Müttefiklerin Doğu'ya ilişkin genel politikalarını da gözetecek bir barış anlaşmasının imzalanmasını sağlayacağını belirtmiştir.²⁸⁷

Konferanstan önce, İtilaf Devletleri arasında tam anlamıyla fikir birliği olmamıştır. Nitekim Le Temps gazetesi 16 Kasım tarihli baskısında Fransızlarla İngilizler arasında görüş farklılıklarını ortaya koyan bir yazı yayımlanmıştır. Bu yazıda özetle; İngiliz ordularının Konstantin'in şahsında yenildiği tezine karşı çıkılarak, İtilâf Devletleri'nin yeni Türkiye Devleti ile savaş halinde olmadığını altı çizilmiştir. Lozan'da İtilâf Devletleri'nin karşısına çıkacak olan yeni Türkiye'nin, bir zamanlar bu devletler karşısında yenik düşmüş Osmanlı Devleti olmadığı, bu nedenle Sevr koşullarını dayatma çabalarına girişilirse barış görüşmelerinin çözümsüzlüğe doğru gideceği, Türkiye'ye Mudanya Mütarekesi ile vaat edilen İstanbul ve Meriç Nehri'ne kadar Trakya topraklarının terki konusunun bir an önce kesinleştirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca Lozan görüşmeleri sonucunda, Türklerin Avrupa'da ve Avrupalıların da Türkiye'de ticari, ekonomik, kültürel vb. ilişkiler kurabilecek şekilde düzenlemeler getirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bununla beraber, Doğu'daki Fransız çıkarlarının barışçıl olduğu ve bu çıkarların Türkiye'nin bağımsızlığına aykırı olmadığını üzerinde durulmuştur. Son olarak, Fransa'nın konferansta herkes için en iyi çözümü arzuladığı belirtilerek "Müttefiklerin kılıçlarıyla gürültü yapmamaları" istenmiştir.²⁸⁸

Gerçekten de Fransızlar Doğu'da yeni bir savaşa karşıydılar. Bununla birlikte Fransızlar, İstanbul'un geri verilmesi ve Boğazların tahliyesi meselelerine de en az İngilizler kadar olumsuz bakmaktaydılar. Fransızların görüşleri, Boğazların savunmasında İngilizlerden ayrılmaktaydı. Fransızlar, İngilizlerin istediği Çanakkale'de savunma yapmak yerine, Avrupa yakasına konuşularak derinlikte savunma yapmanın daha iyi olacağını düşünüyorlardı. Buradaki amaçları, muhtemel bir askeri çatışmayı önlemek ve Türkiye'ye baskı yapabilmek için zaman kazanmaktı.²⁸⁹ Bu konuda, Journal des Débats gazetesi, Çanak Bölgesinin işgalinin yararsız ve tehlikeli olduğu ve bu bölgede bir garnizon oluşturmanın hiç kimseye fayda sağlamayacağı yorumunda bulunmuştur.²⁹⁰ Çanak krizi, Müttefik birliğinin ne denli kırılgan ve dayanıksız olduğunu gözler önüne sermiştir.²⁹¹ Bu olayda, İngiltere'nin sert

²⁸⁷ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.283, Ferit Bey'in Laroche'yu ziyareti hakkında 15 Eylül 1922 tarihli bilgi notu.

²⁸⁸ Le Temps, 16 Kasım 1922, s.1.

²⁸⁹ Karl Radek, "Lozan Konferansı", **Komünist Enternasyonal Belgelerinde Türkiye Dizisi-1, Boğazlar Meselesi ve Montrö**, İstanbul, Aydınlık Yayınları, s.37.

²⁹⁰ Journal des Débats, 28 Ekim 1922, s.1.

²⁹¹ Sevtap Demirci, **Belgelerle Lozan, Taktik-Stratejik-Diplomatik Mücadele, 1922-1923**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2013, s.54.

politikası karşısında, Fransa'nın gerginlikleri yumuşatmaya çalışan bir politika izlediği gözlemlenmiştir.²⁹²

Fransa ile İngiltere arasında kriz oluşmasına sebep olan diğer bir olay, konferansın tarihi ile ilgili olmuştur. Önceki bölümde ayrıntıları verildiği üzere, Fransa konferansın 13 Kasım günü toplanmasından yana olmuştur. İngiliz Hükümeti'nin güvenoyu alamaması durumunda, davetli ülkeler İngiltere'yi beklemek zorunda kalacaklardı ve böylece Fransa, Türklerle daha ilk günden karşı karşıya kalabilirdi. Diğer taraftan İtalya ise henüz delegelerini belirlememişti ve konferansa üç delege ile katılmak konusunda ısrarcıydı. Böyle bir atmosferde Doğu Sorunu'nun iyice kızışması mümkündü. Journal des Débats'ya göre, Fransa bu tehlikeyi görmüş ve konferansın 20 Kasım günü toplanmasına razı olmuştu.²⁹³

Yapılacak olan barış anlaşmasının başlıca hedefi, “Doğu Sorunu”nun tasfiye edilmesiydi. Sınır meseleleri, Boğazlar ve Adalar meseleleri, terk edilen topraklardaki haklar konusu, yabancı imtiyazları ve kapitülasyonlar ile Osmanlı Devleti'nin borçları konuları en önemli ve öncelikle çözümlenmesi gereken sorunlardı.²⁹⁴ Fransızlar konferansı, Bağdat demiryolları, petrol kuyuları ve Mezopotamya pamuğu, İstanbul ve Çanakkale boğazları için mücadelenin yapılacağı bir arena olarak görmekteydiler.²⁹⁵

Nitekim Fransa, barış konferansı için hazırlıklar başlar başlamaz, Osmanlı topraklarındaki çıkar alanlarının bir listesini oluşturmaya koyulmuştur. İstanbul'daki Yüksek Komiser Pellé, Poincaré'ye Ekim 1922'de gönderdiği bir mektupta, Osmanlı döneminde yapılan ve Fransızlara ayrıcalık sağlayan anlaşmaları sıralamıştır. İstanbul'daki Fransız Ticaret Odası da “kapitülasyon” sözcüğünün Türk izzeti nefsinin incittiği gerekçesiyle modernleştirilmesinin ve yerine başka bir statünün konmasından yana tavır sergilemiştir; ancak Türkiye'deki yabancıların malları ile şahıslarla ilgili davalara bakacak karma veya uluslararası bir mahkeme tesisinde de ısrarcı olmuştur. Anlaşılan, Fransa için Türk iktisadi bağımsızlığı ancak Fransa'nın ticari çıkarlarına aykırı değilse kabul edilebilirdi.²⁹⁶

Pellé, Paris'e çektiği başka bir telgrafta, yukarıda belirtilenlere ilave olarak, 13 Mart 1920 tarihinden itibaren İstanbul Hükümeti tarafından tamamlanmış sözleşmeler ile sözleşmeye bağlanmış olan borçların ödeneceğini garanti eden hususların, yapılacak olan

²⁹² Ada, a.g.e., s.56.

²⁹³ Journal des Débats, 13 Kasım 1922, s.1.

²⁹⁴ Karacan, s.77.

²⁹⁵ Les Documents Politiques, Diplomatiques et Financiers, Aralık 1922, s.271.

²⁹⁶ Ada, a.g.e., s.58.

barış antlaşmasına dahil edilmesi gerektiğine işaret etmiş ve bunun yabancı uyruklu Osmanlı vatandaşları için de geçerli kabul edilmesine inandığını belirtmiştir.²⁹⁷

Fransa Dışişleri Bakanlığı Siyasi İşler Müdürü Peretti de la Rocca ise İsveçli bir bakanın kendisini ziyareti sırasında, kapitülasyon meselesinin konferansın en sıcak konularından biri olacağını ve Türkleri tatmin eden bir çözüm yolu bulunması gerektiğini ifade etmiştir.²⁹⁸

Trakya sınırı konusunda ise, Fransa Hükümeti, konunun zaten Mart 1922'de Paris'te toplanmış olan konferans sırasında belirlenmiş olduğu gerekçesiyle barış konferansında görüşülmesine gerek olmadığı ve Yunanlılara 1915 sınırını elde edebilecekleri yönünde ümit verilmemesi gerektiği düşüncesindeydi.²⁹⁹

İstanbul Yüksek Komiseri General Pellé'ye göre, barış konferansı Sevr Antlaşması'nı esas alırsa Ankara buna aşırı tepki gösterebilirdi. Pellé, Türkler ile müzakere edilecek önemli konuların; toprak meseleleri, Musul, Suriye sınırının yeniden çizilmesi, Türk topraklarının güvenliği ile ilgili adaların kontrolü olduğunu, Batı Trakya'da plebisit uygulanabileceğini, Yunan topraklarındaki Müslüman halkın değişiminin ise Osmanlı topraklarındaki Rumların yurtdışı edilmelerinin izlenmesini müteakip önerilebileceğini belirtmiştir. Pellé ayrıca, Türklerin iddiaları ile özellikle İngilizlerin arzuları arasında arabuluculuk yapmanın pek kolay olmayacağını vurgulayarak, alttan alan bir davranış biçiminin Müttefiklerce kabul edilmemesi halinde, anlaşmazlıkların hep mevcut kalacağını, İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horald Rumbold tarafından birçok kez kendisine tekrar edildiğini belirtmiştir. Pellé son olarak, kendi düşüncesinin yeni bir savaştan kesinlikle sakınmak yolunda olduğunu ve Türklerle soğukkanlı bir şekilde görüşmek lazım geldiğini, görüşmelerin kötüye gitmesi halinde Türk ordusunun İstanbul'un Asya kıyılarına doğru ilerleyeceğini, Fransa'nın çatışmanın bir parçası olmaması için sorunun bir an evvel çözülmesi gerektiğini, çözüm yolunun ise işgal kuvvetlerinin ve kolonilerinin derhal tahliye edilmesi olduğunu vurgulamıştır.³⁰⁰

Konferansın gündemini oluşturacak olan ana konular hakkında, Fransız parlamenterler farklı düşünceler sergilemişlerdir. Haut-Garone³⁰¹ Milletvekili Bellet, Doğu Sorunu'nda üç

²⁹⁷ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.283, Fransa'nın İstanbul Yüksek Komiseri Pellé'nin Fransa Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 12 Ekim 1922 tarihli telgraf.

²⁹⁸ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.284, İsveçli Bakanın Peretti'yi ziyareti hakkında 23 Ekim 1922 tarihli tutanak.

²⁹⁹ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.283, Poincaré'nin Londra ve Roma Büyükelçiliklerine gönderdiği, 12 Ekim 1922 tarihli telgraf.

³⁰⁰ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.284, General Pellé'nin 11 Kasım 1922 tarihli telgrafları.

³⁰¹ Haut-Garone, Fransa'nın Toulouse kentine yakın bölgenin coğrafi ismidir.

ana konunun önemine dikkat çekmiştir. Bunlar; Boğazların serbestliği, azınlıklara saygı ve kapitülasyonlardı. Bellet, azınlıkların himayesini sağlamak ile Ermenilere etkin koruma tedbirleri uygulanmasının lüzumlu olduğu düşüncesindeydi, ayrıca Türkiye'deki kapitülasyonlar konusunda mevcut rejimin devam etmesi gerektiğine inanıyordu. Bellet'ye göre, Fransa, düşmanı konumundaki Türkiye'ye, Yunanlılara kıyasla daha iyi bir gelecek hazırlamak için mücadele vermemeliydi. Zaten geçmişte Fransa, Türklere daima dostluk eli uzatmıştı ve o el hep tersine Fransa'ya geri dönmüştü; şimdi bu kadar çaba gereksizdi. Sosyalist Milletvekili Morinaud ise, yeni Türkiye'nin, Talat ve Enver Paşalar zamanındaki Türkiye'den farklı olduğunu ve eskisi ile karıştırılmaması gerektiğini belirtmiştir.³⁰²

Le Temps gazetesi 1 Kasım günkü sayısında, barış konferansını, farklı din ve kültürlerle sahip, felsefe ve entellektüel yapısı birbirine zıt iki dünyanın yüz yüze gelmesi olarak tanımlamıştır. Le Temps'a göre, Konferans, Türkiye'nin ulusal karakterini muhafaza etmeliydi; Türkler için egemenlik ve bağımsızlık kavramları her şeyden önemliydi ve yabancılara karşı güvensizlerdi. Türkler kendi hâkimiyetleri altında bir Türkiye istemekteydiler, ancak uluslararası ilişkilerini düzenlemek için zorunlu olarak düşük seviyede de olsa yabancı yardımını kabul edeceklerdi. Gazete, Türklerin Yunanlılarla girdiği savaştan galip ayrılmaları sonucunda İngiltere'nin zor duruma düştüğü yorumunda da bulunmuş, Fransa ve İngiltere'nin sonu belirsiz ve zahmetli bir mücadeleye kalkışmamaları gerektiğini vurgulamıştır.³⁰³

Bununla birlikte Fransa, Türkiye'deki yatırımları sebebiyle, bu ülke üzerindeki mali denetimden vazgeçmek yanlısı da değildi.³⁰⁴ Nitekim Fransa, Birinci Dünya Savaşı öncesinde, Türkiye'de başta demiryolları ve bankacılık olmak üzere bütün sektörlerde en fazla sermaye yatırımı yapan ülkeydi, bu ülkeden alınan borçlar 1914 yılı itibariyle toplam dış borçların % 53'ünü teşkil etmekteydi.³⁰⁵

Aslında İngiliz Dışişleri Bakanı Curzon, konferans sırasında Türklere Müttefiklerin isteklerini kabul ettirebilmek için, Müttefikler arasında tam bir iş birliğinden yanaydı ve Fransa politikasında çok dikkatli bir orta yol tutturulması gerektiğinin farkındaydı. Curzon, İngiltere'nin Fransa'nın desteğine ihtiyacı olduğunun bilincindeydi ve yakın doğu meselesinde İngiltere'nin elde edeceği başarının, kendisinin Poincaré ile anlaşmasına bağlı

³⁰² Le Petit Parisien, 28 Ekim 1922, s.2.

³⁰³ Le Temps, 1 Kasım 1922, s.1.

³⁰⁴ Radek, a.g.m.,s.37.

³⁰⁵ Yavuz, a.g.e., s.169.

olduğunu ifade etmişti.³⁰⁶ Curzon, mevcut durumun dünya barışı için tehdit oluşturduğunu, barışı tesis etmenin yegâne yolunun Müttefikler arasında uygun bir mutabakat oluşturmak ve faaliyete geçmek olduğunu belirtirken, Türklerin milliyetçiliğe dayalı siyasetlerinin vahşi bir hale dönüştüğünü, onları haklı gösterecek hiçbir dayanağın bulunmadığını, Türklere artık müsamaha gösterilmemesi gerektiğini belirtmiştir. Curzon'a göre, Türkler Avrupa'ya meydan okuyorlardı ve onlara Müttefiklerin verecekleri tavizlerin de bir sınırı bulunduğunun bildirilmesi gerekmektedir. İngiltere'nin küçük düşeceği koşullardaki bir barış antlaşması kabul edilemezdi ve Türkler, Büyük Britanya'nın gücünü idrak etmeli, ne kadar çabalsalar da karşılarında kaya gibi sağlam bir Avrupa bulunduğunu görmeliydiler.³⁰⁷ Bu konuda Le Gaulois gazetesi, Lord Curzon'un Poincaré ile anlaşmak suretiyle Manş üzerindeki bulutları dağıtmaya istekli olduğunu okurlarına duyurmuş,³⁰⁸ L'Ouest-Éclair gazetesi ise Curzon ile yapılacak bir ittifak yoluyla Fransız-İngiliz ortaklığının Avrupa'da azami seviyede işler başaracağına dikkat çekmiştir.³⁰⁹

Journal des Débats gazetesi, Curzon'un Poincaré ile mutabakatta bu denli ısrarcı olmasını, Türkiye'de faaliyet gösteren Fransız tüccarlarının ticari kaygıları nedeniyle Fransız Hükümeti üzerinde baskı kurmak suretiyle hükümetlerini Türk Hükümeti ile anlaşmaya yönlendirebileceği, böylelikle Türklerin konferansa Fransızlar ile anlaşmış ve sorunlarını çözmüş olarak gelebileceği endişesine bağlamıştır.³¹⁰

Le Petit Parisien gazetesinde yer alan bir haberde, İngiltere Başbakanı Bonar Law Fransızlarla temel konularda ortak görüş oluşturulması ve iki ülke arasındaki işbirliğinin geliştirilmesi gerektiğini savunmuştur.³¹¹ Bonar Law'ın politikası, esas itibarıyla üç ana konuya dayanmaktaydı. Bunlar; Fransa ile ilişkileri çok ivedi olarak dostane bir şekilde onarmak, yabancı ülkelerdeki askeri maceralardan tümüyle vazgeçmek ve Türklerle tatmin edici bir barışa varmaktı.³¹²

Le Temps, Fransa ile İngiltere arasındaki işbirliğinin geliştirilmesi konusunda, başından beri İngilizlerle aynı düşüncede olmuş, 13 Ekim 1922 günkü baskısında konferansa Müttefiklerin tek vücut olarak gitmesinin yararına dikkat çekerek, Fransa'nın meydana

³⁰⁶ Demirci, a.g.e.,s.68.

³⁰⁷ Le Matin, 9 Kasım 1922, s.3.

³⁰⁸ Le Gaulois, 8 Kasım 1922,s.1.

³⁰⁹ L'Ouest-Éclair, 8 Kasım 1922,s.1.

³¹⁰ Journal des Débats, 16 Kasım 1922,s.1.

³¹¹ Le Petit Parisien, 27 Ekim 1922, s.1.

³¹² Le Matin, 6 Kasım 1922, s.3.

gelebilecek bütün güçlülere rağmen Müttetikleri ile anlaşma yolunu tıkamayacağından bahsetmiştir.³¹³

Bu kapsamda, İngiliz Hükümeti tarafından, 15 Ekim 1922 tarihinde Poincaré'ye hitaben yazılan mektupta, üç büyük Müttetik devletin bir araya gelerek bir ön toplantı yapılması, iktisadi ve mali meselelere ilişkin müzakereler yapılması önerilmiştir. Mektupta anılan müzakerelerin, hükümetlerin taahhüdü şeklinde algılanmaması gerektiği, sadece Türklerin muhtemel itirazlarına karşı ön hazırlık olduğu belirtilerek Fransız uzmanları Londra'ya davet edilmiştir. Aynı içerikteki bir başka mektup İtalyan Hükümeti'ne de iletilmiştir.³¹⁴

İngiltere'nin bu davetine Poincaré sıcak bakmamış ve Roma Büyükelçiliği'ne çektiği telgrafta, Londra'da yapılması istenen ön toplantıya hiçbir Fransız uzmanını göndermeyeceğinin altını çizmiştir. Poincaré bu telgrafta, Mudanya görüşmeleri sırasında Fransız ve İtalyanların yaptıklarını İngiltere'nin görmezden gelmesinin kabul edilemeyeceğini, bu görüşmeler sırasında Fransa'nın muhtemel bir savaşın önüne geçtiğini, barış anlaşmasının temellerini oluşturmak için İngiltere'ye gidilmesine gerek olmadığını belirtmiştir.³¹⁵

Poincaré, İngilizlerin duygusal nedenlerle Yunanlıların yanında yer alacak olmasının yapılacak barış görüşmelerini sıkıntıya düşüreceğine inanmıştır ve Müttetiklerin Paris'te Mart 1922 ayında zaten bir araya geldiği, mali ve iktisadi hususlarda Sevr'de imzalanan metnin değiştirilerek önerileceği konusunda mutabık kaldığı gerekçesiyle de Londra'ya gitmenin gereksiz olacağını savunmuştur.³¹⁶ Poincaré bu konudaki düşüncelerini İngiliz Büyükelçisi aracılığıyla İngiltere Hükümetine de iletmıştır.³¹⁷

Konuyla ilgili olarak, Le Temps gazetesi 8 Kasım 1922 tarihli baskısında, barıştan önce geçici bir anlaşma yapılmasının iyi olacağını belirtmiş, bu safhada bir ön anlaşma

³¹³ Akyüz, a.g.e.,s.325. Halbuki Karacan, Le Temps gazetesinin, Müttetiklerin Türkiye'ye barış şartlarını zorla kabul ettirmek için işbirliği yapmalarına Fransa'nın karşı olduğunu yazdığından bahsetmektedir. Bkz.Karacan, a.g.e., s.80,81.

³¹⁴ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.283, İngiliz Hükümeti'nin Fransız Hükümeti'ne 15 Ekim 1922 tarihli mektubu.

³¹⁵ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.283, Poincaré'nin Roma Büyükelçiliği'ne çektiği 16 Ekim 1922 tarihli telgraf.

³¹⁶ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.283, Poincaré'nin Londra ve Roma Büyükelçilikleri'ne çektiği 17 Ekim 1922 tarihli telgraf.

³¹⁷ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.283, Poincaré'nin İngiltere'nin Paris Büyükelçisi'ne 17 Ekim 1922 tarihli mektubu.

yapılmayacaksa Müttefik hükümetlerinin ne yapılacağına bir an evvel karar vermeleri gerektiğini vurgulamıştır.³¹⁸

İngiltere, konferans öncesinde bir araya gelme fikrinden vazgeçmemiş ve bu önerisini 9 Kasım tarihli bir yazı ile Poincaré'ye iletmiştir. Yazıda, Müttefiklerce üzerinde anlaşılmamış konular var olduğu müddetçe konferansa gitmenin anlamsız olacağı vurgulanmıştır. İngilizlere göre, konferansın başarısız olması ittifakın iflasi anlamındaydı. Bu nedenle, konferans öncesinde Fransızlarla bir araya gelmek, ortak konulara ilişkin bir yaklaşım belirlemek gerekmektedir. Ayrıca Lord Curzon, Fransızların geçici barış anlaşması yapılsın önerisine, konferansın erken görüşmeleri olacak ve hiçbir sorunu çözmeyecek düşüncesiyle karşıydı. Curzon'a göre, sorunların çözüleceği anlaşma genel olarak, sınırlar, boğazların serbestliği, azınlıklar, kapitülasyonlar ve borçlar konularını ihtiva etmeliydi ve eğer bir ön anlaşma yapılırsa bu konuları görüşmek çok zaman alacaktı, ayrıca alınan kararların Türklere kabul ettirileceğinin de hiçbir garantisi yoktu.³¹⁹

Poincaré, Curzon'un bu girişiminin ardından Lozan görüşmeleri öncesinde bir araya gelerek Müttefiklerin kendi aralarında anlaşması gerektiğine ikna olmuştur. Bu kapsamda 11 Kasım günü, anlaşma yapmak üzere Fransa'nın hazır olduğunu ve Mudanya Mütarekesi hükümlerine saygılı olduğunu bildiren bir telgrafı İngiliz Hükümeti'ne göndermiştir. Telgrafta Poincaré, Lord Curzon ile başbaşa görüşme yapmaktan onur duyacağını, böyle bir görüşmenin iki ülke çıkarları için yararlı olacağını belirtmiştir.³²⁰ Poincaré, aynı gün parlamentoda yaptığı konuşmasında, İngiltere ile bir anlaşma yapılmasından yana olduğunu ifade etmiş, ancak bu anlaşmanın İngilizlerin talimatlarını yerine getirmek anlamında olmadığını belirterek Fransa'nın arabulucu, samimi ve dostane davranacağını, İngiltere'nin savaş sırasındaki kardeşçe desteklerinin unutulamayacağını vurgulamıştır.³²¹

İngiltere'nin Fransa Büyükelçisinin, aynı gün Fransa Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği yazısında, Sir Horald ve Lord Curzon'un konferans için başlangıçta belirlenen tarih olan 13 Kasım'da Lozan'da olamayacakları, Curzon'un bu şehre delege gönderme konusunda istekli olmadığı belirtilmiş, bu nedenle Fransız temsilcisi Barrère'in, Mussolini ve Poincaré'nin görüşlerini almış olarak Londra'ya gelmesi ve İngiltere Dışişleri Bakanı ile görüşmesi

³¹⁸ Le Temps, 8 Kasım 1922, s.1.

³¹⁹ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.284, İngiltere'nin Paris Büyükelçisi'nin Poincaré'ye 9 Kasım 1922 tarihli mektubu.

³²⁰ Le Temps, 15 Kasım 1922, s.1.

³²¹ Le Matin, 11 Kasım 1922,s.3.

önerilmiştir. Ayrıca Müttefiklerin ana konularda birbirlerini desteklemeleri gerektiği, aksi halde Lozan'da komik duruma düşüleceği ve fiyasko yaşanacağı bildirilmiştir.³²²

Bunun üzerine Poincaré, Fransa'nın Londra Büyükelçisine 12 Kasım günü bir telgraf çekerek, kendisinin aslında İngiltere'ye gelmeyi çok istediğini, ancak Parlamentodaki bütçe görüşmeleri sebebiyle bunu gerçekleştiremeyeceğini belirtmiş, ancak Lord Curzon'un, Lozan'a giderken Paris'ten geçeceğini, birkaç saatlik bir mola verilirse kendisiyle görüşme yapılabileceğini, Lord Curzon cumartesi (18 Kasım) Paris'e gelirse birlikte Lozan'a geçebileceklerini, Mussolini ile Pazartesi (20 Kasım) Lozan'da buluşabileceğini ifade etmiştir.³²³

Bu telgrafa, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'ndan telgraf yoluyla aynı gün yanıt gelmiştir. Lord Curzon tarafından İngiltere'nin Paris Büyükelçisi Lord Hardinge'ye çekilen telgrafta, Fransız Başbakanı'nın önerilerine teşekkür edilmiş, cumartesi gününden önce kendisiyle görüşme imkânı olmadığına anlaşıldığı, bu durumda anlaşmanın yapılamayacağını varsayıldığı, kendisinin Pazar günü Lozan'a gitmesinin zor görüldüğü, konferans öncesinde Lozan'a gidilirse, olası bir anlaşma sağlanamaması durumunda geri dönmenin güç olacağı belirtilmiştir. Telgrafta ayrıca, Poincaré'nin İngiltere'ye gelmesi ve her bir konu üzerinde birlikte çalışılması gerektiği, bu olmadığı takdirde, Mussolini'nin Paris'e davet edilmesi, kendisinin de ancak Pazar günü Paris'e gelerek Poincaré ile orada görüşebileceği, Poincaré'nin önerdiği üçlü görüşmelerin bu atmosferde olumlu olmayacağı ve yerel müdahalelere imkân tanıyarak sonraki faaliyetleri sekteye uğratabileceği ifade edilmiştir.³²⁴

Bu yanıt üzerine Poincaré, Fransa'nın Londra Büyükelçiliği'ne gönderdiği telgrafta; İngiltere Hükümeti ile yapılacak görüşmenin Paris'te yapılmasının doğal olduğunu, Paris'in Lozan'a giden yol üzerinde bulunduğunu, alternatif olarak Mussolini'nin gidebileceği Londra dışında başka bir şehrin de olabileceğini, bütçe görüşmeleri olmasaydı Londra'ya gitmeyi gerçekten istediğini ve orada Curzon'un bütün sorularına yazılı olarak cevap verebileceğini belirtmiştir. Poincaré, Fransız Genelkurmay Başkanı Mareşal Foch ile İngiliz Savunma Bakanlığı'nın (War Office) temaslarında ciddi bir fikir ayrılığının olmadığını tespit ettiğini ilave ederek, Lord Hardinge'nin, Lord Curzon'un Paris'te mola vermesi için çaba göstereceğini, Curzon ile birlikte Cenevre veya Lozan'a geçeceklerini, Mussolini ile orada

³²² MAE, Série E Levant Turquie, Vol.284, İngiltere'nin Paris Büyükelçisi'nin Poincaré'ye 11 Kasım 1922 tarihli mektubu.

³²³ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.284, Poincaré'nin Londra Büyükelçisi'ne 12 Kasım 1922 tarihli telgrafi.

³²⁴ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.284, Lord Curzon'un İngiltere'nin Paris Büyükelçisi Lord Hardinge'ye 12 Kasım 1922 tarihli telgrafi.

buluşulabileceğini, Lozan'da İngiltere ile Fransa arasında ayrıntıların belirlenmesinde bir anlaşmazlık çıkması halinde, Türklerin olmadığı ortak bir zeminde bu anlaşmazlıkların giderilebileceğini ifade etmiştir.³²⁵ Poincaré ayrıca, Türklerin Mudanya Konferansı kararlarını ihlâl etmeleri ve Müttefik birliklerine taarruz etmeleri halinde, Fransa'nın gerekli tedbirleri alacağından kimsenin şüphesi olmaması gerektiğini vurgulamış, Lord Hardinge'nin bu tedbirlerin alınacağını Londra'ya iletmesinin ilişkilerde yumuşama sağlayacağını belirtmiştir.³²⁶ Poincaré'nin, Türklerin Mudanya Anlaşması hükümlerini ihlâl eden davranışları karşısında Fransa'nın kayıtsız kalmayacağı yönündeki bu açıklaması İngiltere'de büyük memnuniyet yaratmıştır.³²⁷

Bu arada, Journal des Débats gazetesi, İngiltere Başbakanı Bonar Law ile Lord Curzon'un arzu ettikleri Müttefikler arası mutabakatın hafta sonuna doğru sağlanabileceğini okurlarına duyurmuştur. Gazete, İngiliz kabinesinden Harp İşlerinden Sorumlu Devlet Bakanı Lord Derby'nin Fransa ile daimi bir anlaşmanın yapılacağını açıkladığını, Fransız dostu olan bu politikacının İngiliz-Fransız işbirliğinin dünya barışına hizmet edeceğini ve olası bir anlaşmazlığın sadece gelecek için felaket olmakla kalmayıp "Entente Cordiale"yi³²⁸ tehlikeye düşüreceğini açıkladığını okurları ile paylaşmıştır.³²⁹

Benzer şekilde, İngiltere Başbakanı Bonar Law, İngiltere'nin Fransa ile olan ilişkisinin dış politikalarının anahtarı olduğunu belirtmiş, İngiltere'nin Fransa ile anlaşmak zorunda olduğunu bir kez daha vurgulayarak böyle bir anlaşmanın gerçekleşmemesi durumunda bütün Avrupa'nın kargaşa içinde kalacağını, bu safhadan sonra nelerin olacağını kestirilemeyeceğinin altını çizmiştir.³³⁰ Petit Parisien gazetesi, Bonar Law'un konferansa gitmek konusunda ne denli hevesli olduğunu sütunlarında okurları ile paylaşmıştır. Law, Yunanlılara karşı dürüst ve Türklere karşı adil olmak için konferansa gidilmesi gerektiğini açıklamıştı.³³¹

Petit Parisien gazetesine göre, bu safhaya kadar, Fransız Hükümeti, konferans öncesinde karşılıklı görüşme yapılmasını gerekli görmemiş ve Müttefiklerin kendi hareket

³²⁵ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.284, Poincaré'nin Londra Büyükelçisi'ne 12 Kasım 1922 tarihli telgrafı.

³²⁶ Le Petit Parisien, 14 Kasım 1922, s.1.

³²⁷ Le Temps, 15 Kasım 1922, s.1.

³²⁸ 19.yy'nin sonlarında ve 20.yy'nin başlarında İngiltere ile Fransa arasındaki sömürge çatışmalarında Fransa hep kaybeden taraf olmuştur. Bu çatışmalar hep deniz aşırı bölgelerde yaşandığından Fransa zayıflamıştı. Diğer taraftan Avrupa'da silahlanma yarışı hızlanmış ve Fransa'nın içinde yer almadığı "üçlü ittifak" kurulmuştu. Bu konjonktürde Fransa, İngiltere ile ilişkilerini düzeltme arayışı içine girmiştir. Bunun sonucunda Nisan 1904 ayında "Samimi Anlaşma" denen "Entente Cordiale" gerçekleştirilmiştir. Bkz. Armaoğlu, a.g.e., s.33,34.

³²⁹ Journal des Débats, 13 Kasım 1922, s.3.

³³⁰ Le Petit Parisien, 3 Kasım 1922, s.1.

³³¹ Le Petit Parisien, 28 Ekim 1922, s.1.

tarzlarını kendilerinin seçmesinden yana olmuştu. İngiliz Hükümeti ise tam aksine, Müttefikler arasında resmi bir anlaşma yapılması taraftarıydı ve bu anlaşmayı konferansa katılma koşulu olarak görmüştü.³³²

Journal des Débats gazetesine göre, Poincaré, İngilizlerle görüşmeye taraftardı ancak bir ön anlaşma yapmak istememekteydi. Çünkü Poincaré hareket serbestini elinde tutmak istemekteydi. Diğer taraftan da “Entente Cordiale”yi de desteklemekteydi. Gazete, İngiliz dostlarının ön anlaşma taleplerinin reddedilmesi halinde, İngilizlerin Entente Cordiale’yi yok sayacağını ve Fransa için birinci öncelikteki diğer konularda anlaşma yollarını tıkayacağını iddia etmiş ve böylelikle Fransız-İngiliz dostluğunu yeniden canlandırma çabalarının boşa gideceğini savunmuştur.³³³

L’Action Française gazetesi, İngilizler ile ön görüşme yapılmadan Lozan’a gidilmesini savunmaktaydı. Mağlup Yunanlılarla İngilizleri baş başa bırakıp, Türkler ve İtalyanlarla anlaşma yapılmasını önermekteydi. Gazeteye göre, Curzon, Fransa ile anlaşmaz ise Lozan’dan kesinlikle yenik çıkardı.³³⁴

Lucien Romier isimli bir köşe yazarı, “La Journée Industrielle” gazetesinde İngilizlerin kendi çıkarları ile Türklerin iddiaları konusunda Fransa’yı hakem olarak kullanmak istediğini yazmıştır. Bainville isimli bir başka yazar ise, “L’Éclair de Montpellier” gazetesindeki yazısında, İngilizler için çalışmakla Fransızların riske edildiğini belirterek, İngiltere’ye Boğazlarda hüküm sürecek bir ortamın hazırlanmakta olduğunu, İslam dünyasındaki Fransız kazanımlarının sürdürülebilmesi için Müslümanları karşılarına almamak gerektiğini vurgulamıştır. Yazar, bununla birlikte İngiltere’den tamamıyla ayrılmakla Fransa’nın kayıplara uğrayacağını ve Doğu Sorunu’nun çözümünde Fransa’nın rol almamış olacağını ifade etmiştir.³³⁵

Lord Curzon, 13 Kasım günü Fransa’nın Londra Büyükelçisi Kont Saint-Aulaire’i makamına çağırarak, Doğu Sorunu hakkında müzakerelerin yazılı yapılması gerektiğine karar verdiğini belirtmiş ve Fransız Hükümeti’ne bir muhtıra göndereceğini bildirmiştir.³³⁶

Nitekim İngiltere, 14 Kasım günü Fransa’ya muhtıra göndermiştir.³³⁷ İngiltere bu muhtırada, Müttefiklerden tam bir ortak cephe oluşturmalarını ve önceden belirlenen barış

³³² Le Petit Parisien, 13 Kasım 1922, s.3.

³³³ Journal des Débats, 14 Kasım 1922,s.3.

³³⁴ L’Action Française,15 Kasım 1922, s.3.

³³⁵ Aynı yer.

³³⁶ Journal des Débats, 15 Kasım 1922,s.1.

şartlarına uymamaları halinde Türklere karşı zor kullanmayı kabul etmelerini istemiştir.³³⁸ Muhtıra aynı zamanda, 26 Mart 1922 tarihinde Müttefiklerce kararlaştırılan konularda yapılacak düzenlemeleri de içermektedir. Bu konular esas itibariyle, Türk Ordusunun yapısı, askere alma konuları, borçlar, kapitülasyonlar, Türkiye’de ikamet eden yabancıların mali ve adli imtiyazları gibi konulardır.³³⁹ İngilizler muhtıradaki yer alan ana konularla ilgili olarak;

a. Türk ordusunun sayısının sınırlandırılmasını ve uluslararası denetime tabi askersiz bir bölgenin teşkil edilmesini,

b. Türkiye’nin talep edeceği savaş tazminatının reddedilmesini,

c. Kapitülasyonların kaldırılmasını, ancak Türkiye’de ikamet eden yabancıların mağdur edilmesini önleyecek tedbirler getirilmesini,

ç. Adli reformlar için daha önce 28 Mart günü belirlendiği şekilde karma bir komisyonun görev yapmasını,

d. Çeşitli ülkelerin firmaları tarafından işletilmekte olan demiryollarının Türk yönetimine bırakılmasını,

e. Hıristiyan azınlıkların korunmasının garanti altına alınmasını,

f. Yukarıda belirtilen konuların uygulanmasının denetlenmesinin, içinde Müttefik subaylarının da bulunacağı Türk Jandarması tarafından yapılmasını önermişlerdir.³⁴⁰

Le Temps gazetesince, anılan muhtıra ile Müttefiklere ait özel mülkiyet, mali yatırımlar, demiryolları, sanayi yatırımları gibi sorunların çözüleceği iddia edilmiştir. Muhtıra ile İngiliz Dışişleri Bakanı, Fransa’dan aynı zamanda, Musul, Suriye, Mezopotamya, Arap ülkelerinde plebisit, Batı Trakya gibi Mudanya’da Müttefikler aleyhine gelişen konular hakkında görüşlerini bildirmesini de talep etmiştir. İngiliz Hükümeti’nin talebi bu konuların Lozan’da hiç görüşülmemesine yöneliktir.³⁴¹

Journal des Débats gazetesi, muhtıranın iki önemli konuya açıklık getirmediğini iddia etmiştir. Bunlar; Boğazlar ile Türklerin anlaşma maddelerini ihlâl etmeleri olasılığı karşısındaki yaptırımlardır. Gazete, bu konuların Curzon ile Poincaré’nin yüz yüze

³³⁷ Le Petit Parisien gazetesi, muhtıranın 15 Kasım sabahı İngiliz Dışişleri Bakanlığı’na görevlendirilmiş Forbs Adams isimli özel bir ulak tarafından Poincaré’ye bizzat iletilindiğini aktarmıştır. Bkz. Le Petit Parisien, 16 Kasım 1922, s.1.

³³⁸ Akyüz, a.g.e., s.325.

³³⁹ Le Petit Parisien, 15 Kasım 1922, s.1.

³⁴⁰ Le Petit Parisien, 16 Kasım 1922, s.1.

³⁴¹ Le Temps, 16 Kasım 1922,s.1.

görüştükleri zaman çözümleneceğinin beklendiğini okurlarına duyurmuş, bununla birlikte Poincaré'nin Türklere karşı zorlayıcı tedbirlere karşı çıkacağını bir kısım çevrelerce tahmin edildiğini de eklemiştir. Ayrıca yeni Türk devletinin Osmanlı mirasçısı olarak görülmemesi gerektiği, Osmanlının hatalarının faturasının Türkiye'ye çıkarılmayacağı yorumunda da bulunulmuştur.³⁴²

Journal des Débats gazetesinin bu haberi, Le Temps gazetesinde yer alan haberle nispeten çelişki arz etmektedir. Gazete, İngilizlerce verilen muhtırada, Boğazlar konusunda Curzon'un geçici işgali önerdiğini, Türklerin önerilen koşulları kabul etmemesi karşısındaki yaptırımlar için ise Müttefiklerin birlikte hareket etmelerinin tavsiye edildiğini duyurmuştur. Hatta bu son talebin, Mussolini'nin son demeci ile uyduğu yorumu yapılmıştır. Bununla birlikte, İngilizlerin ve İtalyanların boğazları işgale kalkışmamalarının umulduğu, aksi takdirde Rusya ve Türkiye'nin birleşebileceği, böylelikle barışın tehlikeye düşebileceği uyarısı da yapılmıştır.³⁴³

Lord Curzon, İngiltere'nin Ortadoğu'daki hayati çıkarlarının Fransa ve İtalya tarafından kayıtsız destekleneceğine ilişkin teminat almadıkça Lozan'a gelmeyi reddetmiştir.³⁴⁴ Bu konu Le Temps gazetesinde "Lord Curzon'un önerisiyle, konferans öncesinde görüşmeler olmadığı takdirde İngiliz Hükümeti görüşmelere katılmayacak" şeklinde yer almıştır.³⁴⁵

Bununla birlikte, Le Matin gazetesi, Sunday Times gazetesinde çıkan bir haberi kaynak göstererek, İngilizler tarafından Fransa'ya Rhin bölgesi için destek verileceğini, bu desteğin kabul edilmemesi halinde Fransa'nın zor durumda kalacağını duyurmuştur.³⁴⁶ Bu haberlerin Fransız basınında yer almasının sağlanması ile Fransız kamuoyunun hazırlandığı ve adeta aba altından sopa gösterilerek İngiltere ile anlaşma yapmaya zorlandığı söylenebilir.

Daha sonra, Curzon'un "Fransızlar Doğu konusunda İngiltere'ye yardıma hazır değillerse, emin olsunlar ki, Almanya'ya karşı hiçbir yardım göremeyecekler" tehdidi karşısında, Fransa, Rhin bölgesinde Almanlara karşı kendilerini desteklemeleri koşuluyla İngiltere'nin yanında olmayı önermiştir. Bu pazarlık diplomatik bir başarı olarak kamuoyuna

³⁴² Journal des Débats, 17 Kasım 1922, s.1.

³⁴³ Le Temps, 19 Kasım 1922, s.1.

³⁴⁴ S.Brike, "Lozan Konferansı", **Komünist Enternasyonal Belgelerinde Türkiye Dizisi-1, Boğazlar Meselesi ve Montrö**, İstanbul, Aydınlik Yayınları, s.75.

³⁴⁵ Le Temps, 15 Kasım 1922, s.1.

³⁴⁶ Le Matin, 12 Kasım 1922, s.3.

duyurulmuştur.³⁴⁷ Le Temps gazetesi ise bu olay karşısında, bu tip pazarlıklara başından beri karşı olduklarını belirtmiştir.³⁴⁸

Bu gelişmeler üzerine, Poincaré, İngiltere'nin Paris Büyükelçisi Lord Hardinge ile görüşerek, ön anlaşmanın barışın yapılmasına engel olmadığını belirtmiş, Lord Curzon'u bu konuların ayrıntısını en kısa zamanda görüşmek üzere Paris'e davet etmiştir.³⁴⁹ Poincaré aynı zamanda Curzon'un Müttefikler arasında anlaşma sağlanamadığı takdirde konferansa katılmama konusundaki ısrarına çok şaşırıldığını da belirtmiştir. Ona göre Fransız İngiliz anlaşmazlığı sona ermişti ve her türlü sorun her koşulda çözümlenebilirdi.³⁵⁰ Çünkü Poincaré, Fransızların 23 Eylül gününden beri İngilizler ile mutabakat halinde olduğu görüşündeydi.³⁵¹ Bununla birlikte, Poincaré yapılacak olan üçlü görüşmelerin resmi bir toplantı hüviyetinde olmaması gerektiğini önemle belirtmiş,³⁵² mutabakat metninin Türklerin büyük bir kısmının inandığının aksine, önceden hazırlanan bir metin olmadığını, esas maksadın konferans müzakereleri sırasındaki genel prensipleri belirlemek olduğunu vurgulamıştır.³⁵³

L'Action Française gazetesi, Entente Cordial'in tesis edilmesi isteniyorsa yapılacak anlaşmanın net olması gerektiğinin altını çizmiştir. Gazete, İngiliz Hükümeti'nin planlarının bilinmediğinden ve Fransa'ya biçilen rolün açıklanmadığından şikâyet ederek, Foreign Office'in ketumluğunu koruduğunu, Fransa'nın Müttefik mi yoksa İngilizlerin işe koştugu bir beygir mi olduğunun gelinen bu noktada açıklığa kavuşturulması gerektiğini belirtmiştir. Gazete ayrıca, İsmet Paşa'nın Musul meselesini Lozan'da gündeme getireceğinin artık belli olduğunu, İngilizlerin bu konuda Fransa'yı yanlarına çekmek için Suriye'deki karışıklıktan faydalanmak istediğini, Musul meselesinin aslında bir petrol meselesi olduğunu, A.B.D.'nin de bu konuda söyleyecek sözleri bulunduğunu bildirmiştir.³⁵⁴

Bütün bu gelişmelerin sonucunda, Curzon'un toplantıya katılmayacağına ikna olan Poincaré, İngiliz Hükümeti'nin bir ön anlaşma niteliğinde olan muhtırasını kabul ederek Türklerin istekleri karşısında Fransa'nın direneceğine dair güvence vermiştir.³⁵⁵ Le Temps gazetesi, 15 Kasım 1922 tarihli baskısında, Fransız Hükümeti'nin bu konudaki beyanatının, İngiltere'de Fransızların Doğu politikasına olan kuşukları giderdiğini belirtmiş, 18 Kasım

³⁴⁷ L'Action Française, 16 Kasım 1922, s.1.

³⁴⁸ Le Temps, 19 Kasım 1922, s.1.

³⁴⁹ L'Action Française, 16 Kasım 1922, s.3.

³⁵⁰ Journal des Débats, 15 Kasım 1922, s.1.

³⁵¹ Le Petit Parisien, 16 Kasım 1922, s.1.

³⁵² Le Temps, 15 Kasım 1922, s.1.

³⁵³ Le Temps, 17 Kasım 1922, s.1.

³⁵⁴ Jacques Bainville, "Les élections d'Angleterre, l'Orient et l'entente cordiale", L'Action Française, 17 Kasım 1922, s.1.

³⁵⁵ Demirci, a.g.e., s.69.

Cumartesi günü Curzon ile Poincaré arasında başlayacak ve sonrasında Mussolini'nin de katılımıyla üçlü olarak devam edecek olan görüşmelerde, zamanın kısa olması nedeniyle tam bir mutabakatın çıkmayacağı öngörüsünde bulunmuştur.³⁵⁶ Journal des Débats gazetesi ise, Fransa'nın Doğu politikasının İngilizlerce anlaşıldığını ve artık Fransa ile İngiltere arasında güvensizliğe ilişkin herhangi bir emarenin kalmadığını okurlarına duyurmuştur.³⁵⁷

Curzon'un Poincaré ile yapacağı görüşme zaman zaman kuşkulara da neden olmuştur. Zira Le Temps gazetesi, İngiliz dostlarından edindikleri haberleri kaynak göstererek, Curzon'un, Türklerin hiçbir koşulda kabul etmeyecekleri önerileri beraberinde getireceğinden endişe duyulduğunu aktarmış, Curzon'un bu önerilerin tatbiki konusunda ısrar etmemesi konusunda temennilerde bulunmuştur.³⁵⁸

Poincaré ile Curzon, 18 Kasım günü saat 11.30'da Elysée sarayında buluşup, konferansta görüşülecek konular üzerinde kendi aralarında anlaşmışlardır.³⁵⁹ Lord Curzon, Poincaré ile buluştuğunda, Fransızlar, Boğazların askersizleştirilmesi, Irak, Suriye ve Batı Trakya sınırları ile barış anlaşması yapılana dek İstanbul'un işgali konularında, İngiltere'nin görüşlerini artık kabul etmişlerdi.³⁶⁰ Bu buluşmanın sonucunda, İngiltere'nin Paris Büyükelçisi Lord Hardinge "İngiltere'de ve Manş üzerinde artık sis bulutları dolaşmıyor" şeklinde yorum yapmıştır.³⁶¹

Her ne kadar Poincaré, yukarıda belirtilen konular için Lozan'da görüşülüp konuşulur dediyse de, bu sözler Curzon'un isteklerine itaat etti görüntüsünü vermemek için sarf edilmiştir. Nitekim Lord Curzon Paris'e gelmiş ve Poincaré ile her konuda tam bir anlaşma sağlamıştır.³⁶²

Poincaré, yapılan anlaşma hakkında parlamentoda bir konuşma yapmış ve Fransa'nın Müttefikleri ile tam bir mutabakat içinde, barışa yönelik faaliyetleri hayata geçirmekten başka amacının olmadığını belirtmiştir. Poincaré konuşmasında, Lord Curzon ile anlaşma yapılmasından sonra Müttefikler arasında farklılıkların olabileceğinin düşünülmesini saçma bulduğunu, hiçbir yanlış anlamının olamayacağını, bu mutabakatın Lozan Konferansı'na ışık tutacağını, bütün çabaların doğru ve uzun ömürlü bir barışı tesis etmeye yönelik olduğunu

³⁵⁶ Le Temps, 15 Kasım 1922, s.1.

³⁵⁷ Journal des Débats, 15 Kasım 1922, s.1.

³⁵⁸ Le Temps, 16 Kasım 1922, s.1.

³⁵⁹ Le Petit Parisien, 19 Kasım 1922, s.1.

³⁶⁰ Demirci, a.g.e., s.69.

³⁶¹ L'Action Française, 18 Kasım 1922, s.3.

³⁶² Akyüz, a.g.e., s.326.

ifade etmiştir.³⁶³ Poincaré parlamentodaki konuşmasında, Müttefiklerin Türklere karşı Mart 1922 ayında Paris'te toplandığı günden itibaren ortak bir tavır içinde bulduklarını, İngiltere ve Fransa basınında sanki bir ayrılık varmış gibi haberlerin çıkmasına anlam veremediğini, Fransa'nın Türklerle yaptığı Ankara Anlaşması'na bağlı olduğunu, barış müzakerelerinde Müttefikler ile birlikte hareket edileceğini, Fransa'nın 1914 Eylül ayında İngiltere ile yaptığı anlaşmaya göre her iki ülkenin birbirlerinden bağımsız barış anlaşması yapamayacaklarını, Fransa'nın bu anlaşmayı bozan taraf olmayacağını ve Fransa'nın barışı tesis etmek yolunda örnek davranışlar sergileyeceğini belirtmiştir.³⁶⁴

Le Temps gazetesine göre, Fransa, İngiltere'nin önerilerini konferans daha fazla gecikmesin düşüncesiyle kabul etmişti. Gazete, bu görüşmelerin şimdiye kadar neden yapılmadığı konusunda İngiliz kamuoyu tarafından bir sorgulama yapılırsa, sorunun kaynağının Fransız Hükümeti olmadığını, aksine İngiliz Hükümeti'nin olduğunu görüleceğini de iddia etmiştir.³⁶⁵

Bu gelişmeler üzerine, Türkiye'nin Paris temsilcisi Ferit Bey, Fransa Dışişleri Bakanlığı Siyasi İşler Müdürü Peretti'yi arayarak, gazetelerde İngilizler ile Fransızların ön anlaşma yaptığı yönündeki haberlerden duyduğu endişeyi dile getirmiştir. Ancak Peretti tarafından, bu haberler yalanlanmış, konferansta Türklerin aleyhine herhangi bir sonuç çıkmayacağına inandığı, her ülkenin kendi çıkarlarını eşit zeminde savunacağı, ayrıca İngiltere, Fransa ve İtalya'nın bir araya gelerek giriştikleri her faaliyet sonunda Türklerin hep hoşnut olduğu belirtilmiştir.³⁶⁶ Bu bilgiler ışığında, Fransa'nın her ne kadar İngilizlerle önceden anlaşmış olsa da, bu anlaşmayı diplomatik bir dille inkâr etmek suretiyle Türkleri açıkça karşısına almaktan çekindiği söylenebilir.

Bu gelişmelerin sonrasında, planlandığı üzere, Poincaré ile Curzon Lozan'a birlikte hareket etmiş ve Territet'de Mussolini ile buluşarak konferans öncesinde bütün konularda mutabık kalmışlardır.³⁶⁷

2. Konferansa Katılacak Fransız Heyetinin Belirlenmesi

Daha önce de aktarıldığı gibi, Ankara Anlaşmasını imzalanmış olan Franklin Bouillon'un konferansa katılacak olan Fransız heyetinde yer alması, Mustafa Kemal tarafından bizzat kendisinden talep edilmiş ve bu konuyu Bouillon, Poincaré ile Paris'te

³⁶³ Le Petit Parisien, 18 Kasım 1922, s.1.

³⁶⁴ Le Temps, 19 Kasım 1922, s.1.

³⁶⁵ Le Temps, 15 Kasım 1922, s.1.

³⁶⁶ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.284, 19 Kasım 1922 tarihli telefon görüşmesi tutanağı.

³⁶⁷ Akyüz, a.g.e.,s.326.

yaptığı yüz yüze görüşmede kendisine iletmiştir. Poincaré de Bouillon'dan barış konferansında Fransa'yı temsil etmesini istemiştir. Ancak Bouillon, İngilizlerin kendisine muhalif olduklarını hatırlatarak, olası bir anlaşmazlığın önüne geçmek adına, böyle bir görevi kabul etmemekle Fransa'nın ulusal çıkarları doğrultusunda davranacağına inandığını belirtmiş ve Poincaré'nin Fransa'yı temsil önerisini geri çevirmiştir.

Fransız heyetinin belirlenmesi konusunda çeşitli tahminler ve haberler Fransız gazetelerinde yer almıştır. Journal des Débats, 27 Ekim günkü baskısında, Adalet Bakanı Colrat ile Roma Büyükelçisi Barrère'in Fransa'yı temsil edeceğini okurları ile paylaşmıştır. Gazete, aynı haberde İngiliz temsilcisinin Lord Curzon olacağını, İtalya'nın Yüksek Komiser Garroni ve Rusya Büyükelçisi Kont Sforza tarafından temsil edileceğini belirtmiştir.³⁶⁸ Aynı gazete dört gün sonra, Fransa'yı Colrat ile Barrère'in temsil edeceğinin neredeyse kesinleştiğini vurgularken,³⁶⁹ bir gün önceki sayısında gözlemci olarak konferansa katılacak olan Amerika Birleşik Devletleri temsilcilerinin Grew ile Amiral Bristol olacağını, Yunanistan'ın Venizelos ve Caplamos tarafından temsil edileceğinin bilgisini vermiştir.³⁷⁰

Ankara Hükümeti de, Fransız heyetinin kimlerden oluşacağı konusuna hayli ilgi göstermiştir. Nitekim Paris temsilcisi Ferit Bey, Fransız Dışişleri Bakanlığı Siyasi İşler Müdürü Peretti'yi ziyareti esnasında, aldığı bir duyuma dayanarak, eski başbakan Leygues ile İstanbul eski büyükelçisi Bompard'ın heyette görevlendirilmesinin Ankara Hükümeti tarafından hoş karşılanmayacağını Peretti'ye iletmiştir.³⁷¹

L'Action Française gazetesi, 1 Kasım günkü baskısında eski bakanlardan Loucheur'ün baş delege olarak Fransa'yı temsil edeceğini okurlarına duyurmuştur.³⁷² Le Temps gazetesi 8 Kasım günü, Fransa'yı temsil edecek olan Barrère'in İtalyanların Doğu politikasına çok iyi vakıf olduğu hakkında yorumlarda bulunmuş, Barrère'e eşlik edecek olan Bompard'ın ise Fransa'nın Doğu'daki çıkarlarını çok iyi bildiğini, kendisinin zaten dünya savaşına kadar İstanbul'da Büyükelçi olarak görev yaptığını aktarmıştır.³⁷³ Journal des Débats gazetesi en nihayetinde, 13 Kasım günkü sayısında, Fransa'nın Barrère ve Bompard gibi çok deneyimli iki diplomat ile konferansta temsil edileceğini duyurmuştur.³⁷⁴ Aynı gazete, 15 Kasım günkü

³⁶⁸ Journal des Débats, 27 Ekim 1922, s.1.

³⁶⁹ Journal des Débats, 1 Kasım 1922, s.1.

³⁷⁰ Journal des Débats, 31 Ekim 1922, s.1.

³⁷¹ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.284, Ferit Bey'in Peretti'yi ziyareti hakkında 25 Ekim 1922 tarihli tutanak.

³⁷² L'Action Française, 1 Kasım 1922, s.3.

³⁷³ Le Temps, 8 Kasım 1922, s.1.

³⁷⁴ Journal des Débats, 13 Kasım 1922, s.1.

baskısında Fransa'nın denizcilik konuları ile ilgili delegesinin Amiral Lacaze olduğunun belirlendiğini bildirmiştir.³⁷⁵

Le Matin gazetesi, konferansa katılacak Fransız heyetinin birinci ve ikinci delegesi hakkında okurlarına ayrıntılı bilgi aktarmıştır. Gazeteye göre, Birinci delege Roma Büyükelçisi Camille Barrère, politik kariyeri herkes tarafından bilinen bir diplomattı, Fransa'yı çeşitli siyasi platformlarda 28 yıldır başarıyla temsil etmişti. Avrupa'nın sorunlarını iyi bilmekteydi. Politik görevlerindeki taçlanması, İtalya'nın Mayıs 1915 ayında Müttefiklerin yanında savaşa girmesiyle başlamıştı ve Cenova görüşmelerinde Fransa adına hakikaten çok önemli işler başarmıştı. Lozan Konferansı'nın ne denli çetin geçeceği tahmin edildiği için, Fransız Hükümeti soğukkanlı, adalete gönülden bağlı bu politikacıyı tercih etmişti. İkinci delege Bompard ise, 1854 Metz doğumluydu, Ocak 1920 ayından beri Moselle Milletvekili olarak parlamentodaydı. Bompard, savaş öncesinde İstanbul Büyükelçisi olarak görev yapmış, savaş ilanı ile ülkesine dönmüştü. Rusya'da da görev yapmış olması ve Osmanlı sorunlarına aşinalığı nedenleriyle Bakanlar Kurulu tarafından ikinci delege olarak tercih edilmişti.³⁷⁶

12 Kasım günü Le Matin gazetesi, o günün akşamı Fransız heyetinden Lozan'a gidecek personelin kimliklerini okurları ile paylaşmıştır. Poincaré'nin buradaki amacı, Mudanya'da kararlaştırıldığı gibi, konferansın toplanma tarihi olan 13 Kasım günü Lozan'da temsilci bulundurmaktı. Böylece Fransa, her ne kadar konferansın belirlenen tarihte toplanamayacağı anlaşılmış olsa da, alınan kararlara saygı gösterdiğini kanıtlamış olacaktı. 12 Kasım akşamı Lozan'a gidecek olan Fransız heyetinde; Dışişleri Bakanlığı Siyasi İşler Müdür Yardımcısı Laroche, Dışişleri Bakanlığı Asya İşleri Müdür Yardımcısı Bargeton, Maliye Müfettişi Bexon, Adli İşler Danışmanı Fromageot bulunmaktaydı. Bompard'ın ise, İngiltere'nin konferansa katılmasının kesinleşmesi üzerine Lozan'a intikal etmesi planlanmıştı.³⁷⁷

Fransız Hükümeti tarafından Lozan Barış Konferansı'na katılmak üzere görevlendirilmiş olan müzakere heyetinin tam listesi, Le Temps gazetesinde kamuoyu ile paylaşılmıştır. Buna göre listede; Barrère ile Bompard birinci ve ikinci delegeler, Amiral Lacaze Denizcilik Uzmanı, General Weygand Askeri Uzman, Laroche Siyasi İşler Danışmanı, Fromageot Adli İşler Danışmanı, Serenys Ticaret Konuları Danışmanı, Bexon Mali İşler Danışmanı, Bargeton Asya İşleri Danışmanı, Massigli Büyükelçiler Konferansı Genel

³⁷⁵ Journal des Débats, 15 Kasım 1922, s.1.

³⁷⁶ Le Matin, 8 Kasım 1922, s.3.

³⁷⁷ Le Matin, 12 Kasım 1922, s.3.

Sekreteri, Percin Büyükelçilik Sekreteri, Albay Courtin Gemi Kaptanı, Lamoricière Astier Gemisi Kaptanı bulunuyordu.³⁷⁸

C. Fransa'nın Konferanstan Beklentileri

1920'lerden itibaren artan bir şekilde Türkiye lehine tavır sergileyen Fransız kamuoyu, Ağustos-Eylül 1922 ayı sonunda Türklerin Yunanlılar karşısında kazandığı askeri zaferi adaletin ve adeta Fransa'nın zaferi olarak değerlendirmiştir. Ancak Fransız kamuoyu, Lozan Konferansı öncesinde, özellikle Kasım 1922 ayından başlayarak ani bir değişimle Türklere karşı genel bir tavır takınmıştır.³⁷⁹

Bu karşı tavırda, İstanbul Yüksek Komiseri General Pellé'nin 11 Ekim 1922 tarihinde Paris'e göndermiş olduğu telgrafın da katkısı olduğu söylenebilir. Pellé telgrafta, İzmir'de Kemalistlerce uygulanan sıkı rejimin ve keyfi uygulamaların, Bursa'ya da sıçradığını, bu bölgeye ilişkin Fransız resmi girişimlerin sonuçsuz kaldığını, Fransız Konsolosluğu'nu korumakla görevli Osmanlı katoliklerinin tutuklanarak hapse atıldıklarını, bu yasakçı zihniyetin iç ve dış ticareti sekteye uğrattığını, ispirto satışının engellendiğini, Hıristiyan işçilerin kaçtığını, Katolik okullarında eğitimin askıya alındığını, yabancılar polisinin günden güne eziyetlerini arttırdığını, Kemalistlerin sadece kapitülasyonları değil uluslararası hakları da hiçe saydıklarını belirterek, düzenlenecek barış konferansında, Türkiye'deki yabancılara dair bir düzenleme yapılmasının zorunlu olduğunu, Fransız çıkarlarının ve etkisinin zedelenmesine izin verilmemesi gerektiğini belirtmiştir.³⁸⁰

Bunlara ilave olarak, İngiliz Hükümeti de, Fransa'dan gelebilecek her türlü umulmadık girişime karşı kendisini güvence altına almak maksadıyla, Fransa'nın Ortadoğu meselesinde İngiltere'ye karşı siyaset uygulaması durumunda, karşılık olarak Osmanlı borçları konusunda Fransa'ya karşı siyaset izleneceğini belirten bir nota vermiştir. Bu nota üzerine, İngiltere'nin baskısını üzerinde hisseden Fransa, Türkiye aleyhine bir dönüş sergilemiştir.³⁸¹

Bunun sonrasında, Fransız hükümetinin kendi içinde de görüş ayrılıkları olmuştur. Cumhurbaşkanı Millerand, Fransa'nın Almanya karşısındaki çıkarlarının korunmasına Doğu meselesine kıyasla daha fazla önem verirken, Poincaré, dengeli bir politika izlemeyi tercih

³⁷⁸ Le Temps, 20 Kasım 1922, s.1.

³⁷⁹ Akyüz, a.g.e. s.325.

³⁸⁰ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.283, Gen. Pellé'nin 11 Kasım 1922 tarihli telgrafi.

³⁸¹ Radek, a.g.m.,s.39.

etmiştir. Le Temps gazetesi, Poincaré'nin siyasetine arka çıkarken, Fransız basınının büyük bir kısmı Almanya sorununa daha fazla önem vermiştir. Bu durum, Doğu meselesinin çözümü için toplanacak olan konferans öncesinde İngilizlere yaramış ve Fransa'nın İngiltere'nin dümen suyuna gitmesini kolaylaştırmıştır.³⁸²

Le Temps gazetesi, Fransa ve İngiltere'nin ortak bir cephe oluşturması ve Mudanya Mütarekesi hükümlerine sadık kalınması gerektiğini vurgulayarak, Türklere karşı uygulanacak tedbirleri belirlemek amacıyla görüşmeler yapılmasını önermiştir. Le Temps'a göre, Müttefikler arasında tam bir mutabakat sağlandığı takdirde, Türklerin İstanbul'a ve Trakya'ya takviye kuvvet gönderme ihtimali kendiliğinden azalmış olacaktır.³⁸³ Gazete ayrıca, Lloyd George'un politikasının her durumda Türkleri itaate mecbur bırakmak yönünde olduğunu, aynı politikanın Lloyd George'un ayrılmasından sonra da devam ettirilerek Balkanların şekillendirileceğini iddia etmiştir. Balkanlar konusunda, Yunanistan, Bulgaristan ve Yugoslavya ile anlaşma çabalarının, Türkiye tarafından şaşkıncı bir biçimde hoş karşılandığından da bahsetmiştir. Gazeteye göre, Türkler, Avrupalıların aksine "iş bitirme" konusunda daha istekliydi. Bu konuda, Türklerin, Yüksek Komiserlerden barışın tesis edileceğine ilişkin teminat istedikleri, ancak bu teminatın verilmek istenmediği de ayrıca vurgulanmıştır.³⁸⁴

Fransız kamuoyundaki Türkiye'ye karşı propagandaların başlıca üç amacı vardı: Birincisi, Fransa ile Türkiye'nin arasını açmaktı. Fransa'nın en yüksek tirajına sahip Le Petit Parisien gazetesi, 9 Kasım tarihli baskısında, muhabiri Robert Vacher'nin Bursa'dan yolladığı mektubu yayınlamak, Anadolu'daki Fransızların, Türklerin aşırı kötü muamelesine maruz kaldığını, Fransız postanesinin kaldırıldığını, okullardaki Fransızca eğitimin kısıtlandığını, Türk ordusunun Fransız mezarlarına saygısız davrandıklarını sütunlarına taşımıştır. Halbuki aynı gazeteci, bu mektubun yayınlanmasından sadece sekiz gün önce, Mustafa Kemal ile görüştüğünden bahsetmiş ve Fransız çıkarlarının büyük kentlerde zedelenmekte olduğu konusunda, Mustafa Kemal'in "... Biz ülkemizde birçok iş yapmakta olan Fransızlarla dost geçinmek istiyoruz. Yabancıları yeni durumdan korkmaya itenler, olsa olsa bizim düşmanlarımızdır. Böylece bize karşı bir kamuoyu oluşturmak istiyorlar..." şeklindeki demecini okurlara aktarmıştır.³⁸⁵ Bu demeçte Mustafa Kemal, Müttefik ülkeler kamuoyunda beliren endişelerin yersiz olduğuna değinmiş, Türkiye'nin geniş zenginlik kaynakları

³⁸² A.g.m., s.39,40.

³⁸³ Le Temps, 2 Kasım 1922, s.1.

³⁸⁴ Le Temps, 8 Kasım 1922, s.1.

³⁸⁵ Akyüz, a.g.e.,s.327.

olduğunu, iktisadi sorunlar nedeniyle yabancı dostları olmadan bu sorunları tek başına çözemeyeceğini, Türk kamuoyunun, Fransızlara karşı dostane hislerinin bulunduğunu, Fransız halkının fikirlerinin de Türklerin yararına olduğuna inandığını belirtmiştir. Bununla birlikte, Mustafa Kemal aynı demeçte, kapitülasyonların devam ettirilmesinin kabul edilemez olduğunu vurgulamış, ancak tam bağımsızlığın kabulü halinde Türkiye'nin kapılarının yabancılara açık olacağını ifade etmiştir.³⁸⁶ Journal des Débats gazetesi, anılan röportajda Mustafa Kemal'in, yabancıların kapitülasyonlardan eskisi gibi yararlanacaklarını düşünüyorlarsa yanıldıklarını ifade ettiğini belirtmiş ve Mustafa Kemal'in iktidara gelmesiyle işlerinin kolaylaşacağını düşünerek destek veren Fransızların yanıldıklarının bizzat Gazi tarafından belirtildiğini yazmıştır.³⁸⁷

Le Temps gazetesi, 1 Kasım 1922 tarihli baskısında, Türklerin genel olarak, yabancılara karşı derin bir kuşku içinde olduğunu iddia etmiştir.³⁸⁸ Aynı gazete, 6 Kasım tarihli sayısında, Zonguldak ve Bursa'daki, içlerinde Fransızların da bulunduğu yabancı okulların yöneticilerinin Türk yetkililerce çağrıldığını, onlara Türk yasalarına göre eğitim vermek zorunda olduklarının, özellikle Tarih ve Coğrafya derslerinin Türk Devleti'nin atayacağı Türk öğretmenlerce verileceğinin, bu koşullara uymayan okulların kapatılacağını tebliğ edildiğini sütunlarına taşımıştır.³⁸⁹ Yüksek tirajlı bir bölge gazetesi olan Lyon Republicain gazetesi, 9 Kasım tarihli baskısında Ankara Hükümeti'nin yabancı düşmanlığından bahsetmiş, Bursa'daki Fransız Konsolosu'nun kovulduğundan, bu kentteki Fransızların çoğunluğunun ipek tüccarları ve ipek endüstrisi yöneticileri olduğunu hatırlatarak bu topluluğun Bursa'dan ayrılmak zorunda bırakılmasının ipek endüstrisine öldürücü bir darbe vuracağına işaret etmiştir. Gazete, olası bu durumun, özellikle Lyon kentine zarar vereceği yorumunda bulunmuştur. Gazeteye göre, Bursa'daki mevcut 26 fabrikanın, 6 tanesi işlemekteydi ve bunların 5 tanesi Fransızların yönetimi altındaydı. Açık olan ipek fabrikaları tarafından üretilen, 35 milyon frank tutarındaki ipeğin 30 milyon franklık kısmı sadece Lyon kenti tarafından satın alınmaktaydı.³⁹⁰

³⁸⁶ Correspondance d'Orient, Mayıs 1924, No:317, s.254.

³⁸⁷ Journal des Débats, 2 Kasım 1922, s.1.

³⁸⁸ Akyüz, a.g.e.,s.328.

³⁸⁹ Correspondance d'Orient, 15-30 Aralık 1922, No:299-300, s.268.

³⁹⁰ Akyüz,a.g.e.,s.328.

Lozan'a gönderilen Türk Heyetinin ikinci delegesi Rıza Nur Bey'in Yabancı düşmanlığı konusunda Petit Parisien muhabirine verdiği demeç dikkat çekicidir. Rıza Nur Bey demeçte özetle, Türkiye'de yabancı düşmanlığının gittikçe arttığını belirtmiştir.³⁹¹

Fransa'da Türkiye'ye karşı oluşan olumsuz kamuoyunda İngiliz gazetelerinin de payı vardır. Zira Fransız gazeteleri, İngiliz gazetelerinde çıkan haberleri neredeyse hiç kontrol etmeden okurları ile paylaşmışlardır.³⁹² Nitekim Le Petit Parisien gazetesi, Türklerin İstanbul'da ve Trakya'da endişe verici davranışlarda bulunduğunu Londra kaynaklı haberlere dayanarak okurlarına duyurmuştur.³⁹³ Le Temps gazetesi de, Trakya'da 13 Fransız askerinin Türkler tarafından öldürüldüğünü İngiliz kaynaklı bir habere istinaden okurlarına aktarmıştır.³⁹⁴ Gerçi bu gazete, Türkiye'ye karşı yine de adil ve samimi olunmasını istemiştir ama İngiliz kaynaklı bu haber, Fransız kamuoyunda kuşku yaratmaya yeterli olmuştur.³⁹⁵

Bununla birlikte, aynı gazetenin 18 Kasım günkü baskısında, batı basınında çıkan haberlerin maksatlı olduğunun, bu haberlere inanarak fevri davranacak birçok kimsenin bulunduğu ve Fransız kamuoyunun bunlardan etkilenmemesi gerektiğinin söylenmesi³⁹⁶ hayli ilgi çekicidir. Gazete, Borsanın kapatılacağı, Yunanlı ve Ermenilerin sınır dışı edileceği, şapka takan insanlara Türklerin saldırdığı, Galata köprüsünün savunması için alınan cebri tedbirler, Türklerin Pera'ya girmesini engellemek için makineli tüfekler yerleştirildiği vb. haberlerin tümüyle asılsız olduğunu duyurmuştur. Buna ilave olarak gazete, Bursa'da cereyan eden olayları yerinde incelemek maksadıyla, Fransa'nın İstanbul Konsolosu Jacques Meyrier'nin General Pellé tarafından özellikle görevlendirildiğini, Meyrier'nin dönüşünde verdiği raporda, herhangi bir olumsuzluğun gözlenmediğinin belirtildiğini, Hacı Adil Bey'in Fransız halkının çıkarlarının korunacağına dair teminat verdiğini, böylelikle hiçbir Fransız'ın Bursa'yı terk etmediğini, İzmir'e incelemeye giden grubun da benzer izlenimlerle döndüğünü, bu tarz haberlerin konferans öncesinde batı basınında yer bulmasının manidar olduğunu vurgulamıştır.³⁹⁷

Fransız Parlamentosu'nda ise, özellikle muhalefet milletvekilleri, İngiliz basınındaki haberlere dayanarak tartışmalar çıkmasına neden olmuşlardır. Cumhuriyetçi ve Sosyal Hareketin (Action Républicaine et Sociale) parlamenterlerinden Edouard Soulier,

³⁹¹ Le Petit Parisien, 18 Kasım 1922, s.1.

³⁹² Akyüz, a.g.e.,s.328.

³⁹³ Le Petit Parisien, 4 Kasım 1922, s.3.

³⁹⁴ Le Temps, 4 Kasım 1922, s.1.

³⁹⁵ Akyüz,a.g.e.,s.328.

³⁹⁶ Le Temps, 18 Kasım 1922, s.1.

³⁹⁷ Aynı yer.

İzmir yangınından Türklerin sorumlu olduklarını İngiliz gazetesi Times'a dayanarak parlamentodaki oturuma taşımıştır. Muhalif kanattan başka bir milletvekili, Türklere uygulanan tavizci politikanın Hıristiyanlara karşı kanlı olaylara yol açtığını eleştirmiş, Hıristiyan tebaanın acilen korunmasını talep etmiştir. Bunlar karşısında Poincaré, Türkiye'deki Fransız haber ve istihbarat kaynaklarının bu iddiaların asılsız olduklarını teyit ettiklerini söylemiştir. Cumhuriyetçi-Demokrat Rhône Milletvekili Lenail ise, Kilikya'da birçok vilayette Fransız uyrukluların bulunduğunu, İzmir'de de durumun benzer olduğunu, kendisinin İzmir'den henüz döndüğünü, oradaki gözlemlerine ve elde etmiş olduğu bilgilere dayanarak, sözü edilen iddiaların tamamen asılsız olduğunu, İzmir yangını konusunda Türklerin parmağı olduğu haberlerinin doğru olmadığını, hatta tam aksine, yangını söndürmek için hareket eden Fransız denizcilerini engellemek için Yunan ve Ermenilerin silahlarını doğrulttuklarını, Türklerin bu şehri yeniden kurmayı amaçladıklarını, bütün bunlar göz alındığında, yangını Türklerin çıkarmaları için geçerli bir neden bulunmadığını açıklamıştır. Lenail ayrıca, Türklerin Yunanlılar tarafından katledildiklerinin ve göç eden Türklerin yollarda öldürüldüklerinin de unutulmaması gerektiğini sözlerine eklemiştir. Bununla birlikte, Fransa'nın sadece Türkiye'deki uyruklularına değil, İtalya ve A.B.D. gibi kendi uyrukluları ile ilgilenmeyen ülkelerin uyruklularına da sahip çıktığını vurgulamıştır.³⁹⁸

Milli Mücadele sırasında Türk tezini yabancılara anlatmaya gayret etmiş Fransız gazeteci ve yazar Madam Gaulis³⁹⁹ de, Londra'nın düzmece haberler hazırladığını, Fransız basınının bunları tam bir vicdan rahatlığı ile kamuoyuna aktardığını gözlemlemiş ve bunu çeşitli örneklerle açıklamıştır. Gaulis, Ankara Anlaşması hükümleri gereği Mersin ve Adana'ya yerleşen Fransız Konsoloslarının Kemalistlerce makamlarını terke zorlandığı konusundaki Reuters Haber Ajansı'nın 14 Kasım tarihli haberinin doğru olmadığını belirtmiştir. Gaulis'e göre, düzmece haber kampanyasının ardında, Fransa'nın İngiliz emperyalizmine boyun eğmesini isteyen Lord Curzon bulunmaktaydı.⁴⁰⁰

Türkiye karşıtı propagandaların ikinci amacı, Fransa ile İngiltere'nin arasının açılacağı izlenimini vermektir.⁴⁰¹ İngiliz basını Kasım ayı ortasında, Fransa'nın Türkler ile gizli bir anlaşma yaptığı haberini ortaya atmıştır. Muhafazakâr Le Figaro gazetesi 16 Kasım tarihli baskısında, Fransa Hükümeti'nin Türk Hükümeti ile gizli bir anlaşma yaptığından ve

³⁹⁸ Le Petit Parisien, 28 Ekim 1922, s.2.

³⁹⁹ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Cemal Güven, "Milli Mücadele Döneminde Fransız Gazeteci ve Yazar Berthe Georges Gaulis'in Mustafa Kemal Paşa ile Temas ve Görüşmeleri" **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**,(2006).

⁴⁰⁰ Akyüz, a.g.e.,s.329.

⁴⁰¹ Aynı yer.

Lozan'da tartışılacak konuları önceden çözümlendiğinden İngiltere'nin kuşkulandığını aktarmıştır. Gazete İngiltere'nin böylece kendisine tuzak kurulduğunu gerekçe göstererek Lozan'a gitmek istemediğini iddia etmiştir.⁴⁰²

Journal des Débats gazetesi, Türkler ile bu safhada ilişkiye geçmenin fayda sağlamayacağını, Lozan için olabildiğince erken çalışmaya başlanılmasını, ancak en önemli konunun İngiltere ile ters düşecek bir yola girilmemesi olduğunu okurları ile paylaşmıştır.⁴⁰³ Aynı gazete ertesi günkü baskısında, Manş'ın iki kıyısındaki basın haberlerinin kızıştığını, ufukta yeni anlaşmazlıkların görüldüğünü, İngiltere'de Poincaré'nin İngilizler ve Türkler arasında arabulucu rolüne soyunmaya hevesli olduğuna inanıldığını, Quai d'Orsay'ın ise bu kuşku durumu reddettiğini duyurmuştur. Gazete, bir kısım İngiliz gazetesinin, Fransa'nın politikasını acımasızca eleştirdiğini, kullandıkları dilin kavgacı olduğunu ve İngiltere ile Fransa arasında konferans öncesinde hâlâ bir mutabakat sağlanamadığını aktarmıştır.⁴⁰⁴

Le Temps gazetesi ise, "İftira Kampanyası" başlığı altında, Le Figaro'nun haberinin asılsız olduğundan ve Poincaré'nin İsmet Paşa ile hiçbir pazarlığa girişmediğinden söz etmiştir. Bu düzmece haberlerin sadece bununla kalmadığını, İsmet Paşa'nın Fransızca öğretimin yasaklandığı iddialarını yalanladığını, Bursa'daki Fransızların tartaklandığı haberlerinin doğru çıkmadığını, bütün bunların Fransa ile Türkiye'nin arasını açmak için tertiplenen sistemli bir kampanya olduğunu yazmıştır. Gazete aynı zamanda, Fransa ile İngiltere'nin arasını açmak için gizli anlaşma masalının uydurulduğundan da söz etmiş,⁴⁰⁵ Fransız halkının maceralara karşı olduğunu ve olumlu sonuçlar peşinde koşmak istediğini, İngiltere ile anlaşılırsa mutlu olunacağını, gelinen noktada İngiltere'nin barış koşullarını belirlemesi lazım geldiğini okuyuculara duyurmuştur.⁴⁰⁶

Türkiye'ye karşı başlatılan propagandaların üçüncü amacı, T.B.M.M ve Türk Hükümeti'ni iftiracı, güvenilmez, uzlaşamaz, yabancı düşmanı olarak göstermek olmuştur. Aslında T.B.M.M ve Türk Hükümeti, Fransa'da pek az tanınmaktaydı. Nisan-Mayıs 1922 aylarında, Anadolu'da bulunan Fransız yazar Jean Schlicklin, Paris'te yayımlanan "Angora, L'aube de la Turquie Nouvelle" isimli eserinde, T.B.M.M. Hükümeti'nin birçok batılı ülke tarafından, hâlâ askeri diktatörlükle katmerleşen tam bir yönetim anarşisi olarak

⁴⁰² Aynı yer.

⁴⁰³ Journal des Débats, 13 Kasım 1922, s.1.

⁴⁰⁴ Journal des Débats, 14 Kasım 1922, s.1.

⁴⁰⁵ Akyüz, a.g.e.,s.330.

⁴⁰⁶ Le Temps, 8 Kasım 1922, s.1.

görüldüğünden bahsetmiştir.⁴⁰⁷ Journal des Débats gazetesi, 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Anlaşmasına rağmen Türklerin Fransızları hâlâ düşman olarak gördüklerinin unutulmaması gerektiğini belirtirken,⁴⁰⁸ Yüksek tirajlı Paris gazetesi Le Matin, İngilizlerden edindiği bir habere dayanarak, Kemalistlerin bütün uzlaşma yollarını tıkadığını ve kendilerine getirilen önerileri reddettiğini kamuoyuna duyurmuştur. Aynı gazete, İngiliz Observer gazetesinden alıntı yaparak, Türklerin, Müttefikler için kabul edilmesi mümkün olmayan istekleri olduğunu, Fransızların menfaat alanlarına tecavüz etmek suretiyle tehditkâr tavırlar sergilediklerini, bütün bunlara karşın Müttefiklerin birleşecekleri konusunda endişe edilmemesi gerektiğini sütunlarına taşımıştır.⁴⁰⁹

13 Kasım 1922 günü, Journal des Débats gazetesi, genel bir yorum yaparak, konferansın başarısının Türklerin Fransızların çıkarlarına saygı göstermesiyle doğru orantılı olduğunu iddia etmiştir.⁴¹⁰ Gazetede yer alan bu iddia üzerine, bu yolla Türk kamuoyuna adeta gözdağı verilmek istendiğini söylemek mümkündür.

Bununla birlikte Fransızların büyük bir bölümü Türkleri anlamaya çalışmıştır. Fransızlar Yunanlılar yüzünden Türkiye'deki çıkarlarını terk etmek zorunda kalacak olmaları nedeniyle, "Helen" kavramından nefret eder hale gelmiştir. Bu konu, Asie-Mineur dergisinden alıntı yapılarak Le Temps gazetesi sütunlarında yer bulmuştur. Dergiye göre, Fransızların çoğu, Yunanlıların bir kısım batılılar tarafından "medeniyetin öncüleri" olarak tanımlanmasından fazlasıyla rahatsızdılar.⁴¹¹

Konferans başlamadan önce, Fransız İstihbaratı, Cenevre yakınlarındaki Annemasse kasabasında gönderdiği raporda, genel bir değerlendirme yapmıştır. 16 Kasım 1922 tarihli raporda, İsmet Paşa ile Hasan Bey'in yetkilerinin sınırlı olduğunun öğrenildiği, İtilaf Devletlerinin önerilerinin her defasında Ankara'ya danışılacağı belirtilmiş, Türklerin talep edecekleri hususlar sıralanmıştır. Bu talepler;

- 1) Irak sınırının düzenlenmesi,
- 2) Suriye sınırının iyileştirilmesi,
- 3) Midilli ve Sakız adalarının Türkiye'ye terki,
- 4) Trakya üzerinde Yunanlılara hiçbir hakkın verilmemesi,

⁴⁰⁷ Akyüz, a.g.e.,s.330.

⁴⁰⁸ Journal des Débats,15 Kasım 1922, s.1.

⁴⁰⁹ Le Matin, 12 Kasım 1922, s.3.

⁴¹⁰ Journal des Débats, 13 Kasım 1922, s.2.

⁴¹¹ Le Temps, 15 Kasım 1922, s.1.

5) Yunanlılarca tazminat ödenmesi,

6) Siyasi, iktisadi ve mali bağımsızlık, kapitülasyonların ve Osmanlı borçlarının yönetiminin kaldırılması, yabancı devletlere verilmiş olan tavizlerin iade edilmesinin sağlanması olarak belirtilmiştir.

Söz konusu raporda, Türklerin Yunanlılar karşısında elde ettikleri zafer ile Müslüman dünyasında büyük itibar kazandıkları ve bunun avantajını kullandıkları, ancak 1 Kasım günü Saltanatın kaldırılmasıyla büyük hata yaptıkları ve bu avantajı yitirdikleri, birçok Türk tarafından bu olayın Türkleri bir arada tutan manevi değerleri tahrip ettiğine inanıldığı, Saltanatın kaldırılması nedeniyle Osmanlı yurdundan uzaklaşmış olan ve başlarında Damat Reşit Bey'in bulunduğu bir grubun, T.B.M.M. aleyhinde faaliyet göstereceklerini saklamadıkları ve konferans görüşmeleri sırasında İsmet Paşa'nın başını ağrıtacakları bilgisi yer almıştır.

Anılan istihbarat raporunda ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu'nun tasfiyesi ile İstanbul Hükümeti'nin artık mevcut olmadığı, Osmanlı İmparatorluğu tarafından imza edilmiş bütün anlaşma vs.nin geçersiz kaldığı, Saltanatın kaldırılması ile Türkiye'nin Sevr Antlaşması yükümlülüklerinden kurtulduğu, sadece Ankara Hükümeti'nce gerçekleştirilen anlaşmaların geçerli olduğu vurgulanmıştır.

Raporda İngiliz ve Fransız yaklaşımlarına da değinilmiş, Lord Curzon'un İstanbul Hükümeti'nin konferansa katılması konusunda ateşli bir destekçi olduğu, görüşmeler sırasında İngilizlerin, iki Türk Hükümetini karşılıklı olarak birbirine kırdırmayı, böylelikle İngiltere için önemli olan konularda avantaj sağlamayı umdukları, bu yöntemin Fransa'nın politik yaklaşımı ile örtüşmediği, ayrıca Türk Hükümeti'nin Sovyet etkisinde olduğu söylentilerinin doğru olmadığının teyit edildiği belirtilmiştir.⁴¹²

Yine konferans öncesinde, Fransız Genelkurmay Başkanlığı Dışişleri Bakanlığı'na 10 Kasım 1922 tarihinde bir yazı göndermiş, askeri ve siyasi değerlendirmelerini belirtmiştir. Buna göre; son gelişmeler dikkate alındığında Türkiye'ye artık Sevr'de olduğu gibi herhangi bir askeri koşul dayatmak mümkün değildi. Koşulların hafifletilerek dayatılması yöntemini tercih etmek başarısızlıkla neticelenebilirdi. Çünkü Sevr Anlaşması imzalandığından bu yana koşullar kendiliğinden değişmişti. Bu değişim, Türkiye'deki milliyetçi zihniyetin ortaya çıkışı ile olmuştu. Bu zihniyetin elde ettiği başarı ise ortadaydı. Artık Türkiye'ye mağlup devletlere

⁴¹² MAE, Série E Levant Turquie, Vol.284, 16 Kasım 1922 tarihli, Anmasse'dan gönderilen Fransız istihbarat raporu.

uygulandığı gibi istenen koşullar dikte ettirilemezdi. Diğer taraftan askeri açıdan pek önemli olmayan konularda direnmekten vazgeçmek akıllı bir yöntem olabilirdi. Böylelikle sonu harbe kadar gidecek inatlaşmanın da önüne geçilmiş olurdu. Azınlıkların korunması konusu ise kaçınılmazdı. Azınlıkların korunması için bir jandarma kuvveti oluşturulmalı ve Müttefik askerleri bu kuvvetin içinde yer almalıydı. Boğazların serbestliği konusunda Müttefikler inisiyatifini elde bulundurmalıydılar; çünkü Boğazlar, Müttefiklerin zaferinin meyvesiydi. Çanakkale Boğazı'nın her iki kıyısında askersiz bir bölge oluşturulmalıydı ve buraya gerek Müttefik gerekse Türk kuvvetleri girmemeliydiler, bu konuda istisna sadece İstanbul için olmalıydı. Askersiz bölgenin gözetimi, Sevr Anlaşması'nda olduğu gibi, içinde yeterli sayıda teknik personelin bulunacağı bir komisyon marifetiyle yürütülmeliydi. Komisyon içinde Türkler de bulunmalıydı. Boğazlar bölgesinin Müttefiklerce işgali konusu ise müzakerelere bırakılmalıydı. Boğazların her iki kıyısının kontrol altına alınması için, Fransa'nın askeri kuvveti yeterliydi, ancak bu birlikleri doyurmak ve seferber olmak gerekecekti, bu da Fransa'nın askeri bir maceranın içinde olması demektir. Bu koşullarda Türklerin dost kalabileceklerini ve Müttefik kuvvetler karşısında yenilebileceklerini beklemek mümkün değildi. Türklerin Trakya'daki kuvvetlerine bir sınırlama getirilmeliydi, zira Neully Anlaşması gereği Bulgaristan'ın kuvvetleri azaltılmıştı, aynı durum Yunanistan'a da uygulanmıştı, bu nedenlerle Trakya'da Türklerin fazla bir kuvvete ihtiyaçları kalmamıştı. Yine de Türklere kendi ülkelerini savunacak şekilde, yeniden askeri yapılanmalarına müsaade edilmeliydi, bu durum Fransa'nın lehine dönüşebilirdi. Türkler sayıca küçük çaplı bir ulustu ve çepeçevre düşmanlarla çevriliydiler, dolayısıyla fetih düşüncesinden ve topraklarını genişletmek gibi emellerden uzaktı. Eğer Fransa, Türkler ile Yakın Doğu'da uzun vadeli bir barış istiyorsa, Türklerin kendilerini savunabilecek düzeyde araçlara sahip olma hakkını onlara tanımalıydı. Bununla birlikte, Edirne ve Karaağaç tazminatları ile Meriç'in sağ kıyısında bulunan ve Türklere önemli bir taktik avantaj sağlayan tahkimatlara da sınırlama getirilmeliydi.

Fransız Genelkurmayı, aynı notada, ana sorunları ayrıntılı bir biçimde değerlendirmiş ve öneriler getirmiştir. Buna göre;

a. Trakya Sınırı: Yunanlıların Karaağaç ve Meriç kıyıları konularında Türklere direnecekleri anlaşılıyordu. Yunanlılar 1915 sınırları konusunda ısrarcı olacaktı, söz konusu sınır, Edirne'den kuzeye doğru Tunca Nehri'ni takip eden bir hattı. Karaağaç bölgesi, Meriç Nehri'ni aşmak için Türklere stratejik bir avantaj sağlayacak ve köprübaşı vazifesi görecekti. Bu bölge, aynı zamanda demiryollarının kontrolü konusunu da karmaşıklatacak olmasına

karşın, Edirne'nin bir parçası olarak görülmeli ve Türklere teslim edilmeliydi. Buna ilave olarak, Meriç Nehri ile Tunca Nehri arasında kalan üçgen alanın, Yunanlılar için askeri bakımdan önemli olmadığı değerlendirilmişti. Ancak Yunanlılar bu araziye önemliymiş gibi sunacaklardı. Henüz tavsiye için çok erken olmakla beraber, Yunanistan sınırı, Kızıl Deli Çayın Dimetoka'da Meriç Nehri'ne kavuştuğu hattı izler ve bu noktadan itibaren Meriç Nehri'ni takip ederse, askeri bakımdan avantaj sağlardı. Böyle bir sınır, savunulacak kesimin uzunluğunu kısaltarak savunmayı kolaylaştırır ve nehir üzerindeki tehlikeli seyirlerin kontrolünü temin ederdi.

b. Boğazların Kontrolü: Milletler Cemiyeti'nin sorumluluğunda olmalıydı. Gelibolu Yarımadası'nda Müttefiklerden oluşan küçük çaplı bir askeri kuvvet bulunmalıydı. Boğazların her iki yakasında askersiz bir alan oluşturulmalıydı. Bu alana Türkler tarafından itibar edileceğine dair herhangi bir emare mevcut değildi, eğer böyle bir bölge oluşturulmaz ise, geçici bir işgal düşünülebilirdi, bu işgal, Çanak bölgesi işgali gibi küçük bir bölgenin işgalinden farklı nitelikteydi. Amaç, Türklerin Boğazlar bölgesine her türlü girişini engellemek olmalıydı. İşgal gücü, 3 veya 4 Tabur çapında, içinde topçu unsurlarını da barındıracak bir güç olmalıydı. Eğer Türkler, Trakya'yı kontrol altına alırlarsa ve Gelibolu'daki küçük Müttefik kuvvetlerini tehdit edecek güce erişirlerse, Avrupa'nın bu topraklardaki durumu hiçbir zaman şimdiki gibi olmayacaktı. Bu durumda Boğazların kontrolü için tahsis edilecek askeri gücün, Asya ve Avrupa kıyılarını tutabilecek yeterlilikte olması gerekirdi. İngilizlerin bu konudaki katkılarının çok büyük olmayacağı değerlendirilmekteydi.

c. İstanbul'un Tahliyesi: Fransız Genelkurmay Başkanlığı, barış anlaşmasının imzalanarak, taraf devletlerce onaylanmasını müteakip, işgale son verilmesi ve İstanbul'un tahliye edilmesi gerektiği kanısındaydı.

d. Türk Ordusu: Sevr'e göre, Türk kuvvetleri, Jandarma 35.000, Ordu birlikleri 15.000 mevcutlu olacaktı. Mart 1922 ayında Paris'teki toplantıda, bu oran 45.000 ve 40.000 olarak değiştirilmişti. Fransız Genelkurmay Başkanlığı, Jandarma kuvvetlerinin 60.000 olmasından ve ordu birliklerinin sayısının sınırlandırılmamasından yanaydı. Yapılacak olan barış anlaşmasında, bu tarz sınırlamalara ve ordunun terkihi konularına yer verilmemeliydi. Zaten İngiliz Generali Harrington da, sınırlamalara karşı olduğunu belirtmişti. Orduya personel temini konusunda Sevr'de gönüllülük esas alınmıştı. Paris'te bu konunun Türklerle uzlaşılacağı şeklinde karar alınmıştı. Eğer Türkiye'nin komşuları, gönüllülük sistemini kabul ederlerse, Türklere de gönüllülük esası kabul ettirilmeliydi, zira mevcut mali yapısı ile

Türklerin askeri bir gücü finanse edemeyeceği değerlendirilmekteydi. Bu konu, yapılacak barış anlaşmasında yer almalıydı. Diğer taraftan Türkiye, herhangi bir taarruza maruz kalırsa kendini savunacak bir güce sahip olmalıydı.

e. Kontrol ve Organizasyon Komisyonu: Fransız Genelkurmay Başkanlığı, silahsızlanma ve askersizleşme konularında askersizleşmemiş alanlarda kontrol yapabilecek küçük bir komisyonun teşkilinde fayda görmekteydi. Bununla birlikte, Türkiye'nin bir ordu teşkili konusundaki haklılığı dikkate alındığında, oluşturulacak Jandarma birlikleri arasında, Müttefik ordularından subayların bulundurulması için Türklerin zorlanmaması gerekmektedir. Eğer Türkiye tarafından, Müttefik subayların yardımı talep edilirse, eşit sayıda İngiliz, Fransız ve İtalyan'ın rütbelere göre kabul edileceği, anlaşma metnine dahil edilebilirdi.

f. Türklerin Milletler Cemiyeti'ne Girmesi: Boğazların M.C. tarafından kontrol edilmesi askeri öneme haizdi. Bu kontrol M.C. tarafından sağlanırsa, Türklerin M.C.'ye girmesi, bu cemiyetin haklarını ve görevlerini tanımış olması demektir. Bu nedenle Türklerin M.C.'ye girmesi önemliydi.

g. Savaş Esirlerinin İadesi: Bu konu iki kısımda incelenmeliydi;

(1) 1918 Ateşkesinden önceki esirler,

(2) Yunanlılar ve Türklerce ele geçirilen esirler.

Birinci durumdakiler için, Sevr hükümlerinin uygulanmasında ısrarcı olunmalıydı. Zira Türklerin elinde belli olmayan sayıda Müttefik askerleri vardı. İkinci durumdakiler için, Yunanlılar ve Türkler anlaşmalıydı. Türklerin barış anlaşması olmadan da Yunanlı esirleri bırakabileceği ihtimali de vardı.

h. Müttefiklere Yardım Eden Türklerin Korunması: İşgal sırasında Müttefik askerlerine yardımcı olan Türklerin korunması ve bu konuda Müttefiklerce mutabık kalınması gerektiği değerlendirilmekteydi.⁴¹³

Görüldüğü gibi, Fransız Genelkurmay Başkanlığı, sorunları askeri gözle tahlil etmiş ve yapılacak barış antlaşmasında Fransız çıkarlarının korunmasına çaba göstermiştir. Dikkat çeken bir önemli unsur ise, Fransız Genelkurmay'ının değerlendirmelerinin çok büyük bir kısmının Türklerin çıkarları ile örtüştüğüdür.

⁴¹³ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.284, Fransız Genelkurmay Başkanlığı'nın, Dışişleri Bakanlığı'na konferans konularına ilişkin 10 Kasım 1922 tarihli yazısı.

Konferans öncesinde Le Temps gazetesinde yer alan genel bir değerlendirmeye göre; yeni Türkiye'yi işgalden kurtaran unsur vatanseverlik duygusuydu. Türkiye'deki modern ve büyük değişimleri görmezden gelmek demek, Müttefiklerin sonradan gözden geçirmek zorunda kalacakları sonuçları da beraberinde getirecekti. Türkler Yunan ordusunu yenmiş ve denize dökmüştü, Fransızların ricası üzerine Türk ordusunun ileri harekâtı durdurulmuştu ve ateşkes imzalanmıştı. Bu safhadan sonra barış anlaşması yapılması zorunluluktaki. Anlaşma sonucunda Türkler Avrupa'da, Müttefikler de Türkiye'de huzur ve güvenle iş yapabilmeliydiler. Lozan Barış Antlaşması'nın amacı bu olmalıydı. Düşmanlıklar bir tarafa bırakılmalı, intikam ve misilleme duyguları ile hareket edilmemeliydi. Bütün bunlar göz önüne alınmalı, Fransızların geleneklerine göre hareket tarzı benimsenmeliydi. Fransa için en önemli konular; okullar, Fransız yatırımları ve Fransız tüccarlarının haklarıydı.⁴¹⁴

Le Temps gazetesi ayrıca konferans arifesinde yaptığı bir değerlendirmede görüşmelerde ele alınacak sorunlara ilişkin çözüm önerilerini de sıralamıştır. Buna göre;

1) Osmanlı Devleti ile yapılmış olan Sevr Antlaşması benzeri bir anlaşmanın yapılması beklenmemekteydi. Yapılacak olan yeni anlaşma Sevr'deki hükümlere yer vermemeliydi.

2) Lozan'da Müttefikler işbirliği içinde hareket etmeliydiler, böylelikle birbirleri arasında eşitlik dengesini muhafaza etmiş olacaklardı.

3) Türkiye'nin Avrupa sınırları 23 Eylül tarihinde tespit olunmuştu. Karaağaç sorun gibi görünmekle birlikte, Fransa için Karaağaç'ın Türklere bırakılması bir anlam ifade etmiyordu.

4) Ege adalarından İmroz, Bozcaada ve Meis adaları İtalyanlarca işgal edilmiş adalardı ve bu sorun İtalyanlar ve Türkler arasında çözümlenmeliydi. Bozcaada ile İmroz, Çanakkale Boğazı'na çok yakın adalar oldukları için bu adaların durumu, Boğazlar Sorunu'nun çözümünü müteakip ele alınmalıydı.

5) Türkiye-Suriye sınırı, Ankara Anlaşması ile belirlenmişti, Lozan'da bu konu sadece teyit edilmeliydi.

6) Türkiye- Mezopotamya sınırı belirlenmemiş olduğundan, bu sorun İngiltere ile Türkiye arasında doğrudan görüşmeler yoluyla çözümlenmeliydi.

⁴¹⁴ Le Temps, 16 Kasım 1922, s.1.

7) Musul Bölgesi, 1916 yılında Fransızlara bırakılmıştı. Bu bölge, zengin petrol rezervlerine sahip bölgeydi ve Fransa bu konuda çok dikkatli olmalıydı; önceden elde ettiği kazanımların heba olmasına meydan vermemeliydi.

8) Fransa, Fransız bayrağının dalgalanmadığı bölgelere ilişkin meselelerde müdahale etmeyip, tartışmalardan uzak kalmalıydı.

9) Boğazlar rejimi, geçiş serbestisi esasına dayandırılmalıydı. Boğazların her iki yakası askersizleştirilip, kontrolü başkanlığını bir Türk'ün yapacağı uluslararası bir komisyona bırakılırsa iyi bir çözüm elde edilmiş olacaktı. Bu kontrol görevinin, Milletler Cemiyeti tarafından yerine getirilmesine gerek yoktu. Savaş gemilerinin Boğazlardan geçişi barış şartlarında olmalıydı. Savaş zamanında ise, Türkiye'nin tarafsız olması esastı. Bu konular, Rusya dahil olmak üzere, Karadeniz'e kıyısı olan tüm devletlerin ortak mutabakatı ile çözümlenmeliydi. Boğazlarda bir işgal kuvvetinin bulundurulması arzu edilmemekteydi.

10) Türk ordusunun sınırlandırılması konu dahi edilmemeliydi, zaten Türklerin asker sayısını arttırmak gibi bir niyetleri yoktu.

11) Türkiye'nin Yunanistan'dan bir tazminat talep edeceği aşikârdı. Bu durumda Müttefikler buna izin vermeyeceklerdi; aksine Türkiye'deki uyruklarının çektikleri azap ve sıkıntılar nedeniyle Türklerden tazminat talep edilecekti. Türkiye de kendi uyruklarının çektikleri sıkıntılar için Yunanistan'dan, Yunanistan da Türkiye'den aynı gerekçe ile tazminat talep edebilirdi.

12) Azınlıkların korunması konusu, mütekabiliyet esasına göre garanti altına alınmalıydı. Türkler ve Yunanlılar da birbirlerinin topraklarındaki azınlıklar için benzer garantileri talep edebilirlerdi.

13) Kapitülasyonlar konusunda, her Müttefik görüşlerini Lozan'a saklamış gibi görünüyordu. Bu konuda çelişkili görüşler bulunuyordu. Yabancıların tabi olacağı adli ve mali konularda, Türkiye uygun bir yasal düzenlemeye giderse Müttefiklerce desteklenecekti. Kısacası, Fransızlara göre, barış anlaşmasının imzalanması için herhangi bir engel bulunmamaktaydı.⁴¹⁵

⁴¹⁵ Le Temps, 20 Kasım 1922, s.1.

Sonuç olarak, Lozan Konferansı 6ncesinde, Fransızlarla her ne kadar fiilen savaş hali bulunuyorsa da, Ankara Anlaşması vesilesiyle yarı sulh durumu mevcuttu ve iki ulus arasında bir yakınlık vardı.⁴¹⁶

⁴¹⁶ Meray, s.X.

II. BÖLÜM: LOZAN BARIŞ KONFERANSI BİRİNCİ DÖNEM GÖRÜŞMELERİNDE FRANSA’NIN TUTUMU (20 KASIM 1922- 04 ŞUBAT 1923)

A. Konferansın Açılışı

Lozan Barış Konferansı’nın açılış töreni 20 Kasım günü Mont Benon gazinosunda yapılmıştır.⁴¹⁷ Le Canard Enchainé gazetesi “Casino de Lausanne’nin parlak açılışı” şeklindeki manşeti ile konferansı adeta bir kumar masasına benzetmiştir.⁴¹⁸ Açılışta, öncelikle İsviçre Konfederasyonu Başkanı Hab söz alarak konferansın taşıdığı önemi ve barışı vurgulayan bir konuşma yapmıştır. Hab’ı, Lord Curzon takip etmiş ve on dakika süren nutkunda, savaşın felaketlerinden bahsederek barış yapmak arzusu ile masaya oturanların mutlaka başarılı olacaklarını vurgulamıştır.⁴¹⁹ Açılış töreni öncesinde, Lord Curzon’un konuşma yapacağını öğrenen İsmet Paşa da bir konuşma yapmak istemiş, Fransa Dışişleri Bakanı Poincaré ise İsmet Paşa’dan bu konuşmayı yapmamasını rica etmiştir. Ancak Paşa, Curzon nutuk söylemekten vazgeçerse kendisinin de vazgeçeceğini belirtmiştir. Bunun üzerine Poincaré, nutkun metnini önceden görmek istemiş ve metinde bazı değişiklikler yapılmasını talep etmiştir. İsmet Paşa ise metin üzerinde sadece tek bir kelimeyi değiştirerek metni aynen okumuştur.⁴²⁰ Metinde, Türk ulusunun savaş boyunca maruz kaldığı sıkıntılara değinilmiş, T.B.M.M.’nin gayesinin savaş sonrasında gelinen durumu muhafaza etmek olduğu, Türk Heyetinin iyi niyetli bir şekilde konferansta bulunduğu belirtilmiştir.⁴²¹ İsmet Paşa’nın bu nutkundan sonra konferans, Ouchi’de bulunan Şato Otelinde ilk oturumunu gerçekleştirmek üzere dağılmıştır.⁴²²

İsmet Paşa için, nutuk söyleme meselesi, aslında Müttefik devletler karşısında Türk Devleti’nin eşit olduğu göstermek adına bir hamle idi. Ancak Müttefiklerin bu eşitliği bozmak yolundaki hamlesi, sadece nutuk söylemekle sınırlı değildi. Nitekim başkanlık konusu da ayrı bir sıkıntı yaratmıştır. Konferans İsviçre topraklarında gerçekleştirildiği için, İsviçre yasalarına göre, başkanlığı bir İsviçre vatandaşının üstlenmesi gerekmektedir. Ancak İsviçre Hükümeti bu haktan feragat ettiğini açıklayınca, başkanlığın, Paris’te alınan karar gereği, konferansı düzenleyen İngiltere, Fransa ve İtalya arasında dönüşümlü olarak yürütülmesi gerektiği kararlaştırılmıştır. Bu kararı öğrenen İsmet Paşa, ilk olarak Türkiye’nin

⁴¹⁷ Correspondance d’Orient,15-30 Aralık 1922, No.299-300, s.230.

⁴¹⁸ Dumont, a.g.e.,s.127.

⁴¹⁹ Karacan,a.g.e.,s.98-101.

⁴²⁰ Bilse, a.g.e.,s.13.

⁴²¹ Correspondance d’Orient,15-30 Aralık 1922, No.299-300, s.231.

⁴²² Karacan,a.g.e.,s.98-104.

İzmir’de konferansın toplanmasını önerdiğini hatırlatarak dönüşümlü başkanlıktan Türkiye’nin de yararlanması gerektiğini savunmuştur.⁴²³

Bununla birlikte, T.B.M.M. Hükümeti’nin Paris temsilcisi Ferit Bey konferansın açılmasından bir gün önce Fransız Dışişleri Bakanlığı Siyasi İşler Müdürü Peretti de la Rocca’yı telefonla aramış ve İsmet Paşa’nın konferansta Fransızların başkanlık etmesini tercih ettiğini, dönüşümlü başkanlık durumunda Türkiye’nin de başkanlık sırasını talep edeceklerini bildirmiştir.⁴²⁴

Ayrıca, İsmet Paşa kaldığı otelde Poincaré ile görüşmüş başkanlığın sıra ile olmasını istemiştir. Fransız Başbakan ise cevaben, davetçi devletlerin başkanlığı üstleneceklerini ancak komisyonlarda Türkiye’nin başkanlık yapabileceğini belirtmiştir.⁴²⁵ Fransız politikacı ve yazar Albert Milhaud’ya göre, İsmet Paşa’nın diğer devletlerle eşit koşullarda müzakere edilmesinin istemesi yanlış bir davranış değildi.⁴²⁶

Konferansın ilk otururumu 21 Kasım günü gerçekleşmiştir. Bu oturumda konferansın yürütülmesine ilişkin iç tüzük esasları görüşülmüştür.⁴²⁷ Söz konusu tüzük İngiliz, Fransız, İtalyan ve Japon uzmanlar tarafından bir gün önce hazırlanmış ve aynı günün gecesinde Türk Heyeti ile beraber Yugoslav, Romen ve Yunan temsilcilerine dağıtılmıştır.⁴²⁸ Oturum esnasında ilk olarak konferansın ismi konusunda İsmet Paşa’nın itirazı olmuş ve iç tüzük taslağında belirtildiği gibi “Doğu İşleri Konferansı” değil “Lozan Konferansı” olarak adlandırılmasını önermiştir. Bu itiraz üzerine konferansın adı “Yakın Doğu İşleri Hakkında Lozan Konferansı” olarak kabul edilmiştir. Diğer bir konu ise delegelerin sayısı konusuydu. Türk Heyeti dışındaki tüm ülkelerin delege sayısı ikiydi ve içtüzükte delege sayısının iki olması gerektiği belirtilmekteydi. Bu konuda İsmet Paşa yine bir itirazda bulunmuş ve T.B.M.M. tarafından üç delege tayin edildiğini açıklamıştır. Lord Curzon, bu durumun uygulamada bir sorun oluşturmayacağını, üçüncü kişinin uzman sıfatıyla görüşmelere katılabileceğini zaten her heyette çeşitli sayıda uzmanlar bulunduğunu belirtmiştir. Ancak bu durum hassas bir durumdu ve T.B.M.M. tarafından tayin edilmiş bir delegenin uzman sıfatıyla görüşmelerde yer alması kabul edilemezdi, İsmet Paşa bu konuda da ısrarla itiraz etmiştir.⁴²⁹ İsmet Paşa’nın delege sayısının üç olması yönündeki ısrarı kabul görmemiştir.⁴³⁰

⁴²³ Demirci, a.g.e.,s.96,97.

⁴²⁴ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.284, 19 Kasım 1922 tarihli telefon görüşmesi tutanağı.

⁴²⁵ Şimşir, **Lozan Telgrafları-I (1922-1923)**, s.5.

⁴²⁶ L’Asie Française, 1924, s.329.

⁴²⁷ Correspondance d’Orient,15-30 Aralık 1922, No.299-300, s.233.

⁴²⁸ Le Temps, 22 Kasım 1922, s.2.

⁴²⁹ Karacan,a.g.e., s.110,111.

Bununla birlikte, konferansın ilerleyen zamanlarında da bu mesele yinelenmiş ve İsmet Paşa aynı ısrarlı tutumunu devam ettirmiştir.⁴³¹

İç tüzük ile ilgili görüşmelerde önemli bir konu da konferans başkanlığı konusu olmuştur. Tüzük metninde başkanlık görevinin davetçi ülkeler tarafından dönüşümlü olarak yürütüleceği yazılıydı. Fransız kamuoyunda başkanlık konusunda Türklerin itiraz edeceğinin beklentisi hâkimdi. Müzakereler Fransa başkanlığında yürütülecek ise buna Türkler destek vereceklerdi ancak dönüşümlü başkanlık formülünde Türkler de başkanlık talebinde bulunacaklardı.⁴³² Nitekim İsmet Paşa beklendiği gibi başkanlık görevinin İngiltere, Fransa ve İtalya arasında dönüşümlü olarak yürütülmesine itiraz etmiştir. İsmet Paşa bu itirazını ilk olarak konferans için İzmir’de toplanılmasını öneren Türkiye’nin de davetçi ülke sayılması gerektiği varsayımına dayandırmıştır, ancak bu konuda çok ısrarcı da olmamıştır.⁴³³ Sonuç Bunun sonucunda Lord Curzon, konferansın sorumluluğunun davetçi ülkelerde olduğunu belirtmiş oturumların bu ülkelerin temsilcileri tarafından yürütüleceğini ifade etmiştir. İsmet Paşa’nın en azından Genel Sekreterlik görevi için bir Türk’ün atanması talebi ise Curzon tarafından Fransız temsilci René Massigli’nin bu göreve önerilmesi ile bertaraf etmiştir.⁴³⁴

21 Kasım günü yapılan ilk oturumda, konferansta ele alınacak konuların görüşüleceği komisyonlar da belirlenmiştir. Buna göre; Birinci Komisyon Lord Curzon başkanlığında toprak, askerlik ve Boğazlar rejimi konuları, İkinci Komisyon Garroni başkanlığında Türkiye’deki yabancıların ve azınlıkların tabi olacağı düzenlemeler, Üçüncü Komisyon ise Fransız temsilci Barrère başkanlığında mali ve iktisadi konular ile ilgili çalışmaları yürütecekti.⁴³⁵

Oturumun öğleden sonraki kısmında Fransız temsilcisi Barrère’in söylemiş olduğu nutuk, konferansta Fransız bakış açısını sergilemek adına önemlidir. Barrère nutkunda, genel barışın sağlanmasının önemine değinmiş, milletlerin hayatına kanun ve düzenlemelerin yön verdiğini vurgulamış, adalet ve hakkaniyet vurgusu yapmıştır. Doğu meselesinin sadece Doğu ile ilgili ülkeleri değil tüm dünyayı ilgilendiren bir mesele olduğunun altını çizmiştir. Barrère ayrıca, Doğu meselesinin çözümü için konferansta bulunan ülkelerin müştereken

⁴³⁰ Demirci,a.g.e.,s.99.

⁴³¹ Bilsel,a.g.e.,s.18

⁴³² Le Temps, 22 Kasım 1922, s.2.

⁴³³ Bilsel,a.g.e.,s.19.

⁴³⁴ Demirci,a.g.e.,s.98.

⁴³⁵ Correspondance d’Orient,15-30 Aralık 1922, No.299-300, s.233.

çalışması gerekliliğini işaret etmiş ve diplomasinin üstünlüklerine değinerek adil bir barışın sağlanması için diplomasiden azami yararlanılması gerektiğini belirtmiştir.⁴³⁶

Fransız İstihbaratı Konferans başladığında Türk heyeti hakkında bir rapor hazırlamıştır. Raporda, İsmet Paşa'nın etrafında bulunan kişilerden özellikle Rıza Nur ve Hasan Bey'den sıkıldığı, bu iki delegenin adeta heyet başkanının hatalarını örtmek ve onun davranışlarını gözlemlemek üzere görevlendirildiğinin sanıldığı yer almıştır. Hasan Bey'in Paris'te okuduğu vurgusu yapılan raporda, Hasan Bey'in Türkler tarafında övülen birisi olduğunu, aslında onun kişisel heveslerinin içinde bulunulan durum itibariyle gizlenmiş görüldüğünü, mevcut siyasi düzenin kendisine bir rol verdiğini ve işler iyi gittiği sürece normal bir hayata dönmeyi arzu etmediğinin anlaşıldığı yazılmıştır. Rıza Nur için ise daha zeki olduğu, katı bir eğitim aldığı ve mevcut siyasi durumun vahametinin bilincinde olduğu ancak siyasi kariyerinin ihanete dayalı olduğu belirtilmiştir. Kendisinin 1910 yılında İngilizler ile işbirliği yapmak uğruna İttihat ve Terakki Partisi'ne ihanet ettiği, sonraki yıllarda ise çabalarını Sovyet Rusya'ya yakın olmak için harcadığı aktarılmıştır. Bununla birlikte aynı raporda Ankara'nın izlediği politikanın olgunluktan uzak olduğunu düşünen Hüseyin Cahit Bey gibi eski ittihatçılara yakınlaşmanın iyi olacağı tavsiyesinde bulunulmuştur.⁴³⁷

Fransız bakış açısının görülmesi ve konferans sırasındaki Fransız politikasının anlaşılması adına, Fransız Dışişleri Bakanı Poincaré'nin 23 Kasım tarihinde Fransız Heyetine gönderdiği yazı büyük önem taşımaktadır. Poincaré bu yazıda konferansta ele alınacak konuların tamamına yönelik Fransa'nın görüş ve taleplerini belirtmiştir. Buna göre; Konferans sonunda yapılacak antlaşma, ilk olarak Türkler ile İtilaf Devletleri arasındaki savaş haline, ikinci olarak Türkiye ile Yunanistan arasındaki düşmanlıklara son vermeliydi. Bu iki koşulun gerçekleşmesi durumunda Doğu'daki barış tesis edilmiş olacaktı. Bununla birlikte Boğazlar ve Kapitülasyonlar meselesine ilk öncelikle çözüm bulunmalıydı. Bunun yanı sıra mali ve iktisadi sorunların çözümlenmesi de elzemdi. Aslında bu sorunlar Sevr Antlaşması sırasında ele alınmış ve bugüne kadar gelmiş sorunlardı. Bilindiği gibi bu antlaşma yürürlüğe girmemişti. Burada önemli olan anılan antlaşmanın devam ettirilmesine gerek olup olmadığına karar vermektir; fakat devam ettirilmesi halinde Türklerin itirazları kaçınılmaz olacaktı. Diğer taraftan, Sevr Antlaşması'nı ve öncesinde Mondros Mütarekesi'ni imzalayan Türkiye Devleti artık mevcut değildi. Gelecekteki barış kapsamına Türkleri dahil

⁴³⁶ Bilsel, a.g.e., s.22,23.

⁴³⁷ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.285, 24 Kasım 1922 tarihli Fransız İstihbarat Raporu.

etmemek mümkün değildi. Yapılacak yeni düzenleme barışçıl, adil ve sürdürülebilir nitelikte olmalıydı. Bu düzenleme İtilaf devletlerinin genel menfaatleri ile Türk ve Yunan devletlerinin özel menfaat alanlarına saygı göstererek sağlanmalıydı.⁴³⁸

Poincaré, çözümlenmesi sırasında tartışma çıkabilecek konular öncesinde Fransız Heyeti tarafından ön görüşmeler yapılması talimatını da vermektedir. Böylelikle Türklerin önceden hazırlanmış kararları kabul ettikleri izlenimine kapılmalarının önüne geçilebilecekti. Poincaré, üç Müttefik devlet arasında anlaşma yapılmış olmasının görüşmelerde her zaman önemli rol oynayacağını düşünmenin pek doğru olmayacağı uyarısında bulunarak, Türkiye ile doğal biçimde müzakere etmek gerektiğini vurgulamış; aynı zamanda Türklerin Osmanlı alinganlığının görüşmeleri kolaylaştıracağını düşündüğünü belirtmiştir. Poincaré, Müttefiklerin arasındaki çıkar çatışmalarının gündeme getirilmesinin zararlı olacağını işaret etmiş ve tam bir mutabakat içinde ortak hareket etmenin, önerilecek konuların Türk heyetince kabulünü kolaylaştıracağını altını çizmiştir.⁴³⁹

Poincaré bu talimatta, ayrıca savaş nedeniyle uygulanamaz hale gelmiş olan ve Türkiye ile Müttefikler arasında daha önceden imzalanmış tüm anlaşmaların yürürlükte olduğunun, barış antlaşması metninde yer almasının gerekliliğini de vurgulamıştır.⁴⁴⁰

Konferans sürecinde ele alınan meselelere Fransız bakış açısını yansıtmak amacıyla, müzakere konularının anlatımı sırasında anılan yazının kalan bölümlerinden aktarım yapılacaktır.

B. Birinci Komisyon Çalışmaları (Toprak, Askerlik ve Boğazlara Ait İşler Komisyonu)

1. Trakya Sınırı Meselesi

Fransa temsilcisi Barrère komisyonların belirlenmesinden sonra tartışmalara bütün temsilcilerin katılımını sağlamak amacıyla komisyonların aynı zamanlarda toplanmaması önerisini getirmişti. Lord Curzon bu öneriyi fırsat bilmiş ve İngiltere için ilk etapta öncelikli olan arazi meselelerine bakan komisyonun ilk önce toplanması gerektiğini ve diğer

⁴³⁸ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.285, Poincaré'nin Lozan'daki Fransız Heyetine yazdığı 23 Kasım 1922 tarihli yazı.

⁴³⁹ Aynı yer.

⁴⁴⁰ Aynı yer.

komisyonların çalışmalarının, bu komisyonun çalışmalarında ilerleme kaydetmesine bağlı olduğunu öne sürmüştür.⁴⁴¹

Konu ile ilgili olarak, Fransa Dışişleri Bakanı Poincaré, Fransız Heyetine bir talimat vermiştir. Bu talimatta öncelikle Türkiye'nin Avrupa sınırlarının ele alınması gerektiğinden bahsedilmektedir. Poincaré'ye göre, Batı Trakya 23 Eylül günü Ankara Hükümeti'ne söz verildiği gibi Türkiye'ye verilmeliydi. Edirne'nin durumu ise ayrıca müzakere edilmeliydi. Karaağaç'tan Kuleli-Burgaz'a kadar olan hattın ve eğer mümkün ise Dimetoka'ya kadar uzanan demiryolu hattının sınır olarak Türkler tarafından kabul edilmesi sağlanmalıydı. Bu konu Müttefiklerin bir tavizi gibi Türklere sunulmalıydı. Diğer taraftan Türkler Misak-ı Milli'yi öne sürerek Batı Trakya'da plebisit yapılmasını önereceklerdi. Oysa Batı Trakya'da yapılacak bir plebisit gerçekçi sonuçlar vermeyecekti. Zira bu bölgede üç ayrı milliyet bulunmaktaydı ve plebisit bir tarafı memnun ederken diğer kalan iki tarafı mutsuz kılacaktı, bu da sorunların katlanması demek olacaktı. Ayrıca Yunanlılar bu duruma mutlaka itiraz edeceklerdi.⁴⁴²

Birinci Komisyon'un ilk oturumu 22 Kasım günü gerçekleşmiştir. Bu oturumda İsmet Paşa, Doğu Trakya için 1913 sınırını, yani Karadeniz'den Meriç'in denize döküldüğü yere kadar olan Karaağaç- Mustafa Paşa Köprüsü- Dimetoka- Simelin parçasını ve Doğu Trakya'nın güvenliği için Batı Trakya'da halkın oyuna başvurularak bağımsızlığını talep etmiştir. Paşa 24 Eylül tarihli nota ve Mudanya Anlaşması ile Doğu Trakya'nın Edirne de dahil olmak üzere Türkiye'ye bırakılmasının kabul edildiğini ileri sürmüş, eski Edirne şehrinin Meriç'in sol kıyısında olduğunu ve Edirne alenen zikredilmiş olduğu için Edirne İstasyonu ile Karaağaç Mahallesi'nin de Türkiye'ye bırakılmasını istemiştir. Bu oturumda Başkan Curzon tarafından Türk tarafının istekleri kabul edilmemiş ve barış ve güvenliğin sürdürülmesi amacıyla Türkiye'nin kuzeyinde ve Bulgaristan'ın batısında Meriç Nehri sınır olacak şekilde askersiz bölge oluşturulması teklif edilmiştir.⁴⁴³ Birinci oturumdaki görüşmeler sırasında Lord Curzon'un görüşleri Fransa temsilcisi Barrère tarafından desteklenmiştir.⁴⁴⁴ Le Temps gazetesi bu oturuma ilişkin Türklerin Karaağaç'ı talep ettiklerini okurlarına duyurmuş, bununla birlikte Musul'un da istendiğini, Osmanlı toprağı

⁴⁴¹ Demirci, a.g.e.,s.99.

⁴⁴² MAE, Série E Levant Turquie, Vol.285, Poincaré'nin Lozan'daki Fransız Heyetine yazdığı 23 Kasım 1922 tarihli yazı.

⁴⁴³ Karacan,a.g.e., s.115-119.

⁴⁴⁴ Şimşir, **Lozan Günlüğü**, s.167.

olup Türkiye’den ayrılmış olan Arap ülkelerinde plebisit yapılmasının ve Mısır’ın egemenliği konusunda düzenleme yapılmasının talep edileceğini yazmıştır.⁴⁴⁵

Ertesi gün gerçekleştirilen oturumda da İsmet Paşa 1913 sınırlarında ısrar etmiş, 1915 yılı düzenlemelerine, o tarihte imzalanmış olan anlaşmalara T.B.M.M. Hükümeti’nin imza koymamış olduğu gerekçesiyle karşı çıkmıştır. İstanbul- Edirne demiryolunun bu bölgede yaşayan ahalinin çoğunluğunun Türk olması nedeniyle Türkiye’ye verilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Ayrıca Paşa, Mudanya Konferansı sırasında Karaağaç Bölgesinin Türkiye’ye verilmesi konusunda söz verildiğini yinelemiştir. Fransız Dışişleri Bakanlığı’ndan İstanbul’daki Yüksek Komiserliğe bilgi amacıyla gönderilen telgraf metninde İsmet Paşa’nın önerileri özetlenmiştir. Buna göre;

a. Türkler 1913 sınırını istemektedirler,

b. Bir kısım bölgenin askersizleştirilmesini kabul etmektedirler ancak bu husus Türkiye’nin egemenliğine ve idari etkinliğine aykırı olmayacak şekilde olmalıdır,

c. Bulgaristan’a Ege Denizi’ne çıkış yolu verilmesi uygundur,

d. Batı Trakya’da plebisit yapılmalıdır.

Lord Curzon ise askersizleştirilecek olan bölgelerin tespiti ve Türkiye ile Bulgaristan arasında iktisadi işbirliğinin temel prensiplerini belirlemek amacıyla özel bir alt komisyon kurulmasını önermiştir.⁴⁴⁶ Le Temps gazetesi bu oturumdaki görüşmeleri değerlendirerek 24 Kasım günkü baskısında, Lozan Konferansı’nda ilk sonucun alındığını iddia etmiş ve Balkan Devletlerinin Türkler karşısında birleştiklerini, Türklerin Meriç’in batısında istenmediklerini yazmıştır.⁴⁴⁷

24 Kasım günü yapılan oturumda Türk heyeti 1913 yılındaki sınırlar konusunda ısrarcı olmuştur. Askersizleştirilecek bölgeler konusunda, Edirne’nin tahkimatının kaldırılması durumunda bu şehrin antlaşmaya imza koyan devletlerin ortak koruması altına gireceğini iddia etmiş, bu durumun Müttefiklere istedikleri gibi askeri müdahale yapma olanağı tanıyacağını belirtmiştir. Ayrıca askersizleşecek yerlerde denetim mekanizması yerine ihlal durumlarında şikâyetlerin incelenmesi için soruşturma komisyonları kurulmasını kabul ettiğini bildirmiştir. Venizelos ise Türklerin 1913 yılı sınırları taleplerine katılmadığını

⁴⁴⁵ Le Temps, 22 Kasım 1922, s.2.

⁴⁴⁶ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.285, Fransız Dışişleri Bakanlığı’nın İstanbul’daki Fransız Yüksek Komiserliği’ne gönderdiği 24 Kasım 1922 tarihli telgrafı.

⁴⁴⁷ Şimşir, **Lozan Günlüğü**, s.182.

belirterek soruşturma komisyonları yerine denetim mekanizmasının oluşturulması konusunda ısrar etmiştir.⁴⁴⁸

Lord Curzon bu oturumda Türkler tarafından istenen garanti koşullarının ağır olduğunu belirtmiş, Fransız Heyeti de Curzon'a destek vermiştir. Curzon ayrıca askersizleştirilecek bölgenin denetim altına alınması gerektiği konusunda ısrarcı olmuş, Bulgaristan'a iktisadi amaçlı Ege Denizi'ne çıkış yolu verilmesi konusu İsmet Paşa tarafından uygun bulunmuştur. Ayrıca Bulgaristan Dedeağaç bölgesinde toprak verilmesini talep etmiştir. Curzon bunun üzerine Neully Antlaşması'na atıfta bulunarak, bu antlaşmada Bulgaristan'a sadece iktisadi amaçlı çıkış yolu verileceğinden bahsedildiğini, toprak tavizinden ise söz edilmediğini hatırlatmıştır.⁴⁴⁹

Curzon ayrıca Türklerin plebisit uygulanması talebinde ısrarcı olmamalarını istemiş ve Müttefiklerin ortak kararının olumsuz sonuçlar yaratacak olan plebisitin uygulanmaması yönünde olduğunu belirtmiştir. İngiltere temsilcisi, Trakya konusunun artık kimsenin üzerinde tartışamayacağı biçimde şekillendiğini belirtmiş, ayrıca Edirne ve Karaağaç arasındaki mesafenin 4 km. den fazla olması nedeniyle bu iki yerleşim yerinin birbirinden ayrı iki şehir olarak kabul edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Curzon'a göre, Edirne ne kadar müslüman bir kent olduğu izlenimini uyandırıyorrsa Karaağaç için bunu söylemek zordu sadece tek bir camisi vardı. Karaağaç'ı Türkiye'ye vermek sadece bir şehri Türklere vermek demek değildi Meriç Nehri üzerinde önemli bir arazi kesimiydi ve bu arazi kesimi Edirne'nin her türlü biçimde gelişmesine fırsat verebilecek özellikteydi.⁴⁵⁰

Correspondance d'Orient dergisi, günün değerlendirmesini yaptığı yazısında Türklerin askersizleştirmeyi kısmen kabul ettiğini, Edirne'nin tahkimatını kaldırmayı kabul ettiklerini ancak bu şehir için uluslar arası garanti talep ettiklerini belirtirken, tarafsızlık talep eden Türkiye'nin askersizleştirme önerisi karşısında tatmin olmadığını yazmıştır.⁴⁵¹

Le Temps gazetesine göre İsmet Paşa, toprak meselesinde ne çok inatçı ne de çok tavizkar olmak istemiyordu, Paşa tüm meselelerde Müttefiklerin görüşlerini öğrenmek niyetindeydi.⁴⁵² Aynı gazete, başlangıçta Türklere karşı oluşturulan Balkan Bloğu'nun artık çatırdadığını, bu durumun Türklerin işine yarayacağı yorumunda bulunmuştur. Ayrıca

⁴⁴⁸ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.285, Fransız Dışişleri Bakanlığı'nın İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserliği'ne gönderdiği 25 Kasım 1922 tarihli telgrafi.

⁴⁴⁹ Aynı yer.

⁴⁵⁰ Le Temps, 27 Kasım 1922, s.1.

⁴⁵¹ Correspondance d'Orient,15-30 Aralık 1922, No.299-300, s.238.

⁴⁵² Le Temps, 26 Kasım 1922, s.6.

Türklerin muhtelif güç çekişmelerinden ve balkan devletlerinin kendi aralarındaki husumetten yararlanmayı bildiklerini yazmıştır. Bununla birlikte, Türkler nerede durmaları gerektiğini bilmeliydiler ve kendilerine karşı yeni bir Balkan gruplaşmasının oluşmasına engel olmalıydılar.⁴⁵³

Fransızlara göre, Lord Curzon, Türklerin Batı Trakya'nın statüsünü değiştirmeye hakları olmadığını düşünmekteydi. Bu bölgenin durumunu düzenlemek adına Wilson prensipleri uygulanacak ise Türklerin aleyhine olan diğer bölgelerde de benzeri uygulamalar yapılmalıydı. Yine Curzon'a göre Karaağaç bölgesinin askersizleştirilmesi, bölgenin ahalisinin Türk olmaması nedeniyle askeri bakımdan gerekliydi.⁴⁵⁴

Konferansta Curzon'un hâkimiyeti artık açıkça belli olmuştu.⁴⁵⁵ Ancak bu durum İsmet Paşa tarafından zaten beklenen bir durumdu. Paşa, görüşmeleri izlemek üzere gelen Türk dostu Fransız gazeteci Madam Gaulis'e Curzon'dan yakınmamış, aksine Fransızların kendisini hayal kırıklığına uğrattığından bahsetmiştir. İsmet Paşa, Franklin Boullion gibi diğer Fransızların da Türk tezini destekleyecekleri beklentisinde olmuştur. Oysa Poincaré, Curzon ile barış görüşmeleri öncesinde mutabakat imzalanmıştı. Fransız ikinci delegeşi Bompard ise İsmet Paşa'yı küçümser bir tavır içindeydi.⁴⁵⁶

26 Kasım günü İsmet Paşa Barrère ile görüşmüş ve Trakya sorununa dair Fransa'nın tutumundan yakınmıştır. Bunun üzerine Barrère alışılmış resmi tutumlara dikkat edilmemesini, Karaağaç'tan Ferre'ye kadar demiryolu meselesinin henüz bitmediğini belirtmiştir. Zaten Poincaré de Konferans arifesinde Curzon ile Paris'te yaptığı görüşmede Karaağaç'ın bir taviz olarak Türklere verilebileceğini belirtmişti. Fransa halen bu görüşü savunmaktaydı. Öyle görünüyor ki Barrère tam bir karar verilemediği için net bir şey söyleyememişti.⁴⁵⁷ Le Temps gazetesine göre ise, bu konu daha çok İngiltere ile Türkiye arasında bir meseleydi ve nasıl olsa Türkiye ve İngiltere her halükarda anlaşacaklardı.⁴⁵⁸

⁴⁵³ Le Temps, 27 Kasım 1922, s.1.

⁴⁵⁴ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.285, Fransız Dışişleri Bakanlığı'nın İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserliği'ne gönderdiği 27 Kasım 1922 tarihli telgrafi.

⁴⁵⁵ Curzon'un baskın bir karakter sergileyeceği Poincaré tarafından beklenen bir husustu. Poincaré 29 Kasım günü Fransa'nın İstanbul'daki Yüksek Komiseri Pelle'ye yazdığı telgraf metninde bu durumu açıkça ifade etmiş, Lord Curzon başkanlığında toplanan birinci komisyonun çalışmaları devam ederken Barrère başkanlığında toplanacak olan üçüncü komisyonun çalışmalarının öncelikle ele alınması gerektiğini belirtmiştir. Bkz. MAE, Série E Levant Turquie, Vol.285, Fransız Dışişleri Bakanlığı'nın İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserliği'ne gönderdiği 29 Kasım 1922 tarihli telgraf.

⁴⁵⁶ Kinross, a.g.e.,s. 416-417.

⁴⁵⁷ Şimşir, **Lozan Günlüğü**, s.192, 193.

⁴⁵⁸ Le Temps, 27 Kasım 1922,s.1.

Revue de Paris Dergisi'nde yayımlanan bir makaleye göre, konferans daha ilk günden ne denli çetin geçeceğini belli etmişti. Türkler Trakya meselesinde plebisit ısrarını sürdürdükçe Müttefiklerin ortak tavrı ile karşı karşıya kalmışlardı. Bu ortak tavır bütün sorunlarda sürdürülmeliydi. Zira Türkler Boğazlar meselesi görüşmeleri için Lozan'a gelecek olan Rusların desteğini alabilirlerdi. Diğer taraftan İstanbul'un koşulları da endişe vericiydi. Fransa barış için makul koşulları bir araya getirmeye hazırdı ancak Türkler tarafından da kandırılmak istemiyordu. Bu nedenle bütün meselelerde Fransız-İngiliz ortaklığı ön planda olmalıydı. Bonar Law kabinesi Fransa'nın dostluğuna ne denli önem verdiğini ispatlamıştı. İngiltere için en önemli konu Hindistan-Doğu Akdeniz yolunun emniyeti, Fransa için ise Batı Akdeniz-Rhin bölgesinin emniyeti idi. Bu durumda her iki ülke arasında uyuşmazlık söz konusu değildi.⁴⁵⁹

Yukarıda aktarılanlar ışığında, barış görüşmelerinin bu aşamasına kadar geçen sürede toprak ve askerlik ile ilgili konularda, Fransa'nın tam anlamıyla İngiltere'nin görüşlerini desteklediğine tanık olunmaktadır. Aynı şekilde Fransız kamuoyunun da İngiliz-Fransız ortaklığının devam etmesinden yana bir tutum içerisinde olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Nitekim görüşmeler ilerledikçe Fransa'nın, İtalya ile birlikte konu hakkında görüş beyan etmeyip daha çok İngiltere'yi destekleyici bir tavır içinde olduğu görülmüştür. Fransa bu şekilde davranmakla kendisi için toprak ve askerlik ile konulara kıyasla daha önemli olan mali ve iktisadi konularda İngiltere'nin desteğini sağlama almayı hedeflemiştir. Aynı şekilde o tarihlerde Fransa için Alman meselesinde İngiltere'nin desteğini almak hayati öneme haizdi. Nitekim Fransa, İngiltere'nin bu konuda müsamaha ve desteğini arkasına alarak Ruhr Havzasını kontrol altına almış ve Almanya'nın en önemli kömür ve sanayi merkezini işgal etmiştir.⁴⁶⁰

2. Ege Adaları Meselesi

Fransız Dışişleri Bakanı Poincaré, 23 Kasım tarihinde Fransız Heyetine gönderdiği yazıda Gökçeada, Bozcaada ve Meis adalarının Londra konferansı kararları ile Türklere verileceğini hatırlatmış ancak Meis Adası'nın nüfusunun tamamının Yunan olması nedeniyle bu ada için özel düzenleme yapılması gerekeceğini belirtmiştir. Poincaré, İmroz (Gökçeada) ve Tenedos (Bozcaada) için ise Boğazlara uygulanacak rejime uygun düzenlemelere tabi

⁴⁵⁹ Andre Chaumeix, "La Conférence de Lausanne" **Revue de Paris**, (Kasım-Aralık 1922), s.672.

⁴⁶⁰ Bayur, a.g.e.,s.122.

tutulmalarının uygun olacağını, sözü edilen bu adaların Yunan egemenliğine ya da Türk egemenliğine bırakılmalarının kararlaştırılması gerekeceğini vurgulamıştır.⁴⁶¹

Ege Adaları konusunda konferansın ilk oturumu 25 Kasım günü öğleden sonra gerçekleştirilmiştir. Bu oturumda söz alan İsmet Paşa Türkiye'nin taleplerini Müttefiklere aktarmıştır. Buna göre;

a. Gökçeada ve Bozcaada Boğazlara yakın olmaları nedeniyle 1913 yılında belirlendiği gibi Türkiye'ye verilmelidir. Bu adalara Semadirek Adası da dahil edilmelidir.

b. Limni, Midilli, Sakız ve Nikerya adaları Türkiye'nin güvenliğini tehdit ettiklerinden Yunanistan'dan alınmalı özel bir rejim altına konulmalı ve askerden arındırılmalıdır.

Venizelos'un Limni, Midilli, Sakız ve Nikerya adalarının Yunan karakterini barındırdığını belirtmesi üzerine, konferansta özel bir rejim önerisi kabul edilmemiş sadece askersizleşme konusunun askeri uzmanlarca incelenmesi kararı alınmıştır. Ayrıca Gökçeada, Bozcaada ve Semadirek adalarının kaderinin Boğazlar meselesi ile birlikte incelenmesi gerektiği kararlaştırılmıştır. Bu son karara İsmet Paşa çekince koymuş, özel rejim konusunda ise diretmemiştir.⁴⁶²

Ege Adaları konusunda bir sonraki oturum 29 Kasım günü gerçekleşmiş, bu oturumda Alt Komisyon Başkanı Fransız General Weygand tarafından komisyon çalışmalarında varılan sonuçlar rapor halinde arz edilmiştir. Buna göre; Limni Adası için alınacak tedbirlerin Boğazlar sorununun incelenmesi sırasında İmroz, Bozcaada ve Semadirek adaları için belirlenecek tedbirlerle birlikte ele alınmasının ve Midilli, Sakız, Sisam ve Nikerya adaları için askersizleşme tedbirlerinin getirilmesinin uygun olacağı ifade edilmiştir. Türk tarafı ise askersizleşme konusunda bazı çekinceler belirtmiştir.⁴⁶³ Zira Türklere göre askersizleşecek adalar ile Boğazlar kıyılarının askersizleştirilmesi konusu birbirine bağlı konulardı ve Rusların olmadığı bir ortamda tartışılmamalıydı.⁴⁶⁴

3. Harp Esirleri ve Ahalinin Mübadelesi

Fransa Dışişleri Bakanı Poincaré'nin 23 Kasım günü Lozan'daki Fransa Heyetine gönderdiği talimatta, Türklerin elindeki yabancı esirlerin Avrupalılar tarafından kabul

⁴⁶¹ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.285, Poincaré'nin Lozan'daki Fransız Heyetine yazdığı 23 Kasım 1922 tarihli yazı.

⁴⁶² Correspondance d'Orient,15-30 Aralık 1922, No.299-300, s.241.

⁴⁶³ Correspondance d'Orient,15-30 Aralık 1922, No.299-300, s.246, 247.

⁴⁶⁴ Le Matin, 30 Kasım 1922, s.1.

görmeyen Türk yasalarına göre muamele edilmelerinin önlenmesi ana fikir olarak belirtilmişti.⁴⁶⁵ Paris'te resmi temaslar için bulunan Yunanlı Bakan Romanos ise Venizelos'a izlenimlerini aktarırken Fransa'nın esirlerin özgürlüğü konusunda risk almak istemediğinden söz etmiş ve bölgede Müslüman güçlü bir ülkenin Fransa'nın ideali olduğunu belirtmiştir.⁴⁶⁶

Harp Esirleri ve Ahalinin Mübadelesi konusundaki oturum 1 Aralık 1922 günü gerçekleştirilmiştir.⁴⁶⁷ Aslında ahalinin değişimi meselesi, İstanbul'daki İtilaf Devletleri yüksek komiserlerince de Lozan Konferansı öncesinde 15 Ekim 1922 tarihinde gündeme getirilmiş bir konuydu. Yakın Doğu'da Milletler Cemiyeti tarafından mülteci sorunlarını araştırmak için görevlendirilmiş olan Dr. Nansen İstanbul'a davet edilmiş ve yaklaşan barış görüşmeleri için Yunan ve Türk ahalisinin değişimi konusunun incelenmesi kendisinden talep edilmişti.⁴⁶⁸ Oturumda Lord Curzon, Dr. Nansen'e araştırma sonuçlarını konferansa sunması için söz vermiştir. Dr.Nansen İtilaf Devletlerinin İstanbul'daki temsilciliklerinden azınlıkların mübadelesinin gerçekleştirilmesi amacıyla Türk ve Yunan Hükümetleri arasında bir anlaşma yapılması çağrısı almıştı. Nansen barış antlaşması müzakereleri başlamadan evvel Yunan Hükümeti'nin rızasını almış, Ankara Hükümeti ile de nispeten yol almıştı. Ancak iki tarafta sayıları bir milyonun üzerinde olan değişime tabi olacak nüfusun mal ve mülklerinin tasnifi, değişim nedeniyle karşılaşacakları zarar ve ziyanların tazmini vb. sebeplerle değişim işi hayli külfetli ve güçtü. Bununla birlikte derhal gerçekleştirilmesi de gerekmektedir. Nansen'e göre, mübadele ne kadar başarı ile yürütülürse yürütülsün her iki tarafı tatmin edecek sonuçları sağlamaktan uzak olacaktı. Taraflara acılar ve yoksullaşmalar getirecek, beraberinde çok büyük fedakârlıklar yapılması gerekecekti, ancak tüm bunlar Rum ve Türk azınlıkların halen buldukları bölgelerde kalmaları ile ortaya çıkabilecek sonuçlardan büyük olmayacaktı.⁴⁶⁹ Nansen'e göre ahalinin mübadelesi ile bölgede barış sağlanacağına Müttefikler de inanmaktaydı, bununla birlikte büyük kitlelerin göç etmesi suretiyle bölgenin iktisadi durumu daha da kötüleşecekti. Bunu dikkate alan Lord Curzon bu değişimin isteğe bağlı olarak yapılmasını arzu ettiğini belirtmiştir. Ancak aksi bile olsa, değişim için birden fazla neden olduğunun da altını çizmiştir.⁴⁷⁰

⁴⁶⁵ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.285, Poincaré'nin Lozan'daki Fransız Heyetine yazdığı 23 Kasım 1922 tarihli yazı.

⁴⁶⁶ Le Matin, 2 Aralık 1922, s.1.

⁴⁶⁷ Şimşir, **Lozan Günlüğü**, s.221

⁴⁶⁸ André Mandelstam, **La Société des Nations et les puissances devant le problem Arménien**, Paris, Pédone, 1926, s.376.

⁴⁶⁹ Meray, a.g.e.,s.118-121.

⁴⁷⁰ Mandelstam, a.g.e.,s.377.

İsmet Paşa, toplantı gündeminde olmayan bu konuyu - zira toplantı gündemine göre sadece savaş esirlerinin durumu görüşülecekti- duymuş olmaktan şaşırılmış olmakla birlikte Nansen'i ilgi ile dinlemiştir.⁴⁷¹ T.B.M.M. Hükümeti'nin Milletler Cemiyeti ile resmi bir bağlantısı bulunmaması nedeniyle raporun içeriğine ilişkin değerlendirme yapmak istememiş, konunun daha ziyade azınlıklar konusu ile ilgili olduğu gerekçesiyle, görüşlerini azınlıkların sorunlarının görüşüleceği komisyon toplantılarında açıklamak istediğini beyan etmiştir.⁴⁷²

Fransa temsilcisi Barrère ise mübadelenin gerekli olduğu konusunda görüş birliğine varıldığını belirtmiş, Türkiye ve Yunanistan'ın karşılıklı görüşmeler ile sorunu çözmeleri halinde insanlık adına büyük hizmet vermiş olacaklarını eklemiştir.⁴⁷³

Yunan temsilcisi Venizelos konunun alt komisyonda ayrıntılı olarak incelenmesini teklif etmiş, bunu kabul eden İsmet Paşa, Yunan ordusu tarafından alıp götürülen sivil esirler ile Yunanistan'da hâlihazırda tutuklu bulunan savaş esirlerinin salıverilmesini istemiş ve Yunanlı esirlerin ise barış antlaşması sonrasında bırakılacağını beyan etmiştir. Ancak Paşa'ya göre, Yunanlılar esirlerin salınması konusunda iyi niyetli olduklarını eylemleri ile kanıtlarlarsa, Türkiye Yunanlı esirlerin salınması için barış antlaşmasını beklemeyebilecekti. Yunanlı temsilci ise esirlerin eşit sayıda karşılıklı salınmasını önermiştir.⁴⁷⁴

İsmet Paşa komisyon toplantısında ayrıca, İzmir'de ve İstanbul'da bulunan Rum nüfusun tamamının Yunanistan'a gönderilmesinde ısrarcı olduklarını belirtmiştir.⁴⁷⁵ Venizelos Yunanistan'da bulunan Türklerin zorunlu olarak gönderilmesine karşı çıkmış mübadelenin isteğe bağlı olması gerektiğini belirtmiş, aynı şekilde İstanbul'da bulunan binlerce Rumun gönderilmesine de karşı çıkmıştır.⁴⁷⁶

2 Aralık tarihinde gerçekleştirilen oturum, Fransa'nın yüksek tirajlı gazetelerinden biri olan Le Matin gazetesinde ayrıntılı olarak yer bulmuştur. Gazete Türkiye ile Yunanistan'daki ahalinin karşılıklı mübadelesinin yeni kıyımların önüne geçeceğini vurgulamış, bununla birlikte Türklerin yaklaşık 800.000 civarındaki Rum nüfuzdan kurtulmak istemeleri karşısında İngiliz ve Amerikalıların şaşkınlığa düştüklerini yazmıştır. Gazeteye göre; neredeyse tamamı ticaret ile uğraşan bu halkın Türkiye'den gönderilmesi

⁴⁷¹ Meray, a.g.e., s.122.

⁴⁷² Le Temps, 3 Aralık 1922, s.2.

⁴⁷³ Meray,a.g.e., s.123.

⁴⁷⁴ Meray,a.g.e., s.125.

⁴⁷⁵ Le Temps, 3 Aralık 1922, s.2.

⁴⁷⁶ Meray,a.g.e., s.125.

iktisadi bir yıkım olacaktı, ancak Yunanistan'ın da Batı Trakya ile Makedonya'da bulunan 450.000 civarındaki Türkü yurt dışı etmek istemesi de gözden kaçırılmamalıydı. Bununla birlikte, bu iki halkın bir arada yaşaması da imkânsızdı, yüzyıllar boyunca karşı karşıya geldikleri her defasında, bu iki toplum birbirlerine karşı vahşice zarar vermişlerdi artık gelinen noktada Wilson prensiplerinin işlemez olduğu açıktı. Elbette ki insanların ve ailelerin yüzyıllardır yaşadıkları toprakları terk etmek zorunda kalacak olmaları çok üzücü bir durumdu, ancak gitmek yerine kalmayı tercih etmeleri halinde birbirlerini boğazlayacak olmaları da daha fazla üzücü olacaktı.⁴⁷⁷

Gazete aynı zamanda, harp esirleri ve ahalinin mübadelesi konularının, iktisadi ve mali konulardaki sıkıntılı tartışmalarla çakışması, beraberinde kapitülasyonlar gibi büyük bir engelin görülecek olması ve çözümsüz kalmaya aday Boğazlar konusunun da yaklaşıyor olması dikkate alındığında, görüşmelerde ilerleme sağlanması için iyimser bir ortamın bulunmadığına işaret etmiştir.⁴⁷⁸

Le Temps gazetesi ise konunun daha çok iktisadi yanını vurgulamaya çalışmıştır. Gazeteye göre, Türk ve Yunan halkları uzun yıllardır bir arada iyi ya da kötü yaşayabilmişlerdi. Ancak öngörülen göç hadisesi karşısında ortaya çıkacak olan iktisadi kriz ile her iki ülkenin mali durumu baş edemezdi. Zira Türkler finansal konularda yeterince yetenekli değillerdi ve ticari anlayışları zayıftı. Yunanlılar ise başkası tarafından beslenerek yaşamayı adet edinmişlerdi, iktisadi krizler karşısında dirençleri neredeyse yok denecek kadar azdı ve sorunlarla yüzleşmekten çekiniyorlardı. Zaten Anadolu'da sürdürdükleri savaş nedeniyle Yunan halkı için mevcut mali yük artık taşınamayacak hale gelmişti. Türkler geçmişte yaşadıkları sıkıntıları tekrar yaşamamak için bütün Yunan uyrukluları Yunanistan'a göndermek istiyorlardı.⁴⁷⁹

Yukarıda verilen bilgiler ışığında, Fransa'nın esirlerin mübadelesi konusunda Türk ve Yunan Hükümetlerinin karşılıklı olarak anlaşmalarından yana olduğunu söylemek mümkündür. Ahalinin değişimi konusunda ise, Fransa'nın, bu konuyu insani olarak zorunlu bulduğu ve değişimin her iki topluma en az zarar getirecek şekilde yapılması görüşünde olduğu belirlenmiştir.

⁴⁷⁷ Le Matin, 2 Aralık 1922, s.3.

⁴⁷⁸ Aynı yer.

⁴⁷⁹ Le Temps, 3 Aralık 1922, s.2.

Sonuç olarak harp esirleri ve ahalinin mübadelesi konusundaki komisyon, sorunun İtalyan bir delegenin başkanlığında oluşturulacak alt komisyonda incelenmesine ve ihtiyaç halinde bu çalışma grubu toplantılarında Nansen'in dinlenmesine karar vermiştir.⁴⁸⁰

4. Boğazlar Rejimi Meselesi

30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi'nin birinci maddesi, “Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının açılması, Karadeniz'e serbestçe geçişin temini ve Çanakkale ve Karadeniz istihkâmlarının İtilâf Devletleri tarafından işgali sağlanacaktır.” hükmündeydi.⁴⁸¹ Bu hüküm çerçevesinde, Boğazlar, başta İngilizler olmak üzere Müttefik orduları tarafından işgal edilmiştir. İşgali müteakip alınan tedbirler sayesinde, boğazlarda tam bir seyrüsefer serbestliği tesis edilmiştir. Böylelikle Wilson prensiplerinden biri olan Boğazların uluslararası hüviyete kavuşturulması yolunda ilk adım atılmıştır.⁴⁸² Zira Wilson prensiplerinin 12. maddesinin Boğazlarla ilgili kısmı, Çanakkale Boğazı'nın uluslararası kontrol altında bütün devletlerin gemilerine açık tutulmasını öngörüyordu.⁴⁸³

Bu vesileyle İstanbul'u ve Boğazlar bölgesini işgal eden Müttefikler, kısa bir süre sonra yeni bir barış anlaşmasının (Sevr Antlaşması) esaslarını tespitte yönelmişlerdir. Sevr Antlaşması'nın 37. maddesi gereği; Boğazlarda seyrüsefer, gerek barış gerek savaş halinde, milliyet farkı gözetmeksizin, bütün ticaret ve savaş gemilerine, askeri ve ticari uçaklara açık olacaktı. Boğazlar ablukaya tabi tutulmayacak, Milletler Cemiyeti Konseyi'nin kararlarının icrası haricinde, Boğazlarda savaş hali hakkı kullanılmayacak ve düşmanca hiçbir harekete başvurulmayacaktı. Çanakkale Boğazı'nın Avrupa kıyısı, Yunanistan'a verilecekti. Seyrüsefer serbestisi prensibi, mahalli otoritelerden tamamıyla bağımsız olarak, geniş yetkiler kullanan, kendine özgü bir bayrağa, bütçeye ve teşkilâtlara sahip bulunan bir uluslararası bir komisyonun teminatı altındaydı. Seyrüsefer serbestisi prensibinin, Boğazların askersizleştirileceği yönündeki özel bir madde ile hayata geçirilmesi planlanmıştı. Sevr Antlaşması'nın yürürlüğe geçmemesi üzerine, İtilaf Devletleri, Boğazlar konusunun düzenlenmesini yapılacak olan yeni barış anlaşmasına bırakmışlardır.⁴⁸⁴

Bu kapsamda, İtilâf Devletleri tarafından 27 Ekim 1922 günü barış konferansına katılacak ülkeler resmi olarak davet edilmiştir. Rusya ise, davet edilen diğer ülkelerin yanı

⁴⁸⁰ Aynı yer.

⁴⁸¹ Fahri Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983, s.13.

⁴⁸² Dışişleri Bakanlığı, **Türkiye Dış Politikasında 50.Yıl Lozan (1922-23)**, Ankara, 1973, s. 48.

⁴⁸³ İsmail Köse, “Paris Barış Konferansı Tutanakları ve Başkan Woodrow Wilson'un Türk Algısı”, **Journal of History Studies**, Volume 6, Issue 3, (Nisan 2014), s.217.

⁴⁸⁴ Dışişleri Bakanlığı, **Türkiye Dış Politikasında 50.Yıl Lozan (1922-23)**, s. 48.

sıra yalnızca Boğazlar sorununun görüşülmesi maksadıyla konferans görüşmelerine davet edilmiştir.⁴⁸⁵ Telsiz telgraf yöntemiyle boğazlar ile ilgili görüşmelere çağrılan Rusya'dan, Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerin, aynı zamanda Ukrayna ile Gürcistan'ın da temsilciliğini üstlenecek şekilde bir delege göndermesi talep edilmiştir.⁴⁸⁶

Boğazlar konusunda, devrik Çarlık Rusya'sının sürgündeki temsilcileri de barış görüşmelerine katılmak istemişlerdir. Bu kapsamda, görüşmelere davet edilmelerini sağlamak için gerek Müttefikler nezdinde, gerekse Ankara Hükümeti nezdinde çeşitli girişimlerde bulunmuşlardır. Fransa'da sürgünde bulunan Rus Milli Komitesi, Müttefiklere verdiği 2 Ekim 1922 tarihli notada, Doğu'daki barışın Rusya olmadan sağlanmasının düşünülemeyeceğinin, Rus menfaatleri konusunda iktidardaki Sovyet rejiminin Rus halkını temsil edemeyeceğinin bilinmesini istemiştir.⁴⁸⁷

Aynı komite, 10 Ekim 1922 tarihinde Mustafa Kemal'e hitaben bir mektup yazmıştır. Mektupta, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının silahlı mücadelesinden övgüyle söz edilmiş, Boğazlar konusunda Rusya'nın tarihi ve iktisadi çıkarları olduğu hatırlatılarak, Çarlık Rusya'sının mevcut siyasi durum nedeniyle yapılacak olan görüşmelere katılamayacağıının anlaşılması üzerine, Yakın Doğu sorununda Rusya'nın ilkelerinin açıklandığı bir notanın Müttefiklere iletildiğinden bahsedilmiştir. Anılan mektupta ayrıca, Mustafa Kemal'in Rus temsilcilerinin katılması konusundaki görüşünün, mevcut rejim yanlısı bir temsilcinin katılacak olması nedeniyle, Rusya'nın milli çıkarları ile uyuşmadığı vurgulanmış ve sorunun çözümü için Mustafa Kemal'den, Osmanlı ve Rusya'nın ortak çıkarları doğrultusunda çaba göstermesi talep edilmiştir.⁴⁸⁸

Rus Milli Komitesi Başkan Yardımcısı Federoff, daha sonra Fransız Dışişleri Bakanlığı Siyasi İşler Müdürü Peretti'yi makamında ziyaret etmiş, bozulan Çarlık Rusya ve Fransa ilişkilerinin düzeltilmesini istemiştir. Federoff bu ziyarette, Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı mektuptan da söz ederek bir nüshasını Peretti'ye ulaştırmış, kendilerinden destek talep etmiştir.⁴⁸⁹

⁴⁸⁵ L'Action Française, 27 Ekim 1922,s.2.

⁴⁸⁶ Journal des Débats, 27 Ekim 1922,s.1.

⁴⁸⁷ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.283, Rus Milli Komitesi'nin Müttefik devletlere 2 Ekim 1922 tarihli notası.

⁴⁸⁸ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.283, Rus Milli Komitesi'nin Mustafa Kemal'e yazdığı, 10 Ekim 1922 tarihli mektup.

⁴⁸⁹ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.283, Rus Milli Komitesi Başkan Yardımcısı'nın Fransız Dışişleri Bakanlığı Siyasi İşler Direktörü Peretti'yi ziyareti hakkındaki 11 Ekim 1922 tarihli tutanak.

Rus Milli Komitesi, Kasım 1922 ayında Lozan Konferansı üyelerine yeni bir nota göndermiştir. Bu notada; Türkiye ile barış anlaşması yapılmak istenmesinin ne denli yerinde olduğu, Türk-Rus dostluğunun tarihin her safhasında önem arz ettiği, bu dostluğun gelinen safhada bütün Doğu'nun menfaati açısından öneminin arttığı vurgulanmış, dostluğun bozulması halinde savaş meydanlarında Türk-Rus ordularının yeniden karşı karşıya geleceği hatırlatılmış, kendilerinin yerine görüşmelere çağrılması düşünülen Rus temsilcisinin, barış anlaşması için uygun olmadığı belirtilmiştir. Notada, kendilerinin Rus çıkarlarını en iyi şekilde temsil edecek olmalarından ötürü, konferansa davet edilmeleri gerektiği yinelenmiş ve Boğazlarda tüm ülkelerin ticari gemilerinin savaşta ve barışta serbestçe dolaşması gerektiğinden ve savaş gemilerinin Boğazlardan geçişinin Rusya için hayati öneme haiz olduğundan bahsedilmiştir.⁴⁹⁰

Konferans görüşmelerinden önce, Boğazlar konusuyla ilgili olarak Müttefiklerin, Rusya'nın ve Türkiye'nin görüşleri olmak üzere üç ana görüş ortaya çıkmıştır. Müttefiklerin görüşlerinin şekillendirilmesinde etkin olan iki önemli devlet İngiltere ve Fransa olmuştur. İngiltere'nin görüşlerinin bilinmesi adına, Lord Curzon'un 12 Ekim 1922 tarihinde Lord Hardinge'ye göndermiş olduğu telgraf önemlidir. Bu telgrafta; Boğazların serbestliği üzerinde durulmuş, Rusya'nın yanı sıra Ukrayna, Gürcistan ve Bulgaristan'ın konuyla ilgili bilgilendirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Curzon iki öneride bulunmuştur. Birinci öneride, Boğazların serbestliği meselesi, Milletler Cemiyeti (M.C.) tarafından, Lozan Konferansı devam ederken ayrı bir konferans şeklinde ele alınmalıydı. Zira M.C. bağımsız bir teşkilatı ve bu çapta bir meseleyi çözebilme kabiliyetine sahipti. M.C., meseleyi çözmekle kalmamalı, yapacağı düzenlemelerin hayata geçmesi için gerekli tedbirleri de almalıydı. Burada sorun olabilecek konu, M.C.'nin hangi hukuki vasıfla inisiyatifi ele alacağı ile Türkiye ve Rusya'nın bu çözüm yöntemine itiraz edebileceğiydi. Bununla birlikte iki konferansın aynı anda yürütülmesi de idari güçlülere neden olabilecekti. İkinci öneri ise, (aslında Curzon'un daha fazla yatkın olduğu öneri buydu.) sorunun Lozan'da tek bir konferansta çözümlenmesi, Rusya ile peykleri olan devletlerin yanı sıra Bulgaristan'ın da görüşmelere davet edilmesiydi.⁴⁹¹

Poincaré ise, Boğazlar meselesinin Lord Curzon'un ilk önerisinde olduğu gibi iki ayrı konferans şeklinde ele alınmasından yana olmuştur. Poincaré'ye göre, konunun Ankara'ya bildirilmesiyle, Rusların Lozan Konferansı'na katılıp katılmama sorunu da kendiliğinden

⁴⁹⁰ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.284, Rus Milli Komitesi'nin konferans üyelerine hitaben yazdığı Kasım 1922 tarihli nota. (Notanın Kasım ayının hangi günü yazıldığı belli değildir.)

⁴⁹¹ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.283, 12 Ekim 1922 tarihli, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un Lord Hardinge'ye şifreli telgrafi.

çözümlemiş olacaktı. Ancak, ayrı bir konferans şeklinde ele alınacak Boğazlar meselesinde varılacak sonuç, Lozan Konferansı'nın nihai senedi ile aynı zamanda imzalanmalıydı. Poincaré, Ukrayna ve Sovyet Gürcistan'ının daveti konusunda ise, bu ülkelerin Moskova Hükümeti'nde olduğu gibi konferansta dinlenebileceğini, ancak Müttefiklerce resmen tanınmış bulunan Gürcü Hükümeti ile anlaşma yapmak gerekeceğini belirtmiştir.⁴⁹²

Müteakiben İngiliz Hükümeti, Poincaré'nin yukarıdaki görüşlerini değerlendirmiş ve iki ayrı konferans fikrinden vazgeçtiğini, Boğazlar konusunda yeniden bir düzenleme yapmanın artık arzu edilmediğini, yapılacak anlaşma metni ile Boğazlar sözleşmesinin aynı anda imzalanmasını ve M.C.'den sadece Boğazlar ve azınlıklar konularında danışmanlık hizmeti alınabileceğini Fransa'ya bildirmiştir.⁴⁹³

Fransız Dışişleri Bakanlığı, bu mektubun ardından 21 Ekim 1922 tarihinde, Londra Büyükelçiliği'ne hitaben bir telgraf göndermiş (bu telgraf aynı zamanda bilgi amaçlı olarak, Roma, İstanbul ve Atina Büyükelçiliklerine de gönderilmiştir) ve özellikle üzerinde durulması gereken konuları listelemiştir. Buna göre;

- a. Bütün yazışmalara "Müttefikler ile Türkiye arasında barış anlaşması", "Doğu'daki savaşa son veren barış anlaşması" cümleciklerinin dahil edilmesi,
- b. Bulgaristan ve Sovyet Rusya'ya gönderilecek davetiyelerde, "Müttefikler ile Türkiye arasındaki savaşta" ifadesinin yer almaması,
- c. Sovyet Rusya'ya gidecek olan davetiyede, Gürcistan ile ilgili paragrafın sonradan sıkıntı olmaması için kaldırılması,
- d. Sovyet Rusya'nın görüşmelere katılmasının, tanınma anlamına gelmediğinin bilinmesi istenmiştir.⁴⁹⁴

İngiliz Hükümeti, Boğazlar konusunda Ukrayna ve Gürcistan'ın görüşmelere davet edilmesine karşı olduğunu açıkça belirtmiştir. Aynı zamanda tanınma sorunu nedeniyle Sovyet Rusya'nın tanınmasını müteakip nihai senedi imzalaması gerektiği düşüncesinde olmuştur.⁴⁹⁵

⁴⁹² MAE, Série E Levant Turquie, Vol.283, Poincaré'nin Lord Curzon'a yazdığı 14 Ekim 1922 tarihli mektup.

⁴⁹³ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.283, İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın 18 Ekim 1922 tarihli, Poincaré'ye hitaben yazılmış mektubu.

⁴⁹⁴ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.284, Fransa Dışişleri Bakanlığı'nın 21 Ekim 1922 tarihli, Londra Büyükelçiliği'ne hitaben telgrafi.

⁴⁹⁵ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.284, Fransa'nın Londra Büyükelçiliği'nin 23 Ekim 1922 tarihli telgrafi.

Bu arada, Ankara Hükümeti'nden Raşit Saffet Bey ile Ahmet Rıza Bey İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri General Pellé'yi ziyaret ederek, Boğazlar konusunda Ankara Hükümeti ile Rusya'nın anlaşıklarını belirtmiş, Fransa, Rusya ve Türkiye'nin bu konudaki ortak çıkarlarına dikkat çekerek, Boğazların serbestliğinin teminat altına alınmasını aksi halde Rusya'nın zor durumda kalacağını, bu durumda da Türkiye'nin güvenliğinin tehdit altında olacağını bildirmişlerdir. Ankara Hükümeti temsilcileri, bu üç büyük devletin, konuyla ilgili derhal bir araya gelmelerini talep etmiş ve hükümetlerinin bu konuda her türlü yardıma hazır olduklarını vurgulamışlardır. Pellé, heyete verdiği cevapta, Poincaré'nin konferans öncesinde Müttefikleri dışarıda tutacak siyasi görüşmeleri tercih etmediğini, Boğazların zaten konferansın ana konularından biri olduğunu belirtmiştir.⁴⁹⁶

Fransa'nın, konferans öncesinde Boğazlar konusundaki resmi görüşü; boğazlardan geçişin serbest olması, Boğazların her iki yakasının askersizleştirilip, başkanlığını bir Türk'ün yapacağı uluslararası bir komisyona kontrolünün bırakılması, Savaş gemilerinin boğazlardan geçişinin sadece barış şartlarında olması ve savaş zamanında Türkiye'nin tarafsız olması esaslarına dayanmaktaydı.⁴⁹⁷

Bu görüş, bazı küçük değişikliklerle konferans öncesinde Müttefiklerin görüşü olarak belirmiştir. Müttefikler; Boğazların, hem ticaret, hem de savaş gemileri için açık olması, bunun teminatı olarak, Boğazların her iki yakasının askersizleştirilmesi ve uluslararası bir komisyonun bu hususu kontrol ve idare etmesi gerektiği görüşündeydiler.⁴⁹⁸

Boğazlar konusunda Rusya'nın görüşü ise, Çiçerin'in yerine geçen Sovyet lider Karahan tarafından Lord Curzon'a 14 Eylül 1922 tarihinde iletilmiştir. Buna göre; Rusya savaş gemilerinin Boğazlardan geçişine, Büyük Britanya ve Müttefiklerinin Boğazlar meselesini düzenlemesine karşıydı. Boğazlar konusundaki nihai karar, Karadeniz'e kıyısı olan devletlerce (Rusya, Türkiye, Gürcistan ve Ukrayna) alınmalıydı. 16 Mart 1921 Antlaşması gereği, Boğazlardan sadece ticari gemiler serbestçe geçebilmeliydi.⁴⁹⁹ Le Temps gazetesi de, Izvestia gazetesine dayanarak verdiği bir haberde, Rusya'nın boğazlarda tam bir seyrüsefer serbestliğinden yana olduğunu bildirmiştir.⁵⁰⁰

⁴⁹⁶ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.284, Pellé'nin 31 Ekim 1922 tarihli Fransa Dışişleri Bakanlığı'na telgrafı.

⁴⁹⁷ Le Temps, 20 Kasım 1922, s.1.

⁴⁹⁸ Dışişleri Bakanlığı, **Türkiye Dış Politikasında 50.Yıl Lozan (1922-23)**, Ankara, 1973, s.49.

⁴⁹⁹ Journal des Débats, 16 Kasım 1922, s.1.

⁵⁰⁰ Le Temps, 18 Kasım 1922, s.1.

Nitekim konferans öncesinde Rusya'nın görüşü, Boğazların sadece ticaret gemilerine açık olması, bütün savaş gemilerine kapalı tutulması, Türkiye'nin Boğazları tahkim etmesi olarak belirmiştir.⁵⁰¹

Mustafa Kemal Paşa, 2 Kasım 1922 tarihinde Petit Parisien gazetesi muhabirine verdiği demeçte, Boğazlar meselesinin dünyayı ilgilendirdiğini, İstanbul'un ve Marmara Denizi'nin güvenliğinin sağlanması şartıyla, Boğazlardan serbest geçiş hakkının garanti edilmesi gerektiğini, konunun sadece Türklerin isteklerine ve çıkarlarına uygun bir şekilde çözümlenmesinin beklenmediğini, Avrupa'nın genel çıkarlarının da gözetilmesinin gerektiğini, Rusya'nın da yer alacağı özel bir konferansta konunun ele alınmasını tercih edeceklerini belirtmiştir.⁵⁰²

Pellé bu konuda, Mustafa Kemal'in kendisine İzmir'de de söylediği gibi, İstanbul'un güvenliği ile ilgili konularda her türlü münasip çözüm önerisine Türklerin açık olduğunu, Türklerin Boğazları tek başına savunabileceklerine inandıklarını, ticari gemiler için serbest geçişin kabul edilebileceğini, fakat savaş gemilerinin bu kapsama dahil olmayacağını düşündüklerini Paris'e acil koduyla bir telgrafla bildirmiştir.⁵⁰³

Özetle, Konferans öncesindeki Türk görüşü; Misak-ı Milli'nin dördüncü maddesine uygun bir şekilde, İstanbul ve Marmara'nın güvenliğinin sağlanması koşuluyla, Boğazlardan geçiş serbestisine dayanmaktaydı.⁵⁰⁴

Boğazlar rejimi meselesi, Konferansın birinci dönem görüşmelerinde ele alınmış ve sonuçlandırılmıştır.⁵⁰⁵ Konuyla ilgili ilk oturum 4 Aralık 1922 günü yapılmıştır. İngiltere baş delegesi Lord Curzon bu meselenin konferansın en zor meselesi olduğuna inanmaktaydı. Gerçekten bu mesele, son dönemlerde birbirleri ile harp etmiş devletler ile Boğazlara komşu olan devletleri ilgilendirmesinin yanı sıra bütün dünyayı da ilgilendirmekteydi. Nitekim Lord Curzon, barış görüşmelerinin sonunda gelecekteki Boğazlar rejiminin düzenlenmiş olmasını hedeflemiştir.⁵⁰⁶ Curzon, bu konunun Konferans sırasında görüşülmesini istemekle, İtilaf Devletleri arasındaki birliği sürdürmenin yanı sıra Türkiye ile Rusya'nın arasının açılmasını sağlamayı da amaçlamıştır. Çünkü ona göre, Boğazlar konusunda yaşanan tartışmalar hem

⁵⁰¹ Dışişleri Bakanlığı, **Türkiye Dış Politikasında 50.Yıl Lozan (1922-23)**, Ankara,1973, s.49.

⁵⁰² Correspondance d'Orient, 15 Ocak 1922, s.648.

⁵⁰³ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.284, General Pellé'nin 11 Kasım 1922 tarihli telgrafı.

⁵⁰⁴ Dışişleri Bakanlığı, **Türkiye Dış Politikasında 50.Yıl Lozan (1922-23)**, Ankara, 1973, s.49.

⁵⁰⁵ Bilsel, a.g.e.,s.298.

⁵⁰⁶ Meray, a.g.e.,s.132.

Türk-Rus birliğini hem de Curzon'un diplomasi başarısını test edecekti. Üstelik bu konu Türk-Rus ilişkilerinin geleceğine de bir yön verecekti.⁵⁰⁷

Konuyla ilgili görüşmelerin ilk gününde, Lord Curzon sözü ilk olarak İsmet Paşa'ya vermiştir. İsmet Paşa, T.B.M.M. Hükümeti'nin 4 Ekim 1922 tarihli notasına atıfta bulunarak, Boğazlar meselesinin ancak Rusya, Ukrayna ve Gürcistan'ın katılımıyla çözülebileceğini belirtmiş, Misak-ı Milli'nin dördüncü maddesi kapsamında Türkiye'nin genel görüşünü dile getirmiştir.⁵⁰⁸ İsmet Paşa, Müttefiklerin görüşlerini almadan Türkiye'nin görüşlerini ifade etmeyerek inisiyatifini elde bulundurmaya amaçlamıştır.⁵⁰⁹

Müteakiben Rusya, Ukrayna ve Gürcistan temsilcisi Çiçerin, Boğazlar konusundaki resmi görüşlerini açıklamıştır. Buna göre; Karadeniz Boğazı'nda, Marmara Denizi ile Çanakkale Boğazı'nda barışçıl amaçlı deniz ulaşımı serbest olmalıydı. Karadeniz'de barışın korunması, Karadeniz kıyılarının güvenliği ile Yakın Doğu'da barışın sürdürülmesi ve İstanbul'un güvenliğinin sağlanması garanti altına alınmalıydı. Başka bir deyişle, hem barış hem de savaş zamanında Boğazlar, Türkiye dışındaki bütün devletlerin savaş gemilerine, silahlı gemilerine ve askeri uçaklarına kapalı olmalıydı. Çiçerin, yaptığı açıklamada ayrıca Rusya ve Müttefiklerinin çıkarlarının yanı sıra Türk halkının çıkarlarının da önemli olduğuna değinmiş, Türk Misak-ı Milli'sinin kendi görüşleri ile örtüştüğüne dikkat çekmiştir.⁵¹⁰

Çiçerin'den sonra söz alan Yunanistan Temsilcisi Venizelos, Türk heyetinin görüşlerini dinledikten sonra Yunanistan'ın Boğazlar hakkında görüşlerini bildireceğini söylemiştir. Daha sonra söz alan Romanya Temsilcisi Duca, Boğazların gerek ticaret gerekse savaş gemileri için her zaman açık olması gerektiğini vurgulamış, Boğazların her iki kıyısının askersizleştirilmesini, bunun denetlenmesi için ayrı bir komisyonun kurulmasını önermiştir. Romanya Temsilcisi'nin görüşlerinden sonra Bulgaristan, ticaret gemilerinin gerek savaşta gerekse barışta serbestçe Boğazlardan geçebilmelerinden yana olduklarını belirtmiş, oluşturulacak denetleme komisyonunda görev almak istediklerine değinmiştir.⁵¹¹

Oturum Başkanı Curzon, ülkelerin görüşlerini dinledikten sonra Türkiye'nin resmi görüşünü hâlâ dile getirmediğine değinerek, Rusya'nın adeta Türklerin yerine bu vazifeyi ifa ettiğini bildirmiştir.⁵¹² Curzon ayrıca Türk çıkarlarının Rusya tarafından öne sürülmesinin

⁵⁰⁷ Demirci, a.g.e., s.117.

⁵⁰⁸ Meray, a.g.e., s.132,133.

⁵⁰⁹ Karacan, a.g.e., s.162.

⁵¹⁰ Meray, a.g.e., s.134,135.

⁵¹¹ A.g.e., s.138,139.

⁵¹² Bilsel, a.g.e., s.349.

dikkat çekici olduğunu, önerileri dinlerken Çiçerin'in İsmet Paşa'nın kalpağını giydiğini sandığını belirterek⁵¹³ İsmet Paşa'ya ifade edilen görüşlerden hangisini benimsediğini sormuştur. İsmet Paşa'nın yanıtına göre, Türkiye Bulgaristan'ın görüşüne zıt değildi. Romanya Heyetinin teklifleri Türk çıkarlarına zararlı sonuçlar doğuracak tarzdaydı. Rusya'nın görüşleri ise Türk Heyetinin görüşlerine genel olarak uygundu. Lord Curzon'un Rus teklifini benimseyip benimsemediğini sorması üzerine, İsmet Paşa, Boğazların Türkiye'nin tam ve mutlak egemenliği altındaki topraklar arasında bulunmaları nedeniyle, konuya dair bütün teklifleri inceledikten sonra görüş beyan etmek istediklerini belirtmiştir.⁵¹⁴

Birinci gün oturumunda Lord Curzon, Rusları Türklerden ayırmaya çalışmıştır. Çiçerin adeta Türkiye adına konuşuyormuşçasına Rusya'nın görüşlerini dile getirmiştir. İsmet Paşa başından beri, İstanbul'un güvenliğini ilgilendiren bu konuda beklemeyi ve müdahil olmamayı tercih etmiştir. Curzon'un ısrarla İsmet Paşa'nın görüşlerini öğrenmek istemesinin arkasında bir Türk-Rus anlaşması var olup olmadığının ve Çiçerin'in Lozan'a gelmesiyle, İsmet Paşa'nın başından beri telaffuz ettiği bağımsızlık söyleminden vazgeçip vazgeçmediğinin teyit edilmek istenmesi vardı.⁵¹⁵

Fransız istihbarat birimleri, Rusya'nın Konferans için Lozan'a gelmeden önce, Türkiye ile anlaşacağını rapor etmiştir. 4 Aralık 1922 tarihli raporda üzerinde anlaşılan hususlar listelenmiştir. Buna göre; Milletler Cemiyeti'nin içinde bulunduğu her türlü oluşum reddedilecekti, zira Milletler Cemiyeti Fransa'nın ve daha fazlası ile İngiltere'nin etkisi altındaydı. Balkan Bloğu'nun oluşumuna yönelik faaliyetler engellenecekti. Arap ülkelerinin hak talepleri ile Suriye ve Lübnan'da Fransız mandasının, aynı şekilde Filistin ve Ürdün'de İngiliz himayesinin kaldırılmasına yönelik faaliyetler desteklenecekti. Anılan raporda, Rusların, Fransız -Türk yakınlaşmasına engel olacakları, Fransa adına 20 Ekim 1921 tarihinde Ankara Anlaşması'nı imzalamış olan Franklin Bouillon tarafından verilmiş olan sözlerin tutulmaması nedeniyle Türklerin Fransa Hükümeti'ni sorumlu tuttukları, Musul konusunda da kendilerini desteklemedikleri için Fransız Heyetinin suçlandığı ve hissedilen aldatılmışlık duygusunun Türkleri kamçılacağı değerlendirilmiştir. Bununla birlikte söz konusu raporda; barışın sağlanması için Rusya'ya hak ettiği yerin verilmesinin gerekli olduğunun

⁵¹³ Demirci, a.g.e.,s.119.

⁵¹⁴ Bilsel,a.g.e., s.350.

⁵¹⁵ Le Temps, 6 Aralık 1922, s.1.

bütün dünyaya kanıtlanması amacıyla barış görüşmelerinin sekteye uğratılabileceği bilgisi de yer almıştır.⁵¹⁶

Görüşmeler devam ederken, Fransa Heyet Başkanı Barrère, Fransız basınının tutumundan şikâyetçi olmuş ve bu konudaki düşüncelerini Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı bir mektupta dile getirmiştir. Barrère'e göre Fransız muhabirleri Rusların manevralarına oyuncak oluyorlardı ve amaçları İngiltere ile Fransa arasında bir güvensizlik olduğunu göstermekti. Barrère, Sauerwein⁵¹⁷ isimli gazetecinin yorumlarının Curzon'da hassasiyet yarattığını ve Fransız gazetecilerinin yazdıklarının Lozan'daki Fransız Heyetinin çalışmalarına zarar verdiğini belirtmiştir. Ayrıca Sauerwein'in İngilizlerin konferansı bitirmek istediklerini iddia etmiş olmasının fayda sağlamadığını, aksine İngiliz temsilcilerinin çok istekli olduklarının gözlemlendiğini bildirmiştir. Barrère, Fransa'nın sorunları çözümlenmeden konferansın dağılmayacağını, Fransa heyeti ile de İngilizler arasında güvensizlik bulunmadığını da özellikle vurgulamıştır. Ayrıca Fransa'nın istekleri tatmin edilmeden herhangi bir anlaşma imzalanmayacağını, her ne kadar bu hususları telaffuz etmeyi bırakmış olsa da, Curzon'un sadakatine inancının tam olduğunu ve onun Fransız heyetine tam destek sözü verdiğini belirtmiştir.⁵¹⁸

Barrère anılan mektupta ilave olarak, Türklerin üç büyük devletin tam bir mutabakat halinde olmaları nedeniyle bir şey yapamadıkları konusunda Fransız gazetelerine yakındıklarını belirtmiştir. Rusların ise İngiltere ve Fransa'nın eninde sonunda anlaşmazlığa düşüp ayrılacaklarını iddia ettiklerini, böylece Çiçerin'in amacının İngiltere ve Fransa arasında nifak tohumları ekmek olduğunun ortaya çıktığını ve Lozan'da barışın sağlanamayacağı beklentisi içinde olduğunun kanıtlandığını bildirmiştir. Bununla beraber Barrère, Fransız gazetecilerin İngiltere ile Fransa arasında uyuşmazlık olduğu yönündeki gerçek dışı haberleri yapmalarının engellenmesini de talep etmiştir.⁵¹⁹

Bu aşamaya kadar verilen bilgiler doğrultusunda, Fransız gazetelerinin İngiliz-Fransız anlaşmazlıklarını sütunlarına taşımalarının Fransız temsilci Barrère'yi rahatsız ettiği sonucuna varmak mümkündür. Bu rahatsızlık sonucunda Barrère'nin basın üzerinde baskı oluşturulmasını talep etmesi, sonraki dönemlerde basının desteğini alamamasına neden olacaktır. İkinci dönem görüşmeleri için Poincaré'nin Fransa temsilcisi olarak Barrère'yi

⁵¹⁶ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.285, Fransa İçişleri Bakanlığı'nın Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 13 Aralık 1922 tarihli yazısının ekinde yer alan 4 Aralık 1922 tarihli Fransız istihbarat raporu.

⁵¹⁷ Le Matin gazetesi muhabiri

⁵¹⁸ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.285, Fransa Heyet Başkanı Barrère'in Fransa Dışişleri Bakanlığı'na yolladığı 4 Aralık 1922 tarihli mektubu.

⁵¹⁹ Aynı yer.

görevlendirmeyecek olmasında, basının karşı tutumunun etkin olmuş olması ihtimal dâhilindedir.

Boğazlar meselesinin ilk oturumu, 5 Aralık günü Fransız basınında önemli yer bulmuştur. Le Temps gazetesi, Rusların hâlâ büyük bir donanmaya sahip olduğunu düşünen İngilizlerin endişeli oldukları, bu nedenle Karadeniz'e savaş gemilerini sokmak isteyeceklerinin muhakkak olduğu ve İngiliz donanmasını Ruslara karşı güvence olarak gören Romanya'nın İngiltere'nin Karadeniz'e girmesine taraftar olduğu yorumunda bulunmuştur. Gazete ayrıca, 6 Şubat 1922 tarihinde A.B.D, İngiltere, Japonya, Fransa ve İtalya tarafından imzalanmış olan ve savaş gemilerinin tonajı ile sayılarının sınırlandırılmasını hedefleyen Washington Antlaşması'nın Fransa tarafından onaylanmasının İngiltere tarafından beklendiğini belirtmiş, Rusların söylendiği kadar büyük deniz gücü varsa bu antlaşmanın onaylanmasının ne derece doğru olacağına da sorgulanması lazım geldiğini vurgulamıştır. Gazeteye göre, antlaşmanın imzalanması Fransa açısından iyi olmayacaktı ve bunun için iki yol öneriliyordu. Birinci yolda, Rus donanmasının durumu net olana kadar Washington Antlaşması şartlı olarak onaylanabilirdi ve antlaşmanın sadece A.B.D.'yi bağladığı deklare edilebilirdi. İkinci yol olarak Washington Antlaşması yok sayılabilir ve Rusya ile daha geniş kapsamlı ayrı bir antlaşma yapılabilirdi. Bu zahmetli bir yol olsa da Fransa dürüstçe davranarak ikinci yolu tercih etmeliydi.⁵²⁰

Le Temps, Rusya'nın durumuna da değinmiş, İtilâf Devletleri tarafından tek bir konu için çağrılmış olan Rusya'nın Doğu sorununun çözümünde dışarıda bırakılmış olmasından rahatsız olduğunu belirtmiştir. Gazeteye göre, Fransa, Doğu sorununa ilişkin her türlü konuyu Rusya olmadan da çözebilirdi, Boğazlar konusu ayrı olarak ele alınmalıydı ve elde edilen sonuç Yakın Doğu'nun karmaşık sorunlarına bulaştırılmamalıydı. Buna ilave olarak, Daily Telegraph gazetesinde yer alan bir haber de okuyucular ile paylaşılmıştır. Haberde, İngiltere'nin 14 Kasım 1922 tarihli notasında belirtildiği üzere, Boğazlarda uluslararası bir komisyonun teşkili ile iki kıyıda belirlenen bölgelerin askersizleştirilmesine dair alınan kararların uygulama zamanının geldiği tavsiye edilmişti.⁵²¹

Fransız solunun yayın organı L'Humanité gazetesi, Boğazlar konusundaki ilk oturumun ardından "Çiçerin Curzon'a Karşı" başlığını atmış ve İsmet Paşa'nın hemen hemen hiçbir şey söylemediğine değinerek Çiçerin'in konuşmasından alıntılar yapmıştır. Gazete ayrıca, Rusya'nın ulusal güvenliği bakımından harp gemilerinin Karadeniz'e girmemeleri

⁵²⁰ Le Temps, 5 Aralık 1922, s.1.

⁵²¹ Aynı yer.

gerektiğini, bunun aynı zamanda Türk halkının güvenliğine de hizmet edeceğini belirtmiştir.⁵²²

L'Humanité gazetesi, Boğazlar rejiminin görüşüldüğü bu toplantıda Boğazların halen İngiliz işgali altında olmasına da değinerek Rusya'ya karşı müdahale politikasının halen geçerli olduğunun altını çizmiştir. Gazete ayrıca Çiçerin'in "Biz buraya müzakere için geldik yargılanmak için değil" sözünü okurlarına duyurmuş, Rusya'nın Boğazlar konusundaki siyasi teklifini 3 ana madde ile özetlemiştir. Bunlar;

- a. Karadeniz'e kıyısı olmayan ülkelerin donanmalarının bu denize girmesinin yasaklanması,
- b. Boğazların Türkler tarafından tahkim edilmesi,
- c. Rusya'nın Karadeniz'de bir donanma bulundurma hakkıydı.

Müteakiben birinci maddenin terki halinde, Karadeniz'in İngiliz kontrolüne gireceği ve Rusya'nın istilasına zemin hazırlayabileceği, ikinci maddeden vazgeçilmesi halinde, Boğazlardaki geçişin kısıtlanmayacağı ancak ilk maddede belirtilen tehlikenin devam edeceği, son maddenin ise Müttefik donanmalarının Türkleri Boğazlardan geçiş için zorlamaları halinde Rusya'nın savunması için gerekli olduğu yorumunda bulunulmuştur.⁵²³

L'Humanité bunlara ilave olarak, bir kısım burjuva basınında yer alan, Rusya'nın Müttefiklerin önerilerinin hemen kabul edileceği tahminlerinin boş çıktığını, Müttefiklerin her zaman devrimcilere karşı silahlanmayı sürdüreceklarını, buna rağmen Rusya'nın iyi niyetle silahlarını azaltmayı düşündüğünü, Sovyet egemenliğinin Türk egemenliğine bağlı olduğunu, Türklerin kendi haklarını savunamayacaklarının ortaya çıktığını, Çiçerin'in sadece Rusya adına konuşmadığını aynı zamanda Ankara Hükümeti'nin taleplerini de dile getirdiğini ve Müttefiklerin gerçek niyetlerini açıklamaktan çekindiklerini yazmıştır.⁵²⁴

Genel olarak İngiliz politikası yanlısı bir tutum içinde olduğu gözlemlenen Journal des Débats gazetesi, Türklerin ve Rusların 4 Aralık oturumu öncesinde bir araya gelerek Boğazlar Komisyonu dışında birçok konuda anlaştıklarını belirtmiş, Türklerin Ruslara kıyasla daha uzlaşmacı olacaklarının, İsmet Paşa'nın harp gemilerinin Boğazlardan geçişine ve iki yakının askersizleştirilmesine karşı çıkmayacağını beklediğini duyurmuştur.⁵²⁵ Ayrıca gazete, ilk oturumda genel prensiplerin konuşulduğunu, Rusya'nın Ukrayna ve Gürcistan'ın yanı sıra

⁵²² L'Humanité, 5 Aralık 1922, s.1

⁵²³ L'Humanité, 5 Aralık 1922, s.3.

⁵²⁴ Aynı yer.

⁵²⁵ Journal des Débats, 5 Aralık 1922, s.1.

Türkiye'nin de haklarını savunduğunu, İsmet Paşa'nın çekimser kalmasına anlam verilemediğini belirtmiştir.⁵²⁶

Fransa'nın en yüksek tirajlı 5 gazetesinden biri olan Le Journal gazetesi,⁵²⁷ “Boğazlar sorunu Lozan Konferansı önünde. Türklerin talepleri Çiçerin tarafından konferansa sunuldu...İsmet Paşa susuyor.” şeklinde birinci oturumla ilgili haber başlıklarını kullanmış,⁵²⁸ Le Temps gazetesi de Türklerin birinci gün görüşmelerinde görüşlerini ayrıntılı olarak bildirmeyerek meydanı Rusya ve İngiltere'ye bırakmasını tamamen akıllı bir tavır olarak nitelendirmiştir.⁵²⁹

Le Temps ayrıca, Lord Curzon'un birinci oturumda taraflarca belirtilen tekliflerin Müttefikler tarafından değerlendirileceğini söylemesinin Türklerde ve Ruslarda görüşmelerin bir neticeye varamadığı endişesi yarattığını iddia etmiştir. Gazete bunlara ilaveten, Türklerin Ruslar tarafından belirtilen görüşlerin kendi adlarına yapılmış olmadığını, oturum sırasında önerilen çözüm yollarından Ruslarınkinin kendilerine daha yakın olduğunu basına duyurduklarını yazmıştır.⁵³⁰

Boğazlar konusunun ikinci oturumu 6 Aralık 1922 tarihinde başlamıştır. Lord Curzon oturumun açılış konuşmasında iki gün önce Çiçerin tarafından sunulan teklife cevap vermiş ve Müttefiklerin tekliflerini açıklamıştır. Bu teklifler, ticaret gemileri ile savaş gemilerinin Boğazlardan geçişlerinin düzenlenmesi, Boğazların kıyılarında askersizleştirilen bölgeler oluşturulması şeklinde iki ana bölüme ayrılmıştı.⁵³¹

Müteakiben söz alan Fransız temsilcisi Barrère, gemi işletme serbestliğinin devletlerarası münasebetlerin gelişmesine ve barışın oluşmasına katkı sağlayacağına ilişkin görüş bildirmiştir. Barrère Boğazların açık ve askersiz olmasından yanaydı. Ona göre, iki denizi birbirine bağlayan Boğazların kıyılarına sahip olan devlet ya da devletlerin, diğer ülkelerin bu su yollarını kullanmasını engellemeye hakları bulunmamaktaydı. Bu su yolları için, özellikle kıyı sahibi ülkelerin bağımsızlık ve güvenliğine tehdit getirmeyecek düzenlemeler yapılmalıydı. Karadeniz'e kıyısı olan devletler ile Boğazların her iki kıyısına egemen devletlerin menfaatlerini uzlaştırmak lazımdı.⁵³²

⁵²⁶ Journal des Débats, 5 Aralık 1922, s.4.

⁵²⁷ Akyüz, a.g.e.,s.14.

⁵²⁸ Şimşir, **Lozan Günlüğü**, s.248.

⁵²⁹ Le Temps, 6 Aralık 1922, s.1.

⁵³⁰ Aynı yer.

⁵³¹ Meray,a.g.e.,s.146,147.

⁵³² Bilsel, a.g.e.,s.365.

Fransa Müttefiklerin öne sürdüğü teklifin kabul edilmesinden yanaydı. Barrère, özellikle Türk heyetinin Müttefiklerin önerisini desteklemesinin Doğu'da ve bütün dünyada tesis edilecek barışa katkı sağlayacağını düşünmekteydi.⁵³³ Fransız temsilcisi Barrère'nin ikinci oturumda yaptığı bu konuşmanın Fransa'nın konuya yaklaşımının görülmesi bakımından önemli olduğu aşikârdır.

Boğazlar konusunun ikinci oturumunda Çiçerin, uluslararası düzenleme fikrine karşı çıkmıştır. Böyle bir düzenlemenin barıştan ziyade karışıklıklara neden olacağını, Türkiye'nin güvenliğine aykırı olduğunu ve Rusya için silahlanmaya sebebiyet vereceğini ileri sürmüştür.⁵³⁴

Bu oturuma ilişkin Fransa'nın en yüksek tirajlı gazetelerinden biri olan L'Echo de Paris, Türklerin konferansın kesilmesinden korktuklarını yazmıştır. Le Matin, gerçek savaşın İngiltere ile geleceğin Rusyası arasında geçtiğini okurlarına duyurmuştur. Le Journal gazetesi, Lozan'da Müttefiklerin Boğazlar konusunda kendi aralarında anlaşmaya vardığı ve Ankara'nın her türlü ödüne karşı olduğu haberini vermiştir.⁵³⁵ Le Temps gazetesi, "Fransız delegesinin barış zamanında Boğazlarda uluslararası askeri garnizonlar bulundurulmasını desteklemeyi kabul ettiğine inanmakta güçlük çekiyoruz. Zira bu yöntem Fransız Hükümeti'nin istekleri ile uyumlu görünmüyor." şeklinde yorumda bulunmuş, Boğazların askersizleştirilmesinin Türkiye'nin bağımsızlığında onarılamayacak yaralar açmadan güvenli bir yöntemle sağlanması gerektiğine işaret etmiştir.⁵³⁶

Aynı gazete ertesi günkü baskısında, Müttefiklerin 25 Eylül 1922 günü üzerinde anlaştıkları hususlara sadık kaldıkları yönündeki Havas Ajansı'nın yorumunu aktarmıştır. Bu hususlardan ilki, Boğazların serbestliği konusuydu ve her türlü ticari geminin Marmara ve Karadeniz'de serbestçe dolaşımını içeriyordu, bu dolaşım serbestliğine savaş gemileri dahil değildi. İkinci husus, Boğazların kontrolüne ilişkindi, Milletler Cemiyeti'nin kontrolü yerine büyük Müttefik ülkelerin temsilcileri, Türk, Rus ve Bulgar temsilcilerinden oluşan uluslararası komisyon kavramı getirilmişti. Gazete ayrıca, Fransız delegesi Barrère'in bugünün Müttefikler adına başarılı bir gün olduğunu belirttiğini duyurmuş, Rusların uzlaşmaz göründüklerine ve Boğazların kapatılmasında ısrarcı olduklarına, Türklerin askersizleştirilme konularındaki itirazlarının görüşmeleri tıkayabileceğine dikkat çekmiştir.⁵³⁷

⁵³³ Meray, a.g.e.,s.150.

⁵³⁴ A.g.e.,s.154.

⁵³⁵ Şimşir, a.g.e.,s.250.

⁵³⁶ Le Temps, 6 Aralık 1922, s.1.

⁵³⁷ Le Temps, 7 Aralık 1922, s.1.

L'Humanité gazetesi, Çiçerin'in konuşmasından alıntı yaparak "Avrupa'da İngiliz İlerleyişi" başlığını atmıştır. Gazete, Müttefik önerilerini değerlendirmiş, Boğazların tamamen askersizleştirilmesinin ve uluslararası bir komisyonun kontrolüne bırakılmasının sonucunda, Ege Adaları ile İstanbul Boğazı'ndan Rusya limanlarına taarruz amacıyla gelecek herhangi bir donanmanın geçişine engel kalmayacağını savunmuştur. Ayrıca, Karadeniz'e geçecek Müttefik donanmalarının tamamının bu denizde mevcut kıyıdaş ülkelerin donanmasından büyük olmaması konusunda ise, bunun bir şakadan ibaret olduğunu zaten bu konuyu denetleyecek bir kuvvetin kalmadığını iddia etmiştir. Gazete, Müttefiklerin Boğazlardan üç gemi geçirme hakkını saklı tutmasını ve Karadeniz'deki ülkelerin silahlarının azaltılması konusunda kendi aralarında anlaşma yapmalarının istenmesini de edepsizlik olarak nitelendirmiştir.⁵³⁸

Aynı gazete ertesi günkü baskısında, Rusya'ya önerilen bir başka teminatın, Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerin limanlarındaki harp tersanelerini azaltacakları olduğunu duyurmuş ancak Romanya Müttefik donanmalarının emrindeyken bu konunun hayali bir teminat olduğunu vurgulamıştır.⁵³⁹

6 Aralık günü Roma'daki Fransız diplomatı Charles Roux, Polonya Elçisi'nin kendisine verdiği bilgileri rapor etmiştir. Rapora göre, Ankara Hükümeti'nin Roma temsilcisi Celaleddin Arif Bey, Polonya Elçisi ile buluştuğunda Ankara Hükümeti'nin Boğazlardan serbestçe geçişten yana olduğunu hatta buna milliyetleri ne olursa olsun harp gemilerinin de dâhil olduğunu söylemişti. Ayrıca Ankara Hükümeti, Çiçerin'in Boğazlar konusundaki görüşlerine yakın değildi. İsmet Paşa'nın Curzon'a görüşlerini söylemek istememesinin arkasında, Ruslar ile olan bu fikir ayrılığının Müttefiklerce tespit edilmemesini istediği yatmaktaydı.⁵⁴⁰

Fransa'nın Bern Büyükelçiliği'nin 7 Aralık 1922 tarihli, "Rusya ve Boğazlar" konulu istihbarat raporuna göre; Bulgar temsilcisi Thederoff tarafından bildirildiği üzere, Rusya, Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerin faaliyetlerin uluslararası bir komisyonun marifetiyle kontrol edilmesine, bu komisyonun başkanlığının Türklerce yürütülmesi kaydıyla rıza göstermişti. Bununla birlikte Rusya, bu kontrol faaliyetlerinin Milletler Cemiyeti'nin oluşturacağı kontrol

⁵³⁸ L'Humanité, 6 Aralık 1922, s.3.

⁵³⁹ L'Humanité, 7 Aralık 1922, s.3.

⁵⁴⁰ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.285, Fransa'nın Roma'daki diplomatı Charles Roux'nun 6 Aralık 1922 tarihli raporu. Bu raporun adres bölümü boştur, ancak Quai d'Orsay (Fransız Dışişleri Bakanlığı)'a gönderilmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

komisyonları aracılığı ile icrasına hele Komisyon Başkanı İngiliz olacaksa tamamen karşıydı.⁵⁴¹

Boğazlar meselesinin üçüncü oturumu 8 Aralık 1922 Cuma günü gerçekleştirilmiştir. Bu oturumda İsmet Paşa, Türk Heyetinin resmi görüşlerini dile getirmiştir. İsmet Paşa, Boğazların askersizleştirilmesinin gerek Türkiye, gerekse dünya barışı yönünden meydana çıkarabileceği muhtemel zararları hakkında bilgilendirmede bulunmuştur. İsmet Paşa özetle, Marmara Denizi'nin Boğazlar tabirinin dışında değerlendirilmesi gerektiğini, zira bu denizin kıyılarındaki savunma amaçlı faaliyetlerin Boğazlardan geçiş serbestisine herhangi bir zarar vermeyeceğini belirterek Anadolu'nun ve Trakya'nın savunması için bu konunun elzem olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca Anadolu ve Trakya'yı birbirine bağlayan demiryolu nedeniyle İstanbul'da muhafız kıtaları bulunacağından Boğaziçi kıyılarında askersiz bir bölgeye lüzum olmadığını altını çizmiştir. Buna ilaveten, askersizleştirilen bölgelerin çok geniş olduğunu, bu bölgelerde askeri harekât yapmanın doğal olduğunu, Marmara Denizi kıyılarını savunabilmek için Türkiye'nin İstanbul ve Boğazlarda tersane ve deniz işletmeleri bulundurmasının şart olduğunu, Çanakkale Boğazı çıkışındaki dört adadan İmroz, Bozcaada ve Semadirek'te Türk hâkimiyetinin kabul edilmesinin ve Limni Adası'nın özerkliğinin ilân edilmesinin gerektiğini vurgulamış, son olarak Gelibolu'nun baskın tarzındaki bir taarruza karşı savunulması için gerekli imkânların sağlanması lazım geldiğine işaret etmiştir.⁵⁴²

İsmet Paşa'nın görüşlerine cevap olarak Curzon özetle; garanti taleplerine ilişkin Müttefiklerin yapmış olduğu tekliflerin uygun olduğunu belirtmiş, askerden arındırılmış bölgelerin aynen kabul edilmesi gerektiğini, yalnızca İstanbul için bazı düzenlemeler yapılabileceğini, Boğazların bir kıyısından öteki kıyısına askeri geçişler yapmak isteğine ise bu geçişlerin transit olarak gerçekleşmesi durumunda müsaade edilebileceğini, askerden arındırılmış bölgelerin çok geniş olması ile Gelibolu yarımadasına olabilecek taarruzlar karşısındaki savunma tedbirlerinden ne kastedildiğinin anlaşılamadığını, bu konuların uzmanlar seviyesinde tartışılabileceğini, bunların dışındaki isteklerin Müttefiklerce kabul görmediğini bildirmiştir.⁵⁴³

Boğazlar konusunun üçüncü oturumu sırasında İsmet Paşa'nın yaptığı konuşmanın tamamı Le Temps gazetesinde yer almıştır. Bununla birlikte Le Temps, Rusların, Türklerle tam anlamıyla anlaşıklarını iddia ettiklerini duyurmuş, bu açıklamaya ihtiyatlı yaklaşılması

⁵⁴¹ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.285, Fransa'nın Bern Büyükelçiliği'nin 7 Aralık 1922 tarihli raporu.

⁵⁴² Meray, s.161.

⁵⁴³ A.g.e., s.173,174.

lazım geldiğini, zira Müttefiklerin önerilerine Türklerin karşı olmadıklarını beyan ettiklerini hatırlatmıştır.⁵⁴⁴ Gazetenin ertesi günkü baskısında Curzon'un İsmet Paşa'ya verdiği yanıt ayrıntıları ile yer almıştır. İlave olarak, oturumun seyri ve söz alan temsilcilerin görüşleri özetle okurlara duyurulmuştur. Ayrıca Barrère'nin Türkler ile Müttefikler arasında hâlâ görüş ayrılıkları bulunduğunu söylemesi haberi de verilmiştir.⁵⁴⁵

Bu arada İsmet Paşa, Le Temps gazetesinin Türkiye'nin Fransızlara olan şükranlarını yazıyor olması üzerine Başbakanlığa bir telgraf çekmiş ve bunun gerekçesini sormuştur.⁵⁴⁶ Nitekim gazetenin 10 Aralık günkü baskısında İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey'in T.B.M.M.'de yaptığı konuşma yer almıştır. Konuşmanın son bölümünde Rauf Bey, Türkiye'nin davası için yaptıklarından ötürü Fransa'ya müteşekkir olduğunu, bu ülkenin başında bulunan şahsiyetin dünyanın en büyük devlet adamlarından biri olduğunu belirtmiş, Fransız halkının ve Fransa'yı temsil eden delegelerin Türkiye'nin davasındaki haklılığı takdir edeceklerini umduğunu sözlerine eklemiştir.⁵⁴⁷

İsmet Paşa'nın telgrafına İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey tarafından 12 Aralık 1922 günü yanıt verilmiştir. Rauf Bey bu yanıtta, Fransız basınına teşekkür ettiğini, Fransa'nın tam bağımsızlığımızı tanıyacağı umudunu dile getirdiğini ve okullar konusunda yakınlığını belirtmiştir.⁵⁴⁸ Rauf Bey'in konuşmasından 13 gün sonra Mustafa Kemal'in Fransa'nın Ankara'daki askeri temsilcisi Albay Mougine'e, Lozan görüşmelerinde İngilizlerden daha ziyade Fransızlardan şikâyetçi olması⁵⁴⁹ Fransa'nın Lozan'daki tutumunun değişkenliğini göstermesi bakımından ayrıca dikkat çekicidir.

Uluslararası bir komisyon aracılığı ile Boğazların kontrol edilmesi fikri Amerika Birleşik Devletleri heyeti tarafından gereksiz bulunmuştur. Amerikan heyeti böyle bir komisyonun gelecekte bazı entrikalara zemin hazırlamaktan öteye gidemeyeceğini, Boğazların tarafsızlığının ise antlaşma hakları ve yaptırımlarla daha iyi sağlanabileceğini düşünmüştür. Buna ilave olarak, Fransız heyetinden denizcilik uzmanı Amiral Lacaze, Müttefik heyetlerindeki bütün askeri uzmanlar ile denizcilik uzmanlarının böyle bir komisyona karşı olduklarını ve buna inanan kişinin sadece Lord Curzon olduğunu belirtmiştir.

⁵⁴⁴ Le Temps, 9 Aralık 1922, s.2.

⁵⁴⁵ Le Temps, 10 Aralık 1922, s.2.

⁵⁴⁶ Şimşir, **Lozan Telgrafları-I (1922-1923)**, TTK, Ankara, 1990, s.200.

⁵⁴⁷ Le Temps, 10 Aralık 1922, s.2.

⁵⁴⁸ Şimşir, **Lozan Telgrafları-I (1922-1923)**,s.204.

⁵⁴⁹ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.286, Fransa'nın Ankara'daki askeri temsilcisi Albay Mougine'in İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri General Pellé'ye gönderdiği 23 Aralık 1922 tarihli telgraf.

Japonlar da benzer bir görüşe sahiptirler. Ancak komisyon fikri Türkler tarafından prensipte kabul edildiğine göre diğer Müttefik ülkelerce konuya müdahale edilmemiştir.⁵⁵⁰

11 Aralık 1922 tarihinde Fransız Dışişleri Bakanlığı, Genelkurmay Başkanlığı'nın Amiral Lacaze'a verdiği talimatı Lozan'daki Fransız heyetine göndermiştir. Talimatta yer alan önemli hususlar özetle şunlardır:

- a. Boğazlar askersizleştirilmedir, aksi takdirde Türkler geçişleri kuvvet kullanmak suretiyle engelleyeceklerdir.
- b. İstanbul'un güvenliği için Müttefiklerin müşterek garantisi olmalıdır.
- c. Türkiye'nin tarafsız olduğu savaşta ve barış zamanında Boğazlardan geçiş serbest olmalıdır. Türkiye savaşan taraf ise tarafsız gemilerin geçişleri serbest olmalıdır.
- d. Denizaltı imkân ve kabiliyetini edinme konusunda Türkler yalnız bırakılmamalı ve Karadeniz'den ve Ege'den gelecek tehlikelere karşı Türklerin savunma yapmalarına imkân tanınmalıdır.
- e. Müttefiklere karşı ani bir saldırıya karşı tedbir getirmek maksadıyla, Türk denizaltılarının barış zamanında ve Türkiye'nin tarafsız olduğu savaş zamanında Marmara Denizi'ne ve Boğazlara girmesi engellenmelidir.
- f. Türkiye savaş hali dışında savaş gemileri ile tek bir denizde bulunmalıdır. (Ege veya Karadeniz'de) Aynı anda her iki denizde seyir yapmamalıdır.

g. Eğer Türkler bütün milletlerin savaş gemilerini aynı koşullarda denizlerde yasaklama yöntemini benimserlerse, bu husus, Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerin silahsızlanması ve Fransa'nın önceden belirlenmiş geçiş haklarından fedakârlık etmeyeceğinin bilinmesi koşuluyla kabul edilebilir.⁵⁵¹

Şimdiye kadar verilen bilgiler ışığında; Fransa'nın Boğazlar konusundaki politikasının İngiltere'nin politikasına paralel bir yapıda olduğunu ve adeta İngiltere'nin menfaatleri doğrultusunda şekillendiğini söylemek mümkün olabilmektedir. Çünkü Fransa kendi menfaat alanlarını korumak adına İngiltere ile aynı kulvarda hareket etmek zorunda olduğunu düşünmüştür.

⁵⁵⁰ Grew, a.g.e., s.54, 55.

⁵⁵¹ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.285, Fransız Dışişleri Bakanlığı'nın Lozan Konferansı Heyetine 11 Aralık 1922 tarihli talimatı.

Bu sayfaya kadar olan görüşmeler neticesinde, İsmet Paşa kendi görüşlerini belirtmiş, Rusya'nın görüşlerine katılmamış, Müttefiklerin önerilerine de karşı çıkmamıştır. İsmet Paşa'nın kendi görüşlerine en yakın olduğunu belirttiği Rus görüşlerine katılmamasının ve Müttefik önerilerine pek karşı çıkmamasının arkasında Curzon'un başarılı diplomasisi olduğu kadar Türkiye'nin İngiltere ile uzlaşmaya varma arzusu bulunmaktadır. İsmet Paşa Boğazlar konusunun barışın önünde engel teşkil edeceğine inanmaktaydı. Bu nedenle Musul konusunu da dikkate alarak Rıza Nur'un önerisiyle İngiltere'nin önerisini desteklemiş ve Türkiye'ye Musul'un verilmesi koşuluyla İngiltere'nin istediği koşullarda bir barış antlaşması imzalamayı önermiştir.⁵⁵² Paşa 11 Aralık günü Mustafa Kemal'e çektiği telgrafta bu konuya değinmiş, Müttefiklerin Boğazlardan donanma geçirmesini tehdit olarak görmediğini, Boğazlardan donanma geçişinin görüşmeleri kesme nedeni olmaması gerektiğini ve Musul konusunun daha önemli olduğunu belirtmiştir.⁵⁵³

14 Aralık 1922 gününe ait bir Fransız istihbarat raporunda, Rusya'nın Boğazlar konusunda Türklerin taviz vermesine engel olmayacağı, 16 Mart 1921 Antlaşması'ndan kaynaklanan haklarını⁵⁵⁴ talep etmeyeceğinin öğrenildiği yazmaktadır. Rusya, Türkiye'nin dahili meseleleri yüzünden barışı reddetme şansının olmadığını ve aynı zamanda önemli menfaat konularında direnemeyeceğini bilmektedir. Raporda ayrıca Rusya'nın bundan sonra izleyeceği yol hakkında da öngörülerde bulunmaktadır. Buna göre Rusya, Boğazlar konusundaki antlaşma metnini imzalamayacak, Boğazlardaki hakları ihlâl edildiği gerekçesiyle Lozan'ı terk edecek, 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması'nda Kafkas kıyılarının korunması ve Rusya'nın Karadeniz'deki haklarının gözetilmesine ilişkin yeni düzenlemeler talep edecekti.⁵⁵⁵

Lozan'da bulunan Fransız heyeti Rusya'yı konferanstan bir an evvel uzaklaştırmak istemiştir. Fransız baş delegesi Barrère, Boğazlar meselesinin süratle halledilmesinden yanaydı zira Ruhr Havzası meselesine yoğunlaşmak gerekiyordu.⁵⁵⁶

⁵⁵² Demirci, a.g.e., s.120.

⁵⁵³ Şimşir, **Lozan Telgrafları-I (1922-1923)**, s.202.

⁵⁵⁴ 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması'nın 4. maddesi "Taraflar, Boğazların ticarete açılması ve Karadeniz'in kullanımı konusunda Türkiye'nin tam bağımsızlığını zedelemeyecek şekilde yeni düzenlemelerin yapılması için, Karadeniz'e kıyısı olan devletlerden müteşekkil bir heyet oluşturulması konusunda anlaşmışlardır." hükmündedir. Metinde bahsedilen hakkın, bu hükme ilişkin olduğu değerlendirilmektedir. Bkz. İhsan Çolak, "*Moskova Antlaşmasına Giden Yol, Milli Mücadele Dönemi TBMM Bolşevik İlişkileri*", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı 49, AKDİTYKY, (2001), s.37.

⁵⁵⁵ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.285, Fransa'nın Bern Büyükelçiliği'nin Fransız Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 20 Aralık 1922 tarihli yazısı ekindeki 14 Aralık 1922 tarihli Fransız istihbarat raporu.

⁵⁵⁶ Şimşir, **Lozan Telgrafları-I (1922-1923)**, s.204.

Fransa'nın Bern Büyükelçiliği tarafından Fransız Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen yazının ekinde yer alan 14 Aralık 1922 tarihli başka bir istihbarat raporunda, İsmet'in yerine Rusya'nın menfaatlerini gözetecek başka bir delegenin gönderilmesini sağlamak amacıyla Aralof'un Ankara'ya gönderildiği bilgisi bulunmaktadır. Aynı raporda, Rusların ve Türklerin Paris'te yapılacak İngiliz-Fransız görüşmelerini⁵⁵⁷ dikkatle takip ettikleri, bu görüşmelerde olası bir anlaşmazlık çıkmasının umulduğu ve böylece Fransa'nın Lozan'daki politikasını değiştirebileceğinin beklendiği belirtilmiştir. Ayrıca söz konusu raporda, Rusya temsilcisi Çiçerin'in İsmet Paşa'nın çalışmalarının T.B.M.M.'de onaylanmayacağını umduğu bilgisi de verilmiştir.⁵⁵⁸

Diğer taraftan, *Revue de Droit International Dergisi*'nde Boğazlar konusuna dair yayınlanan bir makalede, yeni Rus Hükümeti'nin yabancı topraklarda gözünün olmadığını ve koşulsuz bir barış istediğini açıkladığı belirtilmiş, yeni Rusya'nın tarihteki büyük idealleri olan Rusya ile aynı olmadığı, Boğazların ve İstanbul'un işgali konusunda istekli olmasının beklenemeyeceği, gelecekte de bunu gerçekleştirecek gücünün ve arzusunun olmayacağı yorumu yapılmıştır.⁵⁵⁹

Correspondance d'Orient Dergisi'nde yayımlanan başka bir makalede, sert bir üslup ile Boğazları boş bırakmanın ve tahkimatı yasaklamanın gerekliliği vurgulanmıştır. Hatta Boğazlar ile ilgili bir karar alınmazsa, Konferans görüşmelerinin durdurulması ve başka bir zamanda ve yerde yeniden ele alınması tavsiyeleri yapılmıştır. Lozan Konferansı'nda Boğazlar hakkında verilecek kararın bütün boğazları ilgilendireceğinin unutulmaması gerektiği uyarısı yapılmıştır. Makale yazarına göre Boğazlar ulaşım yollarıydı ve büyük devletlerin kontrolü altında bulundurulmalıydı.⁵⁶⁰

Boğazlar meselesine ilişkin dördüncü oturum 18 Aralık 1922 pazartesi günü gerçekleşmiştir. Bu oturumda Lord Curzon, Müttefik uzmanlarınca hazırlanan ve Türk uzmanlarının da görüşlerinin alındığı anlaşma tasarisini sunmuştur. Tasarı, dört ayrı belgeden oluşmaktaydı:

- a. Boğazlardan gemilerin geçişine ilişkin kurallar.
- b. Askerden arınmış bölgelere ve savunma olanaklarına ilişkin hükümler.

⁵⁵⁷ 2 Ocak 1923 tarihinde yapılan görüşmeler kastediliyor.

⁵⁵⁸ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.285, Fransa'nın Bern Büyükelçiliği'nin Fransız Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 20 Aralık 1922 tarihli yazısı ekindeki 14 Aralık 1922 tarihli başka bir Fransız istihbarat raporu.

⁵⁵⁹ Pierre Renouyin, "*La Question des Détroits*" **Revue de Droit International**, Les Editions International, (Paris), 1930, s.581.

⁵⁶⁰ Ernest Lémonon, "*La Liberté de tous les détroits*", **Correspondance d'Orient**, No:299-300, (Paris), 15-30 Aralık 1922.

- c. Boğazlar Komisyonu'nun kuruluşu.
- d. Boğazların ve İstanbul'un güvenliğine ilişkin garantiler.⁵⁶¹

Bu tasarılar İsmet Paşa'nın isteği üzerine yapılmış değişiklikler vardı. Boğazlardan geçecek kuvvetin miktarı kısıtlanmış ve bunlardan Türkiye'ye sorumluluk yüklenmemesi kararlaştırılmıştı. Askersizleşecek bölgelerin yerleri hem Çanakkale hem de İstanbul Boğazı'nda belirlenmişti, Emir-Ali Adası askerden arındırılacak bölgenin dışında bırakılmıştı. Türk donanmasının askerden arındırılan bölgelerde, adalarda ve Boğazlarda seyir yapması ve demirlemesi prensibi kabul edilmişti. Marmara Denizi ile kıyıların savunması için gerekli teminat hükümleri tamamlanmıştı.⁵⁶² Ancak İsmet Paşa yapılan bu değişiklikleri yeterli bulmamış ve yaptığı konuşma ile bazı ilave değişiklikler istemiştir. Bunlar;

- a. Marmara Denizi'nin Boğazlar kavramı kapsamında çıkartılması.
- b. Askerlikten arındırılmış bölgeler dışında, Türkiye'nin Marmara Denizi'nin savunması için ihtiyaç duyacağı savunma vasıtalarında kısıtlamaların kaldırılması.
- c. Semadirek, Bozcaada ve İmroz Adalarının yabancı bir devletin egemenliğine bırakılmaması, bununla birlikte Limni Adası'nda Yunan donanmasının bulundurulmamasıydı.⁵⁶³

Bu oturumla ilgili olarak, Le Matin gazetesi, Türklerin ve Rusların Müttefiklerin tasarılarını değiştirebilecek yeni tasarılar sunduklarını, bir anlaşmaya varılması beklenirken ilk günkü tartışmalara dönüldüğünü, Türklerin sunduğu tasarının beklenen bir şey olduğunu ancak Rusların durumu yeniden değiştirebilecek bir karşı tasarı sunduğunu belirtmiştir. Türklerin askersizleştirme ve garanti konularında itirazları bulunduğunu ama İngilizlerin Türkleri Müttefik taleplerine uymaları doğrultusunda zorladıklarını, Müttefiklerin zaten Türklere geniş savunma imkânları verdiklerini yazmıştır. Gazete ayrıca, Türklerin yeni bir karşı tasarı sunmalarının anlamsız olduğunu değerlendirmiş ve Müttefik tasarısının daha önce Türk uzmanları ile koordine edilerek kaleme alındığını da vurgulamıştır. Gazete, Rusya'nın tavrını da saldırgan olarak nitelendirmiş, Çiçerin'in, Türkleri hayali tatminlerle kendi taraflarına çekmekle Müttefikleri suçladığını ve Milletler Cemiyeti'ni organize bir iktidarsızlık olarak tanımladığını belirtmiş ve tüm bunlara rağmen Fransız Hükümeti'nin Rus

⁵⁶¹ Meray, a.g.e.,s.232.

⁵⁶² Karacan, a.g.e.,s.213,214.

⁵⁶³ Meray, a.g.e.,s.237.

manevralarının ve Türk itirazlarının anlaşma yapılmasına engel olamayacağını düşündüğüne işaret etmiştir.⁵⁶⁴

Journal des Débats gazetesi ise farklı bir yaklaşım sergilemiş ve Rusların müzakerelere yardımcı olduğunu okurlarına duyurmuştur. Gazeteye göre bunun nedeni Çiçerin'in bir gün önce Lord Curzon ile yaptığı görüşmeydi. Gazete, Le Matin gibi yeni karşı tasarıların anlaşmanın yapılmasını engellemeyeceği yorumunda bulunmuştur.⁵⁶⁵

L'Humanité gazetesi Türklerin Müttefik önerisini kabul etmediklerini duyurmuş, İsmet Paşa'nın talep ettiği değişikliklerin Türkiye'nin egemenliğini korumaya tamamen yetmeyeceğini iddia etmiştir. Gazete, Müttefiklerin önerdiği anlaşma metninin her bir satırında sömürgeci arzuların görüldüğünü vurgulayarak Rusya'ya desteğini belirtmiştir. Gazete'ye göre Rusya'nın tek bir hedefi vardı o da barıştı ve Rus dış siyasetinin temel amacı halkların özgürlüklerine kavuşmalarına yardımcı olmaktı.⁵⁶⁶

19 Aralık 1922 tarihinde yapılan oturumda Türkiye ve Rusya'nın ayrı ayrı verdikleri karşı tasarılar görüşülmüştür.⁵⁶⁷ Le Matin gazetesi, bu oturum ile ilgili olarak, "Türkler Müttefiklerin Boğazlar konusundaki tasarılarını kabul etmiyorlar" başlığını atmıştır. Gazete, "Ruslar Alman işbirliğini talep ediyorlar." alt başlığı altında vermiş olduğu haberde, Rusların Boğazların ve Karadeniz'in kapalı tutulması ve oluşturulacak kontrol komisyonunda Almanların da bulunması taleplerinin reddolunduğunu bildirmiştir. Gazetede Türklerin taleplerine de değinilmiş, Curzon'un yeterli tavizler verildiği gerekçesiyle Türkleri reddettiği belirtilmiştir. Bütün bunların sonucunda Curzon, Türklerden nihai kararlarını bildirmelerini istemiştir. İsmet Paşa, bu konudaki kararın iki gün sonra verileceğini açıklayınca Curzon, akşama kadar süre vermiştir. Ancak Fransız temsilci Barrère'nin müdahalesiyle bu mühlet ertesi gün saat 16.00'ya uzatılmıştır. Gazete, Fransa'nın etkili çabalarıyla Türklere egemenliklerini gerektiği gibi savunacak şekilde, kendilerinin isteyebilecekleri ve Müttefiklerin güvenliği ile uyumlu hakların verildiğini iddia etmiştir. Öte yandan, Ruslar Almanların uluslararası komisyonda bulunmaları konusunda ısrar etmişlerdir. Müttefik cephesinde verilecek daha fazla taviz bulunmadığını belirten Curzon oturumu kapatmış, oturum tutanağı Fransa adına denizcilik konularında uzman Amiral Lacaze tarafından imzalanmıştır.⁵⁶⁸

⁵⁶⁴ Le Matin, 19 Aralık 1922, s.3.

⁵⁶⁵ Journal des Débats, 19 Aralık 1922, s.1.

⁵⁶⁶ L'Humanité, 19 Aralık 1922, s.3.

⁵⁶⁷ Meray, a.g.e., s.270.

⁵⁶⁸ Le Matin, 20 Aralık 1922, s.1.

Le Matin ayrıca, Rusların 3 ay içinde Karadeniz’de kıyısı olan ülkelerle ayrı bir toplantı yapılması önerisinin de reddedildiğini, Türklerin Ankara’nın talimatını almışken ve konferans böylesine kritik bir aşamadayken bırakıp gitmenin mümkün olmayacağını beyan ettiklerini yazmıştır. Gazeteye göre, Ankara Hükümeti Boğazlar konusunu hayati bir mesele olarak ele almıştı ve İsmet Paşa bugün yaptığı gibi hararetle bir konuşma daha yaparsa Müttefiklerin tercih edeceği iki yol vardı: Konferansı bozmak ya da Boğazlar meselesinin çözümünü ertelemek.⁵⁶⁹

Journal de Genève gazetesi ise, Rusların sunduğu karşı tasarının kabul edilemez görüldüğünü, Türklerin karşı tasarısının ise Boğazların serbestliği ve kıyıların askersizleştirilmesi konularına ilişkin olduğunu, Lord Curzon’un Türklerin tasarısında bazı tavizler verilebileceğini tasarladığını bildirmiştir. Gazete ayrıca, İsmet Paşa’nın, Boğazlar Komisyonu’nun Türkiye’nin iç işlerine müdahale etmesinin kabul edilemeyeceğini beyan ettiğini belirtmiştir.⁵⁷⁰

Journal des Débats gazetesi konuya farklı yaklaşmış, 4 hafta süren Lozan görüşmelerinde önemli bir yol kat edilmediğinin altını çizmiştir. Boğazlar meselesini örnek göstererek, karşılıklı söylevler ve tasarılarla, bunlara karşı tasarılarla ve değişikliklerle yıllardır herkes tarafından bilinen genel prensiplerin tekrarlanmasıyla yetinildiğini belirtmiştir. Gazete şimdiye kadar yapılan beyanat sayısının on ikiyi geçtiğini, önerilen anlaşma metninin altı kez geriye çekildiğini bildirmiştir. Gazeteye göre sözlü antrenmanlarla vakit kaybedilmişti. Samimi olarak itiraf edilirse, uzun zamandır üzerinde zahmet çekilen Boğazlar meselesinin statüsü savaş zamanında en fazla üç gün geçerli kalacaktı. Ancak bu kimsenin umurunda değildi. İnatçılık edilmekte, menfaat alanları adeta gururla savunulmakta, daha sonra yorgunluk ve sinirlilik başlayınca önceden övgüyle bahsedilen ayak diremeler ve konuya olan hevesler azalmaktaydı. Bunun sorumlularını aramakla uğraşmamak gerekirdi her yerde kolayca bulmak mümkündü. Rusların manevraları, Türklerin hesapları, inatçılıkları ve yanlış anlamaları, İngilizlerin sorunu bir an önce bitirmek isteyen bezdirici tutumları vardı. Fransız Heyeti bütün bu olumsuzlukları azaltmak için hiç durmadan uğraş vermişti. Bu nedenle Fransa’nın üstlendiği rol hiç de kolay değildi. Barrère ve Bompard zamanlarını bu hataları düzeltmekle, verilen tasarılarla açıklık getirmekle geçirmekteydiler ve gazeteciler ise uzaktan yorumlar yapmaktaydılar.⁵⁷¹

⁵⁶⁹ Aynı yer.

⁵⁷⁰ Journal de Genève, 20 Aralık 1922, s.1.

⁵⁷¹ Journal des Débats, 20 Aralık 1922, s.1.

Le Temps gazetesi ise, İtilaf Devletleri'nin Boğazlara ilişkin politikasını eleştirmiş, önerilen tasarının denizlere hâkim olan devletlerin Boğazlara da hâkim olacağını işaret ettiğini belirtmiştir.⁵⁷² Gazete İngiltere'yi de sert bir üslupla eleştirmiş, uyarı niteliği taşıyan Müttefik tasarısının Fransız çıkarlarını savunamayacağını iddia etmiştir.⁵⁷³

20 Aralık 1922 tarihli oturumda Müttefikler Rusların karşı tasarısını reddetmişler ve Türklere bazı tavizler vererek anlaşmışlardır. İsmet Paşa her ne kadar kabul etmediyse de Boğazlar Komisyonu oluşturulacaktı.⁵⁷⁴ Le Matin gazetesi “Türkler uzlaştırıcı oldular” başlığını atmış ve Türklerin Müttefiklerin tasarısını kabul ettiklerini ancak karşılıklı görüşmeler gerektirecek bir kısım değişiklikler istediklerini belirtmiştir. Gazete, Fransız resmi makamlarının gelen bu durumu tatmin edici bulduklarını, tavizler konusu halledilirse Boğazlar Komisyonu'nun artık sadece anlaşma imzalamak için toplanacağını iddia etmiştir.⁵⁷⁵

L'Humanité gazetesi “İngiliz Emperyalizmi İş Başında” başlığıyla, İngiltere'nin maskesinin düştüğünü, büyük değer Çiçerin'in İngilizlerin sınır tanımayan ihtiraslarını dâhiyane biçimde ortaya çıkardığını vurgularken, bir yandan da İngiltere'nin Yakın Doğu Konferansı'na kadar Türkiye aleyhinde yaptıklarını tarihsel bir süreç içinde aktarmıştır. Gazete, Le Temps gazetesinin de Birleşik Krallığın emperyalist entrikalarının tamamen küstahça olduğunu haykırdığını yazmış, A.B.D.'nin taslak anlaşma metninin açık ve kapalı bütün hükümlerini veto etmesi gerektiğini savunmuştur.⁵⁷⁶

Le Temps gazetesi İngiltere'ye yönelik eleştirilerine devam etmiş, Lord Curzon'un üslubuyla gerçekte İngiltere'nin çıkarlarının savunulmadığını iddia etmiştir. Gazete, Fransız Hükümeti'nin politikasını da yermiş, İngiliz buyruklarına uyulmaması konusunda hükümeti uyarmıştır.⁵⁷⁷

Le Temps gazetesinin İngiltere'ye yönelik artan eleştirileri karşısında Lord Curzon, Barrère nezdinde gazeteden bir kez daha şikâyetçi olmuştur. Barrère konuyu 21 Aralık 1922 tarihinde yazdığı bir mektupla Dışişleri Bakanlığı'na iletmiştir. Barrère'e göre, gazete yayımladığı makalelerle İngilizleri kızdırmaktaydı ve Curzon üzerinde olumsuz izler bırakarak dolaylı olarak Fransız menfaatlerine de zarar vermekteydi. Nitekim aynı gazete Fransız heyetini de Çiçerin ile Boğazlar konusunda anlaşma yollarını aramamakla

⁵⁷² Şimşir, **Lozan Günlüğü**, s.299.

⁵⁷³ Sonyel, **Gizli Belgelerle Lozan Konferansının Perde Arkası**, s.80.

⁵⁷⁴ Journal des Débats, 21 Aralık 1922, s.1.

⁵⁷⁵ Le Matin, 21 Aralık 1922, s.1.

⁵⁷⁶ L'Humanité, 21 Aralık 1922, s.3.

⁵⁷⁷ Sonyel, a.g.e., s.81.

suçlanmıştı. Barrère mektubunda, resmi nitelikli bu gazetenin bu tarz girişimlerinin Fransız heyetinin itibarına zarar verdiğini ve otoritesini zayıflattığını vurgulamış, bu şartlar altında müzakere etmenin imkânsız hale geleceğini bildirmiştir.⁵⁷⁸

Barrère'in bu mektubuna Dışişleri Bakanlığı Siyasi İşler Müdürü Peretti tarafından 22 Aralık 1922 tarihli mektup ile yanıt verilmiştir. Mektupta, konunun Le Temps gazetesi Yazı İşleri Müdürü Jean Herbette'e iletildiği, Herbette'in gazetede yazılanların hükümeti bağlamayacağını ve milli menfaatler ile nezaket sınırları içinde olduklarını belirttiği yazılmıştır. Bununla birlikte Herbette, "yazılanların heyetin canını sıkmamış olması arzu edilirdi" şeklinde itirafta bulunmuştur. Peretti mektubunda, gazetenin ilerleyen günlerde konferansın gidişatı hakkında tuttıkları yolda ısrarcı olacaklarını ancak yine de Hükümetin tavsiyelerine uyacaklarını düşündüğünü belirtmiştir. Peretti ayrıca, Lozan'daki muhabir için, her ne kadar Herbette Curzon'un muhabir Rollin'in yazdığı makalelerden şikâyetçi olmadığını iddia etse de, kendisine baskı uygulanabileceğini vurgulamış bununla beraber Le Temps gazetesinin bağımsız bir yayın organı olduğunu ve her zaman Fransız Hükümeti'nin resmi görüşlerini yansıtmadığını hatırlatmak istediğini de ilave etmiştir.⁵⁷⁹

Barrère Le Temps gazetesi hakkındaki şikâyetçi tavrını sonraki günlerde de sürdürmüştür. 29 Aralık tarihinde Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı başka bir mektupta, gazetenin Fransız heyeti hakkında olumsuz kampanyaya devam ettiğini, Türk heyetine adeta ulti-matom niteliğinde bir metin hazırlamakla görevli bir komisyona dahil olmakla suçlandıklarını belirtmiştir. Barrère mektubunda, gazetenin Dışişleri Bakanlığı'ndaki haber kaynaklarına dayandıklarını öne sürerek Fransız heyetinin icraatlarından Bakanlığın haberi olmadığını iddia ettiğini belirtmiş ve bu davranışları hainlik olarak nitelendirmiştir.⁵⁸⁰

Boğazlar meselesinin son oturumu 1 Şubat 1923 tarihinde gerçekleşmiştir.⁵⁸¹ Türkler ve Müttefikler Gelibolu'da garnizon konusu ile Batı Trakya'nın askersizleştirilmesi konuları hariç anlaşmışlardır. Çözümlemeyen iki konunun doğrudan müzakere edilmesi kararlaştırılmıştır. Rusya temsilcisi Çiçerin, Boğazlardan savaş gemilerinin geçişini kabul etmiş ancak geçiş için önerilen sınırlamaların Rusya lehine genişletilmesini talep etmiştir. Bununla birlikte Çiçerin, Rusya'nın imzası olmadan Boğazlar sorununun açık kalacağını

⁵⁷⁸ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.286, Barrère'nin Fransız Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı 21 Aralık 1922 tarihli mektup.

⁵⁷⁹ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.286, Peretti'nin Fransız Heyetine yazdığı 22 Aralık 1922 tarihli mektup.

⁵⁸⁰ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.286, Barrère'nin Fransız Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı 29 Aralık 1922 tarihli mektup.

⁵⁸¹ Bilsel, a.g.e.,s.383.

Curzon'a iletmiş, bu durumun Sovyet Rusya'yı yeni savaş gemileri inşa etmeye zorlayacağını açıklamıştır.⁵⁸²

L'Humanité gazetesi, 1 Şubat 1923 tarihindeki oturumun ardından komisyonun bir anlaşmaya varamadan ertelendiğini ve Türk-Rus ilişkilerinin mükemmel bir şekilde devam ettiğini duyurmuştur. Gazete ayrıca Çiçerin'in konuşmasını da sütunlarına aktarmıştır. Çiçerin bu konuşmada özetle; Müttefiklerin hazırladığı anlaşma metninin Yakın Doğu'da kalıcı bir barışı engellediğini, Rusya, Ukrayna ve Gürcistan'ın önerilen metni tümüyle reddettiğini, Rusya ile bir anlaşma olmadığını, bu koşullarda Boğazlar ile ilgili bir karar alınmasının mümkün olamayacağını belirtmiştir. Çiçerin son olarak, Rusya'nın olmadığı bir ortamda anlaşma imzalanırsa ellerin serbest kalacağını ve bölgede herkesin istediği gibi faaliyet göstermekte özgür olacağını tehditkâr bir tavırla vurgulamıştır.⁵⁸³

Boğazlar ile ilgili tartışmaların sonunda Türk heyetinde Ruslara karşı tavır değişikliği olmuştur. Bu değişiklik, İsmet Paşa'nın Lozan'da Rusların desteğinin önemini bilmesine karşın, gelecekteki belirsiz Rus emellerinden duyduğu endişeye dayanmıştır. İsmet Paşa aynı zamanda olası bir savaşta Rusya'nın Türkiye'ye destek vereceğinden de kuşkuluydu. Zira Çiçerin ile konuşup Müttefiklerin önerisini reddetmesi durumunda Rusya'nın Türkiye'nin yanında savaşmaya hazır olup olmadığını sorduğunda, Rus temsilcisinden bu konuyu Moskova'ya sormak zorunda olduğuna dair kaçamak bir yanıt almıştı. Diğer taraftan İsmet Paşa, Rusya ile birlikte hareket etmekle Türkiye'nin katılmaya karar verdiği Batı dünyasından dışlanacağına inanmıştır. Bununla birlikte iktisadi değerlendirmeler ve Türkiye'nin iktisadi konumu Müttefikler ile barış yapmasını zorunlu kılmıştır.⁵⁸⁴

İsmet Paşa uzlaşma yolunu tercih etmekle, Fransa'ya karşı girişeceği mali ve iktisadi meselelerde İngiltere'nin dürüst davranacağını ummuştur. Böylece Lozan'da Türklerin taktiği, İngiltere'ye taviz vererek yanaşma, Fransa ile inatçı bir pazarlık şeklini almıştı. Öte yandan Fransa, İngiltere ve Türkiye arasında toprak meselelerinin nasılsa halledileceğini biliyordu, bu nedenle Türkiye üzerinde mali-iktisadi meselelerde baskı yapabilmek için İstanbul ve Boğazlarda durumun olduğu gibi kalmasından yana olmuş, sınır meselelerinde İngiltere'den daha uzlaşmaz bir tavır sergilemişti.⁵⁸⁵

Aktarılan bilgiler ışığında, Birinci Komisyon çalışmaları sırasında İngiltere'ye yanaşmak konusunda adeta gizli bir Türk-Fransız rekabetinin yaşandığını söylemek mümkün

⁵⁸² Le Matin, 2 Şubat 1923, s.3.

⁵⁸³ L'Humanité, 3 Şubat 1923, s.3.

⁵⁸⁴ Demirci, a.g.e.,s.121.

⁵⁸⁵ Brike, a.g.m., s.76.

olabilecektir. Zira Türkiye, gerek Fransa ile girişeceği mali ve ekonomik meselelerde İngiltere'nin direnci ile karşılaşmamak için, gerekse bir başka önemli sorun olan Musul konusunda İngilizler'e kendi isteklerini kabul ettirmek olasılığını göz önüne alarak, İngiltere'ye karşı daha ılımlı politika izlemeyi tercih etmiştir. Aynı şekilde olası bir Türk-İngiliz yakınlaşmasından çekinen Fransa da, mali ve ekonomik meselelerde Türkiye üzerinde baskı gücünü arttırmak ve Ruhr konusundaki çıkarlarında ihtiyaç duyduğu İngiliz desteğini sağlamak adına, Türkiye'ye karşı beklenenden daha sert bir politika izlemiştir. Fransa'nın bu sert politikasının, görüşmelere ara verilen dönemde, Türk kamuoyu nezdinde Fransa'ya karşı olumsuz yaklaşılmasının nedenlerinden biri olduğu değerlendirilmektedir.

5. Azınlıkların Korunması Meselesi

I. Dünya Savaşı sonunda Avrupa'da huzursuzluk yaratan konulardan biri de azınlıklar konusu olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun son iki yüz yıllık ayrılma ve parçalanma sebeplerinden birisini de azınlıklar meselesi oluşturmuştur. Lozan barış görüşmelerinde azınlıklar meselesi, ayrılma ve parçalanma siyasetini destekleyen Müttefikler ile bu siyasetin zararlarına göğüs germiş Türkler arasında çeşitli münakaşalara sahne olmuştur.⁵⁸⁶

Fransa Dışişleri Bakanı Poincaré'nin 23 Kasım günü Lozan'daki Fransa heyetine gönderdiği talimatta, azınlıklar konusunda Mart 1922 ayında davetçi üç ülkenin belirlediği tedbirler ile Türkiye ile Yunanistan'ın karşılıklı olarak alacakları tedbirlerin dini, medeni ve yasal düzenlemeler ile mevcut antlaşmalara uygun olması gerektiği bildirilmiştir. Ayrıca anılan talimatta, Milletler Cemiyeti bünyesinde, hem Yunanistan'da hem de Türkiye'de bu tedbirlerin uygulamalarını denetlemekle görevli bir komiserin bulundurabileceği görüşü de yer almıştır.⁵⁸⁷

Fransa Parlamentosu 4 Aralık 1922 tarihinde Lozan'daki Fransız heyetine bir mektup göndermiştir. Mektupta, Fransa'nın savaş öncesinde ayrıcalıklı bir konumu olduğu, Hıristiyanları koruma misyonunun bulunduğu, bu kapsamda eğitim, ticaret, sermaye ve vakıf vb. alanlarda yatırımlar yapıldığı vurgulanmış, zaferden sonra hakkaniyet çizgisinin ve politikadaki dengenin korunmasına özen gösterildiği, Türkiye ile geleneksel dostluğun yeniden tesisine çabaladığı dile getirilmiştir. Mektupta ayrıca, Fransa'nın Doğu Akdeniz'deki konumunun güçlendirilmesi gerektiğine de değinilerek, Küçük Asya'daki hak ve menfaatlerin korunmasının ve Lozan'da tescil ettirilmesinin önemli olduğunun altı

⁵⁸⁶ Bilsel, a.g.e., s.263-271.

⁵⁸⁷ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.285, Poincaré'nin Lozan'daki Fransız Heyetine yazdığı 23 Kasım 1922 tarihli yazı.

çizilmiş, azınlıkların özgürlüğü ve güvenliklerinin temininin çok önemli olduğu belirtilmiştir.⁵⁸⁸

Azınlık meselesinin ilk toplantısı 12 Aralık günü gerçekleştirilmiştir. İlk oturumda Lord Curzon konu ile ilgili olarak görüşlerini açıklamış ve isteklerini dört ana konuda özetlemiştir. Bunlar, geniş genel bir af, askerlikten para karşılığı muafiyet, serbest gidip gelme ve İstanbul'da azınlıkların hakları için kontrol komisyonu kurulmasıydı. Curzon konuşmasında azınlıklardan kimlerin himaye edilmeleri gerektiğini de açıklamış, bilhassa Ermenilerin himaye edilmesi konusunu önemle işaret etmiştir. Curzon ayrıca, Milletler Cemiyeti tarafından görevlendirilecek memurlar marifetiyle azınlıkların haklarının kontrol edilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁵⁸⁹

Curzon'un konuşmasının ardından Fransa temsilcisi Barrère söz almış, yeni Türkiye'yi ve Türk heyetini öven bir konuşma yapmıştır. Türkiye'nin manevi ve iktisadi alanlarda çok değerli olan azınlıkları ve özellikle Ermenileri himayesinden övgüyle bahsetmiştir.⁵⁹⁰ Barrère bu konuşmasında, Fransa'nın azınlıkların himayesi konusundaki politikalarının Türk menfaatleri ile uyduğunu da vurgulamıştır.⁵⁹¹

İtalya temsilcisi Garroni ise daha çok insaniyet vurgusu yapmış ve azınlıkların haklarının teslim edilmesinin insani bir görev olduğuna işaret etmiştir.⁵⁹²

Türk tezi ise oldukça yalındı. Türkiye savaş sonrasında imzalanan uluslararası anlaşmalar ve azınlıklar konusundaki M.C. kararlarını kabulleniyordu. Ermenilere yurt sağlamak Türkiye'nin bağımsızlığı ve egemenliği ile çelişeceği için kabul edilemezdi. Gelecekte azınlıkların haklarını koruyacak bir bağımsız kurum ya da örgüt oluşumu da reddedilmişti.⁵⁹³

İsmet Paşa Türk tezini anlatırken üç ana prensip öne sürmüştür. İsmet Paşa'ya göre azınlıklar meselesi eğer dışarıdan müdahale olmazsa ve Türk-Yunan mübadelesi başarıyla sonuçlandırılırsa çözülmüş olurdu. Ayrıca Türkiye'de kalacak olan azınlıkların himaye edilmesi ise Türk Hükümeti'nin teminatı altındaydı.⁵⁹⁴

⁵⁸⁸ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.285, Fransız Parlamentosu'nun Lozan'daki Fransız Heyetine yazdığı 4 Aralık 1922 tarihli mektup.

⁵⁸⁹ Le Matin, 13 Aralık 1922, s.3

⁵⁹⁰ Bilsel, a.g.e.,s.273.

⁵⁹¹ Le Temps, 14 Aralık 1922, s.1

⁵⁹² Aynı yer.

⁵⁹³ Demirci, a.g.e.,s.123.

⁵⁹⁴ Le Temps, 14 Aralık 1922, s.1; Bilsel, a.g.e.,s.274

Le Matin gazetesi, azınlıklar konusunun görüldüğü ilk toplantıya ilişkin değerlendirmeler yapmış, Lozan'dan önce Ermeniler ile Yunanlılara Anadolu'dan toprak verme girişimlerinden söz etmiştir. Gazeteye göre, Sevr'de Ermenilerin Karadeniz'e yayılmalarını kolaylaştıracak hükümler mevcuttu. Yunanlılar da henüz 1 yıl önce Anadolu'nun 1/5'ini ve Türkiye'nin Avrupa'daki topraklarını talep etmekteydiler. Bugün itibarıyla bu iki azınlık grubun himaye edilmesi için bir gerekçe yoktu. Sayıları ifade edildiği gibi öyle yüksek falan da değildi. İstanbul'da 200.000 Rum ve tüm Türkiye'de ise 60.000 Ermeni vardı. Lord Curzon, Rum ve Ermenilerin Türkler tarafından eziyet gördüklerine inanıyordu. Türkler için ise bu azınlık grupları Türkiye'nin ortadan kaldırılmasına çalışmış olan düşmanlardı. Kısa bir süre içinde nefret rüzgârları durulacak gibi görünmüyordu, ancak İsmet Paşa'nın azınlıkların korunması yönündeki ılımlı davranışı da göz ardı edilemezdi. İsmet Paşa, Patrikhane gibi Türkiye aleyhine çalışmış olan gruplar hariç olmak üzere doğma büyüme İstanbullu olan azınlıkların himaye edilmesini uygun buluyordu.⁵⁹⁵

Azınlıklar meselesinin bir sonraki görüşmesinde, Lord Curzon İsmet Paşa'ya karşı saygısız bir üslup ile konuşmuş ve konferansın kesilmesi tehdidinde bulunmuştur. Lord Curzon'a göre dünyadaki hiçbir ülkeden Türkler lehine bir ses duymak mümkün değildi. Türk Hükümeti görüşleri nedeniyle tam bir evrensel sorumluluk altındaydı. Le Matin gazetesine göre Türkiye'nin zor durumda kaldığı Lozan kulislerinde konuşulmaktaydı. Bununla birlikte gazete İsmet Paşa'nın uzlaşma noktasında olduğunu iddia ediyordu.⁵⁹⁶

Le Matin aynı zamanda, Lord Curzon'un Türklere karşı saygısız söylemleri karşısında Fransız heyetinin sessiz kalarak İngiltere'yi desteklemiş görüldüğünü belirtmiş ve Fransız heyetini eleştirmiştir. Gazete, İngiltere'nin bu çıkışının arkasındaki gerekçeleri alaycı bir üslupla yorumlamaya çalışmış, Boğazlar konusundaki İngiliz baskılı tutumunun, Musul petrolünün ya da Fransa'nın Türkiye'deki 4 milyar Frank tutarındaki yatırımlarının Lord Curzon'un dayanışma anlayışını kavramakta yardımcı olup olamayacağını sorgulamıştır. Gazete aynı üslup ile Lord Curzon'un çıkışının yukarıda belirtilen gerekçelerden hiç birinin olmadığını, sadece Yunan ve Ermeni toplumlarının Türklerin eziyetlerine karşı korunması amacını güttüğünü yazmış ve Ermenilere karşı verilmiş bir söz olup olmadığı, Ermenilerin bundan böyle İngiliz ordusunun ya da donanmasının korunması altında mı olacağı sorusunu yöneltmiştir.⁵⁹⁷

⁵⁹⁵ Le Matin, 13 Aralık 1922, s.3.

⁵⁹⁶ Le Matin, 14 Aralık 1922, s.1.

⁵⁹⁷ Aynı yer.

Le Matin gazetesine göre, Lord Curzon'un Türklere karşı ulti­matom niteliğindeki söylemi Doğu'daki barışı imkansız hale getirecek iki ana hususu içermekteydi.

a. İstanbul'da azınlıkların şikâyetlerini dinleyecek ve onlara karşı yürütülen muameleleri kontrol edebilecek bir komisyon oluşturulması.

b. Türk toprakları içinde bağımsız bir Ermeni yurdu kurulmasıydı.

Gazete Türkiye'deki azınlıkların haklarını korunması isteminin saygın bir istek olduğunu ancak Lord Curzon'un bu isteklerinin ve konferansı bozmak yönündeki tehditlerinin ise abartılı olduğunu vurgulamıştır. Gazeteye göre, tüm Müttefik devletler adına konuşarak hayalci iki projesinin gerçekleştirilmesi için yeni bir savaşa girmekle Türkleri tehdit etmek, aslında Lord Curzon'un Fransa'nın kayıtsız destek vermek zorunda kalacağı bir taktik manevrasından ibaretti. Curzon özellikle Boğazlar görüşmelerinin yavaş seyretmesinden ötürü sinirliydi ve Amerika dahil olmak üzere tüm Müttefik ülkeleri Türkler karşısında etkin bir tehdit unsuru olarak kullanmak çabasındaydı. Eğer İsmet Paşa Curzon'u tatmin edecek bir yanıt veremez ise bundan sonra ne olacaktı? Curzon ya ısrarcı olmayarak konuyu geçiştirecek ya da tehditlerini devam ettirecekti. Fransa başından beri İngilizlerin azınlık politikasını dayatması karşısındaydı bu sebeple yakın doğudaki siyasi, manevi, mali ve iktisadi tüm kazanımlarını yitirecekti.⁵⁹⁸

Journal des Débats gazetesi ise Müttefikler ile Türklerin arasındaki görüş ayrılıklarının ve Lord Curzon'un İsmet Paşa'ya yönelik taleplerine cevap almak yolundaki ısrarlarının konferansı kötümser bir havaya büründürdüğünü yazmıştır. Gazete, İngiliz cephesinde hem Dominyonların hem de A.B.D.'nin Lord Curzon'un önerdiği çözümleri uygun gördüklerini belirtmiş, Fransızların ise olaya trajik bir boyut kazandırmamaktan yana olduklarını, Curzon'un sert konuşmasının aslında enerjik bulunduğunu ve böylece Türklerin uyanarak uzlaşma kapılarının açılacağını düşündüklerini iddia etmiştir. Gazete ayrıca, Müttefiklerin Türklerden talep ettikleri hususları listelemiştir. Bunlar;

a. Ermeni ulusu için bir yurt,

b. Vergi ödemek karşılığında azınlıklar için askerlik hizmetinden muafiyet,

c. Önceden imzalanmış antlaşmalar için garanti (Neully, Saint-Germain vs.)

d. Genel af,

e. Azınlıkların ülkeyi terk etme serbestliği,

⁵⁹⁸ Aynı yer.

f. M.C ya da başka bir milletler arası kuruluş gözetiminde bir kontrol komisyonunun teşkiliydi.⁵⁹⁹

Le Matin 15 Kasım tarihli sayısında, İsmet Paşa'nın uzlaşmacı tavrının Curzon'un tehditlerinin yarattığı olumsuz havayı dağıttığını başlık olarak kullanmıştır. İsmet Paşa Türk görüşünü açıklarken azınlıkların askere alınmasında onların lehine davranılacağını ve muafiyet uygulamasına gidilebileceğini belirtmiştir. Bununla birlikte bir kontrol komisyonunun oluşturulması talebini ise reddetmiştir. İsmet Paşa ayrıca, M.C. konusundaki kararın barış antlaşması sonrasında verileceğini beyan etmiş, “Yeni Türkiye'nin herhangi birisi kadar ellerinin temiz olduğunu” bir gün önce Lord Curzon'un kinayeli laflarına karşılık vurgulamıştır.⁶⁰⁰

Journal des Débats gazetesi konferansın olumsuz havasının sürmeyeceği konusundaki tahminlerinin doğru çıktığını belirterek, Azınlıklar konusunda İsmet Paşa'nın söylemlerinin tatminkâr bulunduğunu, konunun akademik bir konu olduğunu ve tüm yönleriyle ele alınması gerektiğini yazmıştır.⁶⁰¹

Journal de Genève gazetesi de 16 Aralık günkü baskısında, Lord Curzon'un azınlıklar konusunun ne denli önemli olduğunun Türklerce tam olarak anlaşılamadığı, Türklerin davranışları neticesinde dünya nezdinde sorumlu olacakları ve konferansın bu konu yüzünden sekteye uğrayabileceği görüşüne yer vermiştir. Gazeteye göre Curzon bu söylemiyle, Türklerin tavırlarından sıkıldığı, kesin çözüme yönelik adım atmak gerektiği işaretini vermişti ve aynı zamanda yakın doğudaki Hıristiyanların akıbetinin ne olacağını merakla takip eden Anglosakson Protestan gruplarını da sakinleştirmiş oluyordu.⁶⁰²

Le Temps gazetesi Lozan'daki Fransız heyetinin 3 konuda dikkatini çekmek istemiştir. Bunlardan birincisi Türkiye topraklarında yaşayan Hıristiyan azınlıklar konusudur. Türkiye'de yaşamış ve “Angora” isimli bir kitap yayımlamış olan Jean Schlicklin'e göre, kendilerinin bu denli korunmasını istemek Hıristiyan azınlıklarda rahatsızlık yaratmaktadır. Ankaralı Ortodoks bir rahip ile olan söyleşisinden de örnekler veren yazar, rahibin kendisini Türk kabul ettiğini ve Ortodoks olmakla Yunanlı olmadıklarını belirttiğini, bu düşüncelerinin Ortodoks çoğunluğun düşünceleri olduğunu ifade etmiştir. Başka bir Ortodoks rahip ile olan

⁵⁹⁹ Journal des Débats, 15 Aralık 1922,s.1.

⁶⁰⁰ Le Matin, 15 Aralık 1922, s.1. Curzon, İsmet Paşa'yı M.C.'ye girme konusunda ikna etmek için kışkırtma taktiğine başvurmuş, “*Büyük Britanya korkmuyor çünkü elleri temiz*” diyerek İsmet Paşa'yı sinirlendirmek istemiştir. Bkz. Demirci, ag.e.,s.127.

⁶⁰¹ Journal des Débats, 15 Aralık 1922,s.4.

⁶⁰² Journal de Genève 16 Aralık 1922, s.1.

söyleşisinde ise, bu rahibin, Patriğin eski itibarını yitirdiğini, Ortodoks Türklerin haklarını koruyacak ne dini ne de siyasi bir makam olamayacağını vurguladığından söz etmiştir. İkinci olarak, Ortodoks Hıristiyanlarının Türk olamayacağı konusundaki spekülasyonlar ile dini birlik sağlanmadığı sürece milli birliğin de sağlanamayacağı iddialarıydı. Bu konuda da Le Temps gazetesi, gerçekleşen bir askeri zafer sonrasında 15 Şubat 1902 tarihinde söylenen bir nutuktan örnekler vermiştir. Buna göre, çoğunluğu Müslüman olan bir ülkede farklı dine sahip olmanın milli birliğin sağlanması yolunda engel teşkil etmeyeceği vurgulanmıştır. Le Temps üçüncü olarak, İzmir’de yaşayan ve Türk-Yunan savaşından zarar görmüş bir Fransız’ın düşüncelerine yer vermiştir. Bir zamanlar hayli varlıklı olan bu Fransız, savaşın patlak vermesiyle birlikte kısa bir zaman içinde yoksullaşmış ve iktisadi anlamda dar boğaza düşmüştür. Birçok Fransızın ülkesi adına tehlikelere göğüs gerdiğini ve evlatlarını yitirdiğini, bu nedenle sadece İzmir bölgesinde benzer kaderi yaşayan 33 Fransızın bulunduğunu belirterek, Lozan’daki Fransız heyetinin bu vatandaşlarını unutmayacaklarına inandıklarını yazmıştır. Bununla birlikte Lozan’daki görüşmelerde Müttefiklerin görüşlerine destek veren Fransız delegelerinin, kendi vatandaşlarının Türkiye’deki menfaatlerine zarar verip vermediklerini düşünmelerini istemiştir.⁶⁰³

Görülüyor ki, azınlıklar konusunda Fransız delegelerinin Müttefiklerle aynı çizgide olmaları Fransız kamuoyunda genel olarak eleştirilmiştir. Bu eleştirilerin arkasında, azınlıklar konusunun İngiliz delegesi Lord Curzon tarafından konferansın gidişatına ilişkin bir koz olarak görülmesinin ve Curzon’un bu tutumunun Fransız kamuoyunda yarattığı rahatsızlığın bulunmasının yanısıra azınlıkların haklarının İngilizlerin görüşlerini desteklemek suretiyle korunamayacağı şüphesinin bulunduğu değerlendirilmektedir.

İngiliz politikasına destek veren Journal des Débats gazetesi ise, Kemalistlerin İstanbul’da Müslüman olmayan hiç kimseyi görmek istemediklerini ve bu maksatla batılı ülke vatandaşları dışındaki gayrimüslimleri şehir dışına atmak ve bu şehri Müslüman bir şehir yapmak istediklerini yazmıştır. Bununla birlikte gönderilmek istenen gayrimüslimlerin ülkenin kalkınması için gerekli unsurlar olduğunu, bu insanların çalışkan ve işbilir olduklarını yazmıştır. Gazete, Franklin Bouillon’un Hıristiyan azınlığından yoksun bir ülkenin tekdüze olacağı şeklindeki söylemini de hatırlatmıştır. Bunun yanı sıra Hıristiyan azınlığın haklarının ve mevcudiyetinin korunmasının da ayrı bir sorun olacağı belirtilmiş, Avusturya, Macaristan ve Bulgaristan ile yapılan Saint-Germain, Trianon ve Neully

⁶⁰³ Le Temps, 28 Aralık 1922, s.1

Antlaşmalarında bu konuda hükümler bulunduğu ancak ne yazık ki Türklerin bu anlaşmaları örnek kabul etmediklerini, önerilen çözüm yöntemlerini tümüyle reddettiklerini yazmıştır.⁶⁰⁴

Fransa Dışişleri Bakanlığı Lozan'daki heyetine 16 Aralık 1922 günü bir talimat göndermiştir. Talimatta, İtilaf devletleri ile Yugoslavya arasında 5 Aralık 1919 tarihinde yapılan anlaşma örnek gösterilerek bu anlaşmadaki azınlıklar konusunda alınan kararların Lozan Barış Antlaşması metnine dahil edilebileceği, bu sayede Türklerin de ikna edilebileceği, bu çözümün Avrupalı devletlerce de uygun bulunacağı belirtilmiştir.

Söz konusu talimatta ayrıca, Fransa ve İngiltere heyetlerinin bir araya gelerek tüm gayretlerini Milletler Cemiyeti'ni kabul konusunda Türkleri ikna etmek yolunda sarf etmeleri gerektiği vurgulanmış, böylece M.C.'nin azınlıklar konusunda her türlü tedbiri almak ve yasal düzenlemeler yapmakla yetkilendirilebileceği iddia edilmiştir. Bununla birlikte değişen zaman içinde bölgeye yönelik hassasiyetlerin de değiştiği, bir zamanlar Fransa için arzulanan hususların bugün itibarıyla imkânsız görüldüğünü kabul etmek gerektiği de ifade edilmiştir.⁶⁰⁵

Milletler Cemiyeti'ne Türklerin girmesi konusu İngiltere tarafından sürekli olarak Türklerin önüne konmuştur. 14 Aralık 1922 tarihinde düzenlenen bir Fransız istihbarat raporuna göre, İsmet Paşa Lozan'da yabancı temsilciler ile bir bilgilendirme toplantısı yapmış ve toplantı esnasında, Trakya meselesi görüşülürken Lord Curzon'un Türkiye'nin M.C.'ye girmeye hazır olup olmadığını sorduğunu, sorunun arkasında gizli amaçlar olabileceği düşüncesiyle hemen yanıt vermediğini aktarmıştı.⁶⁰⁶

Sonuç olarak İsmet Paşa, Türkiye'nin barış sağlandığında Milletler Cemiyeti'ne gireceğini beyan edince sorun Türk tezi lehine çözümlenmiştir. Zaten Avrupa'nın bir parçası olma arzusundaki Türkiye ancak İngiltere ile anlaşığı takdirde barışa ulaşabileceğini idrak etmişti ve Milletler Cemiyeti'ne girmek taraftarıydı.⁶⁰⁷

6. Musul Meselesi

Fransa Dışişleri Bakanı Poincaré'nin 23 Kasım günü Lozan'daki Fransa heyetine gönderdiği talimatta, manda altındaki yerler konusunda Türklerin sorun çıkarma çabalarının önlenmesi gerektiği bildirilmiştir. Poincaré'ye göre, Fransa için Suriye'nin manda rejimi

⁶⁰⁴ Journal des Débats, 27 Aralık 1922, s.1

⁶⁰⁵ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.286, Fransa Dışişleri Bakanlığı'nın Lozan'daki Fransız Heyetine gönderdiği 16 Aralık 1922 tarihli talimat.

⁶⁰⁶ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.285, 14 Aralık 1922 tarihli Fransız istihbarat raporu.

⁶⁰⁷ Demirci,s.127.

altında olması önemliydi ve Türkiye-Suriye sınırı Fransa ile zaten müzakere edilmişti. Fransa heyeti bu konuda İngiltere ile tam anlamıyla uyuşmaktaydı. Türklerin Musul'u talep etmeleri durumunda, Fransa İngiltere'ye destek verecekti. Konuyla ilgili olarak daha önce İngiltere ile yapılmış bulunan anlaşmalar Fransa'yı böyle davranmakla yükümlü kılmaktaydı. Bununla birlikte petrol paylaşımı konusunda İngiltere'nin desteği Fransa'nın menfaati icabıydı.⁶⁰⁸

Le Temps gazetesinin haberine göre, 25 Kasım 1922 tarihinde İngiliz ve Amerikalı petrol uzmanları Lozan'a gelmiş ve şimdiye kadar açık kapı politikasını destekleyen A.B.D. bu tarihten itibaren Türkiye'nin Asya sınırları ile daha fazla ilgilenir olmuştur. Böylelikle Musul petrolü konusu gündemi işgal etmeye başlamıştı. Artık Lozan kulislerinde; petrol, demiryolu, Chester Projesi gibi söylemler daha çok duyulmaya başlamıştı. Lord Curzon, İsmet Paşa ile yaptığı bir ikili görüşmede, Türklere bölgenin egemenliğinin Türkiye'de olmasını ancak petrol konusunda İngiltere'ye taviz verilmesini önermişti. İsmet Paşa ise bu yolu reddetmişti. Gazeteye göre, Musul konusunda ne denli ısrarcı olunursa Türkler de bu tavizleri vermeyi reddedeceklerdi. Türkler bu tercihleri ile diğer meselelerde avantaj elde etme haklarını zora sokmuş olacaktı. Fransa'nın bu tartışmaları mümkün olduğunca sakın bir biçimde izlemesi ve Turkish Petroleum Co.'ya verilen petrol tavizlerini - ki bu tavizlerin Alman payı ile ilgili olanı San Remo Konferansı ile Fransa'ya bırakılmıştı - çok büyütmemesi gerekiyordu. Turkish Petroleum'un Deutsche Bank ile yaptığı anlaşmaya göre, Bağdat Demiryolu hattı boyunca petrol madenleri işletme hakkı Almanya'ya verilmişti. Bununla birlikte, 5 Mart 1903 tarihli "Bağdat Demiryolu İmtiyazı"nın 22 nci maddesi kapsamında, imtiyaz sahibi demiryolu hattının 20 km. her iki tarafına doğru olan arazi boyunca maden arama ve işletme hakkına (bu hak imtiyaz sahibini ayrıcalıklı bir konuma getirmeyecek ve tekelleşmesine fayda sağlamayacaktı) sahipti. Bütün bunlar göz önüne alındığında Musul petrolünün işletmesine katılım konusunda Fransa'da boşuna gürültü çıkarılmıştı.⁶⁰⁹

Bu bilgiler üzerine, Fransa'nın Musul petrolünün işletmesi konusunda kendini doğal ortak olarak kabul ettiğini söylemek mümkündür. Çünkü bir zamanlar Almanya'ya ait olan Bağdat demiryollarının işletmesi San Remo Konferansı ile Fransa'ya verilmişti; bu nedenle Fransızlar, anılan hattın 20 km. her iki yanındaki arazide petrol arama, çıkarma ve işletme haklarının kendilerinde olması gerektiğini düşünüyorlardı.

⁶⁰⁸ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.285, Poincaré'nin Lozan'daki Fransız Heyetine yazdığı 23 Kasım 1922 tarihli yazı.

⁶⁰⁹ Le Temps, 26 Kasım 1922, s.6.

Le Temps gazetesine göre, A.B.D. temsilcisi Child'ın 30 Kasım tarihinde yaptığı konuşmada belirttiği prensipler, Fransa'nın iktisadi konulara ilişkin bakış açısına paralel konuları içermekteydi. A.B.D. temsilcisi, 30 Ekim günü hükümetinin Müttefiklere bildirmiş olduğu notadan alıntı yapmış ve A.B.D.'nin hiçbir gizli saklı anlaşma içerisinde olamayacağını, 1920 yılında üç büyük devletin (Fransa, İngiltere ve İtalya) kendi aralarında yaptıkları üçlü antlaşmaya da taraf olmadıklarını belirtmişti. Benzer şekilde Fransa da Türkler ile gizli bir anlaşma yöntemine hiç başvurmamıştı. Üçlü antlaşma konusunda ise Fransa, Ankara Anlaşması'nı imzaladıkları Türklerden fayda sağlamayı istememişti. Üçlü antlaşma daha çok İtalyanların lehine bir durumdu ve onlara daha önce vaat edilen hususları yerine getirmek için bir vasıtaydı. İzmir'in işgali bile bunun için yapılmıştı. Artık bu konular geride bırakılmalı, herkesin adil biçimde faydalanacağı düzenlemeler yapılmalıydı ancak bu düzenlemeler "açık kapı" politikasına da zarar vermemeliydi. A.B.D. Doğu Anadolu ile Mezopotamya'daki petrol bölgelerinde de bu politikaya saygı göstermeliydi. Türklerin bu konuda fazla talepleri yoktu ve New York Herald gazetesinin haberine göre, İsmet Paşa A.B.D. temsilcisine açıkladığı görüşlerinden ötürü özellikle teşekkür etmişti. Fransa bu bölgedeki faaliyetlerde ihtiyatlı davranmalı, görüntüyü kurtarmak adına gerçekleri tehlikeye düşürmemeliydi.⁶¹⁰

Aynı gazeteye göre, A.B.D. temsilcisinin yukarıdaki konuşması çok erken yapılmış bir konuşmaydı. Zira Amerikan çevrelerinden sızan haberlere göre Musul tartışmaları sırasında, Amerikan menfaatlerine dokunan bir durum ortaya çıkarsa 30 Ekim tarihindeki prensiplerin muhafaza edileceği beklenmiyordu. Lord Curzon, Mussolini ve Poincaré arasında yapılan anlaşma Amerikalıların nezdinde Müttefiklere karşı bir güvensizlik yaratmıştı. Bu anlaşma ve Müttefiklerin kendi aralarında yaptıkları özel görüşmeler, Amerikalılarda kendilerine faaliyet alanı bırakılmayacak izlenimi uyandırmıştı. Ortada büyük bir sorun vardı, bir tarafta Musul'da, Erivan'da ve Erzurum'da Colby Chester tarafından talep edilen petrol imtiyazları, diğer taraftan İngiltere tarafından idare edilen Turkish Petroleum'un Bağdat ve Musul'daki faaliyetleri bulunuyordu.⁶¹¹

Echo de Paris ve bir kısım Fransız gazeteleri de Amerikan temsilcisinin beyanatını müdahale olarak nitelendirmiş, bunu gereksiz ve manda sistemini düzenleme talebi konusunda Türkleri özendirici bulmuşlardır.⁶¹²

⁶¹⁰ Le Temps, 27 Kasım 1922, s.1.

⁶¹¹ Aynı yer.

⁶¹² Sonyel, **Gizli Belgelerle Lozan Konferansının Perde Arkası**, s.56.

Bununla birlikte, Bern'den gelen 14 Kasım tarihli bir istihbarat raporu da Fransızların canını sıkımişti. Rapora göre, İktisat Vekili Mahmut Esat (Bozkurt) Bey, İsviçre'deki Türk milliyetçilerinin başı konumundaki Harun (Alice) Bey'e T.B.M.M. Hükümeti'nin Amerikalı Chester'e önemli demiryolu imtiyazları verme konusunda kararlı olduğunu ve herkesçe önemli olduğu kabul edilen Trabzon-Erzurum hattının da bu demiryolu imtiyazları içinde yer aldığını belirtmişti. Lozan'a giden Türk heyeti içindeki eski Maliye Vekili Hasan (Saka) Bey ise, Lozan'a hareket etmeden önce verdiği demeçte, Ankara'da Chester Projesi ile ilgili görüşmelerin devam etmekte olduğunu, eğer söz konusu proje Türk çıkarlarına uygun bir hale getirilirse projenin Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin onayına sunulacağını, ancak ülkenin doğal zenginliklerinin değerlendirilmesi ve kalkınmasının sağlanması için Türkiye'de yeterince yerli sermaye bulunmadığının da bilincinde olduklarını ifade etmişti. Hasan Bey'in demeç verdiği tarihlerde Amiral Chester ve ortakları da demiryolu, maden ve petrol imtiyazlarının Musul'daki petrol alanlarından geçtiğini, ancak Türk parlamentosunun henüz projeyi onaylamadığını açıklamışlardı.⁶¹³

Görüldüğü üzere Musul sorunu sadece bir toprak sorunu değildi, bölge yer üstü ve yer altı kaynakları ile başta İngiltere olmak üzere A.B.D ve Fransa'nın göz ardı edemeyeceği kadar önemliydi. Nitekim Le Matin gazetesinin konferansı izlemek üzere görevlendirdiği özel muhabir konferans kulislerinde yaptığı röportajlardan edindiği izlenime göre, konferansı sıkıntıya düşürebilecek iki konunun var olduğunu yazmıştı. Bunlar Batı Trakya ve Musul meseleleriydi. Musul meselesi, Batı Trakya meselesine kıyasla konferans sırasında çözümlenecek bir mesele değildi, bu konu için Türkiye ile İngiltere'nin ikili görüşmeler yapmaları bekleniyordu.⁶¹⁴

Henüz daha Musul sorunu için müzakerelere başlanmamışken⁶¹⁵ 28 Kasım günü yayınlanan Journal des Débats gazetesinde, gelinen gün itibariyle konferans görüşmelerine artık petrol konusunun liderlik edeceği, Türkiye sınırlarının belirlenmesi konusunun askıya alınmış olduğu, Boğazlar ve Kapitülasyonlar konularının ayrıntıdan ibaret olduğu varsa yoksa tek bir kentin, yani Musul kentinin önemli olduğu yazılmıştır. Gazete, bir gün önce Lord Curzon ile İsmet Paşa arasında gerçekleşen ikili görüşmede İsmet Paşa'nın Musul'u istediğini, Lord Curzon'un ise Milletler Cemiyeti seçeneğini Paşa'ya önerdiğini yazmış, Türklerin Musul konusunda İngiltere'ye karşı Fransa'nın desteğini talep etmemeleri

⁶¹³ Bige Sükan Yavuz, "Fransız Arşiv Belgelerinin Işığında Chester Demiryolu Projesi" *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 24, (Kasım 1999-2003), s.541,542.

⁶¹⁴ Le Matin, 30 Kasım 1922, s.1.

⁶¹⁵ Musul konusunda ilk müzakere oturumu 23 Ocak 1923 tarihinde düzenlenmiştir. Bkz. Bilsel,a.g.e.,s.217.

temennisinde bulunarak, Fransa'nın İngiltere karşısında durmasının imkânsız olacağını ve Musul'un mevcut siyasi koşullarında Fransa'nın Türklerin yanında olmasını gerektirecek geçerli bir sebebinin bulunmadığını vurgulamıştır.⁶¹⁶

Journal des Débats ayrıca, Fransa'nın konferansın ilk günlerinden itibaren İngiltere'ye karşı başlangıçta verdiği sözlü desteğin dışında yeterli desteği vermediğini eleştirerek, Büyük Britanya'nın politikasına tam destek vermekle Lord Curzon nezdinde güven tazeleneyeceğini bildirmiştir.⁶¹⁷

Bununla birlikte Le Temps gazetesi, kapitülasyonlar ve azınlıklar konuları bir yana bırakılacak olunursa, A.B.D'nin Musul meselesinde Türklerin yanında yer alacağını duyurmuştur. Gazete, Türklerin masaya muzaffer bir ülke olarak oturmuş olmalarının rakipleri İngiltere karşısında Amerikalıları daha elverişli bir duruma soktuğunu değerlendirmiş, ayrıca İngilizlerin bu bölgede açgözlülüğü kışkırttığını ve anlaşmazlıkları körüklediğini belirtmiştir.⁶¹⁸

Musul sorununun çözümü için İsmet Paşa ile Lord Curzon ikili olarak çeşitli görüşmeler yapmışlardır. Ancak bu görüşmelerin sonucunda tatmin edici bir sonuca varılmamış, İsmet Paşa isteklerini her iletğinde Lord Curzon bunları reddetmiştir. Fransızların değerlendirmesine göre, Musul konusunda uzlaşma ihtimali zor görünmekteydi ve bu durum konferansı her an sekteye uğratabilecek hususlardan biriydi.⁶¹⁹

Bu tarihe kadar özetle, İsmet Paşa Musul'un Türkiye'ye verilmesini istemiş, Curzon ise bu konuda Milletler Cemiyeti'nin yargısının uygun olacağını belirtmiştir. İsmet Paşa ise her türlü yargıya ve Milletler Cemiyeti önerisine karşı çıkmıştır.⁶²⁰

30 Kasım tarihli bir Fransız İstihbarat Raporuna göre, Türk heyeti Musul, Kerkük, Süleymaniye Sancaklarının Türkiye'ye bırakılmasında ısrarcı olmuşlardı. Yine Türk uzmanları, Fırat ve Dicle Nehirleri arasındaki arazi kesiminin Anadolu'nun güneydoğusunun emniyeti bakımından elde bulundurulması gerektiğini düşünüyorlardı. Rapora göre, İngilizler Kürdistan'da entrikalar çevirmekte ve Kürt toplumunu galeyana getirmek için çabalar sarf etmekteydiler. İngilizler, Süleymaniye İngiltere'nin kontrolü altında olursa Kürdistan'ın kalan kesimlerinde istedikleri gibi faaliyet gösterebileceklerini düşünüyorlardı. Zira anılan

⁶¹⁶ Journal des Débats 28 Kasım 1922, s.1.

⁶¹⁷ Aynı yer.

⁶¹⁸ Le Temps, 28 Kasım 1922, s.6.

⁶¹⁹ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.285, Fransa Dışişleri Bakanlığı'na yazılmış 2 Aralık 1922 tarihli yazı. (Yazının imza bölümünde herhangi bir işaret bulunmamakla birlikte Lozan'daki Fransız Heyeti tarafından yazılmış olması kuvvetle muhtemeldir.)

⁶²⁰ Sonyel, **Gizli Belgelerle Lozan Konferansının Perde Arkası**, s.55.

bölgede Osmanlı'ya her daim güçlük çıkarmış olan Barzani ve Hamavend gibi Kürt aşiretleri etkindi. Bununla birlikte Türkler, Kerkük ve Erbil bölgelerinin yani Misak-ı Milli'deki Cebel Hamrin'den Musul'a kadar olan arazi kesiminin yarısında Türk nüfusun yoğun olarak bulunduğunu ve konuştukları lehçenin İran Tebriz'deki Azeri lehçesi ile ilişkili olduğunu iddia etmekteydiler.⁶²¹

Musul konusunda artık Müttefikler arasında da görüş ayrılıkları belirmeye başlamıştı. Bu durum Fransa'nın Ankara'daki askeri temsilcisi Albay Mouglin tarafından da ifade edilmiş, İngilizlerin sıkıntı yarattıkları vurgulanarak Lozan'daki konferansın ertelenmesi ihtimalinin Ankara'da kızgınlık yaratacağı belirtilmiştir.⁶²²

Sonuç olarak İngiliz-Türk ikili görüşmeleri tıkanma noktasına gelmiş ve İngilizler müzakerelere bu şekilde devam etmek konusunda isteksiz olduklarını Fransız temsilci Barrère ile paylaşmışlardır.⁶²³

Musul meselesi Curzon ile İngiltere Başbakanı Bonar Law arasında uyuşmazlıklar çıkmasına neden olmuştur. Zira Law, İngiltere'nin Irak'ta daha fazla kalmasından yana değildi ve Fransızların Ruhr'u işgal etmesiyle birlikte İngiltere ile Fransa'nın arasında gerginlik başladığını fark etmişti. Bu nedenle sadece petrol kaygısıyla yeni bir savaşı göğüslemenin gerekli olmadığı düşüncesindeydi. Ayrıca Musul sorunu yüzünden konferansın dağılması riski karşısında hayli endişeliydi ve tüm dünyanın petrol yüzünden barışı reddettikleri kanısında olacağını, bunun da İngiltere'nin başına gelebilecek en kötü şey olacağını düşünüyordu.⁶²⁴

Fransa Dışişleri Bakanı Poincaré'nin Lozan'daki Fransız heyetine gönderdiği 29 Aralık 1922 tarihli telgrafa göre; Fransa'nın resmi görüşü de Musul meselesi yüzünden Lozan Barış Konferansı'nın başarısız olmaması gerektiği doğrultusunda idi. Eğer bu konu İngiltere için tatmin edici bir şekilde çözümlenemez ise bir kenara konularak müzakerelere devam edilmeliydi. İngiltere Türkiye ile ayrı ayrı müzakere etmekte özgürdü. Musul konusunda büyük bir anlaşmazlık çıkmaması için Fransa'nın Lozan'daki müzakere heyeti diğer konularda da sorun çıkmasını önlemeliydi.⁶²⁵

⁶²¹ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.285, 30 Kasım 1922 tarihli Fransız İstihbarat Raporu.

⁶²² MAE, Série E Levant Turquie, Vol.285, Fransa'nın İstanbul'daki Yüksek Komiseri General Pellé'nin Ankara askeri temsilcisi Albay Mouglin'in görüşlerini Fransa Dışişleri Bakanlığı'na ilettiği 04 Aralık 1922 tarihli telgraf.

⁶²³ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.285, Fransa Delegeşi Barrère'nin Fransa Dışişleri Bakanlığı'na yolladığı 28 Aralık 1922 tarihli mektup.

⁶²⁴ Demirci, a.g.e., s.134,135.

⁶²⁵ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.285, Fransa Dışişleri Bakanı Poincaré'nin 29 Aralık 1922 tarihinde Lozan'daki Fransız Heyetine gönderdiği telgraf.

Nitekim Poincaré yaklaşan tehlikeyi fark etmişti ve Curzon ile Başbakan Law arasındaki fikir ayrılığının görüşmeleri tıkama ihtimali karşısında, İngilizleri her türlü koşulda desteklediği görülen Barrère'yi görevden almış, yerine Türk beklentilerine sempati ile yaklaşacağını düşündüğü Bompard'ı getirmişti. Bu hamle Fransızların politikasının değiştiğinin bir göstergesiydi.⁶²⁶

Fransızlar için sınır meselelerinde en önemli husus, Türkiye-Suriye hududunun Ankara Anlaşması'ndaki haliyle Lozan Barış Antlaşması metnine dahil edilmesi idi. Fransa Başbakanı Poincaré bunun zor olduğunu kabul etmekle beraber, Lozan'daki heyetini İsmet Paşa ile ikili görüşmeler yapması için görevlendirmişti. Fransa heyeti İsmet Paşa'dan Suriye sınırı konusunun anlaşma metnine dahil edilmesi için destek talep edecekti. Bu kapsamda İskenderun Sancağı için belki bir düzenleme yapılarak, bu konunun da metin içine alınması sağlanabilirdi. Sancak ile ilgili ayrıntılar ise iki ülke arasında karşılıklı notalar ile belirlenebilirdi. Bununla birlikte Poincaré tarafından, yapılacak olan Musul görüşmelerinde İngiliz baş delegesinin desteklenmesi özellikle rica edilmişti, ancak bu desteğin sınırı görüşmelerin bozulmasına meydan vermeyecek şekilde davranmakla sınırlandırılmıştı.⁶²⁷

Musul konusundaki ilk görüşmeler 23 Ocak günü Lord Curzon'un başkanlığında başlamıştır. Curzon yaklaşık 1,5 aydır İsmet Paşa ile yaptıkları ikili görüşmelerden bir sonuç alınamadığını vurgulamış ve artık eski yöntemlere başvurulması gerekeceğini belirtmiştir. Curzon'a göre İsmet Paşa görüşlerini komisyon önünde açıklamalıydı. İsmet Paşa ise herkesçe bilinen hususlarda bir değişiklik olmadığını belirterek Musul Vilayetinin etnik, coğrafi, iktisadi ve politik özelliklerinden söz ederek Mondros Ateşkes Anlaşması ile İngiltere tarafından bu vilayetin işgal edildiğini bu nedenle Türklere geri verilmesi gerektiğini iddia etmiştir.⁶²⁸

Türk tarafının sunduğu istatistikî bilgilere göre, bu vilayette yaşayan 503.000 kişinin 400.000 kadarı Türk idi. İngilizler ise daha farklı bir bilgiyi sunmuşlar ve ikamet eden 750.000 kişinin bulunduğunu, bunlardan sadece 66.000 kişinin Türk olduğunu 450.000 Kürdün bulunduğunu belirtmişlerdir.⁶²⁹

İsmet Paşa konuşmasında manda prensibine de değinmiş İngiltere'nin hangi hakka dayanarak Irak'ı işgal ettiğini sormuştur. Bunun üzerine Lord Curzon tarihte yaşananlardan

⁶²⁶ Demirci, a.g.e., s.136.

⁶²⁷ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.287, Poincaré'nin Lozan'daki Fransız Heyetine yazdığı 23 Ocak 1923 tarihli talimat.

⁶²⁸ Le Temps, 24 Ocak 1923, s.6. ; Karacan,s.243-247.

⁶²⁹ Le Temps, 24 Ocak 1923, s.6.

bahsederek bu bölgenin işgaline dair gerekçeleri aktarmıştır.⁶³⁰ Lord Curzon'a göre İngiltere mandater ülke sıfatıyla bu bölgede bulunuyordu ve Fransa'nın Suriye'de bulunması örneğinden farklı bir durum değildi.⁶³¹ Curzon bununla birlikte, bu işgalin İngiltere'ye avantaj sağlamadığını düşündüğünü, İngiltere'nin siyasi tavrı konusunda şahsının herhangi bir yorumu olamayacağını, kendisinin Hükümette görev aldığı günden beri bu bölgedeki petrol fırsatları ile ilgilenmediğini belirtmiştir.⁶³² Curzon'a göre, İngiltere'nin Musul meselesindeki siyasi görüşünün bu bölgedeki petrol zenginlikleri ile alakası bulunmamaktaydı. İngiltere Hükümeti ve İngiliz Dışişleri Bakanlığı bu tarz işlerden yana değildi.⁶³³

Curzon bununla beraber açık kapı politikasından yana olduklarını, petrol konusu ile ilgili her ülkenin Turkish Petroleum'a girme şansı bulunduğuna işaret etmiştir. Curzon, İsmet Paşa'nın iddialarının zayıf olduğunu vurgulamış, karşılıklı iddiaların sonuçlanabilmesi için tek bir çözümün bulunduğunu, o çözümün de tarafsız bir kuruluş tarafından bölgede anket uygulamak olduğunu ifade etmiştir. İlave olarak İsmet Paşa'nın plebisit önerisine karşı olduğunu, manda vesayeti altındaki ülkelerin durumlarının Milletler Cemiyeti tarafından düzenlendiğini, Musul'da da benzer yöntemin uygulanması gerektiğini belirtmiştir.⁶³⁴

Fransız delegesi Bompard daha sonra söz alarak Türkiye'nin Suriye konusuna dair herhangi bir görüş bildirmediğini belirtmiş, bu sessiz kalışın Ankara Anlaşması hükümlerinin teyidi olarak anlaşıldığını vurgulamıştır. Bompard ayrıca İtalyan temsilci Garroni gibi kendisinin de Musul konusunda İngiliz delegesinin görüşlerini desteklediğini bildirmiştir.⁶³⁵

Bompard'ın İngiliz delegesini desteklemesinin sebebi, Poincaré'den müzakere sabahı aldığı talimat olduğu kadar, kendi ifadesine göre İngiliz baş delegesinin önerisinin liberal hüviyette olduğunu görmesi olmuştur. Hatta Bompard, Curzon'un önerisinin kabul edilmesi konusunda İsmet Paşa'dan da ricacı olmuştur.⁶³⁶ Bompard'ın ricasının ardında, yine Poincaré'nin görüşmelerin bozulmasına meydan verilmemesi talimatı olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

⁶³⁰ Aynı yer.

⁶³¹ L'Humanité, 24 Ocak 1923, s.3

⁶³² Le Temps, 24 Ocak 1923, s.6; Karacan, a.g.e., s.249.

⁶³³ L'Humanité, 24 Ocak 1923, s.3

⁶³⁴ Le Temps, 24 Ocak 1923, s.6

⁶³⁵ Aynı yer.

⁶³⁶ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.287, Bompard'ın Fransız Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı 23 Ocak 1923 tarihli rapor.

Öğleden sonraki oturumda İsmet Paşa, Milletler Cemiyeti ya da herhangi bir kuruluşun hakemliğine gerek olmadığını, bu toprakların Türk olduğunu ve Türkiye'ye geri verilmesi gerektiğini bir kez daha vurgulamıştır. İngilizler ise Musul konusunda Milletler Cemiyeti'nin hakemliğine başvurulması konusundan geri adım atmayacaklarını belirtmişler ve görüşmeleri bozmakla tehdit etmişlerdir.⁶³⁷

Fransız delegesi Bompard konferansın geldiği kritik noktayı müşahade etmiş ve Türk heyeti nezdinde kişisel girişimlerde bulunarak görüşmeleri sıkıntıya düşürecek ve her bir taraf için ağır sonuçlara doğuracak olumsuz bir tavır içine girmemelerini rica etmiştir. İtalyan delegesi Garroni de, benzer şekilde Türklere itidal çağrısı yapmış ve uzlaşmacı olmalarını istemiştir.⁶³⁸

Le Temps gazetesi, Curzon'un söylemleri ve petrol konusundaki hassasiyet göz önüne alındığında İngiltere'nin görüşmeleri bozmasının zor görüldüğü yorumunda bulunmuştur. Zira İngiltere, Ermeni sorunlarında bile bu denli uyuşmaz görüntü sergilememiştir. Bununla birlikte Türkler de bu konunun konferansta çözümlenmesini kesinlikle istiyorlardı ve bir sonuç çıkmadığı takdirde İngiltere'nin Musul topraklarından çıkmasının mümkün olmayacağını biliyorlardı.⁶³⁹

L'Humanité gazetesi konferans görüşmelerinin petrol sorunu yüzünden bozulacağını görüldüğünü haber yapmış, İsmet Paşa'nın Curzon'un Musul'da Milletler Cemiyeti hakemliği önerisini kabul etmemesi üzerine, kritik bir zaman diliminde bulunulduğunu ifade etmiştir.⁶⁴⁰

Le Matin gazetesi ise, "Savaş Tehdidi" başlığı altında verdiği haberde Garroni ile Bompard'ın desteğini alan Lord Curzon'un, Musul Vilayetinde Milletler Cemiyeti hakemliğine başvurulması konusunda Türkleri bir türlü ikna edemediğini yazmıştır. Gazete ayrıca Curzon'un, Milletler Cemiyeti 2. maddesine dayanarak Cemiyet üyelerinden herhangi birine karşı yapılmış olan savaş tehdidinin ya da savaş halinin tüm üye ülkeleri ilgilendirdiğini ve böyle bir durum karşısında ortak tedbirler geliştirilmesi gerekeceğini belirten konuşma yaptığını okurlarına duyurmuştur. Gazeteye göre, Curzon İsmet Paşa'yı uyuşmaz konuma düşürmüştür. Le Matin, M.C seçeneğinin kabul edilmemesi durumunda konferansın bozulacağına dikkat çeken Curzon'a rağmen konferansın devam ettiğini

⁶³⁷ Le Temps, 24 Ocak 1923, s.6

⁶³⁸ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.287, Bompard'ın Fransız Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı 23 Ocak 1923 tarihli ikinci rapor.

⁶³⁹ Le Temps, 24 Ocak 1923, s.6

⁶⁴⁰ L'Humanité, 24 Ocak 1923, s.3

yazmıştır. Ancak yine de Musul sorunu bir savaş sebebi gibi görünüyorsa da nasıl bir barış antlaşması imzalanabileceği konusunun da ayrı bir sorun olduğunu vurgulamıştır.⁶⁴¹

Yukarıda aktarılanlar ışığında, Fransa'nın Musul sorununu Suriye sorunu ile birlikte ele aldığını söylemek mümkün olacaktır. Fransa, her şeyden önce Suriye'deki çıkar alanlarının teminat altına alınması için 20 Ekim 1921 Ankara Anlaşması'nın Lozan'da teyit ettirilmesini hedeflemişti. Bu maksatla, Musul meselesinde İngiltere tarafında yer almayı kendi milli menfaatleri bakımından gerekli görmüştü. Kaldı ki, Musul bölgesi petrol bakımından zengin bir bölgeydi, bölgede tesis edilecek bir İngiliz hâkimiyeti ile Fransa'nın petrol ve maden arama konularında Osmanlı dönemlerinde elde ettiği imtiyazların hayata geçirilmesi şansını elde edebilme olasılığı vardı. Bu nedenle Fransa, Musul meselesinin çıkmaza girerek konferans görüşmelerini sekteye uğramasını özellikle istemiyordu ve İngiliz delegesi Curzon'un Musul meselesini bahane göstererek görüşmeleri sıkıntıya düşürme tehdidi karşısında ılımlı ve hem Türk hem de İngiliz tarafını yatıştırmaya yönelik çabalar sarf etmişti. Zira esas itibarıyla konferans görüşmelerinin başarısız olması halinde, Fransa'nın çok önem verdiği Suriye sınırı ile mali ve ekonomik konular da sonuçlanamamış olacaktı.

C. İkinci Komisyon Çalışmaları (Türkiye'de Yabancıların Tabi Olacağı Usuller Komisyonu)

1. Kapitülasyonlar, Yabancılar Uygulanacak Yargı ve Vergi Rejimi.

Kapitülasyonlar sorunu sadece Lozan Barış Konferansı'nın görüşme konularından değil, aynı zaman da Türk Milli Mücadelesi'nin de ana konularından biriydi. Kapitülasyonlar Osmanlı Devleti ile Batılılar arasında yapılmış çeşitli anlaşmalardı. Bu kapitülasyon anlaşmaları, Osmanlı siyasi ve iktisadi olarak zayıf düştükçe, batılılara adeta Osmanlı Devleti'ni yarı sömürge gibi kullanma imkânı sağlayan bir hüviyete bürünmüştü. Lozan'da Müttefikler bu durumu sürdürmek istemişlerdi. En fazla üzerinde durulan konu ise gümrük tarifeleri olmuştur. Müttefikler daha önce kendilerine verilmiş olan gümrük tarifelerinin aynen devam etmesi gerektiği inancındaydılar. Bu durum, ülkenin sanayisinin gelişmesi, iktisadi kalkınma ve iktisadi bağımsızlık yolunda gerekli tedbirlerin alınmasını engellemekteydi. Ayrıca devletin yargı bağımsızlığına ve ulaştırma haklarına da ket vuruyordu. Konferansta Türk tezi kapitülasyonların tamamen kaldırılması şeklindeydi.⁶⁴²

⁶⁴¹ Le Matin, 24 Ocak 1923, s.3.

⁶⁴² Nurer Uğurlu, **Lozan Barış Konferansı'nın Perde Arkası (1922-1923)**, Örgün Yayınevi, İstanbul, s.27.

Fransa Dışişleri Bakanı Poincaré'nin 23 Kasım 1922 günü Lozan'daki Fransa heyetine gönderdiği talimatta; Türklerin kapitülasyonları kabul etmeyecekleri, bu nedenle yabancılar için özel garanti düzenlemeleri yapılması gerekeceği belirtilmiş, bununla beraber anılan düzenlemelerin Türklerin egemenlik haklarına saygı gösterecek şekilde yapılması halinde Türklerin itiraz etmeyecekleri de vurgulanmıştır.⁶⁴³ Ancak kapitülasyonlar meselesi konferansın başından itibaren çetin ve zahmetli görüşmelere sahne olmuştur. İsmet Paşa'ya göre konferansın Şubat ayında kesilmesinin esas sebeplerinden bir tanesi kapitülasyonlar olmuştur.⁶⁴⁴

Kapitülasyonlar için ilk olarak 2 Aralık tarihinde görüşmelere başlanmıştır. Aynı gün içinde bir yandan ahalinin mübadelesi ile savaş esirlerinin iadesi, diğer yandan mali ve iktisadi konular ile gümrük meseleleri alt komisyonlarda görüşülürken, İtalyan Garroni başkanlığında toplanmış olan ve kapitülasyonların yerine geçecek rejimin görüşüleceği oturum en fazla ilgiyi görmüştür. Garroni, kapitülasyonların kaldırılmasının, bununla birlikte yerine geçebilecek bir düzenlemenin de yapılmasının gerektiğini belirten bir konuşma yapmıştır. Mevcut düzenlemelerin bağımsız bir devlete yakışmayacak hususlar içerdiğini vurgulayan Garroni diğer taraftan da fiilen 1914 yılından bu yana kapitülasyonların kaldırılmış olduğuna işaret etmiştir. Bununla birlikte sadece isminin kaldırılmasını değil içeriğinin de tümüyle kaldırılması gerektiğini belirtmiştir. Garroni'ye göre getirilecek olan yeni rejim uluslar arası normlara uygun bir rejim olmalıydı. Fransız temsilci Barrère, İngiliz temsilci Curzon ve Japon temsilci Hayashi de Garroni ile aynı fikirde olduklarını bildirmişlerdir. Ardından İsmet Paşa söz almış ve konu ile ilgili uzun bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmada özetle, Türkiye'deki yabancıların ticari girişimlerine, konsolosluk faaliyetlerine ve iktisadi düzenlemelerine ilişkin uluslar arası anlaşmalardan gelen haklar ve müteakabiliyet esasları dâhilinde Ankara Hükümeti'nin meseleyi sonuçlandırmaya hazır olduğunu vurgulamıştır.⁶⁴⁵

İsmet Paşa'nın açıklamasında, kapitülasyonların içinde bulunulan tarih itibariyle zaten mevcut olmadığını belirtmesi üzerine, Fransız temsilcisi Barrère söz alarak, "Mademki kaldırılması isteniyor, demek kapitülasyonlar mevcuttur. Mevcut olmasaydı, burada müzakere etmezdik. Biz Türkiye'de kapitülasyonların yeni bir şekle girmesine, ıslah edilmesine taraftarız. Konferansın vazifesi eski telakkilere göre konmuş kapitülasyonlar

⁶⁴³ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.285, Poincaré'nin Lozan'daki Fransız Heyetine yazdığı 23 Kasım 1922 tarihli yazı.

⁶⁴⁴ İnönü, a.g.e., s.88.

⁶⁴⁵ Le Petit Journal, 3 Aralık 1922, s.1.

yerine asri ihtiyaca daha çok uyacak yeni bir nizam bulmaktan ibarettir...” şeklinde görüşlerini dile getirmiştir.⁶⁴⁶

Fransa'nın Ankara'daki askeri temsilcisi Albay Mougin, konferans görüşmelerinin başlamasından 20 gün sonra Ali Fuat Paşa'ya yazdığı mektubunda, kapitülasyonlar konusundaki düşüncelerini,

“...Lozan'da da kapitülasyonlardan söz edilir, kapitülasyon sorunu görüşülür, tartışılır, lakin aslında onlar gerçekten ortadan kaldırılmıştır. Artık burada onlardan hiç söz edilmiyor, konuşulmuyor. Yabancıardan Türklerden istenen vergiler talep ediliyor ve samimi kişilerin buna riayet ettiğini, seve seve katlandıklarını, tabii karşıladıklarını, tabii gördüklerini fark ediyorum...” şeklinde açıklamıştı.⁶⁴⁷

Yine Mougin, 9 Aralık 1922 tarihinde Franklin Boullion'a yazdığı bir mektupta, İngilizlerin görüşleri⁶⁴⁸ benimsenir ve o doğrultuda hareket edilerek uzlaşmaz, inatçı tavırlar takınılırsa Fransızlar için kötü olabileceğini vurgulamıştır. Bununla birlikte anılan mektupta, Mustafa Kemal ve taraftarlarının harbi kazandıklarını, kendi iç işlerini arzu ettikleri gibi yürütmek istemelerinin doğal olduğunu belirtmiş, Misak-ı Milli'den vazgeçilmek istenmediğinin, kapitülasyonlardan söz edildiğinin duyulmasına bile tahammül olmadığının zaten kapitülasyonların tamamen kaldırıldığının altını çizmiştir. Buna ilave olarak, Ankara'dan bu konuda hiç bir taviz elde edilemeyeceğini düşündüğünü, Lozan'daki konferans süresi boyunca benzer konularla tekrar karşılaşılabilceğini, Fransa'nın İngiltere'nin oyununu sürdürmekten ve kapitülasyonlardan vazgeçmesi gerektiğini, Doğu'daki konumunu ancak bu şekilde barış için uzlaşmak suretiyle koruyabileceğini belirtmiştir.⁶⁴⁹

Albay Mougin, bu konuda Rauf Bey ile Ankara'da bir görüşme yapmış ve izlenimlerini 14 Aralık günü Fransa'nın İstanbul Yüksek Komiserliği'ne bildirmiştir. Buna göre; Rauf Bey konferansın fazla uzadığını düşünmekteydi, birçok konunun halen çözümlenemediğinden ve karar alınamadığından yakınıyordu. Rauf Bey'e göre iki ordu bu nedenlerden ötürü gereksiz biçimde karşı karşıyaydı, Fransız askerleri namlularının ucundaydı, İstanbul'un işgali konusu çözümlenmediği gibi her tarafta yangınlar çıkıyordu.

⁶⁴⁶ Karacan, a.g.e.,s.153,154.

⁶⁴⁷ Hülya Baykal, “Kurtuluş Savaşında Türk-Fransız İlişkileri ve Bir Fransız Türk Dostu Albay Mougin” **Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı 7, Cilt: 2, (1991), s. 491.

⁶⁴⁸ İngilizler kapitülasyonların tek taraflı olarak kaldırılmayacağını iddia etmişlerdir. Curzon, Kapitülasyon sözcüğünün Türk tarafında rahatsızlık uyandırması ihtimaline karşı yeni bir şekil verilmesinden yana olmuştur; ancak Türkiye'de bulunan yabancıların haklarını garanti altına almayı mutlak şart olarak ileri sürmüştür. Bkz. Karacan, a.g.e., s.154,155.

⁶⁴⁹ Baykal, a.g.m., s. 492.

Türkleri şaşırtan esas mesele ise Fransa'nın kapitülasyonlar konusundaki ısrarlı tutumuydu. Mougin'e göre Rauf Bey bu tespitlerinde gayet gerçekçiydi ve hakiki bir politika uzmanı olan Başbakan Poincaré dünyada sağlam bir barışı tesis edecek hususları içeren bir talimatı Lozan'daki Fransız heyetine acilen vermeliydi.⁶⁵⁰

Mougin yukarıdaki düşüncelerini doğrudan nitelikte şahit olduğu başka bir görüşmeyi de yine bir telgraf ile Fransa'nın İstanbul'daki Yüksek Komiseri General Pellé'ye aktarmıştır. Pellé de bu telgrafi Fransız Dışişleri Bakanlığı'na iletmıştır. Telgrafta Mougin, Fethi ve Rauf Beylerle yaptığı görüşmedeki izlenimlerine göre, Türklerin Lozan'a Misak-ı Milli'yi sonuçlandırmak üzere gittiklerini, bundan başka bir şey istemediklerini ve bu konudan taviz vermek istemediklerini belirtmiştir. Ayrıca Türklerin kapitülasyonlar konusunda kendilerine önerilen hükümlerin güya kaldırılmış olduğunu düşündüklerini, Müttefiklerin yeni kapitülasyon önerilerinin eski kapitülasyon hükümlerine kıyasla daha sert ve acımasız hükümler içerdiğine inandıklarını bildirmiş ve bağımlı bir ülke olmayı hiçbir zaman hedeflemediklerini belirttiklerini ifade etmiştir.⁶⁵¹

Fransızlar kapitülasyonların Türkler tarafından hiçbir surette kabul edilmeyeceğini bildikleri halde, Müttefikler nezdinde destek vermeyi sürdürmüşlerdir. Fransa temsilcisi Barrère, 28 Aralık 1922 günü Fransız Dışişleri Bakanlığı'na konferansın gidişatı hakkında bilgi verdiği telgrafta, aynı günün sabahı toplanacak olan komisyon toplantısında Müttefiklerin Türklere tatmin olmayacakları ve Müttefiklerce vazgeçilmesi mümkün olmayan konuları dayatacaklarını belirtmiştir.⁶⁵²

Buraya kadar aktarılan bilgiler ışığında görülüyor ki, Fransız Genelkurmay Başkanlığı ile Fransa'nın Ankara'daki temsilcisi Albay Mougin kapitülasyonlar konusunda İngilizlere uyulmaması ve kaldırılması gerektiği kanısındaydılar. Bununla birlikte Fransa'nın İstanbul'daki Yüksek Komiseri General Pellé de Türklerin hassasiyetinin farkındaydı ve bu durumu Fransa Dışişleri Bakanlığı'na bildirmişti. Ancak Fransa'nın Lozan'daki heyeti ise kapitülasyonlar konusunda İngilizlerin görüşleri doğrultusunda hareket etmeyi tercih etmişti. Bu tutum ise Türkleri şaşırtmıştı.

⁶⁵⁰ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.286, İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserliği'nden Fransız Dışişleri Bakanlığı'na yazılan 15 Aralık 1922 tarihli telgraf.

⁶⁵¹ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.286, General Pellé'nin Fransız Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı 29 Aralık 1922 tarihli telgraf.

⁶⁵² MAE, Série E Levant Turquie, Vol.286, Barrère'in Fransa Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 28 Aralık 1922 tarihli telgraf.

28 Aralık 1922 günü komisyon Marki Garroni başkanlığında toplanmıştır. Oturumda İngiliz Sir Horald Rumbold'un başkanlığında yürütülen alt komisyon çalışmaları raporu komisyona sunulmuştur. Rapora göre, Müttefikler kendi önerilerinden vazgeçmeyeceklerdi. Ayrıca anılan raporda, Türklerden karşı önerileri olup olmadığı sorulması ile kapitülasyonların yerine geçebilecek şekilde yabancılara özel bir hak ya da garanti verilmesi konularının açık bir şekilde dile getirilmesi istenmişti. Bu talep üzerine Türkler, Türk yasa ve yönetmelikleri uyarınca yabancılara hak ve hürriyetlerinin korunacağı garantisini vermişler, bu cevabın ardından alt komisyon çalışmaları çıkmaza girmiş ve durum Marki Garroni'ye iletilmişti.⁶⁵³

Alt komisyon çalışma raporunun sunulması üzerine Marki Garroni söz almış, komisyon çalışmalarının 3 alt komisyon şeklinde yürütüldüğünü hatırlatarak, yabancılara uygulanacak yargı rejimi ile ilgili komisyonun müzakereleri yürütmesinin mümkün görünmediğini, Müttefikler ile Türkler arasında ciddi görüş ayrılıkları bulunduğunu belirtmiştir. İlk oturumda Müttefiklerin Türkiye'ye mevcut rejimi değiştirme yolunda yardımcı olmak istediklerini belirterek, Türkiye'de önemli yatırımları ve hakları bulunan yabancılara gelecekteki hareket serbestisini garanti altına alacak yasal düzenlemelerin yapılması ile mevcut kapitülasyon rejiminin sakıncalarının bertaraf edileceğinin öngörüldüğü ifade edilmiştir. Garroni'ye göre, bu tarihe kadar Türkiye yabancılara Müttefiklerin rızası olmadan herhangi bir vergi ya da harç uygulaması yapmamaktaydı. Şimdi ise gelinen noktada, Müttefikler Türklerin uygulayacakları vergi, resim ve harç gibi konulara rıza göstermek zorunda kalıyordu. Ayrıca yabancı şirketler eskiden kendi kanunlarına göre Osmanlı ülkesinde faaliyet gösterebilirken Müttefikler şimdiki durumda bu faaliyetlerin Türk kanun ve düzenlemelerine uygun icra edilmesine de rıza gösteriyorlardı. Buna ilaveten eskiden yabancılar kendi aralarındaki anlaşmazlıklarda Osmanlı kanunları önünde hesap vermezlerken, şimdi İsmet Paşa'nın notasındaki gibi anılan uyuşmazlıklarda Türk kanun ve yönetmeliklerine göre işlem yapılması kabul edilmiş olunuyordu. En önemli sorun yabancılara ilgili bulunduğu davalara bakacak mahkemelerin nasıl kurulacağı idi. Türk heyetine bu mahkemelerde geçmişte La Haye Adalet Divanı'nda görev yapmış hâkimlerin bulundurulması teklif edilmişti. Bu hâkimlerin atanması işi tamamen Türk Hükümeti'ne bırakılmıştı ve bu mahkemelerde alınan kararlara hiçbir yabancı konsolosluk karışamayacaktı. Garroni'ye göre Türk Hükümeti bu hâkimleri bir an evvel toparlayıp işe başlatmalıydı, zira Türk mahkemeleri hâlâ ne denli yetenekli olduklarını ortaya

⁶⁵³ Le Temps, 29 Aralık 1922, s.6.

koyamamışlardı. Diğer taraftan ülkede önemli yatırımlar yapmış olan ve ülkenin kalkınmasına katkıda bulunmuş yabancı sermayedarlar birdenbire güvencelerinden yoksun bırakılamazdılar. Bu durumda İsmet Paşa'nın istediği gibi kapitülasyonların tamamen kaldırılması fikrinin yabancılarda tedirginlik yarattığının da kabul edilmesi gerekirdi. Bu nedenle, kapitülasyonların kaldırılmasına rıza göstermekle beraber, savaş sonrasında ortaya konacak yeni rejimin yabancılardan ülkedeki faaliyetlerini güvence altına alacak bir rejim olması arzulanmaktaydı. Bununla birlikte Müttefiklerin Türklerden istediği bu güvenceler siyasi olmayıp sadece niteliği itibariyle hukuki düzenlemelerdi. Bu düzenlemeler birden bire değil, bir geçiş dönemi içinde hayata geçirilmeliydi. Bu nedenle Müttefiklerin teklifi bir geçiş döneminin Türklerce kabul edilmesiydi.⁶⁵⁴

İsmet Paşa Garroni'nin bu söyleminin haklı olmadığını belirtmiştir. Çünkü yeni Türkiye modernleşmekteydi ve yabancılara yeterli güvenceleri verecek şekilde Türk kanunlarında düzenlemelerin yapılması için gerekli tedbirler alınır. Horald Rumbold'un iddiaları ise Küçük Asya için uygun değildi, zira Yunanlılar bu bölgede her türlü zulmü yapmışlardı.⁶⁵⁵ İsmet Paşa konuşmasında yabancı hâkimlerin Türkiye'de görev yapması konusunun Türkiye'nin bağımsızlığına ve egemenliğine aykırı olduğunu açıklamıştır. İsmet Paşa'ya göre yabancılardan hukuki durumu da uluslararası hukuk kurallarına uygun olarak düzenlenebilecekti. Müttefiklerce önerilen geçiş dönemi ise kapitülasyonlara kıyasla daha masraflı olacaktı ve ne eski devirlerde ne de şimdiki devirde mevcut olmamış bir sistemin Türkiye'de uygulanmak istenmesi de doğru değildi.⁶⁵⁶

Fransa temsilcisi Barrère, Fransız heyetinin Türklere karşı olumlu düşünceler içinde bulunduğunu ifade etmiş, ancak mevcut kapitülasyon rejiminin değiştirilerek yerine Türkiye'deki yabancılardan faaliyetlerini güvence altına alacak yeni bir yasal düzenleme getirilmesi karşısında Türklerden gelecek bir olumsuz bir yanıtın Fransa tarafından kabul edilemeyeceğini vurgulamıştır. Barrère, bu konu hakkında Türklerden ısrarcı tutumlarını terk etmelerini özellikle rica etmiştir.⁶⁵⁷ Barrère'ye göre, Fransa kapitülasyonların kaldırılması yönünde istekli olduğunu göstermişti; buna karşılık olarak da Türkiye yabancı uyruklu vatandaşlarına adli bakımdan gerekli tüm güvenceleri vermek zorundaydı.⁶⁵⁸

⁶⁵⁴ Aynı yer.

⁶⁵⁵ Aynı yer.

⁶⁵⁶ Journal des Débats, 30 Aralık 1922, s.1

⁶⁵⁷ Le Temps, 29 Aralık 1922, s.6.

⁶⁵⁸ Journal des Débats, 30 Aralık 1922, s.1

İngiliz temsilci Lord Curzon ise, İsmet Paşa'nın oturumda yaptığı konuşmanın şimdiye kadar Türk heyeti tarafından yapılmış en sert konuşma olduğuna işaret etmiş ve İngiltere'nin de Fransa gibi yabancıların faaliyetlerini garanti altına alacak yeni bir düzenleme getirilmeden kapitülasyonların kaldırılmasına sıcak bakmadığını vurgulamıştır.⁶⁵⁹

Fransa'nın ikinci delegesi Bompard da, Türkiye'deki deneyimlerine dayanarak, dostane bir tavırla Türk heyetinden, Türkiye'yi tüm dünyadan tecrit edecek uyuşmaz tavırları sürdürmemelerini istemiştir.⁶⁶⁰

L'Humanité gazetesi 28 Aralık günü yapılan oturumun ardından, Konferansın iyimserlerin beklentilerinin aksine uzlaşmaya değil bozulmaya doğru yol aldığını yazmıştır. İngiltere, İtalya ve Fransa arasında mesafeli bir saygının bulunduğu belirten gazete, Türkiye'nin tam aksine muhalif bir tutum sergilediğini iddia etmiştir. Gazeteye göre Türkler, Boğazlar, azınlıklar, kapitülasyonlar ve Musul konularına karşı çıkmaktaydılar. Bir önceki gece itibarıyla İngiliz donanmasının Malta açıklarından Türkiye'ye doğru yola çıktığı haberini veren L'Humanité, bu askeri hareketin Lord Curzon tarafından İsmet Paşa'ya yöneltilen tehditkâr tutumun destekleyici unsuru olduğunu yorumlamıştır.⁶⁶¹

Le Petit Journal gazetesi ise oturum hakkında kısa bir haber yapmış, Müttefiklerin tek bir vücut gibi hareket ettiklerini, kapitülasyonların kaldırılmasının istendiğini ancak yerine yabancıların haklarını koruyacak düzenlemelerin getirilmesinin beklendiğini belirterek Amerikan ve Japon temsilcilerinin de Türklere bu konuda direnmemeleri yönünde çağrıda bulduklarını yazmıştır.⁶⁶²

29 Aralık 1922 günü Poincaré Lozan'daki heyete hitaben bir mektup yazmıştır. Bu mektupta İtalya'nın Paris'teki büyükelçisinin kendisine gelerek İtalya temsilcisi Garroni'nin fikirlerini iletmediği belirtilmiştir. Buna göre Garroni, gelinen tarih itibarıyla İngilizler ile Türklerin anlaşmalarının zor görüldüğünü ve kapitülasyonlar konusunda daha önce varılan mutabakatın bozulması gerekeceği düşünmekteydi. Poincaré'ye göre kapitülasyonların yerine geçecek yeni bir düzenleme, Türklerce tatmin edici bulunmaz ise Fransa'nın doğudaki menfaatleri olumsuz etkilenecek ve Suriye'deki mevcut durumu gittikçe kötüleşecekti. Poincaré bu mektubunda Türklerin uzlaşmaz tavırlarının blöf olduğunu, Fransa'nın en kısa zamanda konferansın yönetimini ele alarak İngilizler ve Türkler arasında arabuluculuk

⁶⁵⁹ Le Temps, 29 Aralık 1922, s.6.

⁶⁶⁰ Journal des Débats, 30 Aralık 1922, s.1

⁶⁶¹ L'Humanité, 29 Aralık 1922, s.3

⁶⁶² Le Petit Journal, 29 Aralık 1922, s.3.

yapmasını, böylelikle Fransa'nın menfaatleri doğrultusunda önemli bir hizmet verileceğini belirtmiştir.⁶⁶³

Poincaré, aynı tarihte Lozan'daki Fransız heyetine gönderdiği telgrafta ise, Kapitülasyonlar konusunu örnek göstermiş, Fransa'nın menfaatlerinin uyuşmazlıklarda değil, barışın temininde olduğunu ifade etmiştir.⁶⁶⁴

Görülüyor ki, Fransa için Doğu'daki mevcut kazanımlarını ve statükoyu muhafaza etmek son derece önemliydi. Bunun için Fransızlar her türlü uzlaşmazlık kapılarını kapatarak kazanımlarını koruma altına alacak bir barış anlaşmasının imzalanmasını şiddetle istiyorlardı.

2. Yabancı Okullar, Uyraklık ve Eski Yapıtlara İlişkin Düzenleme

Lozan Barış Konferansı'nda yabancı okullar ve kuruluşlar konusu iki münasebetle gündeme gelmiştir. Bunlardan birincisi bu kurumlara uygulanacak usuller, diğeri bunların eskiden olduğu gibi yararlandıkları gümrük muafiyetleriydi. Birincisi için duygusal gerekçeler gösterilmiş, kâr maksadıyla kurulmuş kuruluşların bile yer aldığı anlaşma metninde hayır amaçlı kuruluşların durumundan bahsedilmemesinin dünya vicdanını yaralayacağı ileri sürülmüştür. İkinci için savaştan yeni çıkmış bu kuruluşların kendilerini toparlamaları için yurt dışından getirecekleri alet ve edevattan hiç değilse bir süre için vergi ve resim gibi alınmamasıydı.⁶⁶⁵

Fransız Dışişleri Bakanı Poincaré, 23 Kasım tarihinde Fransız heyetine gönderdiği talimatta, "okullar" konusunun Fransa için temel meselelerden birisi olduğunu vurgulayarak, Türkiye'deki Fransız etkinliğinin devamı için okulların varlığını sürdürmesinin gerekli olduğunu işaret etmişti. Poincaré Ankara Anlaşması'na atıfta bulunarak, anlaşmada okulların hastanelerin ve vakıfların varlıklarına, bu kuruluşların Türkiye'nin menfaatlerine ve yasalarına aykırı faaliyetlerde bulunmamaları koşuluyla, saygı gösterileceğinin belirtildiğini hatırlatmış, Ankara Anlaşması metninde geçen bu hususun yeni barış antlaşması metnine dâhil ettirilmesini istemişti. Bununla birlikte Poincaré, hazırlanacak metnin Yunanistan dâhil olmak üzere, metne imza koyacak tüm ülkelerin menfaatlerine uygun olması gerektiğinin altını çizmiş, bu konuda Lozan'daki Fransız heyetinin ihtiyatlı olması gerektiğini, okullar konusunun riske edilmemesi ve elde edilen avantajların yitirilmemesi uyarısında bulunmuştu.

⁶⁶³ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.286, Poincaré'nin Fransa heyetine gönderdiği 29 Aralık 1922 tarihli mektup.

⁶⁶⁴ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.285, Fransa Dışişleri Bakanı Poincaré'nin 29 Aralık 1922 tarihinde Lozan'daki Fransız Heyetine gönderdiği telgraf.

⁶⁶⁵ Bilsel, a.g.e.,s.143.

Poincaré ilave olarak, belirtilen bu kuruluşların Türk kanunlarından ve aşırıya kaçan yasal uygulamalardan korunması lazım geldiğini bildirmişti.⁶⁶⁶

Poincaré, okullar konusunda görüşlerini 29 Kasım 1922 tarihinde İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserliği'ne gönderdiği telgraf metninde de açıklamıştır. Telgrafta öncelikle Yüksek Komiser General Pellé'yi uygun olduğu bir zamanda birkaç günlüğüne konferansı izlemek üzere Lozan'a davet etmiş, Generalin gelebilmesi halinde Lozan'daki Fransız heyetine katkıda bulunacağı belirtilmiştir. Okullar sorunu hakkında ise, konunun konferanstan ayrı görüşülmemesi gerektiğini vurgulamış, ancak Lozan'da bir çözüme varılamaz ise Pellé'den Türk Hükümeti ile görüşüp statünün muhafazası için tedbirler alınmasını sağlaması istenmiştir. Poincaré'ye göre, bu statü Ankara Anlaşması ile Fransa'ya verilmiş ve teminat altına alınmıştı. Bu nedenle sözü edilen anlaşmaya Fransa'nın istediği şekilde şekil vermek gerekliydi ve Türklerin bu konuda aksi bir şekilde faaliyette bulunmaması için Pellé gayret sarf etmeliydi. Poincaré'ye göre Türkler sadece yapılan değişiklikleri gözlemlemeli ve kayıt altına almalıydılar.⁶⁶⁷

29 Kasım günü İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey, Fransa'nın Ankara'daki askeri temsilcisi Albay Mougin ile T.B.M.M.'de bir araya gelmiş ve Lozan görüşmelerinin düzensiz ve yavaş bir şekilde yürüdüğünden şikâyet ederek konuyu okullar meselesine getirmiştir. Rauf Bey öncelikle Fransız gazetelerinin Türklerin ne denli kurallara uyan ve adilane davrandıklarını yazdıklarını görmekten duyduğu memnuniyeti dile getirmiş, sonrasında Yunanlıların Fransız basınına Türklere karşı çevirmeyi amaçlayan yalan haberler servis ettiklerini belirtmiştir. Rauf Bey'e göre, bu yalan haberlerin en başında Fransız okullarının kapatılması geliyordu. Türklerin Fransız okullarının eğitimine ihtiyaçları vardı ve Türk çocukları bu eğitim imkânlarından yararlanmalıydılar. Zira çocukların özellikle lisan ve bunun yanında coğrafya, tarih gibi dersleri öğrenmeleri gerekliydi, ayrıca Fransız okulları Türk-Fransız dostluğunu perçinlemekteydi. Rauf Bey, bu vesileyle barışı istediklerini belirtmiş ve Lozan'da bulunan Fransız mensuplarının da benzer hisleri taşıdığından emin olmak istemiştir.⁶⁶⁸

Bu arada 1 Aralık tarihinde Fransız Parlemantosunda yapılan oturumda, Fransız uyruklular ile Fransız okullarının durumlarını incelemek üzere oluşturulan komisyonun

⁶⁶⁶ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.285, Poincaré'nin Lozan'daki Fransız Heyetine yazdığı 23 Kasım 1922 tarihli yazı.

⁶⁶⁷ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.285, Poincaré'nin İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserliği'ne gönderdiği 29 Kasım 1922 tarihli telgraf.

⁶⁶⁸ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.285, İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri General Pellé'nin Fransa Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 1 Aralık 1922 tarihli telgraf.

raporu dinlenmiştir. Rhône Milletvekili Lenail'in hazırladığı raporun ardından, Aristide Briand ve Maurice Reynaud başta olmak üzere inceleme komisyonu üyelerinin konu hakkındaki görüşleri dinlenmiştir. Oturumun ardından Fransa'nın Türkiye ile uzun yıllardan beri süre gelen ilişkisini sağlam ve sürdürülebilir bir barış ortamına oturtmak, buna paralel olarak Fransa'nın Doğu'daki maddi menfaatlerini pekiştirmek ve azınlıkların haklarının korunmasını kolaylaştırmak amacıyla komisyonu yönlendirmesi için Fransa Eski Başbakanı Leygues görevlendirilmiştir.⁶⁶⁹

Fransa için okullar konusu, Türkiye'deki sosyo-kültürel varlığının devam etmesi için son derece önemli olmuştur. Bu nedenle Fransızlar, bu konunun barış görüşmelerinde ele alınması ve 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Anlaşması hükümlerinin barış antlaşması metninde teyit edilmesi yönünde gayret sarf etmişlerdir. Bu gayretin yanı sıra Türklerin tepkisini üzerlerine çekmemek gibi kaygıları da beraberinde barındırmışlardır. Azınlık hakları konusunda ise, bu hakların sürdürülmesi doğrultusunda tavır almışlar ve bunları teminat altına alacak bir adli mekanizmadan yana olduklarını ileri sürmüşlerdir.

D. Üçüncü Komisyon Çalışmaları (İktisat ve Maliye Sorunları Komisyonu)

1. Borçlar, İşgal Giderleri, Savaş Zararları

Fransa Dışişleri Bakanı Poincaré'nin 23 Kasım günü Lozan'daki Fransa heyetine gönderdiği talimatta, mali konularla ilgili olarak, Fransa'nın Türkiye'deki tasarrufları ile sermaye yatırımlarının çok önemli olduğu vurgulanmıştır. Zira Fransa'nın Türkiye'deki yatırımları diğer ülkelere kıyasla daha fazlaydı. Bu nedenle barış antlaşması içine dâhil edilecek olan mali hükümler Fransa'nın menfaatlerini koruyan hükümler olmalıydı. Bu kapsamda, savaştan önce Fransa'ya verilmiş olan vaatlerin, hakların ve garantilerin sağlanmasını yeterli olacağı belirtilmiştir. İlave olarak anılan talimatta, Türkiye'ye on yıldır devam eden savaşın izlerini onarması ve ülkesini yeniden şekillendirmesi için kredi vermek gerektiğine, yeni Türkiye ile Fransa'nın menfaatlerinin aynı paralelde olduğuna da işaret edilmiştir. Bununla birlikte Türklerin egemenlik konusundaki aşırı ısrarlı tutumları ile savaş tamirata hususlarının Fransa'yı zora sokabileceği de vurgulanmış, Türkiye ile anlaşmalarda

⁶⁶⁹ Le Matin, 2 Aralık 1922, s.4.

yer alan hususların dışında hiç bir şekilde maddi yükümlülüklere girilmemesi ve düzenlemeler yapılmaması uyarısı yapılmıştır.⁶⁷⁰

Le Matin gazetesine göre, Türkler, iktisadi ve mali konularda ortaya çıkan koşullardan memnun olmasalar bile sonraki yıllarda mali kredi bulabilmek adına uyumlu olduklarını ispatlama çabasında olacaklardı. Gazete, görüşmelerde önemli bir sorun çıkmayacağını yorumlamıştır. Bununla birlikte tüm görüşmelerin yavaş, çetin ve olaylı geçebileceğinin de beklendiğini yine de sıkıntılı olabilecek konuların sınırlı sayıda olduğunu okurlarına duyurmuştur.⁶⁷¹

İktisat ve Maliye sorunlarından sorumlu komisyon ilk toplantısını Fransa birinci delegesi Barrère başkanlığında 27 Kasım 1922 günü gerçekleştirmiştir. Bu toplantıda Fransız başkan komisyon toplantıları için alt komisyonlar kurulmasını önermiştir. Barrère'in bu önerisi Lord Curzon tarafından da uygun bulunmuştur.⁶⁷²

Barrère oturumu açan konuşmasında, kendisinin başkanlığında yürütülecek olan görüşmelerde tam bir tarafsızlık sergileneceğini vurgulayarak Fransa açısından Osmanlı topraklarında bulunan yatırımların çok büyük önemi olduğuna değinmiş ve bu menfaat alanlarının Türklerin menfaatleri ile çatışmadığına dikkat çekmiştir. Ardından kendi çalışma planını takdim etmiştir. Buna göre Komisyon, Osmanlı Borçlarının taksimi, askeri işgal masraflarının tazmini ve savaş sırasında zarar görmüş olanların zararlarının giderilmesi gibi başlıca konularda tam bir özenli tutum içinde çalışacaktı.⁶⁷³

İsmet Paşa oturum sırasında üçüncü komisyonun ilgilenmesi gereken sorunların neler olacağına açıklık getirmeye çalışmıştır. Paşa'ya göre üçüncü komisyon, Osmanlı borçlarının bölüşülmesi, yani Osmanlı'dan ayrılmış olan devletlerin kendi paylarına düşen borçları ödemeleri ve Yunanlıların işgal sırasında verdikleri zarar karşılığında tazminat ödemeleri konularıyla meşgul olmalıydı. Fransız başkan Barrère, İsmet Paşa'nın bu önerilerinin ardından Müttefiklerin Türkiye'deki işgalleri sırasında yaptıkları giderlerin de Türkler tarafından ödenmesini önermiştir. İsmet Paşa bu öneriye karşı çıkmış, Barrère'in önerisinin Mondros mütarekesi hükümleri çerçevesinde olduğunu, oysa Türkiye'nin durumunun Mudanya mütarekesi kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁶⁷⁴

⁶⁷⁰ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.285, Poincaré'nin Lozan'daki Fransız Heyetine yazdığı 23 Kasım 1922 tarihli yazı.

⁶⁷¹ Le Matin, 30 Kasım 1922, s.1.

⁶⁷² Correspondance d'Orient, 15-30 Aralık 1922, No.299-300, s.341.

⁶⁷³ Le Temps, 29 Kasım 1922, s.1.

⁶⁷⁴ Journal des Débats, 30 Kasım 1922, s.1.

Le Temps gazetesi iktisadi ve mali konuların görüşüleceği toplantıyı şekilsel olarak nitelendirmiştir. Gazeteye göre toprak meseleleri yüzünden bir türlü anlaşamayan İtilaf Devletleri ile Türkiye arasında ciddi bir kriz kapıdaydı. Bu kriz konferansı tehlikeye düşürebilecek seviyeydi. Bu nedenle bu oturum oluşan krizi maskeleyerek ve görüşmelerin durduğu izlenimini perdelemek için yapılmıştı.⁶⁷⁵

Yine aynı gazeteye göre, konferans sırasında en çok tartışılan konular ise Fransa'yı doğrudan ilgilendiren iktisadi ve mali konulardı. Fransa'nın Türkiye'deki yatırımlarının toplam tutarı 3 milyar Fransız frangı ya da altın tutarındaydı. Gazete Fransız heyet temsilcilerinin gerçekten Türklerle uzlaşarak sorunu çözmeyi isteyip istemediğini de sorgulamıştır.⁶⁷⁶

Le Temps gazetesine göre, Fransa'yı ilgilendiren asıl konular Barrère başkanlığında toplanacak üçüncü komisyonda görüşülecekti. Bu oturumda görüşülecek konuların herhangi bir engel ile karşılaşmaması temennisi de gazetede yer almıştı. Bunlar arasında en hassas konu borçlar konusuydu ve Fransa'nın payına düşen borç miktarı da hayli büyüktü. Burada önemli olan, alacaklılara karşı savaş öncesinde verilmiş olan vaatlerin yerine getirilmesi ve yine savaş öncesindeki rejimin devam etmesinin sağlanmasıydı. Savaş zararlarının ise askeri ve denizcilik ile ilgili hesaplara aktarılması sağlanmalıydı, ayrıca savaş döneminde zarar görmüş olan her türlü mülk sahibinin, milliyeti ne olursa olsun, tazmin için hükümete başvuru hakkı vardı.⁶⁷⁷

Poincaré'nin konferans öncesinde Fransa heyetine verdiği talimat metninde, Osmanlı borçları konusunun değişmeyeceğini vurgulamış, Türk heyetinin bu konuda teminat içerikli bir mektubu kendisine sunduğu iddiasında bulunmuştur. Poincaré talimatında, Osmanlı borçlarının bu devletten ayrılmış olan ülkeler arasında paylaşılabilirliğini kabul etmekle beraber, Mondros Mütarekesi'nden beri yabancı uyrukluların Türkiye'de verdikleri hizmetlerin yeni Türkiye Hükümeti tarafından yok sayılmasının kabul edilemeyeceğini belirtmiş, bu hizmetlerin garanti altına alınması konusunda Fransız heyetinin hassasiyet göstermesini rica etmiştir.⁶⁷⁸

Poincaré aynı talimatta, savaş sonucunda oluşan yaptırımların uygulanması için bir komisyon kurulmasına artık gerek olmadığını, bu tip uygulamaların geçmişte kaldığını

⁶⁷⁵ Le Temps, 28 Kasım 1922, s.6.

⁶⁷⁶ Le Temps, 14 Ocak 1923, s.2.

⁶⁷⁷ Le Temps, 27 Kasım 1922, s.1.

⁶⁷⁸ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.285, Poincaré'nin Lozan'daki Fransız Heyetine yazdığı 23 Kasım 1922 tarihli yazı.

belirtmiş, Müttefiklerin işgal masraflarının Türkler tarafından ödenmesi konusunda önemli bir noktaya temas etmiştir. Poincaré'ye göre, İngiltere'nin sadece Mezopotamya'daki işgal harcamalarının tahsili bile yeni Türkiye'nin tüm maddi kaynaklarını tüketebilecekti, bu nedenle sadece askeri işgal masraflarının karşılanması bile Fransa için yeterli olacaktı. Poincaré bununla birlikte, Türkiye'nin savaş sırasında ülkesindeki yabancı uyruklulara yaptıkları eziyetlerin tazmin edilmesi gerektiğini belirtmiş, Yunanlıların durumunun farklı olduğu gerekçesiyle bu tazminat talebinin dışında kalmasının ve Türk topraklarında yaptıkları eziyet ve savaş zararlarının bu ülke tarafından karşılanmasının elzem olduğunu bildirmiştir. Talimatta, Yunanlıların Türkiye'deki yaptıkları eziyet ve verdikleri zararlar yüzünden Fransa'nın katlanmak zorunda olduğu maddi konuların telafisinde Türklerin istekleri ile uyuşmazlık olabileceği, bu durumda Türkler ile Yunanlıların bu zararları ortak telafi etmeleri ya da Türklerin Yunanlılardan alıp Fransa'ya vermesi gibi yöntemlerin uygulanabileceği dile getirilmiştir. Poincaré bununla birlikte, 1918 Mondros Ateşkes Anlaşması'ndan itibaren gerek Türk gerekse Yunan kuvvetleri tarafından verilen zararlar için, en hakkaniyetli tazmin çözümünün bu ülkeleri kışkırtan ülkeler tarafından karşılanması olduğunu belirtmiştir.⁶⁷⁹ Nitekim Poincaré, açılış töreni için Lozan'a geldiğinde Yunan tazminatı meselesinde Türkiye'ye yardımcı olacağını, zira Yunanlılar tarafından tahrip edilmiş Fransız mal varlıkları bulunduğunu bizzat İsmet Paşa'ya ifade etmiştir.⁶⁸⁰

Yukarıdaki bilgiler ışığında bir değerlendirme yapılacak olursa, Fransa'nın kendi zararlarının karşılanması konusunda ısrarcı bir tutum sergilerken diğer taraftan Türkiye'nin maddi koşullarının da dikkate alınması lazım geldiği görüşünde olduğunu söylemek mümkündür. Fransa'nın ayrıca, Yunanistan'ın verdiği zararlar konusunda faturanın bu ülke tarafından ödenmesi gerektiğini savunduğu, bunu yaparken aslında gizlice İngiltere'yi işaret ettiği, Yunanistan'ı ayartan ve kendi çıkarları doğrultusunda kullanan İngiltere'nin savaş zararlarından doğrudan sorumlu olduğunu düşündüğü görülmektedir.

İsmet Paşa 28 Kasım günü yapılan görüşmelerde de daha önce belirttiği talepleri tekrarlamış, ayrıca Müttefiklerin askeri harcamalarının Türkiye'ye fatura edilmesine karşı çıkmıştır. Paşa'ya göre, tam aksine Türkiye'nin işgal sırasında verdikleri zararlardan ötürü Müttefiklerden tazminat talep etme hakkı vardı. İsmet Paşa'nın ardından Yunan temsilcisi Venizelos karşı söylemlerle İsmet Paşa'nın önerilerini boşa çıkarmaya çalışmıştır.⁶⁸¹ Bunun

⁶⁷⁹ Aynı yer.

⁶⁸⁰ Bayur, a.g.e.,s.132.

⁶⁸¹ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.285, Fransa Dışişleri Bakanlığı'nın İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserliği'ne yazdığı 28 Kasım 1922 tarihli telgraf.

üzerine Oturum Başkanı Fransa temsilcisi Barrère, bir tarafa (Türlere) hayallerden uzak durması gerektiğini, diğer tarafa (Yunanlılara) ise barışı sağlamak için karşılık vermekten öte işbirliği içerisinde çalışmak lazım geldiğini belirtmiştir.⁶⁸²

Oturumda Barrère Müttefiklerin ortak görüşünü belirten bir konuşma yapmıştır. Osmanlı borçları konusunda, Müttefiklerin kazanımlarından vazgeçmeyi tartışma konusu dahi yapmayacaklarını, Osmanlı alacaklılarının haklarının garanti altına alınması gerektiğini, Türkiye'nin iktisadi büyümesinin anlaşmalara bağımlı olduğunu, bu anlaşmaların da Osmanlı döneminde yapıldığını yeni bir yönetimin gelmiş olmasının bu düzenlemeleri değiştiremeyeceğini vurgulamıştır. Bununla birlikte, alacaklıların hesaplarında bir tenzilat uygulanmasının mümkün olmayacağını, ancak borçlar için her devletin kendi payına düşen kısmını ödemesi için hesaplamalar yapılacağını da ilave etmiştir. Barrère harp tazminatı konusunda ise, İsmet Paşa'nın görüşlerine katılmadığını belirterek bir gün önceki görüşlerini tekrarlamıştır. Bununla beraber, Yunanistan ve Türkiye arasındaki tazminat konusu için zarar ve ziyanları karşılıklı olarak hesaplayacak bir çalışma grubunun teşkil edilmesini önermiştir. Fransa temsilcisi konuşmasını tamamlarken bir kez daha Müttefiklerin işgal giderlerinin tazmin edilmesi gerektiğini yinelemiştir.⁶⁸³

29 Kasım 1922 günü hazırlanan bir Fransız istihbarat raporuna göre, İsmet Paşa mali konulardaki sorulara tam olarak yanıt vermekte güçlük çekmişti, bu nedenle bu açığın kapanması için eski Maliye Bakanı Cavit Bey danışman sıfatıyla Lozan'a görevlendirilmişti. Cavit Bey eski bir ittihatçıydı ve İttihat ve Terakki Partisi'nin etkili ve aktif bir üyesiydi. İstihbarat raporu bu bilgileri verdikten sonra Lozan'daki Türk heyetini 3 ana gruba ayırmıştır. Bunlardan birincisi, İsmet Paşa, Tevfik Paşa, Fethi Bey gibi Kafkas kökenli aristokrat kesimdi. İkinci grup, Rıza Nur ve Hasan Bey gibi fırsatçı kesimdi. Üçüncü grup ise Celal Bey, Hamit Bey ve Hüseyin Cavit Bey gibi İttihatçı kesimdi. Bununla birlikte Lozan'da bulunan Muhtar Bey'in ise bu sınıflandırmanın dışında bulunduğu, kurnaz ve zeki bir kişi olduğu bilgisi de yer almaktaydı.⁶⁸⁴

Journal des Débats gazetesi Lozan'a gelen Cavit Bey'in görüşmelere bir nefes aldırmasının beklendiği yorumunda bulunmuştur. Zira Osmanlı Borçları konusunda ciddi bir mesafe kat edilememiştir belki de Cavit Bey'in gelişi ile bu durum düzelecekti. Ancak Cavit

⁶⁸² Journal des Débats, 30 Kasım 1922, s.1.

⁶⁸³ Aynı yer

⁶⁸⁴ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.285, 29 Kasım 1922 tarihli Fransız İstihbarat Raporu.

Bey'in hangi vasıfla, danışman ya da komisyon toplantılarına iştirakçi olarak mı yoksa sadece kulislere görünmek için mi Lozan'da bulunacaktı?⁶⁸⁵

30 Kasım günü Fransız delegesi Barrère, İsmet Paşa ile bir araya gelerek işgal masraflarından vazgeçilmesini kendi hükümetine teklif edeceğini belirtmiştir. Musul sorununda Fransa'nın tutumunun ne olacağı sorusuna ise, bu konuda İngiltere ile Türkiye'nin kendi aralarında anlaşmalarından yana olduklarını, anlaşmazlık durumunda İngiltere tarafında olacaklarını açık bir dille ifade etmiştir.⁶⁸⁶

Le Matin gazetesi muhabiri Jules Sauerwein, İsmet Paşa ile 1 Aralık günü bir röportaj yapmıştır. Bu röportajın sonunda muhabirin değerlendirmesine göre, uzlaşılabilir her türlü konuda Türkiye ile uzlaşmak gerekmektedir, böylelikle Fransa Türkiye'deki maddi ve manevi çıkarlarını korumuş olacak, aynı zamanda Boğazlar konusundaki Türk-Rus ortak dayanışmasının da önüne geçilmiş olacaktır. Aksi durumda, öncelikle Müttefik cephesindeki Balkan ülkeleri daha sonra Fransa güç durumunda kalmış olacaktır.⁶⁸⁷

Bununla birlikte 8 Aralık 1922 tarihli bir Fransız istihbarat raporu, Türklerin uzlaşmaz tavırlarının İsmet Paşa'nın ılımlı müdahaleleri ile olumlu olmaya başladığı ve sorunların artık alt komisyonlarda tartışılabildiği bilgisini vermiştir. Ayrıca anılan raporda Ankara'nın sadece İsmet Paşa ile Yarbay Tevfik Bey tarafından bilinen talimatı olduğu, bu talimatta görüşmeleri zora sokacak her türlü uyuşmazlıktan ne pahasına olursa olsun kaçınmak olduğunu yer aldığı belirtilmiştir.⁶⁸⁸

Journal des Débats gazetesi 13 Aralık günü yayımladığı haberinde, savaş zararlarının tazmini konusunun konferans görüşmelerinin seyrine yön verdiğini belirterek Müttefiklerin Türkiye'ye iki öneride bulunduğunu bildirmiştir. Buna göre; Türkler Müttefik uyrukluların savaş zararlarını karşılamalı, bu husustan Yunanistan muaf tutulmalıydı. Yunanlılar ile Türkler karşılıklı olarak askeri zararları ve harcamaları için tazminat talep etmekten vazgeçmeliydiler. Gazeteye göre, gelinen gün itibarıyla tarafların başlangıçtaki konumlarını aynen korudukları görülmekteydi.⁶⁸⁹

15 Aralık 1922 günü Fransa'nın Lozan'daki heyet başkanı Barrère, Türk heyetinin savaş öncesindeki borçların düzenlemesine yönelik para miktarı ile kambiyo oranı konularındaki önerileri kabul ettiğini ancak Osmanlı borçları kapsamında önceden kurulmuş

⁶⁸⁵ Journal des Débats, 13 Aralık 1922, s.1.

⁶⁸⁶ Şimşir, **Lozan Günlüğü**, s.220.

⁶⁸⁷ Le Matin, 02 Aralık 1922, s.1.

⁶⁸⁸ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.285, 8 Aralık 1922 tarihli Fransız İstihbarat Raporu.

⁶⁸⁹ Journal des Débats, 13 Aralık 1922, s.4.

olan kurumlara ve yabancı yatırımcılara ödeme yapma konusunda çekince koyduklarını Fransız Dışişleri Bakanlığı'na bildirmiştir. Barrère, Türkler ile yaptığı kişisel temaslar sonucunda olumlu izlenimler edinildiğini belirtmiş, ancak hayat sigortası gibi konularda garantiler istediklerini, Fransa'nın yaptığı Fransız Frangı ya da Türk Lirası ile ödeme yapılması teklifine karşı çıktıklarını da eklemeyi ihmal etmemiştir. Barrère'ye göre Türkler uzun yıllardır bu sigorta primlerini Türk Lirası ya da Fransız Frangı ile ödemekteydiler, diğer yabancı kuruluşlar da aynı şekilde ödeme yapılmasına taraftardılar ve sorun Türk Lirası ile ödeme yapılacak şekilde çözümlenecek gibi görünüyordu.⁶⁹⁰

Fransa heyet başkanı Barrère, özellikle hayat sigortaları poliçeleri hakkında Fransız Çalışma Bakanlığı'ndan görüş istemiştir. Çalışma Bakanlığı, savaş zamanında bu poliçelerin primlerinin ödemelerinin, poliçelerin savaştan önce düzenlenmiş olması ile kontratlarının eski oluşu, ateşkes zamanında kambiyo değişiklikleri ve rezervlerin küçülmesi gibi nedenlerle aksadığını belirterek, bundan sonra yapılacak ödemelerin Fransız Frangı ya da Türk lirası cinsinden yapılması doğrultusunda görüş beyan etmiştir. Çalışma Bakanlığı bununla beraber, ilgili sigorta kurumlarının da muvafakatlarının alınarak düzenlemelere gidilmesi gerekeceğini ve Lozan'daki Türk heyetinin görüşlerinin alınarak kendilerine bildirilmesini de istemiştir.⁶⁹¹

Fransa'nın Türkiye'deki mali çıkarlarının garanti altına alınması amacıyla, Barrère ile Bompard'ın isteği üzerine, Osmanlı Bankası yetkilileri, Fransız Sermaye kuruluşları, imtiyaz sahipleri ve temsilcileri Türk heyeti ile bir araya gelerek 19 Aralık günü toplantı yapmışlardır. Fransızlar Türk heyetinden aşağıda belirtilen konularda karar alınmasını belediklerini ifade etmişlerdir. Bunlar;

a. Fransa'nın maddi çıkarlarının olduğu Osmanlı kuruluşlarının tazminat haklarının bulunduğu kabul edilmesi,

b. 16 Mart 1920 tarihinden itibaren İstanbul Hükümeti tarafından Fransız sermaye kuruluşları ile yapılan sözleşmelerin Türk Hükümetince tanınması,

c. Anadolu ve Bağdat'taki kaynakların Müttefik imtiyaz kuruluşları tarafından kullanılması,

⁶⁹⁰ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.286, Lozan'daki Fransız Heyeti Başkanı Barrère'nin Fransa Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı 15 Aralık 1922 tarihli telgraf.

⁶⁹¹ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.286, Fransız Çalışma Bakanlığı'nın Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı 18 Aralık 1922 tarihli yazı.

d. Fransa'da büyük bir kısmı bulunan Türk dış borçlarına ilişkin rehinlerin muhafazasıydı.

Buna ilave olarak, Fransız sermaye kuruluşları Türkiye'deki Fransız yatırımlarının önemini vurgulayarak Türkiye'nin iktisadi olarak kalkınmasında önemli rol oynadıklarını ve durumlarının Türk milli egemenliği göz önünde bulundurularak barış antlaşması içine dâhil edilebilecek nitelikte yasal bir düzenleme gerektirdiğini belirtmişlerdir. Ayrıca bir ön anlaşma yapılması halinde anlaşmanın belirtilen bu hususları kapsamamasının yeterli olacağını ifade etmişlerdir.⁶⁹²

Özetle; Osmanlı borçları konusunda borcu miktarının nasıl belirleneceği ve hangi tarihten itibaren ödenmesi sorun olmuştur. Müttefikler bu borcun Osmanlı'nın kendilerine karşı savaş açtığı 1 Kasım 1914 yılından itibaren geçerli olmasını, Türkler ise 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi'nden itibaren geçerli olması gerektiğini savunuyorlardı. Müttefiklere göre Türkiye kendilerine 200 milyon lira tutarında ödeme yapmalıydı. Bu konuda Osmanlı'dan ayrılan ülkeler arasında bu borcun taksim edilmesi üzerinde mutabık kalınmıştır. Ancak bu konuda ilgili ülkelerin yıllık ödeme planı sunmaları istendiğinde başka bir sorun daha ortaya çıkmıştır. Müttefikler 1 Mart 1920 tarihinden itibaren yıllık ödeme yapılması gerektiğini iddia etmişler, Türkler ise yine Mondros Mütarekesi'nin esas alınması gerektiğini savunmuşlardır.⁶⁹³

Harp zararlarının tazmini konusunda, Türkler Yunanlılar hariç olmak koşuluyla Osmanlı topraklarında askeri gücü bulunan Müttefik ülkelerinin savaş zararlarını tazmin etmeyi kabullenmişlerdir. Bu konudaki uyuşmazlıklar ise daha çok ödenecek paranın miktarına ilişkin olmuştur. Müttefikler, Ekim 1918 tarihinden geçerli olmak üzere barış anlaşması yapılanaya kadar kendilerine 30 milyon lira ödenmesini talep etmişler ve bu konuda Avusturya ile Almanya'yı örnek göstermişlerdir. Türkler ise bu meblağın aynı Osmanlı borçlarında olduğu gibi, Osmanlıdan ayrılan ülkeler arasında eşit biçimde paylaşılmasını önermişlerdir. Aynı zamanda Türkler kendi uyruklarının Müttefiklerce savaş sırasında zarara uğradıklarını iddia etmişler ve benzer şekilde Müttefiklerden tazminat talebinde bulunmuşlardır. Sonunda Müttefikler Türklerin ve Yunanlıların karşılıklı olarak tazminat

⁶⁹² MAE, Série E Levant Turquie, Vol.286, Lozan'daki Türk Heyeti ile Fransız sermaye kuruluşlarının 19 Aralık 1922 tarihli toplantı tutanağı.

⁶⁹³ Le Temps, 14 Ocak 1923, s.2.

taleplerinden feragat etmelerini önermişlerdir. Ancak Türkler 4 milyon, Yunanlılar ise 5 milyon lira tutarında tazminat taleplerinde ısrar etmişlerdir.⁶⁹⁴

Fransa için mali ve ekonomik meselelerin konferans görüşmelerinin en önemli aşamasını teşkil ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Zira Fransa, bu meseleleri sonuçlandırmak için diğer meselelerde İngiltere'nin yanında yer almayı zorunlu görmüştür. Osmanlı İmparatorluğu'na en fazla sermaye yatırımı yapan ve en fazla borç veren ülke olan Fransa'nın Türkiye'deki ekonomik ve mali çıkarlarından ve tazminat taleplerinden bir kalemde vazgeçmesini beklemek zaten mümkün değildi. O nedenle bu konudaki görüşmeler, Musul ve Boğazlar konuları ile birlikte konferansın en çetin görüşmelerine sahne olmuştur. Bununla birlikte, Fransız askerlerinin işgal masrafları ile savaş tazminatı taleplerinin Osmanlı borçlarının tahsilini kolaylaştırmak için öne sürülen etmenler olması muhtemel görünmektedir.

2. Ulaştırma ve Taşıma İşleri ile Gümrük ve Ticaret Rejimi

Fransa Dışişleri Bakanı Poincaré'nin 23 Kasım günü Lozan'daki Fransız heyetine gönderdiği talimatta, demiryolları konusuna da değinilmiş, Haydarpaşa-Mersin ve İskenderun-Bağdat demiryolları hatlarının kontrolünün ve uluslararası ulaşımına açılmasının Mezopotamya, Suriye ve Mısır'a karşı olabilecek düşmanca saldırıların engellenmesi bakımından çok önemli olduğu belirtilmiştir. Ayrıca inşa edilmiş bütün demiryollarının ve Anadolu'da inşa edilecek demiryollarının Fransa'nın ve Fransız mandası altındaki ülkelerin siyasi menfaatlerine uygun biçimde kullanılmasının sağlanmasının güncel iktisadi bir zorunluluk olduğu vurgulanmıştır.⁶⁹⁵

Bahsedilen talimatta, Fransız yatırımları açısından iktisadi konuların birincil öncelikte olduğu özellikle belirtilmiştir. Poincaré'ye göre, Türkiye gümrük tarifeleri konusunda istediği gibi davranacak ve gümrük kısıtlamalarına gitmek suretiyle milli bir sanayi oluşturmaya çalışacaktı. Bu bakımdan, Fransa için 1914 yılındaki düzenlemeleri elde etmek uygun olacaktı. Türkiye ile ticaret yapan yabancı ülkeler kendilerini kısıtlayan yasal düzenlemeler karşısında yeterli garantileri almalıydılar ancak böylece ticari fayda sağlayabilirlerdi. Ayrıca Fransız üreticilerinin önemli bir kısmının bu ülkede şarap için üzüm bağları ve likör için ekili alanları vardı, bu üreticilere de gerekli teminatlar sağlanmalıydı. Yapılacak olan gümrük düzenlemeleri Osmanlı döneminden rehin kalan malları vb. maddi

⁶⁹⁴ Aynı yer.

⁶⁹⁵ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.285, Poincaré'nin Lozan'daki Fransız Heyetine yazdığı 23 Kasım 1922 tarihli yazı.

olanakları olumsuz etkilememeliydi. Bununla birlikte barış antlaşması içine dahil edilecek hususlar, Fransız tüccarlarını ağır vergi koşulları karşısında koruyucu hükümler içermeliydi.⁶⁹⁶

Poincaré konuyla ilgili yasal düzenlemeler hakkında da görüş bildirmiş, bu düzenlemelerin modern ülkelerdeki düzenlemelere uygun olmasını, yabancıların Türkiye'deki ticari faaliyetlerine ve taşınmaz mal-mülk edinme haklarına devam etme olanağını sağlaması gerektiğini belirtmiştir. Buna ilave olarak, yapılacak yeni yasal düzenlemeler ile Fransız uyruklu yatırımcıların Osmanlı döneminde olduğu gibi Osmanlı yurttaşı olması zorunluluğu kaldırılmalıydı.⁶⁹⁷

29 Kasım günü, Gümrük ve Ticaret Rejimi alt komisyonunun Türk heyetinden Hasan Bey başkanlığı altında toplanması Fransa'nın önerisiyle olmuş, bu konudaki bilginin İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserliği tarafından Ankara Hükümeti ile olan ilişkilerde özenle kullanılması Pellé'den rica edilmiştir.⁶⁹⁸

1 Aralık günü İngiltere, Gemicilik rejimine ilişkin hazırladığı tasarıyı komisyona sunmuştur. Tasarıda, Türkiye'nin Türk bayrağı taşıyan ya da herhangi başka bir devletin gemilerine uygulamakta olduğu eşit bir işlemi, Müttefik devletlerden herhangi birisinin gemisine de uygulamakla yükümlü olduğu yer almıştır. Özetle mütekabiliyet prensibi esas alınmış, resim, liman, demirleme, rıhtım vergileri harç vb. vergilerde de eşitçe uygulama yapılması önerilmiştir. Bu öneriye Hasan Bey, Türkiye'nin henüz uluslar arası sözleşmelere imza koymamış olması ve bunun için yasal düzenlemelere gitmesi gerekeceği nedenleriyle karşı çıkmıştır.⁶⁹⁹

Bunun üzerine Fransa heyet başkanı Barrère, Lord Curzon ile hem bu konuya hem de askerlik hizmetine ilişkin görüşmeler yapmıştır. Bu görüşmeler sonucunda Curzon, askerlik ve gemicilik ile dayatmalarından vazgeçmiştir. Aslında Curzon'u bu vazgeçmeye karar verdirmek Barrère açısından hiç zor olmamıştır. Ancak Curzon, bu tavize karşılık Batı Trakya'daki Türk birliklerinin sayısının azaltılması ile Türklerin Washington Antlaşması

⁶⁹⁶ Aynı yer.

⁶⁹⁷ Aynı yer.

⁶⁹⁸ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.285, Fransız Dışişleri Bakanlığı'nın İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserliği'ne gönderdiği 30 Kasım 1922 tarihli telgraf.

⁶⁹⁹ Meray, **Üçüncü Komisyonun Tutanakları ile Raporları (İktisat ve Maliye Sorunları)**, Birinci Takım, Cilt III.,YKY, İstanbul, s.296,297.

hükümlerini kabul etmesi önerilerinde bulunmuştur. Barrère'ye göre Curzon'un bu yeni önerileri kabul edilebilir nitelikteydi.⁷⁰⁰

Fransız Dışişleri Bakanlığı'nın İstanbul'daki Yüksek Komiserliğini bilgilendirmek amacıyla gönderdiği 25 Aralık 1922 tarihli evraka göre, gerçekten de Fransız heyetinin çabaları sonucunda Curzon, askerlik ve gemicilikle ilgili hükümleri Türklere dayatmaktan vazgeçmiştir. Ancak yukarıda da bahsedildiği gibi, Müttefikler Batı Trakya'da Türk birliklerinin sayısının azaltılması konusunda mutabakata varmışlardır. Fransızlar, Türklere uygulanacak muafiyetlerden Bulgarların da yararlanmak isteyeceklerinden endişe duymuşlardır. Türklerin Batı Trakya'da faaliyetlerinin kısıtlanması halinde Bulgaristan'ın olası itirazlarının önüne geçilebileceğini ve böylelikle Boğazların serbestliği konusunda alınmış tedbirlere katkı sağlanabileceğini değerlendirmişlerdir. Gemicilik konusunda ise Fransızlar, Müttefiklerin Washington Antlaşması hükümlerinin şimdilik denizaltı sayısının kısıtlanması doğrultusunda uygulanması ile yetineceklerini düşünmüşlerdir.⁷⁰¹

Daha sonraki safhada Müttefikler, gemicilikle ilgili olarak Türklere hiçbir dayatma yapılmaması konusunda anlaşmışlardır. Fransızlara göre Türkler deniz kuvvetlerini istedikleri tipte gemiler ile donatmak hakkına sahiptirler ve buna denizaltılar da dâhildi. Başlangıçta İngilizler Türkleri Washington Antlaşması'na uymaları için zorlamışlardır ancak Fransız Amirali Lacaze'nin alt komisyondaki çabaları sonucunda Washington Antlaşması'nın Lozan görüşmeleri kapsamı dışında olduğu konusunda İngilizler de ikna olmuşlardır. Yine de İngilizler buna bir koşul getirmeye çalışmışlar ve A.B.D'nin Türkleri söz konusu bu anlaşmaya davet etmesini istemişlerdir. Fransızların görüşüne göre denizaltının kullanılması savaş zamanında sadece ticari gemilerin seyirini kontrol amacıyla olmamalıydı, bu insani bir ihtiyaçtı ve Fransa insan haklarına saygılıydı. Türk heyeti başkanı İsmet Paşa Fransa'nın tüm bu arabuluculuk çabalarına şahit olmuştur.⁷⁰²

3. İktisat Sorunları

Fransa Dışişleri Bakanı Poincaré'nin 23 Kasım günü Lozan'daki Fransa heyetine gönderdiği talimatta, mali konularda Fransız ulusunun aşırı vergilere maruz kalmasının önüne geçilmesi, Fransa'nın diğer ülkelerle eşit biçimde Türkiye'deki sanayi ve ticari faaliyetlerde bulunmasının sağlanması ana fikir olarak belirtilmiştir. Bununla birlikte

⁷⁰⁰ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.286, Barrère'nin Fransız Dışişleri Bakanlığı'na 18 Aralık 1922 tarihli yazısı.

⁷⁰¹ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.286, Fransız Dışişleri Bakanlığı'nın İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserliği'ne gönderdiği 25 Aralık 1922 tarihli yazı.

⁷⁰² MAE, Série E Levant Turquie, Vol.286, Fransız Dışişleri Bakanlığı'nın İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserliği'ne gönderdiği 29 Aralık 1922 tarihli yazı.

yapılmış olan anlaşmalara saygı gösterilmesinin altı çizilmiştir. İmtiyazlar konusunda ise Sevr'deki hükümleri elde etmek için uğraşılırsa Türklerin buna yanaşmayacakları ve Müttefiklerin lehine bir durum oluşmayacağı uyarısında bulunulmuştur. Poincaré'ye göre, Osmanlı Hükümeti ya da T.B.M.M. Hükümeti'nin imzalamış ya da parafe etmiş oldukları imtiyaz sözleşmelerinden süresi dolanların sürelerinin uzatılması, savaş nedeniyle hayata geçememiş olanların gerçekleştirilmesi, Ateşkes Anlaşması sonrasında (Mondros kastediliyor) İstanbul Hükümetince verilen genel hizmetin devamına ilişkin imtiyazların ise devam ettirilmesi gerekmektedir.⁷⁰³

1922 yılının sonlarına doğru mali konularla ilgili görüşmeler tıkanma noktasına gelmiştir. Fransız yönetimi, Türklerle özel bir anlaşma yapmayı ummuş, Barrère'in önerisi üzerine, General Pellé ile Lozan'da bulunan mali uzmanlardan birisinin Ankara'ya gönderilmesi tasarlanmıştır. Ancak Lord Curzon ile İtalyan delegesi, adeta Türklerin ayaklarına kapanıyormuş izlenimi yaratır düşüncesiyle Fransa'nın bu planına karşı çıkmışlardır.⁷⁰⁴

Fransızlar Türkiye ile bir an evvel anlaşma yapılmasına taraftardılar ve Fransa'nın Bern Büyükelçiliği Türkleri uzlaşabilir duruma getirecek gerekçeleri Fransa Dışişleri Bakanlığı'na analiz yaparak iletmişti. Buna göre; Anadolu'daki savaşın uzaması tehlikesi göz ardı edilmemeliydi, Türkiye'de milliyetçi anlayışı savunan yeni bir partinin kurulması tehlikesi mevcuttu, T.B.M.M. İstanbul'da cereyan eden olaylar nedeniyle kızgındı ve Lozan'da İsmet Paşa gerek Türkiye Büyük Millet Meclisi gerekse Abdülmecit'e yakın çevrelerce sıkı bir şekilde kontrol edilmekteydi.⁷⁰⁵

Ocak ayının ortalarına gelindiğinde ise Lozan'da ortam gittikçe gerginleşmişti. Müttefik devletler, özellikle Fransa, aşırı uzlaşmaz bir tavır takınmış; Fransız basını Türklere karşı sert bir kampanyaya girişmiştir. Fransa'nın dostane olmayan bu tutumu karşısında, Türk basını da karşı kampanya başlatmıştır. Artık gelinen noktada, Türk basınında Fransız heyetinin asaletinden ve İngiltere'nin oyunlarından söz edilmiyor, Lozan'da en düşmanca tutumun Fransa tarafından sergilendiği belirtiliyordu. Yenigün gazetesi, Fransa'nın

⁷⁰³ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.285, Poincaré'nin Lozan'daki Fransız Heyetine yazdığı 23 Kasım 1922 tarihli yazı.

⁷⁰⁴ Sonyel, **Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası**, s.66.

⁷⁰⁵ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.285, Fransa'nın Bern Büyükelçiliği'nin Fransa Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 7 Aralık 1922 tarihli yazısı.

maskesinin artık düştüğünü, Bouillon tarafından Türkiye'nin Mudanya'da yatırıldığını ve Lozan'da ise Fransa tarafından bataklığa itildiğini yazmıştı.⁷⁰⁶

Özetle, iktisadi konularda Fransa, daha önceden elde etmiş olduğu imtiyaz sözleşmelerinin devam ettirilmesinden yana bir politika izlemiştir. Bu amaçla, önceki yıllarda imzalanmış olan anlaşmaların/sözleşmelerin yeni Türk devleti tarafından tanındığının yapılacak barış antlaşmasında yer alması gerektiğini savunmuştur. Bununla birlikte görüşmeler sırasında Türkiye'de faaliyet gösteren Fransız uyrukluların haklarının garanti altına alınması için mücadele etmiştir. Bu nedenle, Fransa cephesinden bakıldığında, konferans öncesinde Fransa'nın sonuçlandırılmasını beklediği bu sorunlarda inatçı ve sert bir tutum sergilemesinin normal olarak karşılanması gerektiği değerlendirilmektedir.

Sonuç olarak, konferansın birinci dönem görüşmelerinde İngiltere'yi ilgilendiren Musul ve Boğazlar meseleleri için bir hal yolu tespit edilmiş olmasına karşın Fransa'yı doğrudan ilgilendiren mali ve iktisadi meselelerde bir sonuç alınamamıştır.⁷⁰⁷

4. Sağlık İşleri

Poincaré, konferans öncesinde Fransa heyetine gönderdiği talimatta sağlık konusuna da değinmiş, Türkiye'de büyük salgın hastalıkların görüldüğünü, bu hastalıkların Avrupa'ya geçmesinin engellenmesi ve İstanbul'da ciddi denetimler yapılması gerektiğini belirtmiştir. Bütün bu önlemlerin ise Türkiye'nin itibarını korumak için olacağı vurgusunu yapmış, uluslararası sağlık düzenlemelerinin uygulanmasını sağlayacak bir kurumun kurulmasının ve bu kurumla ortaklaşa çalışılmasının uygun olacağını belirtmiştir.⁷⁰⁸

Fransız basını sağlık işleri konusunda da Türkiye'nin uzlaşmaz bir tavır içinde olduğundan yakınmıştır. Journal des Débats gazetesi, Türklerin veba, kolera vb. hastalıklarla mücadele konularında bile kendi istekleri ve imkânları ile Türkiye'ye gelecek olan yabancı doktorların ülkeye gelişlerine ve çalışmalarına müsaade etmediklerini yazmıştır. Gazete, bu tutumun yabancı yargıçların çalışmasına izin vermeme tutumu ile aynı olduğunu, bu tip ayrıntıların genel bir uzlaşma ihtimalinin ne denli küçük olduğunun göstergesi olduğunu, karşılıklı güven duygusunun mevcut olmadığını iddia etmiştir.⁷⁰⁹

⁷⁰⁶ Brike, a.g.m.,s.77,78.

⁷⁰⁷ Bayur, a.g.e., s.122.

⁷⁰⁸ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.285, Poincaré'nin Lozan'daki Fransız Heyetine yazdığı 23 Kasım 1922 tarihli yazı.

⁷⁰⁹ Journal des Débats, 29 Aralık 1922, s.1

III. BÖLÜM: LOZAN BARIŞ KONFERANSI'NA ARA VERİLMESİ

A. Görüşmelerin Kesintiye Uğrayacağıın Belirtileri ve Kesinti Sebepleri

Dokuz haftadır devam eden görüşmeler sonucunda; Trakya sınırı, Adli Kapitulasyonlar, İktisadi ve Mali konular ve Musul sorunu başta olmak üzere birçok konu çözümsüz kalmış hatta bir antlaşma yapmak ümidi neredeyse yok olmuştu. 27 Ocak 1923 tarihinde yani resmi görüşmelerin sona erdiği gün Fransa delegesi Bompard İsmet Paşa'yı ziyaret etmiş ve konferansın başarısız olduğunu ve Müttefiklerin gayri resmi olarak 29 Ocak'ta, resmen de 31 Ocak'ta bir anlaşma taslağını sunacaklarını bildirmiştir. Eğer anlaşma taslağı Türkler tarafından reddedilirse konferans askıya alınacaktı ancak Türk heyeti danışmak için Ankara'ya giderse, bu bir erteleme olarak algılanacak ve görüşmelere 1-2 ay içinde tekrar başlanacaktı.⁷¹⁰

Aslında konferansın başarısız olacağıın emareleri daha önceden mevcuttu. İsmet Paşa Aralık ayı ortalarından beri Ankara'yı müzakerelerin çıkmaza doğru sürüklendiği konusunda bilgilendiriyordu. Paşa, 1 Aralık günü Le Matin gazetesi muhabirine verdiği bir demeçte, gelinen gün itibariyle tek bir sorunun dahi çözümlenemediğini, Türkiye'nin Musul kaynaklarında payı olması gerektiğini, Musul'un Türkiye'ye ait olduğunu ancak İngilizlerin bunu bir türlü kabullenmediklerini, Boğazlar sorununun ise Milletler Cemiyeti aracılığıyla çözümlenemeyeceğini çünkü Cemiyet konseyinde İngiltere'nin altı, Fransa'nın tek oyu bulunduğunu, ayrıca Türkiye'nin Cemiyete kabul edilip edilmeme konusunun da kesin olmadığını bildirmiştir.⁷¹¹

Le Temps gazetesinin 3 Aralık 1922 gününe ait baskısında, Fransa'nın barış politikası doğrultusunda konferansın başarılı olacağına inandığı, ancak hedeflenen hususların gerçekleşmeyeceği görüldüğü için konferansın dağılacığı şeklinde gürültü koparıldığı yazılmıştır. Bununla birlikte, konferans sadece temel sorunlara çözüm getirerek dağılacak olursa, Fransa için önemli olan borçlar vb. gibi sorunlar çözümlenmeden herhangi bir ertelemeye karşı çıkılacağı belirtilmiştir. Aynı şekilde Boğazlar ve toprak meseleleri sonuçlanmadan barışın gelmiş olmayacağı da vurgulanmıştır.⁷¹²

Correspondance d'Orient Dergisi ise kafa karışıklıklarının, yönetim hatalarının ve yöntem eksikliklerinin konferansı olumsuz etkilediğine dikkat çekmiş, sorunların tam tespit edilemediğinden ve iş planı oluşturulamadığından şikâyetçi olmuştur. Bununla birlikte,

⁷¹⁰ Demirci, a.g.e., s.139.

⁷¹¹ Sonyel, **Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası**, s.64.

⁷¹² Le Temps, 3 Aralık 1922, s.3

belirsiz uygulamaların, dayanaksız tartışmaların ve kulis dedikodularının işleri birbirine karıştırdığını belirterek, bu durumun yaklaşmakta olan tehlikenin habercisi olacağını işaret etmiştir.⁷¹³

Yine Le Temps gazetesi, 24 Aralık 1922 tarihli baskısında, konferansın 7 haftadır bir sonuca varamadığını belirtmiş ve en kolay çözülebilecek olan konular üzerinde anlaşmaya varılması gerektiği tavsiyesinde bulunmuştur. Azınlıklar ve Boğazlar konularının görüşmeleri sırasında konferansın iki kez kesintiye uğrama tehlikesi ile karşı karşıya geldiğini hatırlatarak görüşmelerin yavaş da olsa ilerleyecekmiş gibi görüldüğünü, ancak görüşmeler uzadıkça sorunların daha karmaşık hale geleceğini, bu nedenle en kısa süre içinde barış yapmak gerektiğini vurgulamıştır.⁷¹⁴

Journal des Débats gazetesi ise 29 Aralık günkü baskısında konferansı başarısızlığına sevk eden unsurların politik, askeri ve iktisadi konular olmadığını tamamen kendiliğinden gelişen ani tepkiler olduğunu yazmıştır. Gazete kabahati daha çok Türklerde bulmuş ve Türklerin isteksizliklerinin, bağımsızlığa kavuştuklarını sanmalarının, çağdaş toplumlar içinde hemen yer alacaklarını düşünmelerinin, gerçekleri tartışmayı kabullenmeyişlerinin etken olduğunu yorumlamıştır.⁷¹⁵

Aralık ayı sonlarına gelindiğinde, Fransa Hükümeti en kısa zamanda barışın imzalanması gerektiğini düşünüyordu. Poincaré Lozan'daki heyetine hitaben yazdığı mektubunda bu konudaki sabırsızlığını dile getiriyor, Türklerin Trakya'daki durumlarını takviye etme çabaları karşısındaki endişelerini paylaşıyordu. Bu nedenle Noel öncesinde barışın imzalanması gerçekleşemez ise en azından genel prensipler üzerinde uzlaşılmalı ve Noel tatili nedeniyle görüşmeler kesilmemeliydi. Aksi takdirde İstanbul'un tahliyesi talebi ile yüz yüze gelinebilirdi, bu da Müttefikleri sıkışık bir duruma sokardı.⁷¹⁶ Bu konuda Fransa'nın İstanbul'daki Yüksek Komiserliği, Noel nedeniyle görüşmelerde meydana gelecek kesintide, İsmet Paşa'nın Ankara'ya geleceğini ve yapacağı görüşmeler sonucunda o güne kadar elde edilmiş olan olumlu sonuçların sekteye uğrayabileceğini değerlendirmiştir. Bu yüzden yeterli sayıda temsilci bırakarak görüşmelere devam edilmesi konusunda Paris'e tavsiyede

⁷¹³ Correspondance d'Orient No:299-300, 15-30 Aralık 1922, s.697.

⁷¹⁴ Le Temps, 24 Aralık 1922, s.1.

⁷¹⁵ Journal des Débats, 29 Aralık 1922, s.1

⁷¹⁶ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.286, Poincaré'nin Lozan'daki Fransız Heyetine yazdığı 19 Aralık 1922 tarihli mektup.

bulunmuştur.⁷¹⁷ Bu gelişmeler üzerine Barrère, Lord Curzon ile Noel tatili münasebetiyle görüşmelerin kesilmemesi konusunda mutabık kaldıklarını Paris'e bildirmiştir.⁷¹⁸,

Fransız Heyet Başkanı Barrère, İsmet Paşa'nın da bir an evvel barış istediğini düşünmekteydi. Barrère, Paşa ile yaptığı ikili görüşmelerde edindiği izlenimleri bir mektup ile Paris'e bildirmişti. Mektupta, sınırlar, mali konular, yabancıların durumu ve adli yetkiler konularında Müttefiklerce getirilen anlaşma önerisinin İsmet Paşa tarafından da kabul gördüğü belirtilmiş, Paşa'nın "ne kadar erken anlaşma imzalanırsa o kadar iyi olacak" düşüncesinde olduğu, Lozan'da bulunan Türk heyetinin barış arzularının tam olduğunu belirttiği ancak T.B.M.M.'nin bu konuda engel çıkarmasından da tedirgin olduğunu ifade ettiği vurgulanmıştır. Söz konusu mektupta ayrıca İsmet Paşa'nın bu denli olumlu görüntü içinde olmasının Türk ordusunun moral ve fiziki durumu ile ilgili olup olmadığının General Pellé'den soruşturulması da talep edilmiştir.⁷¹⁹

Bununla birlikte, 19 Aralık 1922 tarihli bir Fransız istihbarat raporunda, İsmet Paşa'nın Türk heyetinin direnme gücünün zayıfladığından şikâyet ettiği bilgisi yer almıştır. Rapora göre; İsmet Paşa kazanılmış olan zaferin aslında müzakereleri yürütmek için önemli olduğunu düşünmekteydi. Ayrıca T.B.M.M.'nin Müttefik devletlerin durumu hakkında yeterli bilgisi olmadığından onları hafife aldıkları ve kendilerini yenilmez gibi göstermekle hatalı davrandıkları düşüncesindeydi. Paşa, bu nedenle asıl konularda uzlaşmaz bir tavır sergilemek zorunda kaldıklarını ve bu tutum devam ettiği sürece konferans için en fazla 15 gün ömür biçtiğini belirtmişti. Paşa'ya göre hâlâ "Türk kafası" ile Lozan'da bulunuluyordu.⁷²⁰

Konferansın başarısız olmasında ayrı bir etmen olarak Yunanistan'ın da çabalarının bulunduğunu belirtmek gerekir. Zira Yunanistan İngiltere'ye yakın durarak konferansın gidişatını etkileme çalışmalarında bulunmuştur. Barrère, Yunanlıların bu davranışlarını dile getirdiği 28 Aralık tarihli yazısında, Venizelos'un bir takım entrikalar ile konferansı idare etmeye çalıştığını, bu kapsamda edindiği bilgileri ve izlenimlerini dikkatli olması amacıyla Lord Curzon'a ilettiğini belirtmiştir. Bu konuda dikkatli olunacağı sözünü veren Lord

⁷¹⁷ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.286, Fransız Yüksek Komiserliği görevlisi Jesse Curely'nin Fransa Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı 19 Aralık 1922 tarihli mektup.

⁷¹⁸ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.286, Barrère'in, Fransa Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 19 Aralık 1922 tarihli telgraf.

⁷¹⁹ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.286, Barrère'in, Fransa Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 16 Aralık 1922 tarihli mektup.

⁷²⁰ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.286, 19 Aralık 1922 tarihli Fransız istihbarat raporu.

Curzon'un Yunanlıların Trakya'da Türk ordusunu yenilgiye uğratabileceğine inancının tam olduğu da Barrère tarafından Fransız Dışişleri Bakanlığı'na bildirilmiştir.⁷²¹

Le Matin gazetesi, 1 Aralık 1922 gününe ait baskısında Lloyd George'un Yunan politikasını eleştiren bir yazı yayımlamıştır. Yazıda Lloyd George'un Yunanistan'ı Anadolu'da anlamsız bir maceraya sürüklediği, Fransa ve İtalya'nın Yunanlıları en başından uyardığı, buna rağmen Venizelos'un Sevr Antlaşması hükümlerini Türklere silah zoruyla dayatmak için Mustafa Kemal'in ordularını ezmeye kalkıştığı ve bozguna uğradığı konu edilmiştir.⁷²²

Bu bilgiler ışığında, Yunanlıları harbin başından beri kendi siyasi emelleri doğrultusunda kullanan İngiltere'nin konferansın ilk dönemindeki katı ve taviz vermez tutumunun ardında, Yunanlılar ile olan tarihi birlikteliklerinin ve Yunanlıları tekrar Türklere karşı kullanabileceklerine olan inançlarının bulunduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Konferansın ilk görüşmelerinin başarıya ulaşamamış olmasında müzakereler sırasında Fransızların Türklere karşı tutumu da ayrıca önemli bir faktör olmuştur. Ankara'daki Fransız askeri temsilcisi Albay Mougine, Lozan'da işler iyi gitmediği ve Fransızların İngilizlere kıyasla Türkler karşısında daha katı tutum sergiledikleri gerekçesiyle Mustafa Kemal Paşa'yı daha karamsar bulduğunu belirtmişti. Mougine'e göre Boğazlar ve Kapitülasyonlar konularındaki Fransız tutumu bu düşünceyi tetiklemişti.⁷²³

Mougine bir başka telgrafında Rauf bey'in düşüncelerine yer vermiş ve Türk Başbakanın azınlıklar konusunda Ermenilerin konferansta dinlenmek istenmesinin Fransız heyetince kabul edilmesinin Türk hissiyatını yaraladığını dile getirdiğini, Müttefiklerin bu şekilde davranarak diğer azınlık gruplarına da çektikleri ıstırapları konferansta duyurmak yolunu açtıklarını düşündüğünü yazmıştır. Mougine'e göre Rauf Bey ayrıca, Fransızların konferans konularının hepsinde Lord Curzon'u desteklediklerini vurgulamış, "mademki Türkiye'nin sorunları ile bu kadar ilgisiz kalacaklar niçin delege gönderdiler?" şeklinde yakınmıştır. Mougine bununla birlikte, Rauf Bey'in zamanın daraldığı ve artık barış imzalanmayacak ise olacıklardan sorumlu olmayacaklarını yolundaki tehditkâr ifadesini de Fransız Yüksek

⁷²¹ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.286, Barrère'in, Fransa Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 28 Aralık 1922 tarihli telgraf.

⁷²² Le Matin, 1 Aralık 1922, s.1.

⁷²³ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.286, General Pellé'nin Fransa Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 23 Aralık 1922 tarihli telgraf.

Komiseri General Pellé'ye iletmış, Pellé de bu telgrafı aynen Fransa Dışışleri Bakanlığı'na yollamıştır.⁷²⁴

General Pellé de benzer şekilde İstanbul'daki Türk gazetelerinin Türklerin sabırlarının tükenmek üzere olduğunu yazdıklarını Dışışleri Bakanlığı'na başka bir telgrafla iletmıştır. Pellé'ye göre, Lozan'daki diplomatlar gerçek durumu unutmuş görünüyordardı. Türkiye zafer kazanmış bir orduya sahipti, şimdilik hiç kimseyi tehdit etmiyorlardı ama bu haklı oldukları meselelerden vazgeçecekleri anlamına gelmiyordu.⁷²⁵ Verilen bilgiler ışığında Lozan'daki Fransız diplomatlarının tutumunun, ikinci dönem görüşmeleri için Fransa'yı temsilen General Pellé'nin tercih edilmiş olmasının gerekçesi olabileceğini söylemek mümkündür.

Bununla birlikte Pellé, Rauf Bey'in müzakerelerin gidişatından duyduğu huzursuzluğu da teşhis etmiş ve başka bir telgrafında, bir İstanbul gazetesinin Rauf Bey'in Meclis'i konferansın bir sonuca ulaşamayacağına inandırdığını yazdığını ve müzakerelerin iyiye gideceği yönündeki inancının artık kaybolduğunu belirtmiştir.⁷²⁶ Oysa bir hafta öncesine kadar Rauf Bey daha farklı bir inanca sahipti ve Albay Mougin'den aldığı bilgilere dayanarak, 21 Aralık 1922 günü İsmet Paşa'yı bilgilendiren bir telgraf göndermişti. Anılan telgrafta, Fransızlara verilen yeni talimat gereği Türk taleplerinin destekleneceği, Fransız delegasyonunun İngiliz-Türk anlaşmazlıklarında arabuluculuk rolünü üstleneceği, sorun çıkması halinde Lozan'a Bouillon'un gönderilmesinin kararlaştırıldığı bilgisi verilmişti.⁷²⁷ Aradan geçen bir hafta içinde Rauf Bey'in Fransızlara olan inancının zayıfladığı ortadaydı.

Diğer yandan, General Pellé, Lozan'daki görüşmelere bir yön vermeyi sağlamak amacıyla Ankara'daki durumları aktardığı telgraflarına devam etmiştir. 28 Aralık günü gönderdiği başka bir telgrafta, yine Albay Mougin'den aldığı bilgiye dayanarak, T.B.M.M.'nin artık savaş istemediğini duyurmuştur.⁷²⁸ Bu çok önemli bir haberdir, zira muzaffer Türk ordusunun tehdidi altında bulduklarını düşünen Müttefikler için rahat nefes alma olanağı sağlayacak ve Lozan'daki görüşmelerde ellerini güçlendirecekti.

⁷²⁴ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.286, General Pellé'nin Fransa Dışışleri Bakanlığı'na gönderdiği 29 Aralık 1922 tarihli telgraf.

⁷²⁵ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.286, General Pellé'nin Fransa Dışışleri Bakanlığı'na gönderdiği 25 Aralık 1922 tarihli telgraf.

⁷²⁶ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.286, General Pellé'nin Fransa Dışışleri Bakanlığı'na gönderdiği 28 Aralık 1922 tarihli telgraf.

⁷²⁷ Sonyel, **Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası**, s.73.

⁷²⁸ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.286, General Pellé'nin Fransa Dışışleri Bakanlığı'na gönderdiği 28 Aralık 1922 tarihli telgraf.

Bununla beraber, Lord Curzon yeni yıl tatili için ayrıldığı Lozan'a döndüğünde, Ruhr anlaşmazlığı⁷²⁹ nedeniyle Müttefik cephesinin çatladığını düşünen Türklerin, bu kozu kullanarak konferansı yönlendirmeye çalışacaklarını fark etmiştir. Ayrıca kapitülasyonlar ve azınlıklar konularında herhangi bir ilerleme olmaması karşısında, Fransızların ve İtalyanların da Türkleri cesaretlendirdiklerini düşünmüştür. Curzon'un niyeti Türklere bir ön anlaşma imzalatmaktır.⁷³⁰ Ancak bu konu Fransa'nın cevabının gecikmesi nedeniyle hayata geçmemiştir.⁷³¹ Bompard Ocak ayı ortasında Paris'e giderek durum değerlendirmesine katılmıştır. 21 Ocak günü Lozan'a döndüğünde ise elinde Poincaré tarafından imzalanmış 24 sayfalık rapor bulunuyordu. Raporda, sonuç alınması adına Türklere temel konularda tavizler verilmesi isteniyordu. Bu husus Fransa'nın resmi talebiydi. Curzon bunu "Türklere koşulsuz teslim" olarak tanımlamıştı.⁷³²

Lord Curzon, Fransa'nın önerisine şiddetle karşı çıkmış ve Poincaré'nin bu manevrasının aslında Ruhr'un sonucu olduğunu düşünmüştür. Curzon'a göre, Fransız Başbakanı İngiliz menfaatleri yüzünden Yakındoğu'da sorun yaşamak istemiyordu. Gelinen noktada Curzon delegelerini konferanstan çekmeye karar vermişti. Bunun sonucunda Türklere, İngilizlerin hazırladıkları ve Fransa'nın hiçbir katkısı ya da müdahalesi olmayan bir ön anlaşma imzalanması talep edilmiştir.⁷³³

Diğer taraftan Poincaré, Mustafa Kemal'e bir mektup yazmıştır. Anılan mektup 27 Ocak 1923'te (resmi görüşmelerin sona erdiği gün) İzmir'de Fransa Konsolosu tarafından kendisine verilmiştir. Mektupta Mustafa Kemal'den barışı sağlamak için T.B.M.M. üzerindeki etkisini kullanması rica edilmiştir.⁷³⁴ Aynı günlerde Fransa'nın Ankara'daki askeri temsilcisi Albay

⁷²⁹ 1922 Aralık ayının sonunda Londra'da ve 1923 Ocak ayının başında Almanya'nın ödeyeceği savaş tazminatı konusunda Paris'te Poincaré ile Bonar Low arasında görüşmeler olmuştur. Bu görüşmeler Fransa'nın istediğinin aksine İngilizlerin Ruhr işgaline katılmak istemeyişi ile sonuçlanmıştır. Bunun sonucunda Fransa Rhin Bölgesinde İngilizlerin desteğini almak uğruna Lozan'da İngiliz yanlısı politika izlemek zorunluluğundan kurtulmuştur. Bkz. Brike, a.g.m.,s.78.

⁷³⁰ İsmet Paşa Aralık ayı sonlarında Lord Curzon ile yaptığı ikili görüşmelerden birinde, Curzon'a konferansı iki bölüme ayırmayı önermiştir. Paşa'ya göre Boğazlar, sınır meseleleri görüşülerek askeri barış sağlanabilir diğer konular ise Müttefiklerle müzakere edilebilirdi. Bu öneriyi Lord Curzon reddetmiştir. Bkz. MAE, Série E Levant Turquie, Vol.286, Barrère'in Fransa Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 28 Aralık 1922 tarihli telgraf.

⁷³¹ Rauf Bey ön anlaşma önerisinin barışı geciktirmekten başka bir işe yaramayacağı konusunda Fransa'nın Ankara'daki askeri temsilcisi Albay Mougin'i uyarmıştır. Bkz. MAE, Série E Levant Turquie, Vol.286, General Pellé'nin Fransa Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 21 Aralık 1922 tarihli telgraf. Yapılan bu uyarının Fransızların cevabının gecikmesini etkilemiş olması ihtimal dâhilindedir.

⁷³² Michael Dockrill, "Britain and The Lausanne Conference " **The Turkish Yearbook**, Vol.XXIII, s.7,8.

⁷³³ A.g.m., s.8

⁷³⁴ Söz konusu mektubun yazılmasını Fransa'nın İstanbul'daki Yüksek Komiseri General Pellé tavsiye etmiştir. Pellé'ye göre, Ankara'daki Milli Meclis'teki mebuslar bir takım tavizler verilmesi yönünde Mustafa Kemal'in etkisiyle razı edilebilirdi. Zira gelinen tarih itibariyle Türkiye barış yolunda birçok konuda tatmin edici sonuçlar almıştı. Bkz. MAE, Série E Levant Turquie, Vol.287, General Pellé'nin Fransa Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 24 Ocak 1923 tarihli telgraf.

Mougin Rauf Bey ile görüşme yapmıştır. Görüşmede Rauf Bey, Poincaré'nin Mustafa Kemal'e yaptığı çağrıya olumsuz yaklaşmış, T.B.M.M.'nin adli kapitülasyonları kabul etmeye yetkisi olmadığını belirterek Fransa'yı kapitalist çıkarlara hizmet etmekle suçlamıştır.⁷³⁵

Bu arada Poincaré 30 Ocak günü Lord Curzon'a bir nota vermiştir. Notada her ne kadar Musul konusu tekrar masaya yatırılacak olursa Fransa'nın İngiltere'ye destek vereceği ifade edilmişse de, konferansın başarısız olması halinde Fransa'nın Türklerle ayrı ayrı görüşmeler yapabilme serbestisini elinde bulundurduğu belirtilmiştir. Fransa Dışişleri Bakanı eğer blok halinde antlaşma imzalanma olanağı kalmaz ise Fransa'nın ayrı bir antlaşma yapma hakkının bulunduğunu savunmaktaydı.⁷³⁶

Ancak Poincaré'nin bu tavrı Türk basınında pek de inandırıcı bulunmamıştır. Yenigün gazetesinin 3 Şubat günkü baskısında, Fransa'nın İngiltere ile olan anlaşmazlığını Lozan'da bir şekilde ortaya koyarak, İngiltere'yi Ren Bölgesi'nde Almanya meselesindeki tutumunu değiştirmeye zorlamak istediği belirtilmiştir. Bununla birlikte, Fransa'nın ancak mali ve hukuki sorunlarda Türkiye'nin görüşlerini kabul etmesinden sonra Türkiye'ye layık bir barış istediğinin iddia edilebileceği görüşü de vurgulanmıştır.⁷³⁷

Oysa Poincaré ve dolayısıyla Fransa, Türklerle ayrı bir görüşme yaparak anlaşmaya varmak konusunda samimiydiler. Fransa Dışişleri Bakanlığı'nın İstanbul Yüksek Komiserliği'ne gönderdiği bir telgraf metni bunun açık bir kanıtıydı. Telgraf metninin tarihi açıkça yazılı olmasa da, içeriğinden 30 Ocak sonrasında gönderilmiş olduğu ortadadır. Buna göre, İngiliz Büyükelçisi Lord Crew 27 Ocak günü bakanlığa gelmiş ve konferansın bozulması durumunda Fransa'nın tavrının ne olacağını sormuştur. İngiliz büyükelçi aynı zamanda henüz bir anlaşma imzalanmadan Fransa'nın Türklerle ayrı bir anlaşma yapmamasını talep etmiştir. Fransa Dışişleri Bakanlığı İngiliz Büyükelçiye 30 Ocak günü vermiş olduğu yazılı yanıtta, üçlü ittifakın bir barış anlaşması sonucuna varamaması halinde, Fransa'nın da Türk-Yunan savaşından doğrudan olumsuz etkilenmiş olan kendi milli menfaatlerini koruyabilmek için gerekli her türlü tedbiri alma yönünde serbestçe hareket etme hakkı bulunduğu zikredilmiştir.⁷³⁸

Poincaré'nin Beyrut'taki Fransız Komiserliği'ne gizli gizlilik derecesi ile gönderdiği telgraf, gelinen aşamada Fransa'nın gerçek düşüncelerini bilmek adına çok önemlidir. Bu

⁷³⁵ Demirci, a.g.e.,s.141,142.

⁷³⁶ A.g.e., s.136,145.

⁷³⁷ Brike, a.g.m., s.79.

⁷³⁸ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.289, Fransa Dışişleri Bakanlığı'nın İstanbul'daki Yüksek Komiserliğe gönderdiği telgraf.

telgrafta Poincaré, Fransa Hükümeti'nin Türklerle barış yapmak konusunda her türlü fedakarlıktan kaçınmayacağını dile getirmiş ve bu barışın yakında gerçekleşeceğine inandığını vurgulamıştır. Bununla birlikte İngiltere ile Türkiye arasında düşmanlıkların tekrar yüz üstüne çıkması halinde Fransa tam bir tarafsızlık sergilemeliydi. Ancak bu tarafsızlık, İngilizlerin Ruhr meselesinde Fransa tarafında olup olmaması ile doğru orantılı olacaktı. Poincaré anılan telgrafta, 16 Aralık 1922 tarihinde Harp Bakanlığı'na verdiği talimata da atıfta bulunmuş, Suriye sınırı konusunun Fransa için önemine değinmiştir. Buna göre Türk birlikleri bu sınırı ihlal etmeye kalkışarlarsa, Fransa aynı şekilde misli ile mukabele edecekti, ancak bu durum Fransa'nın olası bir Türk-İngiliz savaşında İngiltere yanında olacağı anlamına gelmiyordu.⁷³⁹

Bu bilgilerden anlaşılacağı üzere, Poincaré her şeyden önce Türklerle tam bir barışı istiyordu, olası bir Türk-İngiliz çatışması halinde tarafsız kalmayı yeğliyor, bununla birlikte Ruhr konusunda İngilizlerin kendilerine destek çıkması durumunda tarafsızlık konumunun yeniden gözden geçirilebileceğinin işaretini de veriyordu. Poincaré ilave olarak, Suriye sınırı meselesinin Fransa için ne denli önemli olduğuna da değiniyor, bu bölgedeki olası bir Fransız-Türk çatışmasının sınırlı kalacağını belirtiyordu. Poincaré'nin artık İngilizlere güvenilmeyeceğini anladığı ve Türkiye'deki Fransız menfaat alanlarını garanti altına almak istediği aşikardı.

Poincaré'ye göre, Lord Curzon Karaağaç'ı Türklere vermek niyetinde değildi, ancak bu konuyu konferansın bozulma gerekçesi olarak da görmüyordu. Yunan temsilcisi Venizelos ise, Karaağaç'ın Türklere verilmesi halinde anlaşma metnini imzalamayacağını beyan etmişti. Aslında Lord Curzon ile Venizelos anlaşmışlardı, zira konferansın bozulmasının Musul meselesine dayandırılmasını istemeyen bu iki devlet adamı başka bir mazeret bulma peşindeydiler. Poincaré, Lozan'daki heyetine gönderdiği ve yukarıdaki düşüncelerini ifade ettiği telgrafta, Türkler karşısında yenik düşmüş olan ve sadece Yunanlıları ilgilendiren bir mesele için konferansın bozulamayacağını Lord Curzon'a bildirilmesini delegelerinden rica etmiştir. Kaldı ki, İngiliz Savaş Bakanlığı bile (The War Office) savunması hayli güç olan bu toprak parçasının Türklere verilebileceğini kabul etmişti.⁷⁴⁰

Konferansın kesintiye uğrayacağını emareleri üzerine, Rauf Bey 2 Şubat 1923 tarihinde T.B.M.M'de halka bir beyanat vermiş ve konferansın bozulmasının sorumluluğunu üstlenmeyeceklerini, tüm sorumluluğun Müttefiklere ait olduğunu söylemiştir. Rauf Bey'in bu

⁷³⁹ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.289, Poincaré'nin 3 Şubat 1923 tarihinde Beyrut Komiserliği'ne gönderdiği telgraf.

⁷⁴⁰ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.289, Poincaré'nin 3 Şubat 1923 tarihinde Lozan'daki Fransız heyetine gönderdiği telgraf.

beyanatı Fransa'nın Ankara'daki askeri temsilcisi Albay Mougin tarafından üstlerine iletilmiştir.⁷⁴¹

Aynı gün içinde Mougin, Rauf Bey'in düşüncelerini bir başka telgraf ile üst makama ulaştırmıştır. Bu telgrafta Rauf Bey'in, her ne kadar İngiliz heyeti ayrılmış olsa da Fransa'nın delegelerini Lozan'dan göndereceğine inanmadığı ve anlaşma imzalanacağını umduğu belirtilmiştir. Mougin'e göre Fransa herhangi bir anlaşmazlık durumunda tarafsız kalmalı ve bekleyip gelişmeleri görmeliydi. En önemlisi Fransa, İngilizlerin oyununa düşmeyip Türklerle doğrudan karşı karşıya gelmekten sakınmalıydı.⁷⁴²

Bununla beraber, Fransa'nın İstanbul'daki Yüksek Komiseri General Pellé de Türk basınının hayli kızgın olduğunu ve Müttefiklerin yeterince taviz vermekten sakındıklarını yazdıklarını Dışişleri Bakanlığı'na bildirmiştir.⁷⁴³

Konferans görüşmelerinin sekteye uğraması ile birlikte, İsmet Paşa Le Matin gazetesi muhabirine bir demeç vermiştir. Demeçte, Lozan Konferansı'nın İsmet Paşa açısından hâlâ devam ettiği vurgulanarak, görüşmelerin ne zaman sona ereceğinin kendisine bildirilmesini beklediği ifade edilmiştir. İsmet Paşa'ya göre Mudanya Mütarekesi koşulları görüşmelerin sona ereceği zamana kadar devam etmekteydi, bu zamandan sonra ise taraflar yapacaklarında serbestti. Gazete bununla birlikte, İngiliz heyetinin Lozan'ı terk ettiğinin ve sadece üç memuru bıraktıklarının altını çizmiş, Fransız delegesi Bompard'ın da Lozan'dan ayrılacağı ve öngörülen erteleme formülünün geliştirilemediği göz önüne alınırsa konferansın başarısızlığının kesin olduğu yorumunda bulunmuştur.⁷⁴⁴

Poincaré konferansın barış imzalanmadan dağılmasını bir türlü istememiştir. Roma ve Londra Büyükelçiliklerine çektiği telgrafta; Bompard'ın ayrılmasından sonra Rumbold'un kalıp görüşmelerde başkanlık edeceğini, İngiliz heyetinin Lozan'dan ayrılmış olmasının acı verici olduğunu, yine de Fransız Büyükelçilerin, Londra için İngiliz Dışişleri Bakanlığı ile Roma için İtalyan Hükümeti'ne doğrudan yazmalarını istemiştir. Poincaré telgrafında bu ülkelerin temsilci göndererek Barrère'nin belirlediği esaslar dahilinde anlaşma imzalanmasının mümkün olacağını vurgulamıştır. Bu formülün Genel Sekreter aracılığı ile İsmet Paşa'ya da iletilebileceğini belirten Poincaré, mali ve iktisadi konuların daha sonra

⁷⁴¹ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.289, Albay Mougin'in 2 Şubat 1923 tarihli telgrafı. (Telgrafın İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserliği'ne çekilmiş olması yüksek ihtimal dâhilindedir.)

⁷⁴² MAE, Série E Levant Turquie, Vol.289, Albay Mougin'in 2 Şubat 1923 tarihli ikinci telgrafı. (Bu telgrafın da İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserliği'ne çekilmiş olması aynı ihtimal dâhilindedir.)

⁷⁴³ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.289, General Pellé'nin 4 Şubat 1923 tarihinde Fransız Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgraf.

⁷⁴⁴ Le Matin, 5 Şubat 1923, s.1

Fransa-Türkiye arasında, aynı Musul örneğinde İngiltere ile Türkiye arasında cereyan eden ikili görüşmelerde olduğu gibi, yine ikili olarak görüşülebileceğini belirtmiştir.⁷⁴⁵

Fransız delegeleri Barrère ve Bompard, Lord Curzon'un Lozan'ı terk etmesinin ertesi günü, yani 5 Şubat pazartesi Lozan'dan ayrılmışlardır. Ancak o gece Konferans Genel Sekreteri René Massigli, İsmet Paşa'nın yanına gelerek, Fransa Dışişleri Bakanı Poincaré'ye dostane bir mektup yazması halinde, askıda kalan meseleleri görüşmek üzere Fransa'nın birkaç delege gönderebileceğini belirtmiştir. İsmet Paşa bu öneriyi kabul etmemiş ve konferansın bitip bitmediğini sormuştur. Bitmediği, sadece ertelendiği yanıtını alınca da "...O halde bundan istifade ederek ben de gidiyorum. Zamanı gelince beni davet edersiniz..." demiştir.⁷⁴⁶

6 Şubat gecesi saat 11.00'de Havas Ajansı, Poincaré'nin İsmet Paşa'ya bir telgraf göndererek, iktisadi meseleler sonradan görüşülmek üzere Türk heyetinin barış imzalamaya hazır olduğunu bildirmesi halinde, Müttefiklerin derhal Lozan'a hareket edeceklerini bildirdiği haberini Paris'ten duyurmuştur. Ancak bu telgraf İsmet Paşa'nın fikrini değiştirmemiş, diğer delegeler gibi o da kendi hükümetine danışmak istediğini öne sürerek, Lozan'dan kesin olarak ayrılacağını beyan etmiştir. Böylelikle Lozan Konferansı'nın 20 Kasım 1922 günü başlayan müzakereleri fiilen durmuş olmuştur.⁷⁴⁷

B. Türk Fransız İlişkileri

Fransa'nın Ankara askeri temsilcisi Albay Mougin, 5 Şubat 1923 tarihinde Yüksek Komiserliğe gönderdiği telgrafta, Demiryolları Rejisi Bay Dumas'ın İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey ile görüşüğünü bildirmiştir. Bu görüşmede Rauf Bey, kendisini gerçek bir Fransız dostu olarak hissettiğini belirtmiş, bununla birlikte Müttefiklerin Mondros Mütarekesi hükümlerini uygulamayarak, Türklere kendi faaliyetlerini icra etme özgürlüklerini sağlayabileceklerini ancak bunu yapmadıklarını, bu safhadan sonra Türklerin hiçbir faaliyette yabancıların kendi iç işlerine karışmalarına müsaade etmeyeceklerini, bağımsızlıklarını sonsuza kadar savunmaya hazır olduklarını vurgulamıştır. Ayrıca Rauf Bey, Fransa'yı Ankara

⁷⁴⁵ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.289, Poincaré'nin 5 Şubat 1923 tarihinde Londra ve Roma Büyükelçiliklerine gönderdiği telgraf.

⁷⁴⁶ Karacan, a.g.e., s.299,300. Bu bilginin aksine Genel Sekreter René Massigli'nin Fransa Dışişleri Bakanlığı'na göndermiş olduğu telgrafta, Bompard'ın talimatı üzerine İsmet Paşa ile görüşüldüğü, Paşa'nın Türk hükümetinin görüşlerini alma ihtiyacının bulunduğunu ancak Paris'ten olumlu bir değişiklik teklifi gelirse bu düşüncesinin değişebileceğini söylediği yazılıdır. Bkz.MAE, Série E Levant Turquie, Vol.289, Massigli'nin 6 Şubat 1923 tarihinde Fransa Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgraf.

⁷⁴⁷ Karacan, a.g.e.,s.302,303.

Anlaşması'na imza koymuş olmasına rağmen, Türklerin değil, Yunanlıların ve savaşın mimarı İngilizlerin yanında yer almakla eleştirmiştir. Rauf Bey, Karadeniz demiryolu hattı için daha önce verilmiş olan tavizlerin T.B.M.M. tarafından onaylanmadığı sürece geçerli olamayacağını altını çizmiş bu noktada Amerikan sermayesinin Türkiye için daha faydalı olabileceğini ifade etmiştir. Mougin'e göre, taviz vermeye yanaşmayan kimselere verilen tavizlerin neler olduğunun ve verilmeyenlerin ise gerekçelerinin tüm çabalara rağmen anlatılması çok güçtü. Ancak yine de İsmet Paşa'nın Ankara'ya dönüyor olması bu kapsamda sevindirici bir gelişmeydi.⁷⁴⁸

5 Şubat günü Rauf Bey, Mougin'i yanına çağırıp konferansın bittiğini "Fransa'nın artık bir Türkiyesi bulunmadığını" bildirmiştir. Rauf Bey kendisinin daha önceden İngilizlerin oyunlarını tespit ettiğini hatırlatmış, onların daha sakin bir tavırla davranarak görüşmelerin bozulmasında Fransızları suçlu çıkarmaya çalıştıklarını ifade etmiştir. Rauf Bey'e göre İngilizler artık sona gelmişlerdi. Ayrıca 2 adet Kruvazör siparişi için 6 milyon Türk Lirası verdiklerini, İngilizlerin bunu niye alıkoyduklarını anlamadığını, kendi tatminleri için Türk ve Fransız kanının daha ne kadar döküleceğini ve dünyanın bunu seyretmeye devam edip etmeyeceğini merak ettiğini açıklamıştır. Mougin, yukarıdaki gelişmeleri aktardığı telgrafında, Rauf Bey'i oldukça karamsar bulduğunu belirtmiş, görüşmelerin bozulduğunun aksini söyleyen gazetelere inanmayı tercih ettiğini gözlemlediğini vurgularken, hatta bir gazetede Türk askerinin sert ve saldırgan bir üslup ile artık söz sırasının orduda olduğunu söylediği bir çizimin yer aldığını bildirmiştir.⁷⁴⁹

İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri General Pellé, "çok acil" koduyla Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgrafta, İsmet Paşa'nın barış antlaşmasını imzalamadan geldiği için çok kızgın olduğunu ve elde edilen kazanımların daha sonra sorun olarak tekrar önlerine konmasından endişe ettiğini bildirmiştir.⁷⁵⁰

6 Şubat günü Havas Ajansı, Reuter Ajansı'na İstanbul'daki son gelişmeler hakkında bilgi aktarmıştır. Burada dikkat çeken husus, Türk kamuoyunun konferans görüşmelerinin bozulmasındaki sorumluluğun Fransa'ya ait olduğunu ve İngiltere'nin barışı daha çok istediğini düşünmesiydi.⁷⁵¹

⁷⁴⁸ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.289, Albay Mougin'in 5 Şubat 1923 tarihinde İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserliği'ne gönderdiği telgraf.

⁷⁴⁹ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.289, Albay Mougin'in 6 Şubat 1923 tarihinde İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserliği'ne gönderdiği telgraf.

⁷⁵⁰ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.289, General Pellé'nin 6 Şubat 1923 tarihinde Fransız Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgraf.

⁷⁵¹ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.289, Havas Haber Ajansı'nın 6 Şubat 1923 tarihindeki haberi.

Bu gelişmeler üzerine İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri Pellé, Türk gazeteciler ile bir araya gelmiş ve konferansın başarısız olmasında Fransa'nın rolü olduğu hakkında ortalıkta dolaşan iddiaların yanlış olduğunu belirtmek istemiştir. Ancak Türk gazetecilerin bu konuda Ankara'dan aldıkları talimatı sütunlarında yer verdiklerini söylemeleri üzerine Pellé konuyu araştırmış, bu tarz haberlerin Lozan'da oluşturulan Türk Basın bürosu tarafından ortaya atıldığını tespit etmiştir. Uydurulan haberler arasında, güya Poincaré, İsmet Paşa'ya mali ve iktisadi konuları sonraya bırakmak üzere Müttefiklerin önerdiği haliyle barış anlaşması taslağını imzalama çağrısında bulunmuştu. İsmet Paşa ise meslektaşları ile uzun uzadıya konuyu tartışmış nihayetinde reddetmişti.⁷⁵²

Bu tarz bir basın kampanyasının varlığı, Fransa'nın Ankara'daki askeri temsilcisi Albay Mougin tarafından da teyit edilmiştir. Özellikle "Hâkimiyet-i Milliye" gazetesinin Fransa'ya karşı sert ve şiddetli tepki yazıları karşısında İstanbul'daki Yüksek Komiser General Pellé tekzip etmek yoluna gitmiştir.⁷⁵³

İsmet Paşa Türkiye'ye döndüğünde Millet Meclisi'nde ciddi eleştirilere maruz kalacaktı. Mougin'e göre eğer Mustafa Kemal Paşa yönetimi ele almaz ise hem İsmet Paşa yıpranacak hem de barış gerçek bir tehlikeye düşecekti. Meclisteki ılımlı kanat Mustafa Kemal'in bir an önce İzmir'den ayrılıp İsmet Paşa'ya destek vermek üzere Ankara'ya gelmesini bekliyorlardı. Aşırı grup ise basının da kışkırtmasıyla İsmet'e yükleniyor, bir yandan da Fransa'ya karşı düşmanlıklarını perçinliyorlardı.⁷⁵⁴

Türk gazeteleri İsmet Paşa'nın İstanbul'dan geçerken General Harrington ve Bay Henderson ile bir araya geleceğini yazmıştır. "İleri" gazetesi yetkili bir kaynaktan aldığı bilgiye göre barışın ertelendiğini ama anlaşmanın yakında imzalanmasının muhtemel olduğunu duyurmuştur. Gazete, İngiltere ile Türkiye arasında gerçekleşecek olan görüşmelere Fransa ile İtalya'nın katılmasının hâlâ sorun olarak durduğunu belirtirken, bir başka gazete İsmet Paşa Bükreş'teyken barışın imzalanması temennisinde bulunmuştur. Ankara kaynaklı telgraflara göre; Bakanlar Kurulu barış görüşmelerinin yeniden başlaması için bazı Müttefik ülkeler ile görüşme başlatacaklardı.⁷⁵⁵

⁷⁵² MAE, Série E Levant Turquie, Vol.289, Fransa'nın İstanbul'daki Yüksek Komiseri General Pellé'nin 7 Şubat 1923 tarihinde Fransız Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgraf.

⁷⁵³ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.289, Fransa'nın İstanbul'daki Yüksek Komiseri General Pellé'nin 8 Şubat 1923 tarihinde Fransız Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgraf.

⁷⁵⁴ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.290, Fransa'nın Ankara'daki askeri temsilcisi Albay Mougin'in 13 Şubat 1923 tarihinde gönderdiği telgraf.

⁷⁵⁵ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.290, Fransa'nın İstanbul'daki Yüksek Komiseri General Pellé'nin 15 Şubat 1923 tarihinde gönderdiği telgraf.

Le Matin gazetesi de 16 Şubat günkü sayısında, İstanbul'da bulunan komiserlerin barış görüşmelerinin tekrar başlaması için Müttefiklere teklifte bulunulmasını görüşmek amacıyla, Ali Fuat Paşa başkanlığında toplandıklarını ve toplantı neticesinde İsmet Paşa'nın İstanbul'a gelişinin beklenmesinin uygun olacağına karar verildiğini yazmıştır. Ayrıca İsmet Paşa'nın İstanbul'a geldiğinde İngiliz temsilcileri ile bir araya geleceği bilgisini de vermiştir.⁷⁵⁶ Le Matin ertesi günkü baskısında İsmet Paşa'nın İngiliz Yüksek Komiseri ile buluşacağını ve Komiserin Paşa'ya barış anlaşmasını imzalamaya hazır olduklarını ifade edeceğini öğrenildiğini yazmış ve bunun bir an önce gerçekleşmesi temennisinde bulunmuştur.⁷⁵⁷

İsmet Paşa'nın yukarıda bahsedilen görüşmesi öncesinde, İngiliz Dışışleri Bakanlığı Müsteşarı Sir Crowe, Handerson'a bir telgraf göndermiştir. Bu telgrafta, Lord Curzon'un dostane dileklerinin Paşa'ya iletilmesi, Türkiye'nin önerdiği koşullar üzerinde yeterince düşünemediği ve Lozan'daki imkânlardan faydalanılamadığı hususunda ne denli üzüntü duyulduğunun zikredilmesi, Türk Hükümetince istendiği takdirde barış anlaşmasının mevcut haliyle derhal imzalanması konusunda İngiliz Hükümetinin hazır olduğunun belirtilmesi ve son olarak barış görüşmelerinin neticelendirilmesi konusunda Türklerin de arzulu ve hevesli olduklarının İngilizlerce tahmin edildiğinin ifade edilmesi istenmiştir.⁷⁵⁸

İsmet Paşa İstanbul'a geldiğinde İngiliz Yüksek Komiseri General Harrington ile görüşmüştür. Bu görüşmede İsmet Paşa konferansın kısa bir özetini yapmış ve barışı ne denli istediğini samimi olarak göstermiştir. Paşa'ya göre nihai barış kış bitmeden ya da ilkbaharın ilk aylarında yapılmalıydı ve Lozan görüşmelerini başarısız olma sebebi olan mali ve iktisadi konular ise İngilizleri çok yakından ilgilendirmiyordu. Bu konular belki tek tek ele alındığında önemsizmiş gibi görünebilirdi ve Müttefikler için ikincil öneme haiz olabilirdi, ancak toplamında Türkiye gibi yoksul bir ülke için çok büyük önemi vardı. İsmet Paşa görüşlerini bu şekilde dile getirdikten sonra barışın bir an evvel sağlanması temennisinde bulunmuştur.⁷⁵⁹

İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri Pellé, İsmet Paşa'nın İstanbul'a dönüşünün ardından bir değerlendirme yapmış ve yakın bir zamanda T.B.M.M. Hükümeti'nin barış

⁷⁵⁶ Le Matin,16 Şubat 1923, s.3.

⁷⁵⁷ Le Matin,17 Şubat 1923, s.3.

⁷⁵⁸ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.290, Fransa'nın İngiltere Büyükelçisi Saint Aulaire'nin 15 Şubat 1923 tarihinde Fransız Dışışleri Bakanlığı'na gönderdiği telgraf.

⁷⁵⁹ Le Matin,18 Şubat 1923, s.1.

antlaşması öneri metninin değiştirilmesi için Müttefiklere çağrıda bulunacağını Fransız Dışişleri Bakanlığı'na bildirmiştir.⁷⁶⁰

Bu aşamaya kadar aktarılan bilgiler ışığında, gerek Müttefiklerin gerekse Türklerin barış görüşmelerine yeniden başlanması yönünde ümitli ve istekli olduklarını söylemek mümkündür. Özellikle Müttefiklerin, bu konuda Türklerden gelecek bir hamlenin beklentisi içinde oldukları gözlemlenmiştir. Fransa'nın ise Türk kamuoyu ve resmi makamları nezdinde kendisine karşı oluşan tepkinin farkında olduğu ve İsmet Paşa'nın iyimserliğine de güvenerek İngiltere'nin başlamasına ön ayak olduğu barış masasına yeniden oturma girişimlerini desteklediği söylenebilir.

Bu arada, Türkiye'de faaliyet gösteren Fransız sermaye kuruluşlarının çalışma esaslarını belirlemekle görevli "Osmanlı İmparatorluğu Fransız İmtiyazları Grubu", 16 Şubat günü Osmanlı Bankası'nda bir araya gelerek Lozan görüşmelerinde mali ve iktisadi meseleleri değerlendirmiştir. Grup, bu toplantı sonucunda tespit ettikleri hususları Fransa Dışişleri Bakanı Poincaré'ye bir yazı ile bildirmiştir. Anılan yazıda, Müttefiklerin çalışmalarından ve özellikle Fransız delegelerinin bu imtiyaz alanlarını korumak konusunda göstermiş oldukları gayretin takdir edildiği açıklanmıştır. Grup, Fransız sermaye kuruluşlarının yeni kurulacak teşekküllere ya da Fransa'daki şirketlere bağlanması durumundaki vergi muafiyeti uygulanması konusuna tam destek vermiştir. Bu konuda Fransa Devleti'nin desteklerini almanın kendileri için çok önemli bir garanti olduğunu dile getirmişlerdir. Osmanlı borçlarının yeniden yapılandırılması kapsamında, fon yöneticilerinin ortaya çıkan maddi yükü göğüslemeleri güç olacağından, bu kesimde çalışanların her türlü harç vb. uygulamalardan muaf tutulmasının ve konunun anlaşmaya imza koyan devletlerce garanti altına alınmasının gerektiğini belirtmişlerdir. Grup, anılan fon yöneticilerinin 6 Şubat 1923 tarihinde bir araya gelerek belirtilen bu konuları kapsayan bir raporu Fransa'nın Borçlar Komisyonu'ndaki delegesi Closières'e sunduklarını ve yapılacak barış anlaşması metnine dahil edilmesini istediklerini de ayrıca bildirmiştir.⁷⁶¹

T.B.M.M.'de barış görüşmelerinin değerlendirilmesine başlanacak olması sebebiyle, Fransız Yüksek Komiser General Pellé, Müttefiklerin tekrar toplanılmasını önermesi halinde Türklerin bunu kabul edeceğini Dışişleri Bakanlığı'na bildirmiştir. Bununla birlikte, İstanbul basınında ve Türk hükümeti üzerinde etkili bir kısım şahısların, üzerinde daha önce anlaşılmış

⁷⁶⁰ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.291, Fransa'nın İstanbul'daki Yüksek Komiseri Gen. Pellé'nin 23 Şubat 1923 tarihinde Fransız Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgraf.

⁷⁶¹ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.290, Osmanlı İmparatorluğu Fransız İmtiyazları Grubu'nun 17 Şubat 1923 tarihinde Fransız Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği yazı.

olan konular için müzakerelere yeniden başlanmaması tavsiyesinde bulduklarını aktarmış, bu yöntem tercih edilirse sonuçlanacak olan mesele sayısının daralacağını, birçok konunun resmi görüşmeler yoluyla hallolabileceğini belirtmiştir. Pellé ilave olarak, bu görüşmeler için İstanbul'da sınırlı bir komisyonun teşkil edilebileceğini, gerekirse ihtiyaç halinde uzmanların da dinlenebileceğini, böylelikle gürültü patırtı çıkarmadan ve etrafa reklam yapmadan çalışılabileceğini ifade etmiştir. Fransız Yüksek Komiseri'ne göre barış antlaşmasının imzalanması için konferansın tekrar Lozan'da toplanması halinde çözümlenmeyen anlaşmazlıklar devletleri güç durumda bırakacaktı.⁷⁶²

Fransa'nın İsviçre konsolosu Tétreau ise Dışişleri Bakanlığı'na sunduğu raporunda; İsmet Paşa'nın, Ankara Hükümeti'nin üzerinde anlaşılammış konular daha sonra müzakere edilmek üzere yakın bir zamanda barış imzalamak için Müttefiklere teklifte bulunacağı görüşünde olduğunu belirtmiş, verilen tavizler ve elde edilen kazanımlar ne olursa olsun hiç birinin nihai barış anlaşmasında düzenlenecek konulardan önemli olmadığına değinmiştir. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın çok önemli bir şahsiyet olduğunu ve bu müzakerelerden yararlı sonuçlar çıkaracağını umduğunu belirtmiştir.⁷⁶³

Fransa'nın İtalya Büyükelçisi ve eski Lozan Heyet Başkanı Barrère de, özellikle İtalya'nın Doğu işlerinden sorumlu müdür yardımcısı ile İstanbul'da bulunan yüksek komiserinin İsmet Paşa'nın barıştan yana olduğunu gözlemlediklerini, İtalya'nın İzmir Konsolosu'nun da Mustafa Kemal Paşa'nın kavgacı söylemleri olsa da barışı gerçekten istediğini düşündüğünü Fransa Dışişleri Bakanlığı'na Roma'dan bildirmiştir.⁷⁶⁴

Benzer şekilde Fransa'nın Londra Büyükelçisi Saint-Aulaire, İsmet Paşa'nın uzlaşmadan yana olmayı ısrarla tercih ettiğini, bu konuyu İtalyanlardan da teyit ettiklerini ve İngilizlerin uzlaşmazlıklarını kabul etmediğini bildirmiştir. Ayrıca İngiliz Hükümeti ve Lord Curzon'un iktisadi ve mali hükümlerden vazgeçilmesine karşı olduklarını, konferans sırasında Fransız heyetinin davranışlarının İngilizlerle uyuştüğünü ve bu hükümlerden vazgeçilmesinin Türkiye'de yaşayan yabancıların haklarının terki demek olacağını beyan ettiğini belirtmiştir.⁷⁶⁵

⁷⁶² MAE, Série E Levant Turquie, Vol.291, Fransa'nın İstanbul'daki Yüksek Komiseri Gen. Pellé'nin 20 Şubat 1923 tarihinde Fransız Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgraf.

⁷⁶³ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.291, Fransa'nın İsviçre Konsolosu Tétreau'nun 20 Şubat 1923 tarihinde Fransız Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği rapor.

⁷⁶⁴ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.291, Fransa'nın İtalya Büyükelçisi ve eski Lozan Heyet Başkanı Barrère'nin 20 Şubat 1923 tarihinde Fransız Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgraf.

⁷⁶⁵ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.291, Fransa'nın İngiltere Büyükelçisi Saint-Aulaire'nin 21 Şubat 1923 tarihinde Fransız Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgraf.

Fransa Dışişleri Bakanı Poincaré, İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri'ne 20 Şubat günü bir talimat göndermiştir. Bu talimatta, Türk Hükümeti ile basınının, Müttefiklerce önerilen mali ve iktisadi düzenlemelerin kabul edilmesi halinde ülkenin iktisadi kapitülasyonlara maruz kalacağını iddia ettiklerini belirtmiş ve bu iddia ile mücadele edilmesini, aksi durumda konferansın başarısızlığının Fransa'ya yükleneceğini bildirmiştir.⁷⁶⁶

Fransız Yüksek Komiseri Pellé, İsmet Paşa'nın gelişinin ardından bir değerlendirme yapmış ve bunun sonucunda yakın bir zamanda T.B.M.M. Hükümeti'nin barış anlaşması öneri metninin değiştirilmesi için Müttefiklere çağrıda bulunacağını öngördüğünü bildirmiştir.⁷⁶⁷

Fransızlar İsmet Paşa'nın gelişinin ardından Millet Meclisi'nde yapılan görüşmeleri takip ederek kendileri için strateji belirlemeye çalışmışlardır. Ankara'daki askeri temsilci Albay Mougin, 21 Şubat günü İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserliği'ne gönderdiği telgrafta Bakanlar Kurulu'nun Mustafa Kemal Paşa başkanlığında toplandığını ve toplantıda İsmet Paşa'nın Lozan görüşmeleri hakkında bilgi verdiğini belirtirken, diğer taraftan Türkiye'nin barış için elinden geleni yaptığını, mali ve iktisadi hususlar konusunda diğer devletler gibi eşit muamele görme hakkının teslim edilmediğini bildirmiştir.⁷⁶⁸

Fransız belgelerinden görüleceği üzere, Albay Mougin Türklerin isteklerini haklı bulmuş ve Ankara çevrelerinde oluşan hassasiyetleri dikkate alarak İstanbul'daki Yüksek Komiser General Pellé aracılığıyla Lozan'da Fransız heyetinin göz önüne alması gereken konuları işaret etmiştir. Genel bir yorum yapılırsa, Albay Mougin'in Ankara Hükümeti ile samimi ilişki kurduğunu ve sağduyulu yaklaşımları ile sorunların daha da büyümesini önleyen anahtar kişilerden biri olduğunu söylemek mümkündür.

T.B.M.M. 22 Şubat günü kapalı oturum düzenlemiştir. Bu oturumda İsmet Paşa konferansın iptal edilmediğini anlatmaya çalışmıştır. Oturum hayli çetin geçmiş milletvekilleri barış anlaşması yapmadan döndüğü için İsmet Paşa'ya yüklenmiştir. Albay Mougin'e göre meclis görüşmelerinde bir uzlaşma beklemek olası değildi ve Fransa'nın taleplerinin asgarisini kazanmaya yönelik politika izlemek gerekecekti, gelinen durum o denli

⁷⁶⁶ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.291, Poincaré'nin 20 Şubat 1923 tarihinde İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserliği'ne gönderdiği telgraf.

⁷⁶⁷ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.291, General Pellé'nin 20 Şubat 1923 tarihinde Fransız Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği yazı.

⁷⁶⁸ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.291, Albay Mougin'in 21 Şubat 1923 tarihinde Fransız Yüksek Komiserliği'ne gönderdiği telgraf.

vahimdi ki, neredeyse “muhtemel savaşa hazır olmak lazım” şeklinde benzetme yapmak yanlış olmazdı.⁷⁶⁹

Fransa'nın İstanbul'daki Yüksek Komiseri Pellé, Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgrafta görüşmelerin yeniden başlaması halinde, Türklerin amacının inisiyatifi Müttefiklere vermek ve savunmacı bir anlayışla onların önerilerini değerlendirmek olacağını yazmıştır. Pellé'ye göre, Türkler böyle davranarak vakit kazanmayı ve aynı zamanda kendi hükümetlerinin görüşlerini almayı hedefliyorlardı.⁷⁷⁰

Ankara'daki askeri temsilci Albay Mougin, 25 Şubat günü gönderdiği telgrafta İsmet Paşa ile görüştüğünü, Paşa'nın barışın elde edileceğine ilişkin iyimser görüldüğünü ve Müttefiklere sunulmak üzere karşı tasarı metni hazırlığı içinde olduğunu belirtmiştir. Mougin müteakiben, İsmet Paşa'nın üzerinde durduğu konular ile çözüm önerilerini sıralamıştır. Buna göre; toprak ve sınır meselelerinde Paşa küçük değişiklikler talep edecekti, ancak bu değişiklik teklifine, Suriye sınırı zaten Ankara Anlaşması ile tespit edildiği için dahil olmayacaktı. İkinci olarak, mali konular için çok uygun öneriler getirecekti. Üçüncü olarak, yargı rejimine ilişkin olarak kapitülasyonları çağrıştırmayacak talepler kabul edilebilecekti. Son olarak iktisadi sorunların ayrı bir anlaşma ile çözümlenmesi önerilecekti.⁷⁷¹

Journal des Débats gazetesinin haberine göre; Türkler barış anlaşmasının taslak metninde bir kısım tadilatlar yapılmasını ve mali ve iktisadi konuların terk edilmesini önereceklerdi, bununla birlikte bu konular daha sonra da tartışılabilirdi ve ayrı yapılacak bir anlaşmanın konusu olabilirdi. Mustafa Kemal Paşa Meclis'te dâhili ve harici konulara ilişkin uzun bir konuşma yapmıştı. Konuşmada Lozan'a barış amacıyla gidildiği, mali, iktisadi ve yargısal bağımsızlığın zaten Türklerin kazanılmış hakları olduğu, ancak Müttefiklerin yıllardan beri davrandıkları gibi Türklerin haklarını tanımadıkları vurgulanmıştı. Ayrıca yargısal, mali ve iktisadi bağımsızlığın tanınması halinde evrensel barışın tesis edilebileceği, görüşmelerin sonuçları ne olursa olsun Müttefiklerin ellerinde bulunan barışı sebat ve samimiyetle bekledikleri, görüşmelere verilen bu aranın bir an önce bitmesinin gerektiği belirtilmişti.⁷⁷²

⁷⁶⁹ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.291, Albay Mougin'in 23 Şubat 1923 tarihinde Fransız Yüksek Komiserliği'ne gönderdiği telgraf.

⁷⁷⁰ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.291, General Pellé'nin 25 Şubat 1923 tarihinde Fransız Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgraf.

⁷⁷¹ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.291, Albay Mougin'in 25 Şubat 1923 tarihinde Fransız Yüksek Komiserliği'ne gönderdiği telgraf.

⁷⁷² Journal des Débats, 3 Mart 1923, s.1.

10 Mart 1923 günü Albay Mougin, İsmet Paşa ile uzun bir görüşme yapmıştır. Bu görüşmede İsmet Paşa Lozan görüşmeleri sırasında üzerinde mutabık kalınan konuların T.B.M.M.'de görüşüldüğünü, kendisinin bir takım zorluklarla karşı karşıya kaldığını belirtmiş, görüşmeler yeniden başladığında görüşme yeri İstanbul olursa kısa sürede sonuca varılabileceğini iddia etmiştir. Paşa'ya göre; İstanbul hem Ankara'ya yakınlığı bakımından hem de özellikle iktisadi konuların muhatabı yabancı kurum ve kuruluşların bulunduğu şehir olması bakımından en uygun kent olacaktı. Eğer İstanbul olmazsa herhangi bir Avrupa kentinden ziyade Paris olması arzu edilmekteydi. Mougin'e göre, İsmet Paşa'nın kapitülasyonlara ilişkin görüşleri Poincaré ile görüştüğü gün gibiydi, değişikliğe uğramadan aynı kalmıştı ve Ankara anlaşmasının teyit ettirilmesi konusundaki sadakati ve samimiyetinden kuşku duyulamazdı.⁷⁷³

10 Nisan günü Türk-Fransız ilişkileri için çok önemli bir gelişme olmuştur. T.B.M.M. Hükümeti Chester imtiyazını onaylamış ve Fransa bu konuya çok şiddetli tepkiler vermiş, alınan kararı protesto etmiştir. Türklerin İskenderun kuzeyine birliklerini göndermesi de bahane edilerek düşmanca tutumlarının bu sayede su yüzüne çıktığı iddia edilmiştir. Bunun üzerine Fransa Hükümeti tehdit altında ne İstanbul'da ne de Lozan'da barış görüşmelerine katılmasının mümkün olamayacağını açıklamıştır.⁷⁷⁴

İngiliz politikasını destekleyen bir görünüm arz eden Journal des Débats gazetesi, Chester projesinin onaylandığını duyururken içeriğinde hangi hizmetlerin Amerikalılar tarafından sağlanacağını da aktarmıştır. Bununla birlikte Fransa'nın defalarca Türkleri bu konuda uyardığına dikkat çekerek, 1914 yılında Fransızlara vaat edilen imtiyaz anlaşmasından farklı bir anlaşma olduğunu, bu imtiyazın hayata geçmesiyle Fransa'nın maddi kayıplara uğrayacağını, yine de sözleşmeyi ayrıntılı incelemeyen kesin bir kanaat ileri sürmenin doğru olmayacağını yazmıştır.⁷⁷⁵

Journal des Débats, hükümetlerinin konuyu protesto edip etmeyeceğini de sorarak, Ankara'nın Osmanlı döneminde imzalanmış olan hiçbir anlaşmayı kabul etmeyeceği doğrultusunda yanıt vereceğini iddia etmiştir. Gazete, Türkleri eleştirmeye devam ederek renklerini belli ettiklerini, Fransa'dan faydalandıktan sonra şimdi onlarla alay ettiklerini ve kafa tuttukları İngiltere'ye ve kapital sahibi Amerika'ya yanaşmayı tercih ettiklerini belirtmiştir. Yakın Doğu'ya barış gelirse, Fransa'dan ziyade başka devletlerin işine geleceğini

⁷⁷³ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.292, Albay Mougin'in 10 Mart 1923 tarihinde Fransız Yüksek Komiserliği'ne gönderdiği telgraf.

⁷⁷⁴ Bernachot, a.g.e., s.336.

⁷⁷⁵ Journal des Débats, 11 Nisan 1923, s.1.

öne süren *Journal des Débats*, İstanbul'daki Hıristiyan kesim için artık adeta bir felaket sonrası kalanlar üzerinden onur duyulacağını vurgulamış ve istatistiki değerler vererek iddiasını güçlendirmeye çalışmıştır. Kemalist hükümetin resmi rakamlarına göre 249.775 Rum, 84.511 Ermeni ve 65.571 diğer uyruklu Hıristiyan 144 milyon Türk lirası tutarındaki mallarını ve mülklerini bırakarak İstanbul'u terk etmişlerdi. Yunanlıların rakamlarına göre ise toplamda 860.815 Hıristiyan İstanbul'u terk ederek Yunanistan'a iltica etmişti. Gazeteye göre bu büyük bir felaketti ve Türkiye için de milli servetin kaybedilmesi idi. Türkler sadece Müslüman bir ülke olmayı hedeflemişlerdi. Fransa Türkiye ile önemli bir ticaret hacmine sahipti. Amerikalılar Fransızların yerini dolduramazlardı. Türkler Fransızları İslam'a saldırmakla suçluyorlardı oysa Fransa başından beri İslam'a saygılı davranmıştı.⁷⁷⁶

C. Fransa'nın Müttefikler ile İlişkileri

Konferansın kesintiye uğramasının ardından, Fransa'nın Londra Büyükelçisi Saint Aulaire tarafından Fransız Dışişleri Bakanlığı'na gönderilmiş ayrıntılı raporda, Lord Curzon'un hazırladığı bir konuşma notundaki ifadelerle dikkat çekilmek istenmiştir. Curzon'a göre konferansın bozulmasının sebebi, Fransa'nın Türklere imza için belirlenen tarihten 3 gün önce bilgi vermesiydi, ayrıca bir takım tavizler verileceği vaadiyle Türkler ile ayrı bir anlaşma yapmak istemesiydi. Curzon, Fransa'nın bu davranışının Türkleri uyuşmazlığa yönlendirdiğini iddia etmişti. Bu koşullar altında İngiliz Hükümeti görüşmeler için temsilci göndermeyi reddediyordu. Saint-Aulaire, Curzon'un düşüncelerinin parlamentonun büyük bir çoğunluğu tarafından benimsendiğini de raporuna eklemiştir.⁷⁷⁷

Aynı raporda Saint-Aulaire, İngiltere Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Sir Eyre Crow ile görüşüğünü belirtmiş, Crow'un Yakın Doğu'daki menfaatlerini tehlikeye atmak uğruna Fransa'nın kendi başına hareket etmekte özgür olduğunu ancak İngiltere'nin bu yöntemi takip etmeyeceğini dile getirdiğini belirtmiştir. Crow'a göre İngiltere, Fransa'nın konferansın kesintiye uğramasının sorumluluğunu atmaya ve İngiliz politikasını istismar ederek Türklerle ayrı bir anlaşma zemini aramaya yönelik manevralarının farkındaydı.⁷⁷⁸

Saint Aulaire'nin gönderdiği telgrafa Poincaré tarafından aynı gün içinde yanıt verilmiştir. Poincaré, İngiliz kabinesinin iddialarını reddettiğini bildirmiş, Türklerle ayrı bir

⁷⁷⁶ Aynı yer.

⁷⁷⁷ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.289, Fransa'nın İngiltere Büyükelçisi Saint-Aulaire'nin 6 Şubat 1923 tarihinde Fransız Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği rapor.

⁷⁷⁸ Aynı yer.

anlaşma için Fransa'nın Türkleri heveslendirmedeğini belirtmiştir. Fransız Dışişleri Bakanı, tam aksi Türklerin Bompard üzerinden çeşitli yoklamalar yapmak suretiyle bu arayış içinde olduklarını ifade etmiştir. Fransa başından beri Müttefikler ile beraber hareket etmiş ve barış anlaşmasını ortak kararlarla imzalamak istemişti; bununla birlikte, mali ve iktisadi konularda Fransa İngiltere ile aynı minvalde olmak zorunda da değildi. Poincaré, Fransa'nın İngiltere'ye karşı tam anlamıyla sadık bir tutum sergilemiş ve barışın sağlanması yolunda istekli bir şekilde çalışmış olmaktan dolayı vicdanen müsterih olduğunu vurgulayarak sözlerini bitirmiştir.⁷⁷⁹

Poincaré, Londra Büyükelçiliği'ne gönderdiği bir başka telgrafta, İngilizlerin Fransa'yı ihanet etmekle suçladığı zamanlarda, İstanbul basınında da Fransa'nın İngiltere'ye yanaştığı suçlamalarına göğüs gerdiklerini belirterek Türkiye ve İngiltere'deki farklı algıların yarattığı çelişkiyi gözler önüne sermek istemiştir. Poincaré bu çelişkinin kendilerine karşı yürütülen bilinçli bir kampanya olduğunu iddia etmekteydi. Bunun sonucunda da konferans görüşmelerinin kesilmesinin faturası Fransa'ya çıkarılmıştı. Poincaré'ye göre ne Türkler ne de Fransa birbirlerine karşı ayrı görüşmeler yoluyla anlaşma yapmak istemişlerdi. Lord Curzon Fransa Hükümeti'nin sadakatinden şüphe edebilirdi ancak Fransa daha önce yapılmış olan mutabakata daima sadık kalmıştı.⁷⁸⁰

Fransa Başbakanı bir başka telgrafında, Ankara'daki askeri temsilci Albay Mouglin'in yarı resmi Türk gazetesi Anadolu Ajansı'ndan derlediği haberleri Londra Büyükelçisi'ne iletmiştir. Bu haberlerde Fransızların Türklere sırtlarını çevirdiği yer almaktaydı ve kullanılan lisandan, Ankara çevrelerince ayrı bir anlaşma yapılmasının ve Türklere yeni tavizler verileceğinin ümit edilmediği anlaşılmaktaydı.⁷⁸¹

Buna ilave olarak, Fransa Dışişleri Bakanlığı, 31 Ocak günü İngilizler tarafından kaleme alınan konferans protokol taslaklarına ve alt komisyon zabıtlarına itirazları olmadığını ve Fransa'nın da gelecek günlerde aynı esasları içeren bir "sarı kitap" yayınlayacağını belirten bir yazıyı İngiliz Hükümeti'ne iletilmek üzere Londra Büyükelçiliği'ne göndermiştir.⁷⁸²

⁷⁷⁹ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.289, Fransız Dışişleri Bakanı Poincaré'nin Fransa'nın İngiltere Büyükelçisi Saint Aulaire'ye 6 Şubat 1923 tarihinde gönderdiği cevabi telgraf.

⁷⁸⁰ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.289, Fransız Dışişleri Bakanı Poincaré'nin Fransa'nın İngiltere Büyükelçisi Saint Aulaire'ye 7 Şubat 1923 tarihinde gönderdiği telgraf.

⁷⁸¹ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.289, Fransız Dışişleri Bakanı Poincaré'nin Fransa'nın İngiltere Büyükelçisi Saint Aulaire'ye 10 Şubat 1923 tarihinde gönderdiği telgraf.

⁷⁸² MAE, Série E Levant Turquie, Vol.289, Fransız Dışişleri Bakanlığı'nın Fransa'nın İngiltere Büyükelçiliği'ne 10 Şubat 1923 tarihinde gönderdiği yazı.

Yukarıdaki bilgiler ışığında Poincaré'nin İngilizler nezdinde kendini adeta temize çıkarmak sevdasında olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Zira Poincaré, konferansa ara verildiği dönem içinde İngiltere'nin Türkiye ile olan yakınlaşmasını teşhis etmiştir. Bu kapsamda Türkiye'de menfaat kaybına uğramamak için İngiltere ile anlaşmazlık içinde olmamaya özen göstermiştir.

Bu kapsamda, Fransa'nın Londra Büyükelçisi Saint-Aulaire iki ülke arasındaki anlaşmazlığı gidermek için çaba sarf etmiştir. Bu amaçla Lord Curzon ile görüşmüş ve yanlış anlamalara meydan vermeyerek basın yoluyla iletişimden sakınmak gerektiğini önermiştir. Lord Curzon ise Fransa'nın iletişim konusunda yeterli sorumluluğu alması halinde İngiltere'nin farklı davranmayacağını belirterek kapıyı aralamıştır. Bunun üzerine Aulaire, Fransız gazetelerince Lord Curzon'un politikalarının acımasızca eleştirmelerinin önüne geçilmesi gerektiğini Dışişleri Bakanlığı'na yazmıştır.⁷⁸³

Saint-Aulaire, bir başka telgrafında; İngilizlerin Fransa'ya karşı yargılı davranmalarının arkasında, Ferit Bey'in ve Türk yanlısı olup kendilerini Fransız Hükümeti'nin görüşlerini temsil ediyormuş gibi lanse eden Fransız vatandaşlarının bulunduğunu iddia etmiştir. Aulaire, özellikle İngilizler tarafından Fransa'nın resmi yayın organı olarak bakılan Le Temps gazetesinin kendilerine verilen resmi bilgileri kullanarak bu anlaşmazlığa zemin hazırladığını belirtmiştir.⁷⁸⁴

Aulaire, Türk gazetelerinde Fransa aleyhinde çıkan yazıları gerekli makamlarla paylaşmış ve Fransa lehine kamuoyu yaratmaya çalışmıştır. Ancak ona göre, bu kampanya daha fazla sürdürülmemeliydi ve abartı boyutuna varırsa beklenen etkiyi yaratmayabilirdi. Zira İngiltere'de, Lozan görüşmelerinin tıkanmasının ardında Fransa'nın milli menfaatlerinin bulunduğu, İngiltere'nin menfaat alanlarının sıkıntı yaratmadığı gibi yanlış bir algı vardı. Aulaire bu telgrafında da Fransız gazetelerinin dikkatli yazılar yazmasını önermiş bununla birlikte İzmir açıklarında bulunan Müttefik savaş gemilerin varlıklarının gerekli olduğunun altını çizmiştir.⁷⁸⁵ Bununla birlikte Le Matin gazetesi Türk Hükümetince savaş gemilerinin sayılarının sınırlandırılması uygulamasına gidilirse bu durumda 10 gemiden fazlasının İzmir körfezinde bulunmamasına karar verildiğini yazmıştır.⁷⁸⁶

⁷⁸³ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.289, Fransa'nın İngiltere Büyükelçisi Saint Aulaire'nin 9 Şubat 1923 tarihinde Fransız Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgraf.

⁷⁸⁴ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.289, Fransa'nın İngiltere Büyükelçisi Saint Aulaire'nin 12 Şubat 1923 tarihinde Fransız Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgraf.

⁷⁸⁵ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.289, Fransa'nın İngiltere Büyükelçisi Saint Aulaire'nin 12 Şubat 1923 tarihinde Fransız Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği ikinci telgraf.

⁷⁸⁶ Le Matin, 17 Şubat 1923, s.3.

Gelinen noktada, Fransa ile İngiltere arasındaki ilişkilerde artık karşılıklı güven eksikliği bulunduğunu söylemek mümkündür. Zira yukarıda belirtilen çabalar ve gayretler herhangi somut bir sonuca ulaşamamıştı. Poincaré de bu durumun farkındaydı ve Londra Büyükelçiliği'ne gönderdiği bir telgrafta ihtiyatlı olunmasını istemişti. Lord Curzon İsmet Paşa'ya bir telgraf göndermişti ve içeriğinin ne olduğu konusunda Poincaré'nin hiçbir fikri yoktu, belki İngilizler Fransızların Türklerle ayrı bir anlaşma yapmalarından çekiniyorlardı belki de olumsuz bir durum yoktu. Yine de Fransa'nın İngiltere'den şikâyetçi olması için elinde yeterli sebepleri vardı. Zira Fransa İngiltere'nin kendilerine sağladığı bilgiler kadarıyla hareket etmek durumunda kalıyordu. Bu durum izole edilmiş izlenimi veriyor, belki de İngiltere Fransa'ya kasıtlı yanlış bilgiler vererek hata yapmaları için zemin hazırlıyordu. Poincaré bu aşamada, İngiliz politikası ile Fransa politikası arasındaki farklılıklar ile özellikle İzmir konusunda farklı bir davranış biçimi olup olmadığının gözlemlenmesi direktifini vermişti.⁷⁸⁷

Poincaré iki gün sonra, Lord Curzon'un konferans görüşmelerinde askıya alınan konulara çözüm getirmek amacıyla Türklere iki yol önerdiğini Fransa'nın ilgili büyükelçiliklerine bildirmiştir. Buna göre; Türkler anlaşmayı olduğu şekliyle imzalamalılar ya da karşı bir yazılı teklif sunmalıydılar.⁷⁸⁸

Fransa'nın İngiliz Hükümeti nezdinde arayışını tekrar yumuşatmaya ve yanlış anlamaları gidermeye yönelik çabaları sonuçsuz kalmıştır. Lordlar Kamarası'nda yapılan toplantıda yine İngiliz gazetelerinde çıkan haberlere dayanarak Türklerle ayrı bir anlaşma yapmak istediği için Fransa suçlanmıştır. Bunun üzerine Poincaré, Saint-Aulaire'ye gönderdiği telgrafta, Lord Curzon'a gerekli tüm yatıştırıcı açıklamaların yapılmış olmasına rağmen Curzon'un neden bu iddialara müdahil olmadığı konusunda şaşkın olduğunu dile getirmiş, İngiliz gazetelerinin dayanaksız haber yaptıklarını vurgulamıştır.⁷⁸⁹

Fransa ile İngiltere'nin arasındaki bu anlaşmazlık ve ortalıkta çıkan söylentiler İtalya'nın da dikkatinden kaçmamıştır. İtalya Büyükelçiliği Danışmanı, 9 Şubat günü Fransa'nın Siyasi İşler Müdürü Peretti'den, Fransa'nın İngilizlere ayrı bir nota gönderip göndermediğini sormuş, Türklerle ayrı bir anlaşma yönündeki çabalarının mevcudiyetine dair İngilizlerin iddialarının doğruluğunu öğrenmek istemiştir. Benzer şekilde İtalyan Büyükelçisi

⁷⁸⁷ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.289, Fransız Dışişleri Bakanlığı'nın Fransa'nın İngiltere Büyükelçiliği'ne 12 Şubat 1923 tarihinde gönderdiği yazı.

⁷⁸⁸ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.290, Fransız Dışişleri Bakanlığı'nın Büyükelçiliklere 14 Şubat 1923 tarihinde gönderdiği telgraf.

⁷⁸⁹ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.290, Fransız Dışişleri Bakanlığı'nın Fransa'nın İngiltere Büyükelçiliği'ne 16 Şubat 1923 tarihinde gönderdiği telgraf.

de 14 Şubat günü böyle bir girişimde bulunmuş ve Peretti iddiaların doğru olmadığını belirtmiştir. Ancak Poincaré'ye göre en önemli konu gizli tutulması gereken konularda Londra'da boşboğazlık yapılıyor olmasıydı.⁷⁹⁰

İsmet Paşa İstanbul'a geri döndüğünde hem İngiliz Yüksek Komiseri hem de Fransız Yüksek Komiseri ile görüşmüştür. İngiliz Yüksek Komiseri ile yapılan görüşme yukarıda aktarılmıştır. İsmet Paşa'nın Pellé ile yaptığı görüşme ise, ana hatlarıyla, yabancıların yargı sistemi dışında tutulması, mülk sahibi yabancıların haklarının korunması, Osmanlı borçlarının taksimi ve iktisadi imtiyazların devam ettirilmesi gibi konuları içermiştir. Bunun üzerine İngiliz Hükümeti, Paris Büyükelçiliği aracılığıyla Fransa'ya bir nota göndermiştir. Anılan notada; Lozan Konferansı sırasında üzerinde mutabık kalınmış konuların tekrar tartışmaya açılmasının doğru olmadığı, İngiliz Hükümeti'nin bu tartışmaları tasvip etmediği, görüşmelere ara verilen bu süreçte ne İsmet Paşa ne de Adnan Bey ile bu tarz görüşmelerin yapılmasının uygun olmadığı vurgulanmıştır. Ayrıca anılan notada, konferansa ara verilen süreçte, Müttefiklerce barış görüşmelerinin yeniden başlatılmasına yönelik hazırlıkların yapılmasının ve hangi konularda görüşmeler yapılacak, ne gibi tavizler gündeme getirilecek vb. hususlar üzerinde çalışılmasının gerektiği ifade edilmiştir.⁷⁹¹

İngiliz Büyükelçisi bu notada ayrıca, Lord Curzon'un sadece 3 konuya yönelik olarak görüşmelerin yeniden başlamasına sıcak baktığını belirtmiştir. Bunlar, Türk-Yunan tazminat sorunu, yabancıların haklarının korunmasına ilişkin yasal düzenlemeler ile iktisadi hususlardı. Bunun dışındaki konular için Lord Curzon görüşmeler yapılmasını doğru bulmuyordu.⁷⁹²

Lord Curzon'un İtalya ve Fransa'ya barış görüşmelerinin yeniden başlatılmasına yönelik görüşlerini sorması üzerine, İtalya'nın Paris Büyükelçiliğinden bir diplomat, Poincaré'nin yanına gelerek istişarede bulunmuştur. Lord Curzon'a göre Lozan'da yarım kalan görüşmeler İsmet Paşa ve Adnan Bey marifetiyle İstanbul'da Yüksek Komiserler devam ettirilmekteydi. Bu görüşmelerden çıkacak sonucu Lord Curzon da beklemekteydi, amacı üzerinde mutabık kalınan konuları barış antlaşması metnine dâhil ettirmektir. İtalyan Hükümeti de Lord Curzon ile aynı düşüncededeydi, ancak görüşmelerin İstanbul yerine uzmanlar aracılığıyla yine Lozan'da yapılmasının uygun olacağını ve müteakip safhada ülkelerin resmi temsilcilerinin katılımıyla barış anlaşmasının imzalanabileceğini değerlendirmekteydi. Poincaré de bu

⁷⁹⁰ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.290, Fransız Dışişleri Bakanlığı'nın Fransa'nın İngiltere Büyükelçiliği'ne 16 Şubat 1923 tarihinde gönderdiği başka bir telgraf.

⁷⁹¹ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.291, İngiltere'nin Paris Büyükelçiliği'nin Fransız Dışişleri Bakanlığı'na iletildiği 21 Şubat 1923 tarihli nota

⁷⁹² Aynı yer.

konuda İtalya ile aynı fikirdeydi, ancak Lord Curzon'un ve Mussolini'nin yeniden yapılacak görüşmelerde üç konu üzerinde durmakla görüşmeleri sınırlı tutacağından endişeliydi. Bu konuların ilki Türk-Yunan tazminat konusuydu ve Curzon Yunanlılar aleyhine olan talepleri yok sayarak sorunu çözmek isteyecekti. Poincaré, Mussolini ile benzer düşüncelere sahip olduğunu beyan etmiştir. İkinci konu ise yabancılara uygulanacak olan yargı rejimiydi. Bu konuda Montagna Türklerin tasarılarını Müttefiklere iletmişti, Lord Curzon bu tasarıda yer alan hükümlerin uygulanabilir olduğunu düşünmüyordu. Zira herhangi bir yabancının Türkiye'de tutuklanması ve/veya yargılanıp hüküm giymesi Müttefiklere danışmadan mümkün olamazdı, Mussolinin şahsi düşüncesi buydu, Poincaré de Mussolini ile aynı fikirde olduğunu açıklamıştır. Son konu ise Fransa için gayet önemli olan iktisadi konulardı. İtalyanlar bu konuların sonraya bırakılarak başka bir platformda çözümlenmesine hazır olduklarını belirtmişlerdi. Oysa İtalya şimdiye kadar iktisadi konuların hep görüşmelerden ayrı tutulmaması kanaatindeydi. İngilizler ise en az Fransa kadar bu konuyla ilgili olduklarını göstermişlerdi ve İtalyanlardan farklı olarak bu meselelerin görüşmelerden ayrı ele alınmasına karşıydılar. Poincaré'nin bu konudaki görüşleri İngilizler ile aynıydı ve iktisadi meselelerin mutlaka görüşmeler ile birlikte aynı zamanda tartışılıp sonuca bağlanmasına taraftardı.⁷⁹³

Journal des Débats gazetesi İngiliz Dışişleri Bakanlığı müsteşarı Sir Eyre Crowe ile Fransa'nın Londra Büyükelçisi Saint-Aulaire'nin 2 Mart 1923 günü bir araya gelerek karşılıklı görüş ve bilgi alışverişinde bulunduğunu yazmıştır. Toplantıda Türklerin taslak barış anlaşmasında değişikliğe gidilmesini talep edecekleri sonucuna varılmıştır. Ancak bu konuda henüz ayrıntılı bir bilginin kendilerine gelmemiş olduğunun da bilinen bir gerçek olduğu vurgulanmıştır. Türklerin mali ve iktisadi konular, toprak meseleleri ve kapitülasyonlarla paralel olarak yabancılara uygulanacak yargı rejimi konularını masaya taşıyacaklarının beklendiği belirtilmiştir. Bununla beraber, verilecek olan tavizlerin Türk basınının beklentilerine cevap vereceği, böylelikle görüşmelerin tatmin edici bir sonuca ulaşabileceği değerlendirilmiştir.⁷⁹⁴

⁷⁹³ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.291, Fransız Dışişleri Bakanlığı'nın Fransa'nın İngiltere ve İtalya Büyükelçiliklerine 26 Şubat 1923 tarihinde gönderdiği telgraf.

⁷⁹⁴ Journal des Débats, 3 Mart 1923, s.1.

Journal des Débats gazetesi, General Pellé'nin Türklerin karşı önerilerini Fransız Dışişleri Bakanlığı'na iletmış olduğunu⁷⁹⁵ ve konunun Londra'da Saint-Aulaire ve Roma'da Barrère tarafından İngiliz ve İtalyan yetkililerle tartışılacağını yazmıştır. Bununla birlikte Bompard'ın İngiliz Hükümeti ile istişare etmek üzere Londra'ya gönderileceği haberi de okurlara duyurulmuştur.⁷⁹⁶ Aslında bu konuda bir araya gelinerek ortak bir tavır geliştirmenin uygun olacağı ve bu maksatla birer yetkilinin Londra'ya gönderilmesi, İngiliz Hükümeti tarafından Fransız ve İtalyan Hükümetlerinden rica edilmişti.⁷⁹⁷

Müttefikler 21 Mart gününden itibaren Türklerin karşı tasarısını incelemek üzere Londra'da toplanmışlardır. Dışişleri Bakanlığı'nda yargı konuları ve siyasi işler, Ticaret Bakanlığında ise mali konular ve iktisadi konular olacak şekilde üç ayrı komisyonda görüşülmüştür. Mali konular için Fransız, iktisadi konular için İtalyan, siyasi işler ve yargı konuları için İngiliz başkan tahsis edilmiştir. Çalışmalar, Dışişleri Bakanlığı ile Ticaret Bakanlığı binalarında gerçekleşmiştir. Bompard her üç komisyonun çalışmalarında katkıda bulunmak üzere görevlendirilmiştir. Le Petit Journal gazetesine göre; aslında Müttefikler biraz da Türkler karşısında ağız birliği yapmak ve kendi aralarındaki farklı düşünceleri ortak bir zemine çekmek amacıyla toplanmışlardı.⁷⁹⁸

Türklerin karşı tasarısını incelemek üzere toplanan komisyonlar çalışmalarını 26 Mart 1923 günü bitirmişlerdir. Birinci komisyon sınır meselesini görüşmüştür. Türkler karşı tasarılarında Meriç Nehri Talveg hattının sınır olarak kabul edilmesini istemişlerdi. Türklerin şu an için pek önemli görünmeyen istekleri, gelecekte Meriç Nehri yatağının değişmesi halinde taraflara sorun yaratabileceği gerekçesiyle reddedilmiştir. Mali konular komisyonu ise Türklerce La Haye mahkemelerinin kabul edilmemesi, Osmanlı borçlarının bir parçası olan bir kısım borçların borçlar tablosuna dâhil edilmemesi, kilometre garantilerinden gelen maddi yükler vb. konuları ele almıştır. Journal des Débats gazetesi, imtiyazlar konusunda Türklerin lehine karar çıkacakmış gibi hava olduğunu yazmıştır. Gazete mali konular kapsamında Türklerin doğrudan yabancı kuruluşlarla müzakere edip anlaşma yoluna gitmelerine izin

⁷⁹⁵ Oysa İsmet Paşa, 8 Mart 1923 günü doğrudan Poincaré'ye hitaben bir yazı kaleme almış ve Türklerin karşı önerilerini belirtmiştir. Bkz. MAE, Série E Levant Turquie, Vol.292, Türk Dışişleri Bakanlığı'nın Fransız Dışişleri Bakanlığı'na 8 Mart 1923 tarihinde gönderdiği yazı. General Pellé İsmet Paşa tarafından gönderilen karşı tasarının maddeleri üzerinde kendi yorumunu yaparak Poincaré'yi bilgilendirmiştir. Bkz. MAE, Série E Levant Turquie, Vol.292, İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri General Pellé'nin 14 Mart 1923 tarihinde Fransız Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği yazı.

⁷⁹⁶ Journal des Débats, 15 Mart 1923, s.1.

⁷⁹⁷ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.292, İngiltere'nin Paris Büyükelçiliği'nin Fransız Dışişleri Bakanlığı'na 14 Mart 1923 tarihinde gönderdiği yazı.

⁷⁹⁸ Le Petit Journal, 23 Mart 1923, s.1.

verileceğini bildirmiş, Yunanlıların Türklere savaş tazminatı ödeme konusu barış antlaşması sırasına bırakılmıştır.⁷⁹⁹

Müttefiklerin resmi yanıtı 31 Mart 1923 günü General Pellé aracılığıyla İsmet Paşa'ya iletilmiştir. Buna göre özetle; Lozan'da daha önce üzerinde anlaşılmış olan konular tekrar tartışılmayacaktı ve bu safhadan sonra tüm enerji askıda kalan konulara harcanacaktı. Yargı güvencesi, iktisadi ve mali konular gibi konular anlaşma kapsamında ele alınacaktı. Türkiye'de ikâmet eden yabancıların menfaatleri koruma altına alınacaktı. Resmi yanıtta, son olarak görüşmelerin, gecikmeden başlatılması temennisi vurgulanmış ve İstanbul yerine Lozan'da yapılacağı belirtilmiştir. Bu maksatla Ankara Hükümeti'nden Lozan'a delege göndermeleri için hazırlık yapması istenmiştir. Journal des Débats gazetesine göre, görüşmeler en erken 20 Nisan'da başlayacak ve Mayıs sonuna doğru barış antlaşması imzalanmış olacaktır.⁸⁰⁰

Görüleceği gibi, Müttefikler de barış için tekrar bir araya gelmeyi istiyorlardı ancak konferansın birinci dönem görüşmelerinde üzerinde uzlaşılan konularda tekrar müzakere edilmesini doğru bulmuyorlardı. Bununla birlikte, ikinci dönem görüşmeleri daha başlamadan sorunları tek taraflı olarak çözümlemişlerdi.

D. Fransız Hükümeti ile Kamuoyunun Beklentileri, Tepkileri ve Yorumları

Les Débats gazetesinin 6 Şubat 1923 tarihli baskısında, Quai d'Orsay'ın konferansın bozulduğuna inanmadığı ve Ankara çevrelerinde barışçıl havanın mevcut olduğunu değerlendirdiği haberi yer almıştır. Gazeteye göre Fransa, Türkler ile ayrı bir anlaşma yapmak ve Lozan'da çözümlenmemiş meseleleri çözmek için hazırlık yapmaktaydı ve bu yeni yaklaşımının İngilizler nezdinde de onay bulması için onları desteklemekten vazgeçmediğini açıklıyordu. Les Débats gazetesine göre Fransa tehlikeli bir oyun içindeydi ve izleyeceği bu siyaset üzerinde detaylı düşünmeliydi.⁸⁰¹

Le Temps gazetesi, konferansın başarısız olmasında Fransız Hükümeti'nin son günlerdeki tutumunun rol oynadığını savunmuştur. Oysa Fransa, barışın derhal gerçekleştirilmesini ve antlaşmanın imzalanmasını arzu etmekteydi. Gazetenin iddiasına göre, Lord Curzon Lozan'ı terk edince, Bompard İsmet Paşa ile bir araya gelmiş ve üzerinde anlaşılammış konular üzerinde anlaşmışlardı, Poincaré de Britanya Hükümeti'ni uyarmıştı ve

⁷⁹⁹ Journal des Débats, 27 Mart 1923, s.1.

⁸⁰⁰ Journal des Débats, 31 Mart 1923, s.1.

⁸⁰¹ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.289, Les Débats gazetesinin 6 Şubat 1923 tarihli kupürü.

hatta tam yetkili bir İngiliz delegesinin Lozan'a derhal gelerek barış antlaşmasını imzaladığını görmeyi hayal ettiğini bile belirtmişti. Gazeteye göre, Fransa kopmuş olan ipin iki ucunu birleştirmeye çalıştıkça uçlar kendiliğinden birbirlerinden uzaklaşıyordu. Türklere göre çözümlenmesi gereken birçok sorun mevcuttu, İngiltere ise Fransa'ya verdiği resmi yanıtta Türklerin önerisi üzerinde çalışmak istediklerini belirtmişti. Türkler daha ziyade sözlü görüşmeler yapmak yolunu tercih ediyorlardı ve Fransa arabuluculuk rolünü devam ettirmeliydi. Bompard ise Türklere İngilizleri tatmin etmeleri yönünde tavsiyelerde bulunmuştu. Ortada tam anlamıyla bir ikilem mevcuttu, bir taraf yazılı olmadan görüşme yapmak istemiyor diğer taraf ise görüşme yapmadan yazılı açıklamalar yapılmasını doğru bulmuyordu. Le Temps, bu yorumun ardından, İsmet Paşa ve beraberindekilerin Paris'ten gelen bir vagonla Ankara'ya doğru yola koyulduklarını yazmıştır. Gazete, Paşa'nın gitmeden önce Konferans Genel Sekreteri Massigli ile görüştüğünü ve ona konferansın bittiği görüşünde olmadığını, sadece askıya alındığını düşündüğünü, ileride tekrar davet edilirse görüşmelere gelmeye hazır olduğunu ve Fransızların barışa hep inandığı görüşünde olduğunu belirttiğini okurlarına duyurmuştur.⁸⁰²

Le Temps yorumlarına devam ederek, Fransızların kesintiye uğrayan görüşmeleri yeniden birleştirme yolunda ellerinden geleni yaptıklarını belirtmiş, Times gazetesinin konferansta Fransa'nın küçük düştüğünü yazdığını ancak bu gazetenin konuları iyice incelemiş olsaydı fikrini değiştirmiş olacağını, barış için çalışmış olmanın küçük düşecek bir şey olmadığını aksine gurur verici olduğunu belirtmiştir. Konferansın başarısız olmasının sebebinin, Lord Curzon'un ifade ettiği Müttefik birliğinin bozulmuş olması olduğunu vurgulayan Le Temps, bu birliğin bozulmasından Türkler ile ayrı ayrı görüşmeler yapmış olmak anlaşılıyorsa, Fransa'nın böyle bir bilgisi ve girişimi olmadığını yazmıştır. Bununla birlikte gazete, Fransa'nın Türklerle ayrı bir anlaşma yapmak hakkının da bulunduğunu savunmuş ancak mevcut koşullarda bu hakkın kullanılmayacağını iddia etmiştir. Gazeteye göre Fransa, Ankara Anlaşması gereği Kilikya'yı boşaltarak barış yolunda kendi çıkarlarını göz etmeyi bir kenara bırakmıştı ve başından beri barış yolunda özenle gayret sarf etmekteydi. Le Temps buna ilave olarak, konferanstaki delegelerinin birbiri ile uyuşmayan kişiliklere sahip olduğunu belirtirken, muzaffer Türklerin, generalleri önderliğinde Lozan'a geldiklerinde Avrupalıların içinde buldukları menfaat karmaşasının farkında olmadıklarını ve buna uygun çözümler geliştiremediklerini ortaya atmıştır. Gazeteye göre, Türkler esası elde ederken onu tamamlayan unsurları göz ardı etmişlerdi. Avrupalılar ise Anadolu'dan

⁸⁰² Le Temps, 8 Şubat 1923, s.1.

gelen bu yeni Türkleri pek tanımıyorlardı. Modern Türkiye ne demekti, Türkler ne istiyorlardı, bunları bilselerdi görüşmeler daha kolay bir zeminde gerçekleşebilirdi. Gazete son olarak, gelecekte elde edilen bu derslerden faydalanılacağı ümidinden bahsetmiş, barış yolunda kazaların olmasının normal olduğunu, kuru gürültü çıkaranlar olduğu gibi barışı sekteye uğratmak isteyenler olabileceğini, tarafların serinkanlılıklarını ve barışı sağlama arzularını muhafaza etmelerinin beklendiğini, Fransa'nın barış konusunda geçmişte olduğu gibi gelecekte de örnek olmayı sürdüreceğinden bahsetmiştir.⁸⁰³

Le Temps gazetesi muhabiri Paul Gentizon, İzmir'de Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı bir röportajı gazetesinde yayımlatmıştır. Bu röportajda Mustafa Kemal, kapitülasyonların hiçbir koşulda kabul edilmeyeceğini belirtmiş, Fransızların bu noktada olmadığını görmenin kendisi için şaşırtıcı olmadığını sözlerine eklemiştir. Paşa, kendisinin kişisel olarak Fransa'ya karşı dostane hisler beslediğini, Türklerin çoğunluğunun da bu fikirde olduğunu belirtmiş ancak bu durumun bağımsızlıklarına hanel getirecek olan koşulları kabul edecekleri anlamına gelmediğini vurgulamıştır. Fransa'nın özgürlüklerine müdahale etme konusunda ısrarcı olması halinde, bu davranışın dostane kabul edilmeyeceğinin altını çizen Mustafa Kemal, yeni Türkiye'nin diğer uluslar gibi yaşamak istediğini, Çin örneğindeki gibi ve esaret altında yaşamak istemediklerini belirtmiş, Fransız halkının bu durumu anlayacağına inandığını ifade etmiştir.⁸⁰⁴

Mustafa Kemal aynı röportajda; kapitülasyonların kaldırılmasının Fransa'nın Türkiye'deki menfaatlerinin yok olması anlamına gelmediğine işaret etmiş, Türkiye'nin gerekli teminatları almak zorunda olduğunu vurgulamıştır. Paşa bununla birlikte, Fransa ve Türkiye'nin ortak menfaatleri olduğuna dikkat çekmiş, aynı zamanda ortak sınırı olan (Suriye'yi kastediyor) bu iki ülkenin birlikte faydalı ilişkiler içinde olacağına inandığını, aksini düşünmenin sıkıntıyı beraberinde getireceğini, son olarak barışın gelmesini çok arzuladığını belirtmiştir.⁸⁰⁵

Paul Gentizon ertesi günkü yazısında İzmir'deki durum hakkında Fransız kamuoyunu bilgilendirmeye çalışmıştır. Şehrin halen abluka altında olmasına rağmen sakin görüldüğü, halkın adeta körfezde bekleyen Müttefik gemilerinin varlığını kabul ettiğini, 3 gün içinde bu gemilerin ayrılmasına ilişkin İstanbul'dan talimat verildiği haberinin doğru olmadığını,

⁸⁰³ Aynı yer.

⁸⁰⁴ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.290, Fransa'nın İzmir'de görevli temsilcisinin 13 Şubat 1923 tarihinde Fransız Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgraf.

⁸⁰⁵ Aynı yer.

Vali'ye henüz resmi bir tebligatın yapılmadığını ve vapurların günlük seferlerine devam ettiklerini yazmıştır.⁸⁰⁶

Lozan Barış Konferansı'nın başarısız olması, Türk basınında Fransa'ya sıkıntı verici bir ivme yaratmış ve basın adeta tüm sorumluluğu Fransa'ya yıkmıştır. Le Temps gazetesi muhabiri Paul Gentizon'a göre; Fransa barış için tüm çabayı göstermiş ve arabuluculuk yapmıştı, Türkiye'nin aleyhine olan tazminat ve borçlar konularında Türkiye'nin isteklerini kabul etmiş, ultiatom niteliğindeki kararları reddetmiş, ayrılmaya neden olacak iktisadi ve mali konuların çoğunluğunda ise pozitif yönde oy kullanmıştı. Buna rağmen Türk basınında Fransa aleyhinde haberler çıkması şaşırtıcı bir durumdu. Artık bu haberlerin azalmasını Fransa hak ediyordu ama bu haberlerin arkasında bazı milliyetçi liderlerin olduğu da bilinen bir gerçektir, tüm bunlar Türk-Fransız dostluğunu örseliyordu. Oysa bu dostluk Yakın Doğu'daki gerçek barış için ve her iki ülkenin milli menfaatleri bakımından çok önemlidir. Bu tarz oyunlar ve saçma basın haberleri yapmakla ne kazanılacaktı? Dönek davranış biçimleriyle bir kısım Müttefik ülkelerin⁸⁰⁷ gözlerini boyamayı mı amaçlıyorlardı? Oysa bu Müttefikler daha dün Yunanlılar aracılığıyla Türklere saldırıyorlardı. Bununla birlikte Gentizon, Hüseyin Cahit Bey gibi bir kısım gazetecinin yazdıklarının Fransa'yı hoşnut ettiğini de eklemiş, 27 Şubat günü Tanin gazetesinde Cahit'in yazdığı, yakın bir zamanda gelecek olan barışın Fransız diplomasisinin ve özellikle de Başbakan Poincaré'nin eseri olacağı yönündeki vurgusuna dikkat çekmek istemiştir.⁸⁰⁸

Gentizon yazısında Fransa'nın konferans sırasında görüşülen konular hakkında neler yaptığını özetlemiş, Fransa için önemli olan mali ve iktisadi konular ile kapitülasyonlar üzerinde durmuştur. Toprak meselelerinin Fransa için bu iki konu kadar önemli olmadığını, aslında Musul meselesi görüşmeleri sırasında Türk basınına göre bu konunun barışın önündeki tek engel olduğunu, şimdi ise farklı söylemler bulunduğunu belirterek Türk basınındaki çelişkiye dikkat çekmek istemiştir. Ayrıca "kapitülasyon" kavramının Türkler tarafından rahatsız edici bulunduğunu, onurlarını incittiğini vurgulamış ancak başka devletler yararlanmayacak şekilde Fransa'ya özel bir kısım teminatların getirilmesinin istendiğini ima etmekle Türklerin yetersiz ve kapasitesiz duruma düştüğünü ifade etmiştir.⁸⁰⁹

⁸⁰⁶ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.290, Fransa'nın İzmir'de görevli temsilcisinin 14 Şubat 1923 tarihinde Fransız Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgraf.

⁸⁰⁷ İngilizleri kastettiği düşünülmektedir.

⁸⁰⁸ Le Temps, 28 Şubat 1923, s.2.

⁸⁰⁹ Aynı yer.

Gentizon; İsmet Paşa'nın, mali ve iktisadi konuların önerildiği şekliyle kabul edilmesinin Türk bağımsızlığına aykırı olacağını konferans görüşmelerinde belirttiğini, bunun Türk kamuoyu tarafından da benimsendiğini vurgulamış, mali ve iktisadi konuların ayrıntısına girildiğçe bağımsızlığın daha çok zedeleneceğini iddia etmiştir. Muhabir Chester Projesine de değinerek Türklerin Amerikalılar ile anlaşma yapmalarının kapitülasyonların bir başka çeşidi olduğuna işaret etmiştir. Son olarak, Türkiye'nin tehlikeli bir oyunun içinde bulunduğunu belirterek iktisadi yaşamını sürdürmek için tekrar Fransa ile işbirliği içine girmek zorunda kalacağını ifade etmiştir.⁸¹⁰

Le Temps gazetesi 5 Mart günkü baskısında, Lord Curzon'un konferansı terk edişinin üzerinden bir ay geçtiğini belirterek, ne umulması gerektiğini sorgulamıştır. Gazeteye göre, Türkler önerilen anlaşma metnini kabul etmeyip karşı mı çıkarlardı, yoksa ılımlı Türkler ile şahin Türkler arasında bir çatışmanın sonucunu mu beklemek yerinde olurdu? Lord Curzon yeni bir savaşa girişmek yanlısı değildi. Ancak İngiliz politikasına ters düşmesine rağmen, Curzon gerçek barışın Mezopotamya'dan çekilmekle sağlanabileceğini ifade etmişti. Türkler ise ne yılgın ne de sıkışıklılar, ancak İngilizlerin Mezopotamya'daki birliklerini takviye ettikleri haberi eğer doğruysa Türkler herhangi bir savaş durumunda zaferden emindiler. Bununla birlikte İngiltere Türkleri sindirmek istiyorsa İzmir önündeki gemilerini geri çekmemeliydi. Le Temps son olarak, görüşmelerin yeniden başlaması durumunda Lord Curzon'u bekleyen en önemli iki konunun yabancılara uygulanacak yargı rejimi ile mali ve iktisadi hükümlerin olduğunu belirtmiştir.⁸¹¹

Le Matin gazetesinin haberine göre, Türkiye'de yatırımları bulunan Fransız sermaye kuruluşları, yeni barış antlaşması yapılana kadar mevcut durumlarının ne olacağını endişeli bir şekilde bekliyorlardı. Bununla birlikte birçoğu merkezlerini Paris'e nakletmiş ve Türkiye ile yapılacak görüşmeleri yürütmek üzere Fransa Büyükelçisi Charles Laurent'i görevlendirmişlerdir. Müttefiklerin görüşü, bu konudaki görüşmelerin doğrudan Türk Hükümeti ile kuruluşlar arasında yapılması doğrultusunda ve ulaşılan sonuç barış anlaşmasına dahil edilebilirdi. Ancak bununla birlikte, Türklerin kabul edilemez bulduğu bir kısım iktisadi hususların Müttefiklerce kabulü beklenmiyordu. Bu konulardan bir tanesi de savaş sırasında zarar görmüş olan yabancı sermaye kuruluşlarına savaş tazminatı ödenmesiydi. Bununla beraber bugün itibariyle Osmanlı toprağı olmayan bazı ülkelerdeki hizmet sözleşmeleri vb. sözleşmelerin de yenilenmesi gerektiği ortadaydı. Ayrıca iktisadi

⁸¹⁰ Aynı yer.

⁸¹¹ Le Temps, 5 Mart 1923, s.1

ilişkilerin yeniden tesis edilmesi de ayrı bir sorun olacaktı. A.B.D.li Chester ve Kennedy isimli iki iş adamı “Amerikan Osmanlı Gelişim Firması” adı altında Ankara Hükümeti ile aktif bir şekilde ticari ilişkilerini yürütüyorlardı. Chester’in Türklere ilk safhada sunduğu olanaklar gayet geniş ve göz alıcıydı. Bunlar; 7 adet demiryolu hattı yapımı, önemli limanların alet ve avadanlıklarının temini, Anadolu’da kanal yapımı, özellikle modern bir başkent başta olmak üzere kentlerin inşası, büyük bilim ve teknik enstitüleri, hastaneler, sanatoryumlar, oteller, kumarhaneler, şans oyunları merkezleri vs. inşaları, maden tetkik ve arama, madenlerin taşınması, petrol sondajları vb.projelerdi. Fransızlar bu projelerin ancak küçük bir kısmının gerçekleştirileceğini düşünüyorlardı. Ankara Hükümeti iki ayrı çıkmazdaydı. Bunlar, Amerikan firması üzerinden ülkesinde bu işleri yaptırırsa bağımsızlık hassasiyetine zarar gelme ya da Chester’in bu denli büyük işleri yerine getirebilecek yeterli kapitali yoksa sonu belli olmayan bir maceraya sürüklenme ihtimalleriydi. Görüşmelerin sonucu ne olursa olsun Chester’e söz verilen imtiyazların büyük bir kısmı önceden Fransa’ya verilmişti. Geçen Aralık ayında ilk iş sonuçlanacak iken Türk Hükümeti Amerikan temsilcisinin de bulunduğu Lozan’da bunu reddetmişti. Oysa A.B.D. temsilcisi Child, Ermeni yurdu tesisi konusunda Ermenilerden yana taraf olmuştu, bu durum Türk politikası için endişe vericiydi. Gazete Lozan görüşmeleri başlamadan önce Chester ile Türk Hükümeti’nin hangi konularda nasıl anlaşmalarının bilinmesi gerektiğini düşünüyorlardı.⁸¹²

Journal des Débats gazetesi, Chester projesinin Türklere tarafından kabul edilmesini protesto etmek maksadıyla Lozan barış görüşmelerinin ertelenmesine karar verdiklerini ve konferans tarihi olarak 23 Nisan gününün belirlendiğini duyurmuştur. Gazete, Lozan’a gidecek olan Türk heyetinin İsmet Paşa başkanlığında Rıza Nur ve çok sayıda danışmandan oluşacağını belirtirken, Cavit Bey, Hami Bey ve Reşit Saffet Bey gibi delegelerin ise Lozan’a gitmelerine karar verilmediğini bildirmiştir.⁸¹³

Aynı gazete İsmet Paşa’nın Lozan yolunda yaptığı açıklamayı okurlarına duyurmuştur. Buna göre, İsmet Paşa, bu sefer kendileri için hayati öneme sahip iktisadi konularda Müttefikler ile düzenleme yapmak için çaba göstereceklerini, Lozan’a umut dolu gidildiğini, Müttefiklerin iyi niyet göstermeleri halinde Türklere de tavizler vermeye hazır olduklarını belirtmiştir. Paşa, bununla beraber Lozan’da yine aynı dirençle karşılanmaları durumunda bu kez masadan bir daha dönmek üzere kalkacaklarını, bu gidişin düşmanlıkların ve

⁸¹² Le Matin, 11 Nisan 1923, s.2

⁸¹³ Journal des Débats, 16 Nisan 1923, s.1.

beraberinde yeni bir savaşın işareti olacağını vurgulamıştır. Son olarak, Türklerin barışı gerçekten istediklerini ancak bu barışın onurlu bir barış olması gerektiğini işaret etmiştir.⁸¹⁴

Konferansa ara verilen dönemde, Fransız basınının Türk kamuoyunun beklentilerini anlamaya çalıştığı görülmüştür. şöyle ki, Türk basınındaki olumsuz haber ve yorumların Türk-Fransız dostluğunu rselediği yorumu yapılmış, konferansın kesintiye uğramasında Fransa'nın sorumlu olmadığı özellikle vurgulanmıştır. Bununla birlikte, Fransız basınının genelinde Fransa'nın barışı gerçekten istediği belirtilerek, ikinci dönem görüşmelerinde birinci döneme kıyasla daha dikkatli bir politika izlenmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Ayrıca Türk Hükümeti'nin de barışı istediğine dair haber ve yorumlara Fransız gazetelerinde fazlasıyla yer verildiği görülmüştür. Nisan ayının ilk yarısında T.B.M.M.'nin Chester Projesi'ni onayladığına ilişkin haberlerin Fransız gazetelerinde çıkması üzerine, ikinci dönem görüşmeleri öncesinde Fransız kamuoyunda Türkiye'ye karşı olumsuz tepki ve yargıların oluştuğu saptanmıştır.

⁸¹⁴ Journal des Dbats, 22 Nisan 1923, s.2.

IV. BÖLÜM: LOZAN BARIŞ KONFERANSI İKİNCİ DÖNEM GÖRÜŞMELERİNDE FRANSA’NIN TUTUMU (23 NİSAN 1923-24 TEMMUZ 1923)

A. İkinci Dönem Görüşmelerinin Başlaması

Lozan Konferansı’nın ikinci dönem görüşmeleri, planlandığı gibi 23 Nisan 1923 tarihinde bilfiil başlamıştır. Görüşmelere giderken Türk heyetinin ilk ve en önemli hedefi İstanbul’un ve Trakya’nın kurtarılmasıydı.⁸¹⁵ İsmet Paşa Lozan’a ikinci sefer gelişinde T.B.M.M.’nin kendisine vermiş olduğu tam yetki ile daha özgüvenli gelmişti.⁸¹⁶ Üstelik Lozan, İsmet Paşa için bir önceki gelişine kıyasla daha huzur verici bir görünümdeydi ve daha önce Türkler aleyhine olan siyasi hava kasvetini yitirmiş ve yumuşamıştı. Türk-İsviçre Dostluk Cemiyeti adı altında sosyal bir cemiyet bile kurulmuştu.⁸¹⁷

Görüşmelerin resmi olarak başlamasının bir gün öncesinde A.B.D. temsilcisi Grew İsmet Paşa’yı ziyaret etmiş ve konuyu Chester imtiyazına getirmiştir. Bu ziyaret sırasında İsmet Paşa imtiyaz konularına ilişkin görüşmelerin İstanbul’da yapılmış olduğunu belirterek A.B.D. ile ayrı bir anlaşma yapılabileceğini, bu sayede iktisadi ilişkilerin güçleneceğini ve Türkiye’nin Chester imtiyazını tanımış olmakla iyi niyetini gösterdiğini belirtmiştir. İsmet Paşa bu görüşme sırasında Fransızların Chester konusunda tepkiler vermeyi sürdüreceklerini de hatırlatmış, bir ölçüde onları anladığını dile getirmiştir. Bununla birlikte, bu tepkilerin dayanaksız olduğunu, konunun siyasi tarafının bulunmadığını ve imtiyaz görüşmelerinin İstanbul’da tamamlandığını, Lozan Konferansı’nın konusu olmadığını vurgulamıştır.⁸¹⁸

Konferans öncesinde A.B.D.’ye verilen Chester imtiyazı konusu Fransız gazetelerinde geniş yer bulmuştur. Journal des Débats gazetesi bu konuda Türklerin resmi görüşlerini sütunlarına taşımıştır. Buna göre; Türkler kendi bağımsızlıklarına ve egemenliklerine saygı duyulmasını istiyorlardı. Bu nedenle A.B.D. ile yaptıkları imtiyaz anlaşmasına Müttefiklerin müdahil olmasını doğru bulmuyorlardı. Aynı hassasiyeti göstermeleri halinde, Müttefiklerin benzer imtiyaz anlaşmaları yapmasının önünde herhangi bir engel olmadığını da belirtmişlerdi. Gazetede ayrıca, görüşmeler öncesinde Türk ordusunun Suriye sınırına yığınak yaptığı ile Türkiye’deki orta ve üstü seviyedeki okullarda Fransız dilinin öğretilmesinin zorunlu olmaktan çıkarıldığı bilgisi de verilmiştir.⁸¹⁹

⁸¹⁵ Brike,,a.g.m.,s.82.

⁸¹⁶ Bernachot, a.g.e.,s.336.

⁸¹⁷ İnönü, **Hatıralar**, s.113.

⁸¹⁸ Grew, a.g.e., 104,105

⁸¹⁹ Journal des Débats, 23 Nisan 1923, s.1.

Konferansın ikinci dönem görüşmeleri başladığında, İngiltere Heyeti Başkanı Sir Horace Rumbold, Fransa Heyeti Başkanı General Pellé ve İtalya Heyeti Başkanı ise Montagna idi. Bu değişiklikler ile Müttefikler, Türkiye'nin karşısına Türklerin karakterini ve koşullarını daha iyi bilen insanları çıkarmakla barışı ne denli istediklerini de göstermiş oluyorlardı.⁸²⁰ Bununla birlikte, Le Matin gazetesi 21 Nisan günü baskısında Müttefiklerin Lozan'da bir önceki gibi inat etmeyi sürdürmesi halinde Türklerin geri döneceğini ve düşmanlıkların yeniden başlayacağını iddia ederek serinkanlılık tavsiyesinde bulunuyordu.⁸²¹

Le Temps gazetesi ise konferansın ilk gününün ağır ve kasvetli geçtiğini siyasi bulutların süratle dağılmasını beklemenin gerekeceğini yazmıştır. İsmet Paşa'nın bir kısım çevrelerce, uzlaşmaz açıklamalar yapacağını beklediğini ancak bu beklentinin aksine Paşa'nın pozitif bir hava içinde olduğunu gözlemlendiğini belirtmiş, Türklerin onurlu bir anlaşma imzalamayı hedefleyerek Lozan'a geldiklerini bildirmiştir. Gazete yine de barışın Türklerin zihninde nihai olarak gerçekleşeceğini, mevcut kazanımlara ilişkin (Fransa'nın kazanımlarını kast ediyor) Türklerin saygı göstermemesi halinde statükoda değişen bir şey olmayacağını ifade etmiştir.⁸²²

Konferansın ikinci döneminde daha önceki gibi üç komisyon kurulmuştur. Birinci komisyon, Sir Rumbold başkanlığında henüz çözümlenmemiş ülke sorunları ile yabancılara karşı uygulanacak adli konuları görüşecekti. İkinci komisyon General Pellé başkanlığında mali ve sağlık konularıyla meşgul olacaktı ve son komisyon ise Montagna başkanlığında iktisadi meselelerle ilgili çalışacaktı.⁸²³

B. Birinci Komite Çalışmaları

1. Sınırlar Meselesi

Rumbold'un başkanlığındaki birinci komisyon çalışmalara ilk olarak 24 Nisan'da Türklerin Trakya sınırının Meriç Nehri ortasından (Talveg Hattı) başlaması yönündeki taleplerini incelemiştir. Ardından İstanbul'un ve işgal altında bulunan arazinin tahliyesi konu edilmiştir. Bu konuda muhtelif tartışmalar olmuştur. İsmet Paşa'ya göre Müttefiklerin alıştıkları erteleme yöntemleri tekrar sahnelenmişti. Sıra Suriye sınırına gelince, İsmet Paşa bu sınırın 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Anlaşması'nda belirlendiğini belirtmiş ve anlaşma

⁸²⁰ Karacan, a.g.e.,s.324.

⁸²¹ Le Matin, 21 Nisan 1923, s.1.

⁸²² Le Temps, 24 Nisan 1923, s.4.

⁸²³ Demirci, a.g.e.,s.196.

metnine bu doğrultuda bir cümle eklenmesini talep etmiştir. Ancak Fransızlar buna karşı çıkmıştır. İsmet Paşa, Fransa'nın daha önce defalarca talep ettiği bu hususun barış antlaşması metnine girmesine izin vermemesine bir anlam verememiş ve şaşırmıştır. Fransızlar ise iki devlet arasında daha önce imzalanmış olan bir anlaşmanın diğer devletleri ilgilendirmeyeceğini öne sürerek sadece sınır ile ilgili birkaç cümlenin metne girmesini istemişlerdir. Oysa Türkiye, Ankara Anlaşması'nın bir bütün olarak barış antlaşması metnine girmesinden yanaydı. Sonunda Suriye sınırı ile ilgili hususlar anlaşma metnine dâhil edilmiş, Ankara Anlaşması'nın diğer maddeleri metin dışında bırakılmıştır.⁸²⁴

Suriye sınırı konusunda, Poincaré'nin barış konferansının ikinci dönem görüşmelerinin başladığı ilk günlerde Lozan'daki Fransız heyetine gönderdiği 26 Nisan 1923 tarihli telgrafının sorunun çözümüne etkisi büyük olmuştur. Şöyle ki, Poincaré, İsmet Paşa'nın Ankara Anlaşması maddelerinin barış antlaşması metnine dâhil edilmesini istemesi durumunda, kendisini tatmin edecek şekilde bir çözüm arayışı içine girilmesini, gerekirse sorunun barış antlaşması sonrasında her iki ülke arasında karşılıklı olarak mektuplar verilmesi suretiyle çözümlenebileceğini bildirmiştir.⁸²⁵

Türkiye'nin Ankara Anlaşması üzerinde durmasının ve bu konuda ısrarcı bir tutum sergilemesinin ardında Hatay ile ilgili kaygıları bulunuyordu. Zira Türkiye, Hatay'ın iç idaresi ve geleceğine dair Ankara Anlaşması'ndan kaynaklanan haklarından vazgeçmek istemiyordu.⁸²⁶ İlerleyen günlerde Pellé ile İsmet Paşa bir araya gelmiş, her iki devletin birbirlerine karşılıklı mektuplar vermesi suretiyle konunun halledilmesinde mutabık kalmışlardır.⁸²⁷

Konferansın ilk gününde kayda değer bir gelişme olmamıştır. 25 Nisan tarihli Journal des Débats gazetesi, Türklerle Müttefiklerin görüşlerinin ilk iki günde birbirlerine yaklaşmadığını, hiç bir konuda ilerleme sağlanamadığını, diğer taraftan Chester projesinin de kesinleştiğini yazmıştır. Gazete bir yandan, Türklerin yapılan tüm önerilere alaycı yaklaştığını, Fransızların bir oldu-bitti ile karşı karşıya bulunduğunu, Müttefikler taviz verdikçe Türklerin daha da inatçı olduklarını iddia etmiştir.⁸²⁸

⁸²⁴ İnönü, **Hatıralar**, s.117.

⁸²⁵ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.294, Fransa Başbakanı Poincaré'nin Lozan'daki Fransız Heyetine gönderdiği 26 Nisan 1923 tarihli telgraf.

⁸²⁶ İnönü, **Hatıralar**, s.117.

⁸²⁷ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.294, Lozan'daki Fransız Heyeti Başkanı Pellé'nin Fransa Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 12 Mayıs 1923 tarihli telgraf.

⁸²⁸ Journal des Débats, 25 Nisan 1923, s.1.

2 Mayıs günü toplanan birinci komite oturumu sırasında Türk tarafı, Karaağaç bölgesinin terk edilmesini hükmeden Türk-Bulgar Anlaşmasını Meclis'te onaylanmadığı gerekçesiyle kabul etmediklerini beyan etmiştir. Ayrıca Dodekanez Adaları'nın da Türkiye'ye verilmesi gerektiğini belirtmişlerdir.⁸²⁹

3 Mayıs günü yayımlanan Le Temps gazetesinde, General Pellé'nin İsmet Paşa ile karşılıklı görüşme yaptığı ve bu görüşmede her iki liderin birbirlerine karşı anlayışlı oldukları, özellikle Pellé'nin Türk meslektaşına karşı ılımlı ve dostça bir tutum içinde olduğu yazılmıştır. Bu görüşmede Pellé, Fransız Hükümeti'nin görüşlerini resmi olarak İsmet Paşa'ya aktarmak fırsatını bulmuştur. Suriye sınırındaki askeri yığınaklanma konusunda İsmet Paşa ılımlı sözler sarf etmiş ve birliklerin iç bölgelere kaydırılacağına sinyalini vermiştir.⁸³⁰

8 Mayıs günü yapılan oturumda, Trakya sınırına ilişkin barış antlaşması metnine dahil edilecek hükümler görüşülmüştür. General Pellé'ye göre hemen hemen tüm konular üzerinde anlaşma sağlanmak üzereydi. Trakya sınırı Kuleliburgaz ile Bulgar sınırı arasındaki demiryolu olacaktı. Pellé'ye göre açıklığa kavuşturulması gereken konu, bu demiryolunun hangi devlet tarafından kontrol edileceği ve işletileceğiydi. Bunun için uzmanlar toplanmalı ve işletmeden sorumlu şirketin (Doğu Demiryolları Ortaklığı) sözleşmeleri incelenmeliydi.⁸³¹

Nitekim Pellé, sınırlarla ilgili birinci komitenin çalışmalarının olumlu biçimde devam ettiğini Poincaré'ye yazdığı telgrafta bildirmiştir. Anılan telgrafta birinci komitenin sorumlu olduğu konular içinde Castellorizzo (Meis) Adası mülkiyeti ile Meriç Nehri Talveg hattı meselelerinde uzlaşma sağlandığını, adli konularda henüz bir mutabakat olmadığını belirtmiş, kalan konularda gelecek hafta içinde tam bir uzlaşma elde edilmesini beklediğini vurgulamıştır.⁸³²

Bu aşamaya kadar verilen bilgiler ışığında, Fransa'nın sınırlar meselesinde ılımlı yaklaşım sergilediğini ve sorunun çözümlenmesi yönünde yapıcı yaklaştığını söylemek mümkündür. Bununla birlikte, General Pellé'nin bu konudaki yegâne kaygısının Suriye sınırına ilişkin olduğu, o tarihte Türkiye'nin Suriye sınırına askeri yığınak yapmasının Fransa tarafında tedirginlik yarattığı ve çeşitli protestolara sebebiyet verdiği görülmüştür.

⁸²⁹ Le Temps, 3 Mayıs 1923, s.6.

⁸³⁰ Le Temps, 3 Mayıs 1923, s.1.

⁸³¹ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.294, Lozan'daki Fransız Heyeti Başkanı Pellé'nin Fransa Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 8 Mayıs 1923 tarihli yazı.

⁸³² MAE, Série E Levant Turquie, Vol.295, Lozan'daki Fransız Heyeti Başkanı Pellé'nin Fransa Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 17 Mayıs 1923 tarihli telgraf.

2. Meis Adası, Ada-Kale ve Kıbrıs Adası

Sınırlar ve arazi meseleleri görüşülürken Meis Adası ve Adakale üzerinde muhtelif tartışmalar yaşanmıştır. Türkiye bu iki arazi kesimini istemiş, bunun üzerine Meis Adası İtalyanlar için, Adakale ise Romanya için önemli meseleler haline gelmiştir.⁸³³

Rumbold başkanlığındaki birinci oturumda, Meis Adası İtalyanlara verilirse Türklerin Trakya sınırı konusundaki taleplerinin kabul edileceği açıklanmıştır.⁸³⁴ Bununla birlikte Le Temps gazetesi muhabirinin İstanbul'dan bildirdiği habere göre, T.B.M.M. Hükümeti Cavit Bey'i Bükreş'e diplomat olarak göndermişti. Cavit Bey'e verilen görev derhal Rumen Hükümeti ile Adakale konusunu müzakere etmektir. Gazeteye göre ikili yapılacak bu görüşmelerde olumlu sonuç alınırca, Türkler Lozan'da bu sorunun barış antlaşmasından ayrı tutulmasını kabul etmeye hazırlardı. Böylece Adakale ile ilgili mesele dostane bir yolla çözümlenmiş olacaktır.⁸³⁵

Kıbrıs konusunda ise, Birinci Komite 19 Mayıs günü İngiltere ve Türkiye'nin karşılıklı görüşmelerle mutabık kaldığı esasları kabul etmiştir. Buna göre Kıbrıs'ta yaşayanların uyrukluğun seçme yeterliliği teminat altına alınmıştır.⁸³⁶

Horace Rumbold başkanlığında toplanan birinci komite, 4 Haziran günü Türk-Yunan sınırı konusunda anlaşıldığı şekliyle konuyu resmi tutanaklara geçirmek için toplanmıştır. Karaağaç konusunda istediği alan Türkiye, bu kez adalar konusundaki ısrarından vazgeçmiştir. Bu kapsamda Castellorizzo adasının silahsızlandırılması ve askersizleştirilmesi konusundaki şerhini geri çekmiştir. Böylelikle Meis Adasına ilişkin mesele de çözümlenmiş olmuştur.⁸³⁷ Bunun öncesinde Havas Haber Ajansı'nın 31 Mayıs günü verdiği haberde, Castellorizzo meselesinin kesinlikle çözüldüğünün ve Türkiye'nin bu ada üzerinde İtalya'nın egemenliğini tanıdığı yer almış olması⁸³⁸ ayrıca dikkat çekicidir. Zira bu haberin kamuoyuna duyurulmasından 4 gün sonra Türkiye resmi olarak bu adaya ilişkin şerhini kaldırmıştır. Journal des Débats gazetesine göre, Adalar konusunda Türkler çok fazla ısrarcı

⁸³³ İnönü, **Hatıralar**, s.118.

⁸³⁴ Sonyel, **Gizli Belgelerle Lozan Konferansının Perde Arkası**, s.177.

⁸³⁵ Le Temps, 12 Mayıs 1923, s.2.

⁸³⁶ Le Petit Journal, 20 Mayıs 1923, s.3.

⁸³⁷ Le Temps, 5 Haziran 1923, s.4.

⁸³⁸ Le Matin, 1 Haziran 1923, s.3.

olmamışlar ve Meis Adası'nın İtalyanlara, Ada-Kale'nin Rumenlere bırakılmasına rıza göstermişlerdir.⁸³⁹

Lozan Konferansı'nın ikinci dönem görüşmelerinde, Fransızların adalar konusundaki görüşmelerde etkin rol oynamaktan çok, Müttefiklerin görüşleri doğrultusunda hareket etmeyi tercih ettikleri söylenebilir. Zira Fransa'ya göre, adalar konusu Türklerin İtalyanlarla kendi aralarında anlaşmaları gereken bir konuydu ve Fransa'nın Türkiye'deki menfaat alanlarına doğrudan etki yapacak bir husus değildi.

3. Kapitülasyonların Sonlandırılması ile Yabancılar Uygulanacak Rejim, Yerleşme ve Yargı Yetkisi

Cumhuriyetin ilk yıllarında İtalya'nın Türkiye Büyükelçiliği görevini yürütmüş olan Baron Aloisi'ye göre, kapitülasyon sistemi ülkenin birliğinin ve bağımsızlığının tümüyle kısıtlanmasıydı. Kapitülasyonlar Türkiye'ye yıkıcılık ve bölücülük getirmiş, Hıristiyanlığın yayılmasını kolaylaştırmış, gündün güne verilen tavizler ve Avrupa'nın güçlü bir ordusunun olmasının da tesiriyle Türk Devleti'nin varlığı üzerinde ciddi bir zayıflama süreci başlatmıştı.⁸⁴⁰

Birinci dönem görüşmeleri sırasında, kapitülasyonlar meselesi görüşmelerin tıkanmasına neden olan konulardan biri olmuştu. Fransız delegesi Bompard, arabuluculuk yapmak suretiyle görüşmelerin kesilmesini önlemeye çalışmış ve İtalyan delegesi Montagna'nın kendi adı ile anılan teklifinin İsmet Paşa'ya iletilmesini sağlamıştı. "Montagna Formülü" adı verilen bu teklife göre, Türkiye'de adli idarenin düzenlenmesi için bir zamana ihtiyaç olduğu göz önüne alınıyor ve 5 yıl süre ile hukukçulardan oluşan bir danışman komisyonunun görev yapması öneriliyordu. Böylelikle yabancıların adli davalarında daima bir yabancı hukukçu bulunması sağlanmış olacaktı ve yabancılar hakkında celp, tutuklama ve ev araştırması vb. talimatlar ancak bu hukuk danışmanlarının onayı alındıktan sonra yerine getirilebilecekti. Konferansın ikinci dönem görüşmeleri başladığında, kapitülasyonlar meselesinin tekrar gündeme alınması üzerine İsmet Paşa karşı çıkarak Montagna Formülü üzerinde daha önce mutabık kalındığını hatırlatmıştır.⁸⁴¹

Lozan'daki Fransız heyetinin kapitülasyonlar konusunda yapılan görüşmeleri aktardığı rapora göre; İsmet Paşa kapitülasyonların 1914 yılından beri mevcut olmadığını, bu nedenle Müttefiklerin barış görüşmelerinde kaldırmaları gereken bir konunun bulunmadığını

⁸³⁹ Journal des Débats, 5 Haziran 1923, s.4.

⁸⁴⁰ Aloisi, a.g.m., s.112.

⁸⁴¹ İnönü, **Hatıralar**, s.133,134.

savunmuştur. Amerikan delegesi konuya müdahale etmiş ve Fransa'nın görüşlerini desteklemiştir.⁸⁴² Fransa kapitülasyonların bütün olarak kaldırılmasından yanaydı; Pellé'ye göre kapitülasyonlar, Osmanlı Devleti ile öteki devletlerin arasında yapılmış anlaşmalar olduğu için ayrı bir anlaşma ile kaldırılmalıydı.⁸⁴³

Le Matin gazetesi, 1 Mayıs günkü baskısında, Türklerin uzlaşmaz davranışlarına devam ettiklerini, yabancılara uygulanacak rejim konusunun uzmanlara havale edildiğini, bununla birlikte Türklerin istedikleri mütekabiliyet prensibinin Müttefiklerce kabul edildiğini, Türklerin yabancıların haklarını sınırlamak yolunda her türlü çabayı gösterdiklerini yazmıştır. Gazete, Türk mahkemelerinin yabancıları yargılayacaklarının kesinleştiğini, Sir Horace Rumbold'un "hiçbir İngiliz Osmanlı topraklarında takip edilemez ve yargılanamaz" tarzındaki hamasi sözlerinin anlamını yitirdiğini, General Pellé'nin ise Türkiye'deki hıristiyanların haklarını savunmaya gayret ettiğini aktarmıştır.⁸⁴⁴

5 Mayıs günü yayımlanan Le Temps gazetesi, Türkiye'de adli rejim tesis edilene kadar olan sürede geçici bir adli rejim getirilmesi yönündeki Müttefik tasarısının Türk engeline takıldığını belirtmiştir. Müttefik tasarısına göre, Türkiye, La Haye Adalet Divanı tarafından sunulacak tarafsız yargıçlar isim listesinden dört tanesini seçecek ve Türkiye'de bulunan yabancıların yargılanması ve adli işlemleri için geçici bir adli yönetim oluşturacaktı. İsmet Paşa bu önerinin sunulmasının ardından itiraz etmiş, her ne suretle olursa olsun geçici bir rejim kurulmasını kabul etmeyeceğini ve bu konunun incelenmesi için hukuk uzmanlarından oluşan komisyona gönderilmesine bile rıza göstermediğini açıklamıştır.⁸⁴⁵ Müteakiben kapitülasyonlar konusunda 19 Mayıs günü yapılan oturumda Türklerin istekleri doğrultusunda kapitülasyonların kaldırılması konusunun her yönüyle ele alınması kararlaştırılmıştır.⁸⁴⁶

Bundan farklı olarak, yabancıların yatırımları ve mülkleri konusunda uzun ve ateşli tartışmalar yapılmıştır. Müttefiklerin önerisi 10 yıllık bir geçiş sürecinin uygulanmasıydı, Türkler ise bu sürenin 5 yıl olmasını istiyorlardı. Uzlaşmak amacıyla Rıza Nur tarafından 7 yıllık bir süre telaffuz edildiyse de itibar görmemiştir. Ayrıca Müttefiklerce kendilerine

⁸⁴² MAE, Série E Levant Turquie, Vol.294, Lozan'daki Fransız Heyetinden Bargeton'un Fransa Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 29 Nisan 1923 tarihli telgraf.

⁸⁴³ Meray, **Konferansın İkinci Dönemine İlişkin Tutanaklar ile Belgeler (23 Nisan-24 Temmuz 1923)**, İkinci Takım Cilt I, Kitap I, YKY, İstanbul, 1993, s.27.

⁸⁴⁴ Le Matin, 2 Mayıs 1923, s.3.

⁸⁴⁵ Le Temps, 5 Mayıs 1923, s.6. Bu konuda Sonyel, daha önce Montagna tarafından önerilmiş olan ve Türkiye'de adli yönetimin geliştirilmesi sürecinde en az beş yıl süreyle hukukçulardan oluşan bir danışman komisyonunun kurulmasını öngören Montagna formülünde Türkiye'nin direttiğini ancak Müttefiklerin bundan vazgeçtiklerini yazmaktadır. Bkz.Sonyel, a.g.e. s.185.

⁸⁴⁶ Le Petit Journal, 20 Mayıs 1923, s.3.

tanınan hakların Belçika'ya da tanınması istenmiş, bu talep incelenmek üzere alt komisyona gönderilmiştir.⁸⁴⁷

Le Temps gazetesi yabancılara uygulanacak rejim konusunda İsmet Paşa'nın önerilerinin Fransız ve İtalyan heyet başkanları tarafından kabul gördüğünü belirterek İngilizlerin henüz karar vermediğini yazmıştır.⁸⁴⁸

Journal des Débats gazetesinin bildirdiğine göre ise, Müttefikler Lozan'da bulunan delegelerine, bu safhadan sonra Türklerin yabancılara uygulanacak yargı rejimi konusundaki taleplerine olumlu yanıt vermeye hazır olmaları talimatını vermişlerdi.⁸⁴⁹ Gazete, Havas Ajansı'na dayanarak verdiği haberine göre, 4 Haziran günü yapılan ve 16 saat süren toplantıda, Müttefikler İsmet Paşa'ya önümüzdeki hafta içinde askıda kalan sorunların çözüleceğini belirten bir nota vereceklerdi. Müttefiklere göre, bütün dünya barışın gerçekleştirilmesini bekliyordu. Konular üzerinde büyük ölçüde uzlaşmıştı ve son kararların alınması için daha fazla beklemek yersizdi. Türklerin uzun süren uzlaşmaz tavırları ve ayrımcılıkları nedeniyle barış gerçekleşmez ise hayal kırıklığı kaçınılmazdı. Journal des Débats, adli rejim konusunda yabancılara teminat verilmesi konularında anlaşıldığını ve sorunun prensip olarak Türk talepleri doğrultusunda çözümlendiğini belirtmiş ve ikinci dönem görüşmelerinin toplanmasına neden teşkil eden, çözüm bekleyen sorunları okuyuculara hatırlatmak gerektiğini hissetmiştir. Buna göre, bu sorunlardan adli teminat sorunu çözümlendiğine göre, kuponların ödenmesi konusunun hükümetlerin elinde olduğu, Gelibolu ile İstanbul'un boşaltılması konusunda Türkler iyi niyetlerini gösterdikleri sürece sorun çıkmayacağı, geriye bir tek imtiyazlar konusunun kaldığı belirtilmiştir.⁸⁵⁰

Uzun tartışmalardan sonra kapitülasyonlar konusunda bir mutabakata varılmış ve birinci dönem görüşmeleri sırasında kabul edildiği şekliyle Montagna Formülü adı verilen teklif üzerinde uzlaşmıştır.⁸⁵¹

Görünen o ki, Fransızlar kendileri için çok önemli olan kapitülasyonlardan vazgeçerek uzlaşma yolunu tercih etmişlerdir. Bu uzlaşma çabalarının ardında daha çok Türkiye'deki siyasal, sosyo-kültürel, mali ve ekonomik çıkarlarını kaybetmemek ve devam ettirmek amacı bulunmaktadır. Fransa bir yandan kapitülasyonların kaldırılmasını kabul ederken, diğer yandan yabancıların Türkiye'deki faaliyetlerini ve haklarını güvence altına alacak adli

⁸⁴⁷ Le Temps, 27 Mayıs 1923, s.6.

⁸⁴⁸ Le Temps, 5 Haziran 1923, s.4.

⁸⁴⁹ Journal des Débats, 5 Haziran 1923, s.1.

⁸⁵⁰ Journal des Débats, 5 Haziran 1923, s.4.

⁸⁵¹ İnönü, **Hatıralar**, s.137.

tedbirlerin barış antlaşmasında yer almasında önemli rol oynamıştı. Böylelikle Fransa, Türkiye'deki ticari ve sosyo-kültürel kazanımlarını korumak imkânına kavuşmuştur. Ayrıca barış görüşmelerinde mali ve ekonomik konularla daha fazla ilgilenmek fırsatını elde etmiştir.

4. Türkiye'deki Din ve Eğitim Kurumları ile Hastanelere Uygulanacak Rejim

Fransızların İstanbul Taşınmaz Mal Birliği Müdürü Max Pompé, Paris'te Fransız Birliği Genel Sekreteri Paul Rabbe'yi ziyaret etmiş ve Türkiye'de Fransız dilinin yaşatılması için okulların varlığını sürdürmesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca Pompé, sadece okulların varlığını sürdürmesinin yeterli olmayacağını, bunun yanı sıra Türkiye'de iş yapan Fransız uyruklu girişimcilerin de ülke dışına gönderilmesinin önlenmesi gerektiğini vurgulamış, bu iki konunun Lozan'da hazırlanacak barış anlaşmasına metnine dahil edilmesinin sağlanmasını rica etmiştir. Rabbe, bu konudaki görüşmeyi ve anılan talebi bir yazıyla Poincaré'ye iletmiştir.⁸⁵²

11 Mayıs günü, vakıflar konusu ile Adalar'da ve Osmanlı Devleti'nin Yugoslavya, Yunanistan ve Sırbistan'a terk ettiği arazilerdeki mülkiyet hakları görüşülmüştür. Sırp ve Yunan delegeleri özellikle ikinci madde olmak üzere bu maddelere iyi çalışmışlardı. Le Temps gazetesine göre, arazi mülkiyet sorununa yönelik adeta yeni bir kapitülasyon uygulaması getirilecekti ancak bu kez bu kapitülasyon Türklerin lehine idi. Sırlar ve Yunanlılar tasarıya itiraz etmişti.⁸⁵³

Tasarı Yugoslavya ile Yunanistan'ın üstlenmesi gereken yükümlülükleri içeriyordu. Rumbold'a göre bu iki devlet 1919 yılında imzaladıkları anlaşmalarla azınlıkların korunması kapsamında yükümlülük altına girmişlerdi. Türkler bu ülkelerde bulunan vakıf haklarının İstanbul Anlaşması'na uygun biçimde yürürlükte olmasını istiyorlardı.⁸⁵⁴

16 Mayıs günü Türkiye'deki yabancı okullar ile başlıca iş yapan kurumların durumları görüşülmüştür. Le Matin gazetesine göre, Türkiye'de birçok hizmet vermiş olan bu kurumların durumlarını karmaşık hale getirmek için Türkler neredeyse ellerinden geleni yapmaktaydılar. Gümrük işleri uzmanları uzlaşma çareleri aramaktaydılar.⁸⁵⁵

⁸⁵² MAE, Série E Levant Turquie, Vol.294, "Fransız Birliği" tarafından Poincaré'ye gönderilen 26 Nisan 1923 tarihli yazı.

⁸⁵³ Le Temps, 12 Mayıs 1923.

⁸⁵⁴ Meray, a.g.e., s.85.

⁸⁵⁵ Le Matin, 17 Mayıs 1923, s.3.

Türk Hükümeti, yabancılar tarafından kurulmuş olan dini kurumlar, okullar ve hastaneler konularını konferansta ele almak yerine, daha sonra her bir Müttefik devlete ayrı bir resmi mektup göndermeyi tercih ettiğini açıklamıştır. Türklere göre yeni kurulacak olan yabancı kurumlar için ise bir yükümlülük altına girmek söz konusu olamazdı; yine de Müttefikler, dini eşyalar ile yabancılara ait olduğu bilinen mallara gümrük uygulanmaması yönündeki Türk teklifini kabul etmişlerdir.⁸⁵⁶ Buna karşılık Türk temsilciler ise, Müttefiklerin talebi üzerine Türkiye’de varlıklarını sürdüren dini kurumlar ile yabancı okulların özel koşulları bulunduğunu ve bunları dikkate alacaklarını belirtmişlerdir.⁸⁵⁷

Siyasi İşler Komitesi 26 Mayıs sabahı sınırlı sayıda katılımcının bulunduğu bir oturumda Müslüman vakıfları konusunu tartışmıştır. Bu konuda Türk ve Yunanlı başkanlar hazırlanan açıklama üzerinde mutabık kalmışlardır. Açıklama 1913 yılından önce Türkiye’den Yunanistan’a göçen Müslümanlar ile ilgiliydi. Ayrıca barış anlaşmasına imza koyacak ülkeler kendi uyruklarının haklarını savunmak adına Türklerle ayrı olarak görüşme yapabileceklerdi. Bu haklar genel olarak Türklerin elinde bulunan meslek edinme serbestliği ile tahsisli meslek gibi haklardı. Bununla birlikte 1 Ocak 1923 tarihi itibarıyla kazanılmış haklara ve duruma 1 yıl süresince saygı gösterilecekti.⁸⁵⁸

Okullar konusu ile ilgili olarak, Fransız istihbarat birimlerinin yayınladığı bir istihbarat raporu konuya açıklık getirmektedir. Rapora göre Türkiye, katolik misyonuna sahip özel okullara bir talimat göndermişti. Talimatta, bütün okullarda her sınıf için olacak şekilde, haftalık olarak belirlenecek saat miktarına göre tarih, coğrafya ve Türk dili eğitimi verilmesi zorunlu tutulmuştu. Bu dersleri okutacak öğretmenler, Türk Hükümeti’nce atanacak Türk öğretmenler olacaktı ve bunların maaşları çalıştıkları okul tarafından ödenecekti. İstihbarat raporunda, bu konudaki zorlamaların okulların varlıkları için ciddi tehlike oluşturacağı, öğretmen maaşlarının da zaten sınırlı bütçeye sahip bu okullar için önemli maddi yük teşkil edeceği belirtilmiştir.⁸⁵⁹

Fransa için okullar konusu, Türkiye’deki sosyo-kültürel ve dolaylı olarak ticari faaliyetlerini sürdürmek için vazgeçilemez nitelikteydi. Bununla birlikte, ülkede ticari faaliyette bulunan yabancı uyruklu yetişmiş insan kaynağının ülkeyi terk etmemesi de bir o denli önemliydi. Okullar sadece o tarihte çok yaygın olan Fransız dilini öğretmekle kalmıyor, aynı zamanda dini misyonun yerine getirilmesinde önemli bir araç olarak görülüyordu.

⁸⁵⁶ Le Petit Journal, 20 Mayıs 1923, s.3.

⁸⁵⁷ Journal des Débats, 20 Mayıs 1923, s.6.

⁸⁵⁸ Le Temps, 27 Mayıs, 1923, s.6.

⁸⁵⁹ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.295, 29 Haziran 1923 tarihli Fransız istihbarat raporu.

Böylelikle Fransız kültürü, ülkede varlığını pekiştiriyor, sosyal yaşamda ise Fransa'ya sempati besleyen bir toplumun oluşturulması sağlanmış oluyordu. Bu nedenle Fransızlar, okullar konusunda Türklerin tepkilerini üzerlerine çekmekten kaçınmışlar ve yeni Türkiye'nin koyduğu kurallar çerçevesinde varlıklarını devam ettirmek yolunu seçmişlerdir.

B. İkinci Komite Çalışmaları

1. Borçlanmalar, Kambiyo ve Ödemeler

Petit Journal gazetesi mali konuların görüşüleceği 27 Nisan günkü toplantının Müttefikler ile Türkler arasında henüz tam bir fikir birliği oluşmamış olması nedeniyle ertelendiğini bildirmiştir. Bu nedenle müzakereler otumlarda değil karşılıklı olarak görüşmek suretiyle gerçekleşecekti. Pellé ise bu ertelemeyen istifade ile Poincaré ile görüşmek üzere Paris'e gidecekti.⁸⁶⁰

Petit Journal, Pellé'nin Paris'e gittiğini ve hem Poincaré hem de Peretti ile görüşmeler yaptığını, daha sonra General Weygand ile bir araya geldiğini ancak bu görüşmelerden bir sonuç çıkmasının umulmadığını belirtmiştir. Zira gazeteye göre henüz hiçbir mali konu net değildi. Kesin olan tek şey vardı, o da Fransa'nın Türklere karşı sert tutumu idi. Türkler bir önceki görüşmelerden daha farklı bir davranış içindeydiler ve Londra ile Paris arasındaki görüş ayrılıklarından yararlanarak kendilerine avantaj sağlamak peşindeydiler. Gazeteye göre, Türkler hadlerini aşmışlardı. Milli bir sarhoşluk içinde, barışı istedikleri gibi Müttefiklere dayatmanın peşindeydiler. Diğer taraftan da Suriye sınırına doğru askeri kaydırmalar yapmaktan geri kalmıyorlardı. Bismark politikasına benzeyen bu politika ile Türk yanlısı Fransızların da hayalleri sönmüştü ve artık Fransa'nın kendi politikasına sarılması zamanı gelmişti.⁸⁶¹

Petit Journal'e göre, bu safhadan sonra Fransa'nın Doğu'daki çıkarlarını korumak Fransa'nın tam anlamıyla güvendiği iki generale kalmıştı. General Pellé, Türkler tarafından gayet iyi tanınan birisiydi. Aynı zamanda Türkiye'yi ve Türklerin yapısını derinlemesine biliyordu, ayrıca Yüksek Komiser olarak görev yaptığı sırada, Sir Horace Rumbold ve General Harrington ile iyi ilişkiler kurmuştu. Kriz zamanlarında ve sıkıntılı günlerde bile serinkanlılığını korumuş, Fransa gibi büyük bir ülkeyi gayet başarılı şekilde temsil etmişti. General Weygand ise Suriye Yüksek Komiseri olarak atanmıştı ve Türkler nezdinde önemli

⁸⁶⁰ Le Petit Journal, 28 Nisan 1923, s.1.

⁸⁶¹ Le Petit Journal, 30 Nisan 1923, s.1.

bir profile sahipti. Gazeteye göre, Türkler çıkarlarını gözetmek ve gerçeklerle tanışmak istiyorlarsa, rüzgârın değiştiğini kabul etmeleri gerekecekti, artık şantaj ve blöf ile hiçbir elde edemezlerdi. Müttefiklerin önerdiği barış anlaşması, belki Fransızların çıkarlarını tam anlamıyla gözetmiyordu ama Türklerin çıkarlarının da hafiflemesine meydan vermiyordu. Türklere düşen şey, barış anlaşmasını bir an evvel imzalamalarıydı, aksi halde kendilerini yeni bir macera içinde bulacaklardı. 9 yıllık savaş sonunda tükenmiş olan Türkler için söylenebilecek şey Yunanistan örneğindeki gibiydi, yani ihtiyatsızlık felakete sürüklerdi.⁸⁶²

29 Nisan günü yayınlanan Echo de Paris gazetesi, Suriye krizine ayrı bir ayırmış ve General Weygand'ın bir İngiliz savaş gemisi ile Suriye'ye giderek sınırdaki hareketliliğin tehdit derecesini saptayacağını bildirmiştir. Gazete, Suriye'ye yönelik faaliyetleri ve yatırımları nedeniyle Fransa'nın bu ülkeyle bağları olduğunu ve gelecekte de olacağını söyleyerek, kendilerine düşen görevin milli hak ve menfaatlerin, hiçbir kışkırtmaya meydan vermeden ancak zayıf ta kalmayacak şekilde savunulması olduğunu belirtmiştir.⁸⁶³

1 Mayıs günü General Pellé, İsmet Paşa ile görüşmüş ve Fransızların Türklerin davranışlarından yakındıklarını aktarmıştır. Le Matin gazetesi bu yakınlıklarda Fransızların çok haklı olduğunu belirtmiştir. İsmet Paşa bu görüşmede, özellikle Suriye sınırındaki askeri hareketlenmeler nedeniyle tedirgin olan Fransa'yı rahatlatacak bir üslup ile Türk ordusunun güzergâh değiştireceği vaadinde bulunmuştur.⁸⁶⁴

4 Mayıs günü Pierre Loti, Claude Farrère ve Madam Gaulis isimli üç Türk dostu gazeteci yazar ortak bir bildiri yayınlarak, Fransızların yaptıkları iyilikler karşısında Türkiye'nin unutkan olmamasını istemişler, İngiltere'ye her şey bahşedilirken Fransa'dan esirgemenin yanlış olduğunu vurgulamışlardır. Ortak bildiride Türkiye'nin Suriye sınırına yaptığı askeri yığınaklanma da eleştirilmiştir.⁸⁶⁵

Aynı gün içinde İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey'in İsmet Paşa'ya konuyla ilgili gönderdiği telgraf içeriğinde; Türkiye'nin yığınaklanma yapmadığı ancak Fransa'nın tutumunun kendilerini kaygılandığı vurgulanmış, Mudanya Mütarekesi'nden kaynaklanan savunma haklarının bulunduğu iddia edilmiştir. Bunun yanısıra, Ankara Anlaşması'nın yükümlülüklerine Türkler tarafından saygı gösterildiği belirtilmiş ancak aynı ifadenin Fransa için kullanılamayacağı ima edilmiştir. Anılan telgrafta ayrıca, Türk basınının Fransa'ya karşı

⁸⁶² Aynı yer.

⁸⁶³ L'Écho de Paris, 29 Nisan 1923, s.3.

⁸⁶⁴ Le Matin, 2 Mayıs 1923, s.3.

⁸⁶⁵ Şimşir, **Lozan Günlüğü**, s.485, 486.

sert bir dil kullanmadığı, sadece Fransız gazetelerinde Türkiye'nin aleyhinde çıkan haberlere karşılık verildiği yer almıştır.⁸⁶⁶

Fransızlar Türkiye'deki gelişmeleri yakından incelemeye devam etmişlerdir. İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserliği, son gelişmeleri derhal Paris'e ulaştırarak Lozan'da gerçekleşen görüşmelere katkı sağlamıştır. 8 Mayıs günü İstanbul'dan gönderilen telgraf metninde, Türkiye'nin temiz bir barış istediği, ordunun geçen Ağustos'tan beri sakin olduğu, Türk Hükümeti'nin ordunun bozulmasına izin vermediği ve boşlukların yedeklerle doldurulduğu vurgulanmıştır. Bununla birlikte, Suriye sınırında gözdağı vermeye yönelik askeri hareketlilik sebebiyle, Hükümetin kendini bir çıkmazda hissettiği ve aslında Fransa'nın askeri tedbir almasını gerektirecek bir durumun varlığı konusunda şüphe duyulduğu, sadece Fransız birliklerini uyandıracak nitelikte tedbirler alınmasının yeterli olacağı vurgulanmış, Fransız Hükümeti kendisini bütün konularda hazır hissettikçe Lozan'daki görüşmelerin daha da kolaylaşacağı belirtilmiştir. Aynı telgrafta ayrıca, Müttefiklerin görüşmeleri bir kez daha ertelemesi ihtimali karşısında Türkiye'de derin bir hayal kırıklığı yaşanacağından, buna rağmen hasmane davranışların düşük seviyede olacağından, İstanbul'da son zamanlarda nümayiş olaylarının neredeyse vuku bulmadığından söz edilmiş ve en önemli konunun, Fransa'nın kendi kararlarının arkasında durarak görüşmeleri sonuna kadar götürmek olduğu vurgulanmıştır.⁸⁶⁷

Fransa'nın Roma Büyükelçisi ve birinci dönem görüşmelerindeki heyet başkanı Barrère, İngiliz Dışişleri Bakanı'nın ziyarete geldiğini, görüşme sırasında kendisinin Fransa'nın politikasını izah ettiğini aktarmış ve Bakanın, Fransa'nın Türkiye'den borçlara karşılık ödemesini talep ettiği 7 milyon liralık tutarın ödenmesinin güç görüldüğünü söylediğini ifade etmiştir. Barrère bu durumda sorunun tekrar Lozan'da masaya yatırılması gerekebileceği şeklinde tavsiyede bulunmuştur.⁸⁶⁸

Lozan'da görüşmeler devam ederken, İstanbul'da ve İzmir'de yabancıların bankalarına el konulduğu haberi Müttefik temsilcilerinin Türkiye'yi protesto etmesine neden olmuştur. Bu kapsamda Müttefikler ortak bir protesto metni hazırlayarak İsmet Paşa'ya vermişlerdir. Metinde Ankara Hükümeti'nin aldığı tedbirler kınanmış ve bu tedbirlerin Ermeni ve Rum halkının mal ve mülklerinin tasfiyesini gerektirmeyeceği, bu tasfiyenin usullerinin yapılacak

⁸⁶⁶ A.g.e., s.485.

⁸⁶⁷ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.294, İstanbul'daki Fransa Yüksek Komiserliği'nin Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 8 Mayıs 1923 tarihli telgraf.

⁸⁶⁸ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.294, Fransa'nın Roma Büyükelçisi Barrère'nin 30 Nisan 1923 tarihinde Fransız Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgraf.

barış anlaşması eklerinde yazılı olması gerektiği, bu aşamada yapılan her türlü hareketin Türk Hükümeti'ni haklı çıkarmayacağı vurgulanmıştır. Metinde ayrıca Türk Hükümeti'nin almış olduğu tedbirlere ilişkin açıklama yapılması Lozan'daki Türk heyetinden istenmiştir. Journal des Débats gazetesine göre, kepenk kapatmış olan yabancı kuruluşların çoğu İngiliz menşeliydi ve genellikle yeni getirilen kurallara uyamadıkları için kendilerini tasfiye etmek zorunda kalmışlardı.⁸⁶⁹

9 Mayıs günü yapılan oturumda, davetçi ülkeler Yunanlıların tezine karşı Türklerin tezini desteklemişlerdir. Bu konu, demiryolları nedeniyle yapılan borçlanmalardır. Osmanlıdan ayrılmış olup, topraklarından geçen demiryolları Türkiye'ye ulaşan ülkelerin, kilometre garantisinden dolayı Osmanlı borçlarına ortak olmaları gerektiği belirtilmişti. Bu konuda uluslararası geçici bir mahkemenin hakemliğine başvurulacaktı. Le Temps gazetesine göre, bu hakemlik anlayışının tüm demiryolları için geçerli olacağı beklenmekteydi, ancak Yunan temsilcisi Venizelos böyle bir hakemliğin çok zaman alacağını, bu nedenle İsviçre mahkemelerinden istifade edilmesini önermiştir. Müttefiklere göre bu mesele sadece adli bir değerlendirme konusu değildi, hem siyasi hem de mali yönleri bulunuyordu.⁸⁷⁰

9 Mayıs günü yapılan görüşmelerde uzmanların hazırladığı raporlar üzerine, anlaşma metni hükümlerine şekil verilmiştir. Muharrem Kararnamesi'nin anlaşma metninde yer almasını isteyen Müttefiklere, Türkler daha önce de yaptıkları gibi, yine karşı çıkmışlardır.⁸⁷¹

Bu arada General Pellé, Poincaré'ye bir öneride bulunmuştur. Buna göre, yetkilendirilmiş Türk delegeleri, Osmanlı borçları kapsamında alacaklılar ile Paris'te görüşmeler yapmalı ve sorunu çözmeliydiler. Bu öneri Poincaré tarafından değerlendirilmek ve görüşleri alınmak üzere 17 Mayıs günü Maliye Bakanlığı'na iletilmiştir. Maliye Bakanlığı ise 25 Mayıs günü verdiği cevapta, önerinin ancak barış anlaşması imzalandıktan sonra mümkün olabileceğini ve görüşmelerin ağırlıklı konusunun ödemede kullanılacak para birimi olması gerektiğini belirtmiştir. Bununla birlikte Maliye Bakanlığı, Osmanlı Borçları konusunda alacaklı durumundaki Fransız hisse sahiplerine gönderdiği talimatı da anılan cevabi yazıya ilişirmiştir. Bu talimatta, görüşmelerin sadece Fransız hisse sahipleri ile değil yabancı uyruklu tüm hisse sahipleri ile yapılacağı, borçlar hakkında bilgilendirme maksatlı ayrıntılı bir çalışmanın Türklere verileceği, bunun dışında Türklerce zorunlu olduğu ifade edilmesi halinde bir moratoryum düzenlenebileceği, Türklerin frank cinsinden ödeme

⁸⁶⁹ Journal des Débats, 10 Mayıs 1923, s.1.

⁸⁷⁰ Le Temps, 10 Mayıs 1923, s.6.

⁸⁷¹ Journal des Débats, 10 Mayıs 1923, s.6.

yapmaya yanaşmayacakları, bu nedenle İngiliz sterlini ile ödeme isteneceği, talep edildiği üzere barış anlaşması imzalanmadan önce herhangi bir mutabakatın imzalanmayacağı vurgulanmıştır.⁸⁷²

18 Mayıs günü mali konular ile ilgili komite toplanmış ve Almanya, Macaristan ile Avusturya'nın Türkiye'den alacaklarının, Müttefiklerin hesaplarına transferi konusu görüşülmüştür. Bu konu, aynı zamanda tamirat konusu ile ilgili olması bakımından ayrıca önemliydi. Journal des Débats gazetesince, General Pellé'nin konuya ilişkin bağlantılı hususların incelenmesi yönündeki önerisine Türklerin itiraz etmemesi hayli ilginç olarak değerlendirilmişti.⁸⁷³

General Pellé'ye göre, Türklerin hazine bonolarının satışından elde edilecek nakit para ile harp tamirata meselesine çözüm bulunurdu. Ayrıca dolaşımda bulunan bonoların ödenmesi Türkiye tarafından yapılmalıydı ancak Osmanlı borçlarında hisse sahibi olan ülkeler bu bonoların ödemelerini hisseleri oranında yüklenmeliydiler.⁸⁷⁴

25 Haziran günü mali konular ile toplanan komite çalışmalarında; Türkiye'nin Versailles ve Saint-Germain anlaşmaları gereği, Müttefiklerin Almanya ve Avusturya'da el koydukları her türlü maddi varlıktan vazgeçtiğini açıklaması kararlaştırılmıştır. Ardından Borçlar Konseyi, Türkiye'nin savaş sırasında piyasaya sürdüğü bonolarının ödenmesi konusunu ele almıştır. Türkiye'nin, Büyük Britanya ve onun uyruklarından savaş öncesinde savaş gemisi yapımı için ödediği paranın iadesini istememesi kararlaştırılmıştır. Journal des Débats gazetesi, Müttefik ve Türk delegelerinin görüşmelerde artık ayrıntıya girmek istemediklerinin hissedildiği yorumunu yapmıştır. Gazeteye göre delegeler sadece 3 konu üzerinde yoğunlaşmak ve çabalamak istemekteydiler. Bunlar; imtiyazlar, kuponlar ve tahliye konularıydı.⁸⁷⁵

Özetle, Düyun-u Umumiye İdaresi'nin tasfiyesinden doğan Osmanlı borçlarının ödenmesi konusu konferansın çetrefilli konularından biri olmuştur. Esas olarak tartışma konusu ödeme yapılacak para birimine ilişkindi. Fransa, bu konuda Türkiye'nin nabzını iyi tutmuş, özellikle kupon sahiplerinin alacaklarını garanti altına alacak bir düzenleme arayışında olmuştur.

⁸⁷² MAE, Série E Levant Turquie, Vol.295, Fransız Maliye Bakanlığı'nın Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 25 Mayıs 1923 tarihli yazı.

⁸⁷³ Journal des Débats, 19 Mayıs 1923, s.4.

⁸⁷⁴ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.295, General Pellé'nin Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 23 Mayıs 1923 tarihli telgraf.

⁸⁷⁵ Journal des Débats, 26 Haziran 1923, s.4.

2. Sağlık İşleri

Pellé'nin başkanlığında toplanan ikinci komite 14 Mayıs günü sağlık konularının düzenlenmesine yönelik kısa bir toplantı yapmıştır. Bu toplantıda Pellé, Türk delegesi Rıza Nur Bey'in uzlaşmacı tavrına dikkat çekmiş ve bunu Poincaré'ye memnuniyet içerisinde ifade etmiştir. Toplantı sonucunda Pellé, harp esirlerinin, sivil enternelerin değiş tokuşundaki çaba ve titiz çalışmaları için Kızılhaç'a teşekkür edilmesinin kararlaştırıldığını açıklamıştır. Bu oturumda Yunan temsilcisi Caclamanos konuyu saptırmak istemiş ve Küçük Asya'daki Yunanlı esirlerin durumunu konferans gündemine taşımıştır. Bu durumun farkına varan Pellé konferansın tehlikeli bir boyut kazanmasını önlemiştir.⁸⁷⁶

14 Mayıs tarihli oturumda sağlık konuları ile ilgili olarak görüşmelerde uzlaşma sağlanacağı neredeyse kesinleşmiştir. Görüşmeler sonucunda Türk tezi esas itibariyle birkaç ufak değişlikle birlikte kabul edilmiştir. Buna göre; Türkiye'nin sağlık teşkilatının ülkenin ihtiyacı çerçevesinde gerekli sağlık hizmetini verebileceği vurgulanmış, kıyılar ve sınırlar ile ilgili bir sağlık düzenlenmesinin yapılabileceği kabul edilmiştir. Ayrıca 3 uzman Avrupalı doktorun sınırlar ile ilgili konularda danışman olarak görev yapmasının ve sağlık idaresinde çalışmasının Türk Hükümetince uygun bulunduğu belirtilmiştir. Anılan yabancı doktorların Türk Sağlık Bakanlığı'na bağlı olarak Türk memuru sıfatıyla çalışması öngörülmüştür. Ayrıca Türkiye'nin, gemilere ve gemicilere yönelik olarak sağlık hizmeti vermesi sırasında milliyet ayrımı gözetmeyeceği taahhüt edilmiştir.⁸⁷⁷

Anılan oturumun ardından, Lozan kulislerinde olumlu bir hava esmiş, Fransa ile Türkiye'nin dostane biçimde uzlaşma sağladıkları ve bu durumun İsmet Paşa ile Pellé'nin arasındaki kalan diğer sorunların çözümlenmesine katkıda bulunacağı iddia edilmiştir. Ayrıca kalan hassas konuların bir an önce çözümlenmesi ile bu dostluk havasının genel bir barış antlaşmasını beraberinde süratle getireceği öngörülmüştür.⁸⁷⁸

Mali konular ile ilgili komite, sağlık konularında 18 Mayıs günü itibariyle barış anlaşmasına dâhil edilecek hususları saptamışlardır. Bu vesileyle Türkler ve Müttefikler

⁸⁷⁶ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.294, General Pellé'nin Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 14 Mayıs 1923 tarihli telgraf.

⁸⁷⁷ Le Temps, 15 Mayıs 1923, s.4.

⁸⁷⁸ Aynı yer.

arasında karşılıklı tebrikleşmeler olmuştur. Journal des Débats gazetesince, Türk delegesi Rıza Nur'un uzlaştırıcı tavrı saygı duyulmaya değer nitelikte bulunmuştur.⁸⁷⁹

3. Tamirat Konuları

Le Matin gazetesi 26 Nisan günü gerçekleşen oturumda Türklerin gerilla taktiği kullandığını belirterek, hiçbir şeyin Lozan'daki kadar kötü olamayacağını yazmıştır. Gazete, savaş zamanında zarar görmüş olan Müttefik devletler uyuğundaki yabancılara Türklerin tazminat vermeyi reddettiğini belirtmiştir. Türklerden 12 milyon sterlin tutarında tazminat talep edildiğini, bunun 5 milyonluk kısmının iki adet geminin yapımı için İngiltere'ye daha önce verilmiş meblağdan mahsup edileceğini bildirmiştir.⁸⁸⁰

Daha sonraki günlerde, Fransa'nın İngiltere Büyükelçisi Saint Aulaire, Lord Curzon'un Türklerin sipariş ettiği iki savaş gemisine karşılık ödenmiş olan 5 milyon sterlinlik meblağın geri verilmeyeceğini beyan ettiğini açıklamıştır. Curzon'un endişesi Fransızların bu konuda Lozan'daki görüşmeler sırasında engel çıkarmasıydı. Fransa Büyükelçisi Saint-Aulaire, İngiliz Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Sir Eyre Crowe aracılığıyla Lord Curzon'dan bu konuda endişelenmemesini istemiş; Fransa'nın düşüncesinin, Türkler barış istiyorlarsa bu konu üzerinde durmalarının kendilerini küçülteceği yönünde olduğunu belirtmiştir. İngiliz müsteşar ise, iki ülkenin ortak hareket etmesinin ve Türklere şikâyet edecekleri kozları vermemek gerektiğini vurgulamıştır.⁸⁸¹

Konu ile ilgili olarak Poincaré; Londra ve Roma Büyükelçilikleri ile beraber Lozan'daki Fransız heyetine hitaben kaleme aldığı yazıda, İngilizlerin tamirat konularında kendilerine destek olmak istemediklerini, bu kapsamda Fransız diplomatlarının derhal İtalyanlarla temasa geçip ortak bir tavır belirlemelerini, ayrıca İngiliz uyruklular için Türklerden istenecek olan tazminatın daha önce savaş gemileri için verilmiş olan 5 milyon sterlinden karşılanmasının uygun olacağını belirtmiştir.⁸⁸²

İtalyan Maslahatgüzarı Kont Vanutelli, Fransa Dışişleri Bakanlığı Siyasi İşler Müdürü Peretti'yi ziyaret ederek İtalyanların tazminat konusundaki önerilerinin Fransa tarafından kabul edilip edilmediğini sormuştur. İtalya'nın önerisi, 5 milyon sterlinden İtalyanların ve

⁸⁷⁹ Journal des Débats, 19 Mayıs 1923, s.4.

⁸⁸⁰ Le Matin, 27 Nisan 1923, s.3.

⁸⁸¹ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.294, Fransa'nın İngiltere Büyükelçisi Saint Aulaire'nin 30 Nisan 1923 tarihinde Fransız Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgraf.

⁸⁸² MAE, Série E Levant Turquie, Vol.294, Poincaré'nin 1 Mayıs 1923 tarihinde Roma, Londra ve Lozan'daki Fransız heyetine gönderdiği telgraf.

Fransızların kendi uyrukları için feragat etmesi, İngiliz Hükümeti'nin kendi uyrukları için ödeme yapılması konusunun da kendilerine bırakılmasıydı. Peretti, İtalya'nın önerisinin Fransa tarafından desteklendiğini ve bu konuda Londra'ya İtalyan büyükelçi ile koordineli temaslar yapılması talimatının verildiğini belirtmiştir.⁸⁸³

Bununla beraber İngiltere Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Sir Eyre Crowe, daha sonra Saint-Aulaire'ye İngiliz uyruklular için İngiliz Hükümeti'nin bahse konu olan 5 milyon sterlinden ödeme yapmasının mümkün olmadığını bildirmiş ve aslında bu paranın sadece kâğıt üzerinde olduğunu, gerçekte tahsis edilebilecek şekilde mevcut olmadığını aktarmıştır.⁸⁸⁴

Müteakiben Poincaré, konuya ilişkin talimatını Roma ve Londra Büyükelçiliklerine bir telgraf ile bildirmiştir. Telgrafta, İngilizlerin Osmanlı döneminde sipariş edilen gemilerin karşılığı olan 5 milyon sterlini İngiliz uyrukluların savaş tamirati kapsamında tahsis edilmesini istemedikleri belirtilmiş, bu paranın tamamlanması için yabancı uyruklular için yapılacak düzenlemeleri beklemeden, Almanya, Avusturya, Macaristan ile Bulgaristan'ın Türkiye'den alacakları karşılığında Müttefiklerin hesabına yatırdıkları 7 milyon liralık meblağdan karşılanmasının uygun olacağı bildirilmiştir. Poincaré, bu para için herhangi bir yere ödeme kaydı bulunmadığını da belirterek, Türklerin bu öneriye karşı çıkmaları durumunda, Yunanlılardan talep ettikleri tazminat tutarından 7 milyon liralık kısmının Müttefiklere tahsis edilmesinin istenmesi bildirilmiştir.⁸⁸⁵

Konuyla ilgili olarak İtalyanlar 5 milyon liralık meblağın üç Müttefik arasında paylaşılmasının güç görüldüğünü belirtmişler, tamirat meselesi için Lozan'da görüşmeler yapılmasını talep edeceklerini bildirmişlerdir.⁸⁸⁶

Diğer bir konu olan Yunan tazminatı konusunda, Le Matin gazetesi 15 Mayıs günkü baskısında "Lozan'da ciddi durum" başlığı altında Türk ve Yunan tezlerinin çarpıştığını duyurmuştur. Venizelos, İsmet Paşa ile görüşmüş, bu görüşmede Türk ve Yunanlılar arasındaki görüş farklılıkları üzerinde durulmuştur. Bu konular esas itibariyle; tamirat, esirler, Atina Bankası'ndaki rehinler ve konferanstaki son gelişmelerdi. Gazeteye göre, gelinen

⁸⁸³ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.294, İtalyan Maslahatgüzarı'nın 2 Mayıs 1923 tarihinde Fransa Dışişleri Bakanlığı Siyasi İşler Müdürü Peretti'yi ziyaret tutanağı.

⁸⁸⁴ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.294, Fransa'nın İngiltere Büyükelçisi Saint Aulaire'nin 5 Mayıs 1923 tarihinde Fransız Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgraf.

⁸⁸⁵ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.294, Poincaré'nin Fransa'nın İngiltere ve İtalya Büyükelçiliklerine 9 Mayıs 1923 tarihinde gönderdiği telgraf.

⁸⁸⁶ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.294, Fransa'nın Roma Büyükelçisi Barrère'nin 11 Mayıs 1923 tarihinde Fransız Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgraf.

noktada Yunanistan herhangi bir para ödemeye yanaşmıyor, Türkler ise ödeme konusunu barış için olmazsa olmaz koşul olarak dayatıyordu.⁸⁸⁷

Le Matin, bu safhadan sonra Yunanistan'ın Türk delegeleri ile görüşme yapmak istemediğini iddia etmiştir. Gazete, Yunanistan'ın barış istediğini ve bundan kimsenin kuşkusu olmadığını, aynı şekilde Türkiye'nin de barıştan yana olduğunu ama Yunanlılardan tazminat talep ettiklerini vurgularken, Yunanlıların hiçbir ödemeyi kabul etmediklerini Türklerin de savaş zararlarının karşılanmasını istediklerini aktarmıştır. Gazeteye göre, bütün Doğu işleri zaten doğasında karmaşıktı ama Lozan bunun en çarpıcı örneğini sunuyordu. Müttefikler de bu sorunu müzakerelerin sonu olarak görmekteydiler. Yunan Dışişleri Bakanı Aleksandris ile Devlet Bakanı Romanos'un Lozan'a gelmesiyle beraber Türk-Yunan görüşmeleri ivme kazanmıştı. Bu görüşmelerde Türkler, Yunanlıların görüşlerini dinlemeli ve neden tazminat talep etmemeleri gerektiğini anlamalıydılar. Yunanlıların Türklere verdiği nota ile Lozan kulislerinde heyecan yükselmişti ve konferans çıkmaza sürüklenebilirdi. Çözüm olarak Müttefikler, Yunanlılar ile Türkleri ikili görüşmelerinde serbest bırakıp müdahale etmemeliydiler, herhangi bir müdahale müzakereleri ve dolayısıyla Balkanları tehlikeye düşürecek neticeler doğurabilirdi.⁸⁸⁸

Le Temps gazetesi Türk-Yunan anlaşmazlığının bu iki devlet arasında çözümlenmesi gerektiğini ve Fransa'nın sadece durumu netleştirmek için çaba sarf etmesi lazım geldiğini belirtmiştir. Türkiye'nin Yunanistan'dan tazminat istediğini ancak bunun iki yüzü olduğunu, Yunanlıların Türk topraklarını işgal etmesinden doğan zarar ve ziyanın karşılanması için Türklerin Yunanlılar nezdinde "alacaklı" bulduklarını vurgulamıştır. Bununla beraber esas önemli olan hususun bu ödemenin nasıl yapılacağı olduğunu, konunun hem politik hem de mali yönleri bulunduğunu, takip edilecek siyaseti Türklerin belirlemesi gerektiğini yazmıştır. Gazete buna karşılık, Yunanlıların da 1914 yılından itibaren Küçük Asya'dan göç etmek durumunda kalmış Yunan uyruklular için Türklerden tazminat taleplerinin bulunduğunun da altını çizmiştir. Le Temps, çok sayıda mültecileri olmasına rağmen, benzer bir alacak durumu için Müttefiklerin Almanya'ya hak teslim etmek istemediklerinden, Yunanlıların bu taleplerinin gerçekleşmesinin şüpheli görüldüğünü yorumlamıştır. Benzer şekilde Türklerin de 1912 yılından itibaren göç etmek zorunda kalan Türk uyrukları için tazminat istediklerini de eklemiştir.⁸⁸⁹

⁸⁸⁷ Le Matin, 15 Mayıs 1923, s.1.

⁸⁸⁸ Le Matin, 15 Mayıs 1923, s.3.

⁸⁸⁹ Le Temps, 18 Mayıs 1923, s.1.

17 Mayıs günü Pellé, Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği bir telgraf ile Venizelos ve İsmet Paşa'nın tamirat meselesini görüştiklerini ancak bu görüşmeden bir sonuç çıkmadığını bildirmiştir. Bununla birlikte, Türk-Yunan tamirat sorununun da çözümüne doğrudan etki edecek olan, ancak şimdiye kadar Türklerce görüşmelerin konusu değilmiş gibi yaklaşılan ve her halukârda görüşme trafiğine bir şekilde dahil edilecek olan Müttefiklere ödenecek tamirat konusunun, görüşmeleri sekteye uğratacak kadar önemli bir konu olduğunu da vurgulamıştır. Fransız General ayrıca şahsi düşüncesine göre, Türklerden savaş tazminatı almanın imkânsız olacağını, Türk-Yunan tamirat meselesindeki gidişata bakılırsa bu konuda hiç ümit beslememek gerekeceğini ifade etmiştir. Pellé, diğer taraftan imtiyazlar konusunda Ankara Hükümeti ile görüşmelerin henüz başlamadığına dikkat çekmiş, şimdilik genel hususların barış antlaşması metnine konulabileceğini, daha sonra Ankara Hükümeti ile mutabık kalınması halinde iyileştirmeler yapılabileceğini önermiş ve gelişmelerden kendisinin haberdar edilmesini talep etmiştir.⁸⁹⁰

Journal des Débats gazetesi tamirat meselesinde Türk-Yunan görüş farklılıklarını hafife almamak lazım geldiğini belirtmiştir. Venizelos ile İsmet Paşa'nın ilk buluşmalarındaki sonuca varamamış olmalarını başarısızlık olarak nitelendiren gazete, tarafların uyuşmazlıklar konularının konferansa taşınması konusunda anlaşmalarını bildirmiştir. Pellé'ye göre bu Müttefiklerin önerilerinin kabul edileceği anlamında değildi.⁸⁹¹

Venizelos, Türkler Yunanistan'dan tazminat istemekten vazgeçerse, Karaağaç'ı ve Kuzeyde Meriç ile Arda Nehirleri arasında bulunan üçgen biçimindeki küçük bölgeyi vermeyi öngörmüştür. İngiltere Dışişleri Bakanlığı Venizelos'un bu tasarısını uygun bulmuştur. Bu arada, Yunanlılar savaşı göze alarak Trakya'ya asker yığmaya başlamışlardı, bu durum barış görüşmelerini ciddi sıkıntıya düşürebilirdi.⁸⁹² Yunan Bakanı Aleksandris, General Pellé ile 16 Mayıs günü bir görüşme yapmış ve Trakya sınırında emirlerini bekleyen 90.000 süngülü askerinin bulunduğunu belirterek, eğer kısa bir süre içinde tazminat görüşmelerinden sonuç alınamaz ise savaşın başlayacağını bildirmiştir. Bunun üzerine Pellé, hem nazik hem de samimi bir üslupla Yunanlı Bakanı uyarılmış ve Müttefiklerin Eylül 1922 ayındaki son müdahalesi ile Yunanlıların önemli bir hezimetten sıyrıldığını hatırlatmıştır.⁸⁹³

⁸⁹⁰ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.295, Lozan'daki Fransız Heyeti Başkanı Pellé'nin Fransa Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 17 Mayıs 1923 tarihli telgraf.

⁸⁹¹ Journal des Débats, 19 Mayıs 1923, s.1.

⁸⁹² Sonyel, a.g.e., s.179.

⁸⁹³ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.295, General Pellé'nin Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 16 Mayıs 1923 tarihli telgraf.

Pellé bu görüşme sırasında Müttefiklerin sadece barışı hedeflediklerini Aleksandris'e aktarmış ve kendilerini tehlikeli bir maceraya bulaştırmamalarını istemiştir. Ancak Yunanlı Bakan ile olan konuşma Pellé'yi sıkışmış ve diğer Müttefik delegelerin düşüncelerini almak istemiştir. İngiliz delegesi Rumbold'a göre Aleksandris'in konuşma biçimine takılmamak gerekiyordu aslında o da Venizelos gibi barışı istemekteydi. Montagna ise Aleksandris'i çok kavgacı olarak değerlendirmişti ve kendisi ile yaptığı yüz yüze görüşmede Aleksandris, 21 Mayıs tarihine kadar Lozan'da kalacağını, bu süre zarfında tazminat konusunda anlaşmaya varılamazsa Yunan heyetinin iki güne kadar konferansı terk edeceğini açıklamıştı. Yunanlı Bakana göre o güne kadar anlaşma olmazsa Mudanya mütarekesi yok sayılacak ve Yunan ileri harekâtı başlayacaktı.⁸⁹⁴

Pellé gelinen bu durumu bir komediye benzetmiştir. Venizelos ile Aleksandris'in birbirlerinden farklı amaçları olmasının beklenmediğini vurgulayan Pellé, her iki Yunan temsilcisinin Türkleri ikna etmek için danışıklı dövüş yaptıklarını düşünüyordu. Ancak İsmet Paşa'nın bu komediden hayli etkilendiği de kendisinin sorduğu sorulardan belli oluyordu.⁸⁹⁵

Bu kapsamda Fransa Hükümeti, Yunanistan'ın kavgacı söylemlerini hizaya sokmak amacıyla, uygulanacak yöntem hususunda Müttefiklere bir tasarı sunmuştur. Bu tasarıda, Yunan Hükümeti'nin beyan ettiği gibi silahlı bir çatışmanın göze alınması durumunda Müttefiklerin Yunanistan'ı desteklemeyeceği, Türklerle yeniden muharebeye tutuşmakla tüm sorumluluğun Yunanistan'da olacağı ve sonuçlarına katlanacağı, Trakya'da Türklerin askeri hareketinin Müttefiklerce engellenmeyeceği ve Boğazlarda Yunan gemilerinin seyir halinde olmasına müsaade edilmeyeceği yer almıştır. Londra ile Roma'nın yanıtları beklenene kadar Fransa, Yunanistan'a karşı herhangi bir tavır sergilememiştir, Pellé Lozan'daki İngiliz ve İtalyan temsilcileri sözlü olarak bilgilendirmiştir.⁸⁹⁶

Bu bildirimden ardından Pellé ile Venizelos bir araya gelerek tamirat konusunu görüşmüşlerdir. Bu görüşmede Venizelos farklı bir öneri getirmiştir. Venizelos Karaağaç ve havalisinin Türklere verilmesi suretiyle savaş tazminatından sıyrılmak istemiştir. Ancak bunu kendi önerisi gibi konferansta sunamazdı, bu nedenle Müttefiklerden bu öneriyi gündeme getirmesini Pellé aracılığı ile rica etmiştir.⁸⁹⁷

⁸⁹⁴ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.295, General Pellé'nin Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 16 Mayıs 1923 tarihli telgraf.

⁸⁹⁵ Aynı yer.

⁸⁹⁶ Le Temps, 17 Mayıs 1923, s.6.

⁸⁹⁷ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.295, General Pellé'nin Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 18 Mayıs 1923 tarihli telgraf.

Bunun üzerine Pellé, Poincaré'ye yazdığı bir yazıyla konuyu aktarmış ve gelişmeleri özetlemiştir. Buna göre, Yunan delegesinin yeni önerisi, tamirat sorununa barışçıl bir çözüm getirebilirdi ve en önemlisi uyuşmazlıkları ciddi sorunlara dönüştürmeye hazırlanan Yunan Hükümeti'ni dizginleyebilirdi. Bu kapsamda Sir Horace Rumbold ile tam anlamıyla mutabık kalan Pellé, İsmet Paşa'yı ziyaret etmiş ve yukarıda açıklanan Venizelos'un önerisini Müttefik önerisi gibi Paşa'ya sunmuştur. İsmet Paşa konuyu Ankara'ya danışacağını belirtmiştir. Pellé'ye göre İsmet Paşa öneriyi kabul edecekti zira tehlikeli bir durumun meydana gelmesini istemiyordu. Pellé bu yöntemle konferansın tansiyonunu Rumbold ile birlikte düşürdüklerini belirtmiş ve beraberinde Venizelos'un gayet tatminkâr bir ifadeyle kendilerine teşekkür ettiğini bildirmiştir. Pellé'ye göre Türk-Yunan tamirat sorunu çözüm için uygun zemini bulmuştu.⁸⁹⁸

Pellé'nin yazısına Poincaré tarafından beklenmedik bir yanıt verilmiştir. Poincaré, Yunanlıların tekliflerinin kabul edilemez görüldüğünü belirterek, Venizelos'un Fransa'nın inisiyatifi ele almasını istemesinin İngiltere ile bir uyuşmazlığa ve Türklerin yakınmalarına sebep olabileceğini iddia etmiştir. Ardından tazminat olarak toprak verilmesi uygulamasının Müttefiklerce tercih edilen bir uygulama olmadığını altını çizmiştir. Sonuç olarak Poincaré, Fransa'nın Karaağaç konusuna ilişkin herhangi bir kaydının olmadığını vurgulayarak Fransız delegasyonunun Yunan teklifini değerlendirme dışı bırakmalarını istemiştir.⁸⁹⁹

Bu telgrafın üzerine Pellé, Poincaré'ye İngiliz delegesi ile görüşmelerin ilk gününden beri istişare ettiklerini, kendisinin tam anlamıyla desteği olmasaydı İsmet Paşa'ya Karaağaç konusunu önermekten tabii ki uzak duracak olduğunu, zaten Rumbold'un isteği üzerine Venizelos ile görüştüğünü bildirmiştir. Ayrıca Venizelos'un aynı teklifi daha sonra Rumbold'a da yaptığını, aynı günün akşamı Rumbold ile birlikte gecikmeksizin Venizelos'un önerisini hayata geçirmenin iyi olacağını düşündüklerini, zira Venizelos'un öneriyi inkâr etme ihtimalinin olduğunu, diğer taraftan sınırlı olan Yunanlıların konferansı terk etme durumlarını da dikkate aldıklarını belirtmiştir. Pellé, ayrıca kendisinin bu öneriyi değerlendirme dışı bıraksa bile Rumbold'un öneriye sahiplendiğini, aynı şekilde Montagna'nın da müdahale edebileceği ihtimalinin bulunduğunu ifade etmiştir. Bununla birlikte Türklerin yakınmadıklarını, İsmet Paşa'nın zihninin sorunlarla dolu olduğunu, bu yöntemle biraz olsun yükünün hafifleyeceğini de iddia etmiştir. Pellé sözlerini, Poincaré'nin hatırlatmalarının

⁸⁹⁸ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.295, General Pellé'nin Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 19 Mayıs 1923 tarihli yazı.

⁸⁹⁹ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.295, Fransa Dışişleri Bakanı Poincaré'nin General Pellé'ye gönderdiği 20 Mayıs 1923 tarihli telgraf.

gözünden kaçmadığını ancak Bakanlığın görüşlerini almadan böyle bir hamle yapmasının ardındaki gerekçelerin anlaşılması olacağını ve bu teklifin Yunan teklifi olması nedeniyle Dışişleri Bakanının itirazlarının artık azalacağını umduğunu belirtmiştir.⁹⁰⁰ Daha sonra Pellé İsmet Paşa'ya Yunanistan'dan istenecek tazminat yerine Venizelos'un önerisinde olduğu gibi Karaağaç Kasabası'nı kabul etmesini tavsiye etmiştir.⁹⁰¹

22 Mayıs günü Rumbold, Pellé ile Montagna'yı toplantıya çağırarak İngiliz Hükümetinin savaş zararlarına karşılık Türklere istenecek olan tazminattan vazgeçtiğini açıklamıştır. Aynı şekilde Fransa ve İtalya'nın da vazgeçmelerini istemiştir. Daha önce alınan 5 milyon sterlin tutarındaki ödemenin de harp tamirata olarak kabul edilmesini önermiştir. Pellé, talimat almak üzere konuyu Fransa Dışişleri Bakanlığına aktarırken, Rumbold'un sorunun çözümü için acele edilmesi gerektiği söylemine katıldığını ve önerilerini kişisel olarak makul bulduğunu eklemiştir.⁹⁰²

Bu arada İtalyanların Doğu İşlerinden Sorumlu Başkanı Arlotta, 23 Mayıs günü Roma'da Barrère'yi ziyaret etmiş ve harp tamiratına ilişkin son durumu görüşmüştür. Buna göre; İngiltere, savaş gemilerinin inşasına karşılık olarak Türklere tarafından geçmişte ödenen 5 milyon liranın 930.000 lirasını Müttefiklere vermek istemiştir. İtalyanlar bu meblağın tam miktarlarla ödenmesi konusunda (örneğin 1 milyonluk ya da 500.000 liralık taksitlerle) İngilizlerden garanti alınır paylaşmanın mümkün olabileceğini, böylece uyruklarının haklarını tazmin edebilecekleri nakit paraya kavuşacaklarını belirtmişlerdir. Arlotta son olarak Türk-Yunan tamirata konusunda Fransa ile aynı çizgide hareket edeceklerini belirtmiştir.⁹⁰³ Bu bilgiler üzerine, İtalyanların 5 milyonun tamamının paylaşılmasından yana olduğunu söylemek mümkündür.

Fransa Başbakanı Poincaré İngilizlerin önerdiği paranın kabul edilmesinden yanaydı. Ona göre bu para ile bir fon oluşturularak ihtiyacı olan Müttefik uyruklarının zararlarının karşılanması sağlanabilirdi. Poincaré diğer taraftan, İtalyanların aksine konunun tartışmaya

⁹⁰⁰ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.295, General Pellé'nin Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 21 Mayıs 1923 tarihli telgraf.

⁹⁰¹ Grew, a.g.e., s.120.

⁹⁰² MAE, Série E Levant Turquie, Vol.295, General Pellé'nin Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 22 Mayıs 1923 tarihli telgraf.

⁹⁰³ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.295, Roma Büyükelçisi Barrère'nin Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 24 Mayıs 1923 tarihli telgraf.

açılmasına razı değildi. Zira hassas bir dönem başlamıştı, hem her şey iyi giderken Müttefikleri gücendirmemek hem de Türkleri baskı altına sokmamak gerekiyordu.⁹⁰⁴

Müteakiben İtalyan Maslahatgüzarı Kont Vanutelli Dışişleri Bakanlığı Siyasi İşler Müdürü Peretti'yi ziyaret etmiş ve İngilizlerin önerdikleri 850.000 sterlinin Fransızlarca kabul edilip edilmediğini sormuştur. Peretti konu hakkında Pellé'ye talimat verdiklerini ve İngilizlerden daha fazla para ayırmaları konusunda ısrarcı olmayacaklarını açıklamıştır. Bunun üzerine Kont Vanutelli, Fransızların İngilizlerden daha fazla bir meblağ talep etmeyeceklerini ve konunun bu şekilde hallolduğunu düşündüklerini Montagna'dan öğrendiğini belirtmiştir. Peretti bu iddia üzerine, İngilizlerin daha fazla miktarda bir meblağı ayırmak istemeyeceklerini değerlendirdikleri için böyle bir taleplerinin olmadığı cevabını vermiştir.⁹⁰⁵

Bu gelişmelerden sonra 26 Mayıs günü General Pellé Lozan'da bir basın toplantısı düzenlemiş, Türk-Yunan tamirat konularının ana hatlarıyla tespit edildiğini, ayrıntıların uzmanlarca düzenleneceğini bildirmiştir. Anlaşmanın esas noktaları şunlardı: Yunanlılar tamirat karşılığında Karaağaç bölgesinden vazgeçmişlerdi. 1915 sınırları esas olarak kabul edilmeyecekti. Dimetoka ile Kuleli-Burgaz demiryolu hattı bunun dışında kalacaktı. Savaş sırasında karşılıklı olarak el konmuş olan gemiler Türk ve Yunanlılarca iade edilecekti. Bununla birlikte Türkler, sınırın yeniden düzenlenmesi kapsamında bir kısım çekinceler koymuşlardı ancak bunlar barış anlaşmasına mani olacak hususlar değildi.⁹⁰⁶

Bu aşamaya kadar verilen bilgiler kapsamında, Fransa'nın Müttefiklere ödenecek tazminat konusunda fazlaca ısrarcı olmadığını söylemek mümkündür. Fransızlar, bu sorunun en kısa zamanda çözümlenmesinden yanaydılar ve daha önemli olan İstanbul'un tahliyesi, kuponların ödenmesi ve imtiyaz sahiplerinin hakları gibi sorunlarla ilgilenmek istiyorlardı. Bununla birlikte, Fransa, Türk-Yunan tamiratı meselesini barış yolunda engel olarak görmekteydi. Fransızlar, Yunanlıların Türkiye'de işgal sırasında verdikleri zarar ve ziyan karşılığında Türklere tamirat (tazminat) ödemeleri gerektiği kanısındaydılar. Ancak İngiltere'nin desteğini arkasına alan Yunanlılar da bunu kabul etmeyerek aksini Türklerden talep ediyorlardı. Çıkmaza girmiş gibi görünen bu sorunun, Fransız delegesi Pellé'nin şahsi

⁹⁰⁴ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.295, Fransa Dışişleri Bakanlığı'nın Lozan'daki Fransız heyetine gönderdiği 25 Mayıs 1923 tarihli telgraf.

⁹⁰⁵ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.295, İtalyan Maslahatgüzarı'nın 26 Mayıs 1923 tarihinde Fransa Dışişleri Bakanlığı Siyasi İşler Müdürü Peretti'yi ziyaret tutanağı.

⁹⁰⁶ Le Matin, 27 Mayıs 1923, s.3.

çabaları sonucunda çözüme ulaşmış olması, Fransa'nın barışı gerçekten istiyor olduğunun göstergesi olarak değerlendirilebilir.

27 Mayıs günü Pellé, İtalyan temsilcisi Montagna ile bir araya gelmiş ve şimdiye kadar görüşmelerde elde edilen sonuçları değerlendirmişlerdir. Bu görüşmede doğrudan İsmet Paşa ile görüşme yapılarak tamirat sorununun artık çözümlenmesi kararı çıkmıştır. Le Temps gazetesi bu sorunun çözümlenmesinin diğer sorunların çözümüne önemli katkıda bulunacağını iddia etmiştir.⁹⁰⁷

28 Mayıs günü mali konular komitesi tamirat meselesine ilişkin önemli görüşmeler yapmıştır. İlk olarak Müttefiklerce talep edilen tamirat, daha sonra Türklerin Yunanlılardan talep ettikleri tamirat konuları görüşülmüştür. İlk konuyla ilgili olarak Pellé, daha önce Türklerden ödenmesi istenen 15 milyon liralık tamirat bedelinin artık istenmemesinin Müttefiklerce kararlaştırıldığını bildirmiş ve ardından bunun Müttefiklerin barışı ne denli istediklerinin kanıtı olduğunu belirtmiştir. Pellé'ye göre, Müttefikler barış yolunda önemli fedakârlıklarda bulunmuşlardı ve aynı şekilde Türkler de yabancıların mal ve mülklerinin sahiplerine verilmesini, yabancı sermaye kuruluşlarının savaş sırasında gördükleri zararların tazmin edilmesini sağlamalıydılar. İsmet Paşa ise bu fedakârlığa teşekkür ederek eşitlik anlayışına çerçevesinde bir davranış olarak nitelendirmiş, ancak yabancı kuruluşlara tazminat ödenmesi konusunda angajmana giremeyeceğini açıklamıştır. Bu konuda General Pellé ısrarcı olunca İsmet Paşa, Ankara'da yapılan görüşmelerde başarı elde etmeden herhangi bir söz veremeyeceğini tekrarlamıştır. Görüşmelere daha sonra Yunan tamiratı meselesi ile devam edilmiştir.⁹⁰⁸

Yunan tamiratı konusu, Le Temps gazetesinin 28 Mayıs günkü sayısında ayrıntıları ile yer bulmuştur. Buna göre; Karaağaç'ın Türklere verilmesiyle, Türkiye Yunanistan'dan talep ettiği her türlü tamirattan vazgeçmiştir. Bu gelişme üzerine Le Temps, barışın gecikmeden gerçekleşebileceğini yorumlamıştır. Bu sonuca varılmasında, General Pellé'nin takdir edilecek rolü bulunduğunu belirten gazete, Müttefiklerin Yunanistan'ı uyarmasının etkili olduğunu, İtalyanların da Fransızları desteklemesiyle Yunanlıların bu kararı kabul ettiklerini belirtmiştir.⁹⁰⁹

Le Temps gazetesi Türklerin taleplerinin aslında ılımlı talepler olduğunun da altını çizmiştir. Türkiye'nin Edirne'yi İstanbul'a bağlayan bütün demiryollarının kendisine

⁹⁰⁷ Le Temps, 28 Mayıs 1923, s.4.

⁹⁰⁸ Le Petit Journal,29 Mayıs 1923, s.1.

⁹⁰⁹ Le Temps, 28 Mayıs 1923, s.1.

verilmesi konusunda ısrarcı olmadığını, Karaağaç ve havalisinin kendilerine verilmesiyle yetindiklerini, bu hadisenin Türklerin aslında uzlaşılabilir insanlar olduklarının kanıtı olduğunu bildirmiştir.⁹¹⁰

Tamirat konusunda, Karaağaç'ın Türkiye'ye verilmesi üzerinde Türkler ve Yunanlılar arasında mutabık kalınması üzerine, Bulgar temsilcisi Theodoroff bir açıklama yapmış, Bulgaristan'ın Ege Denizi'ne çıkışı hakkında Neully Anlaşması ile hükümetlerine verilmiş hak bulunduğunu belirterek anlaşmaya çekince koyduklarını açıklamıştır.⁹¹¹ Bunun üzerine Müttefikler, mali konuların tartışılacağı oturumda Bulgaristan'a Karaağaç üzerinden transit geçiş yapma hakkının teminat altına alınmasının önerilmesini kararlaştırmışlardır.⁹¹²

Karaağaç'ın Türkiye'ye verilmesi üzerine, Le Temps gazetesi "İsmet Paşa'ya Müttefik yöntemi" başlığı ile verdiği haberinde; Müttefiklerin İsmet Paşa'dan, kalan sorunları bir hafta içinde çözerek barış antlaşmasını imzalamasını istediklerini belirtmiştir. Gazeteye göre, dünya kamuoyu bu barışı beklemekteydi ve eğer barış Türk inadı yüzünden uzayacaksa büyük bir hayal kırıklığı oluşacaktı. Gazeteye göre çözümlenmesi gereken sorunlar; İstanbul'un tahliyesi, kuponların ödenmesi ve yabancılara tanınmış olan imtiyazlardı.⁹¹³

25 Haziran günü General Pellé başkanlığında toplanan mali konular oturumunda tazminat ve tamirat meselelerini düzenleyen hüküm hakkında mutabık kalınmıştır. Bu hüküm kapsamında, Türkiye ile Müttefikler, tamirat adı altında her türlü kayıp ve zararlarının karşılanması talebinden karşılıklı olarak vazgeçeceklerdi. İmtiyaz sahiplerinin durumu bu maddenin kapsamı dışında kalacaktı.⁹¹⁴

Tamirat meselesinin çözümlenmesinde General Pellé'nin önemli şahsi katkıları olduğu görülmüştür. Aslında Pellé, bu konuyu çözümlenerek daha çok Türkiye'de ticari faaliyet gösteren yabancı sermayeli Osmanlı şirketlerinin ve bu şirketlerle ilişkili imtiyaz sahiplerinin haklarını garanti altına almayı hedeflemiştir. Fransa başından beri, Yunanistan'ın İngiltere tarafından kışkırtılarak Türkiye topraklarını işgale yönlendirildiğini ve böylelikle Fransız sermayeli kuruluşların zarara uğratıldığını, bu zararın her hal ve koşulda tazmin edilmesi gerektiğini düşünmekteydi. Tazminat meselesi hallolunca, Pellé artık tazminat yerine, adı geçen yabancı sermayeli kurum ve kuruluşların savaş sırasında uğradıkları hak ve menfaat kayıplarının yapılacak bir düzenleme ile garanti altına alınmasını sağlamaya çalışmıştır.

⁹¹⁰ Aynı yer.

⁹¹¹ Journal des Débats, 5 Haziran 1923, s.1.

⁹¹² Le Matin, 28 Mayıs 1923, s.3.

⁹¹³ Le Temps, 5 Haziran 1923, s.4.

⁹¹⁴ Journal des Débats, 26 Haziran 1923, s.4.

C. Üçüncü Komite Çalışmaları

1. Ticaret Sözleşmesi

8 Mayıs günü adli ve iktisadi konuları görüşmek üzere uzmanlar toplanmıştır. Le Temps gazetesi, uzmanların üç Müttefik devletçe belirlenen hususları görüşmek üzere toplandıklarını belirtirken, delegelerin diğer taraftan ikili görüşmeler yaptıklarından söz etmiştir. Gazete bu arada, İsmet Paşa'nın faaliyetlerinin çok çarpıcı olduğunu vurgulamış, İsviçre Devlet Başkanı ile ticari ilişkilerin geliştirilmesi için görüşmeler yaptığını ve bu kapsamda İsviçre'nin büyük sanayi kuruluşlarını bir araya getiren grubun başındaki Albay Fongala'nın Anadolu'da önemli yatırımlar yapmayı Paşa'ya önerdiğini yazmıştır.⁹¹⁵

9 Mayıs günü toplanan siyasi komite toplantısında Türkler, Polonya, Belçika, Çekoslovakya ve Portekiz'in barış anlaşmasına imza koymalarına dair verilen teklife karşı çıkmışlardır. Türk çevrelerine göre, Chester projesi örneğinde olduğu gibi, A.B.D. ile doğrudan ticari ilişkide bulunmuş olmak için barış anlaşması metnine ihtiyaç yoktu, doğrudan ayrı bir ticari sözleşme yapılabilirdi. Bu nedenle sözü edilen ülkeler ile ticari ilişkiler doğrudan görüşme yapmak yoluyla geliştirilebilirdi. Journal des Débats gazetesine göre, bazı çevrelerce de Amerikalıların taslak halinde olan anlaşmayı imzalamak istemedikleri söylenmekteydi. A.B.D. Türkiye ile savaşa girmemiş olduğu için barış anlaşmasını imzalamak ya da reddetmek hakkına sahip değildi, bu yüzden sadece gözlemci sıfatıyla müzakerelerde bulunuyordu. Ayrıca A.B.D. tamamıyla özgür bir ülkeydi ve tabii olarak Türkiye veya herhangi bir başka ülkeyle ticari anlaşma yapabilirdi.⁹¹⁶

10 Mayıs günü yapılan görüşmelerde Ticaret Sözleşmesi konusunda önemli gelişmeler yaşanmıştır. Türkiye, büyük Müttefikler (Fransa, İngiltere, İtalya ve Japonya) lehine ticaret sözleşmesinin süresinin 5 yıl, diğer Müttefikler için ise 1 yıl olarak kabul edildiğini açıklamıştır. Bunun ardından Sırp ve Rumenler itiraz etmişler ve alınan kararı protesto etmişlerdir. Bunun üzerine uzlaşma sağlamak adına Türkler anılan sürenin herkes için 3 yıl geçerli olmasını önermişlerdir. Bu teklifi de büyük Müttefikler protesto edince oturum herhangi bir karara bağlanmadan ertelenmiştir.⁹¹⁷

14 Mayıs günü Ticari Sözleşmenin taslak maddelerinin incelenmesi tamamlanmıştır. Genel olarak içerik kabul edilmiş ve ayrıntılandırmak için uzmanlara gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Bir kısım maddelerine Türkler tarafından çekince konmuş, bir kısım

⁹¹⁵ Le Temps, 3 Mayıs 1923, s.2.

⁹¹⁶ Journal des Débats, 10 Mayıs 1923, s.2.

⁹¹⁷ Le Petit Journal, 11 Mayıs 1923, s.3.

maddeleri ise itiraza maruz kalmıştır. İtiraz konusu olan hususlar, Müttefik kolonilerinin mal varlıkları ile durumlarıydı. Bir sonraki madde ise bunların sözleşmeye imzacı Müttefik devletler gibi dâhil olmalarıydı. Pellé'ye göre Türklerin itirazlarının zaman içerisinde yumuşatılması mümkündü. Son olarak sözleşmenin süresi konusundaki Türk önerisi Müttefiklerce uyuşmazlık çıkmadığı sürece uygun olarak değerlendirilmiş ve kabul edilmiştir.⁹¹⁸

Polonya'nın Bern'deki diplomatik temsilcisi Modzelewski, Polonya-Türkiye arasındaki ticari ilişkileri geliştirmek amacıyla Türk heyeti ile görüşmeler yapmak için 17 Mayıs 1923 tarihinde Lozan'a gelmiştir. Aynı şekilde A.B.D. temsilcileri de Ticaret Sözleşmesini sonuçlandırmak için görüşmeler yapmışlardır.⁹¹⁹ Polonya Hükümeti, Türklerle doğrudan ikili görüşmelere girişmeden önce Fransa ile konu hakkında istişarede bulunmuştur. Fransız Hükümeti, Türklerle ikili ticari ilişkiler için inisiyatifin Polonya'da bulunduğu altını çizerek kendilerinin girişimlerini destekleyeceklerini bildirmiştir.⁹²⁰

19 Mayıs günü Polonya ile Türkiye temsilcileri, aralarında ticari ve diplomatik ilişkileri geliştirmek amacıyla ikili bir görüşme yapmışlardır. Bu görüşmede İsmet Paşa Polonya'nın samimiyetine ve cesaretine ilişkin bir konuşma yapmış ve ülke topraklarının haksız bir şekilde paylaşılmasını Türkiye'nin her daim protesto ettiğini vurgulamıştır. Müteakiben her iki heyet kendi aralarında adli, siyasi ve diplomatik işlerle meşgul olacak üç komisyonun kurulmasını ve derhal işe koyulmasını kararlaştırmışlardır.⁹²¹

28 Mayıs günü Türk heyeti tarafından yayınlanan bir açıklama Petit Journal gazetesinde yer bulmuştur. Buna göre, Türk ve Amerikan heyetleri arasında cereyan eden görüşmeler sonucunda iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin tesis edilmesinin, ticari ilişkilerin düzenlenmesinin ve bununla birlikte her iki ülkenin uyruklarının haklarına saygı gösterilmesinin kararlaştırıldığı bildirilmiştir. Ayrıca bu görüşmelerin tatmin edici bir şekilde devam ettiği ve resmi görüşmelerin yakında başlayacağını umulduğu da eklenmiştir.⁹²²

⁹¹⁸ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.294, General Pellé'nin Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 15 Mayıs 1923 tarihli telgraf.

⁹¹⁹ Le Matin, 17 Mayıs 1923, s.3.

⁹²⁰ Le Temps, 18 Nisan 1923, s.2.

⁹²¹ Journal des Débats, 20 Mayıs 1923, s.1.

⁹²² Le Petit Journal, 29 Mayıs 1923, s.3.

Fransa'nın yüksek tirajlı gazetelerinden Le Matin gazetesi ise, 31 Mayıs 1923'te, Vaşington kaynaklı bir habere dayanarak Grew'in görüşmeler yapmak ve anlaşma imzalamak üzere yetkilendirildiğini yazmıştır.⁹²³

Fransa'nın, özellikle A.B.D. ile yapılan Türk-Amerikan ikili görüşmeleri ile yakından ilgilenmiş olduğu görülmektedir. Zira Fransa, özellikle Chester imtiyazının ne şekilde hayata geçirileceğini merak ediyordu. Öte yandan Fransa, elde edilen ticari imtiyazların sürelerinin uzatılması yönünde diğer Müttefiklerle ortak tavır sergilemeyi uygun bulmuştu.

2. İktisadi Konular

Osmanlı döneminde savaştan önce Müttefiklere verilmiş ancak onaylanmamış olan imtiyazlar, barış anlaşmasının önünde önemli bir engel oluşturuyordu.⁹²⁴ Bu kapsamda, Montagna başkanlığındaki 3'üncü komisyon 25 Nisan günü toplanmış ve Türklerin iktisadi meselelerle ilgili karşı tasarılarını görüşmüştür. Le Temps gazetesine göre, bu kapsamdaki görüşmeler yeni tartışmaları da beraberinde getirecekti. Müttefiklerin görüşleri ile Türklerin görüşleri ilk günün ardından birbirlerinin yanına bile yaklaşmamıştır. Türkiye'de ikamet eden Müttefik uyruklu kişiler için Türk temsilcisi Hasan Bey, Türk Hükümeti'nin kimseye herhangi bir koruma ayrıcalığı uygulamayacağını bildirmiştir. Müttefikler Türkiye ile olan savaşın 29 Ekim 1914 yılında başladığını kabul etmişlerdir. Diğer taraftan Müttefikler, Türk tezinin aksine, barış anlaşmasının yabancı çalıştıran Osmanlı kuruluşları da içermesi gerektiğine karar vermişlerdir. İmtiyazlar konusunda ise, Müttefiklerin daveti üzerine İstanbul'a giderek toplanacak olan imtiyaz sahiplerinin toplantı sonuçlarının beklenmesinin uygun olacağı kararlaştırılmıştır. Le Temps gazetesine göre, bu komisyonun ilk toplantısı uzun, yorucu, kısır ve pratik çözümler üretmekten uzak geçmiştir.⁹²⁵

Fransız heyeti başkanı General Pellé, Paris'e geçtiği raporunda Montagna'nın oturum sırasında kötü bir yönetim gösterdiğini belirterek birçok konu üzerinde çekinceler konduğunu bildirmiştir. Bununla birlikte Venizelos'un tazminat konusunda yeni düzenlemeler yapılmasını istediğini, İsmet Paşa'nın ise bu konunun düzenlenmiş olduğuna dikkat çekerek yeni bir düzenlemeye kesin bir şekilde karşı çıktığını aktarmıştır. Müttefikler bu maddeyi Londra'da görüşüldüğü gerekçesiyle gündemden kaldırmışlardır. Montagna da konunun 3'üncü komisyonun görev alanında bulunmadığı belirtmiştir.⁹²⁶

⁹²³ Le Matin, 1 Haziran 1923, s.3.

⁹²⁴ Le Petit Journal, 26 Nisan 1923, s.3.

⁹²⁵ Le Temps, 26 Nisan 1923, s.6.

⁹²⁶ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.294, General Pellé'nin 26 Nisan 1923 tarihli telgrafı.

Diğer taraftan, iktisadi konularla ilgili çok ilginç bir bilgi Fransız makamlarına ulaşmıştır. 25 Nisan günü, Fransa'nın Ankara'daki askeri temsilcisi Albay Mougin, güvenilir kaynaktan aldığı bir bilgiyi üst makamları ile paylaşmıştır. Buna göre, İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey, Fransızlara yakın bir Türk aracılığıyla iktisadi meselelerin Lozan'da tartışılmasını kabul etmediklerinin, bu konudaki tavizlerin Türklere verilmesi gerektiğinin Fransızlara iletilmesini istemiştir. Rauf Bey ayrıca, "...Fransa savaş istiyorsa duvara çarpacaktır..." şeklinde tehditkâr bir gönderimde bulunmuştur. Rauf Bey'in görüştüğü Fransız dostu Türk ise Pellé'nin Lozan'da bulunduğunu, bu nedenle elinden bir şey gelmeyeceğini bildirmiştir. Bunun üzerine Rauf Bey yine de Lozan çevrelerinde bu konuda kulis yapılmasını istemiştir.⁹²⁷

Albay Mougin'in yukarıda aktardığı bu bilginin ardından, 26 Nisan günü Rauf Bey ile yaptığı görüşme sırasında aldığı notlar daha farklı bir tabloyu işaret etmektedir. Rauf Bey gayet ılımlı ve sakin bir biçimde Mougin ile görüşmüş ve bir devletin yabancı bir ülkede yaptığı yatırımlara ve menfaatlerine sahip çıkmak istemesinin doğal olduğunu belirtmiştir. Diğer taraftan Fransa ile dostluğun Türkiye açısından önemini vurgulamış, Türkiye'nin bu dostluğu perçinlemeye yönelik adımları atmaya istekli ve hazır olduğunu dile getirmiştir. Bu maksatla, iktisadi sorunları düzenlemek gerektiğini, bunun tek koşulunun ise anlaşma yapılan kuruluşun kendi hükümetini devreye sokmaması olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Lozan görüşmelerinde mevcut imtiyazların sürelerinin uzatılması yönünde bir talebin olmaması temennisinde de bulunan Rauf Bey, böyle bir talep olursa kabul edilemeyeceğini ve Türklerin bu konudaki tavrının belli olduğunu ifade etmiş, iptal edilmesine karşı çıkılan birkaç milyon tutarındaki imtiyaz için olası bir savaşın göze alınmaması gerektiğini, böyle bir durumda milyarlarca lira harcanacağını vurgulamıştır.⁹²⁸

Le Temps gazetesi, General Pellé ile İsmet Paşa'nın 1 Mayıs günü yaptıkları ikili görüşmede, Pellé'nin iktisadi konuları doğrudan görüşmek yanlısı olduğunu belirttiğini yazmıştır. Gazete bununla birlikte, Fransız ve Türk müzakerecilerin konuları en pratik yol olan ikili görüşmeler yapmak suretiyle çözmeye çalıştıklarını belirtmiş, demiryolu imtiyazlarının da paylaşılması gerektiğine işaret etmiştir.⁹²⁹

⁹²⁷ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.294, Fransa'nın Ankara'da görevli askeri temsilcisi Albay Mougin'in 25 Nisan1923 tarihinde gönderdiği telgraf.

⁹²⁸ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.294, Fransa'nın Ankara'da görevli askeri temsilcisi Albay Mougin'in 26 Nisan1923 tarihinde gönderdiği telgraf.

⁹²⁹ Le Temps, 3 Mayıs 1923, s.1.

Pellé daha sonra, 7 Mayıs günü yapılan toplantıda konuyu kuponların ödenmesine getirmiş ve barış anlaşmasının geçmişte Türkler ve alacaklıları arasındaki yükümlülükleri değiştiremeyeceğini savunmuştur. Pellé'ye göre, kuponların ödenmesi Türk hükümeti ile alacaklılar arasında görüşülmesi gereken bir konuydu. İngiltere delegesi Rumbold da bu konuda Pellé'yi desteklediğini belirtmiştir. İsmet Paşa ise sonradan farklı faiz yükleri ile karşı karşıya kalmamak için bu ödemelerin yapılması gerektiğini açıklamıştır. İsmet Paşa'ya göre bu ödemeler için herhangi bir adli düzenlemeye gidilmesine gerek yoktu.⁹³⁰ Pellé, kuponların ödenmesi konusunda Türklerin taahhüdünün alınmasını ve böylelikle kupon sahiplerinin haklarının korunması gerektiğini düşünüyordu.⁹³¹

Le Temps gazetesi 9 Mayıs gününe ait baskısında, iktisadi konularla ilgili 3 üncü komitenin çalışmalarının, yabancılara karşı uygulanacak adli rejim konusunda ilerleme katedilmemiş olsaydı erteleneceği yorumunda bulunmuştur. Le Temps, bununla birlikte konuyu, Amerikan imtiyaz sözleşmesine getirmiş, İsmet Paşa'nın Türk haysiyetini yaralayacak olması sebebiyle Müttefikler nezdinde karşı çıktığı hususların bu kez A.B.D. tarafına bahşedildiğini iddia etmiştir.⁹³²

Kabotaj konusunda ise Türk Hükümeti kendi kıyılarında kabotaj hakkının kendisinde olması gerektiğini savunmaktaydı. Ancak bu konu görüşmelerin gündemine geldiğinde, Türkiye Fransız gemilerinin yeni uygulanacak rejime adapte olabilmeleri için ihtiyaç duyduğu süreyi kendilerine vermektan imtina etmiştir. Pellé'ye göre İsmet Paşa, yaptıkları ikili görüşmeden sonra kesin olmamakla birlikte bu sürenin Fransa'ya tanınması konusunda ikna olmuştu.⁹³³

Le Matin gazetesi 17 Mayıs günkü baskısında, Türklerin bazı temel konularda uzlaşmaya uzak kaldığını belirterek, İsmet Paşa'nın kuponların ödenmesi sorununun tam anlamıyla çözümlenmeden barış anlaşması imzalamayacağını iddia ettiğini yazmıştır. Müttefikler bu konunun tümüyle Türk Hükümeti ile kupon sahipleri arasında olduğunu, hükümetlerini bağlamadığını öne sürmüşlerdir. Bu kapsamda Hasan Bey, konuyu "Osmanlı Fonları Sahipleri Birliği" yöneticileri ile görüşmek üzere Paris'e gitmiştir.⁹³⁴ General Pellé, kuponların ödenmesi konusunda Türk heyetinden bir temsilcinin Paris'e gitmesi için İsmet Paşa'nın ısrarcı olduğunu, kendisiyle yaptığı görüşmede tespit etmiştir. Bu talebin

⁹³⁰ Le Petit Journal, 8 Mayıs 1923, s.3.

⁹³¹ Le Temps, 10 Mayıs 1923, s.6.

⁹³² Le Temps, 10 Mayıs 1923, s.2.

⁹³³ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.294, Lozan'daki Fransız Heyeti Başkanı Pellé'nin Fransa Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 12 Mayıs 1923 tarihli telgraf.

⁹³⁴ Le Matin, 17 Mayıs 1923, s.3.

reddedilmesi halinde, görüşmelerin olumsuz seyredebileceği ihtimali üzerinde durmuş ve konuyla ilgili bir uzmanın (Hasan Bey'i kastediyor) Fransız yetkililerle görüşmesinin Fransa'nın lehine olacağını değerlendirmiştir.⁹³⁵

Bununla birlikte Pellé, Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği başka bir telgrafta, mali konularda hemen hemen tüm konuların Türklerce, borçların ödeneceği para ile ilişkilendirildiğini ve onların kararına bağlı olduğunu belirtmiş, Fransa'nın kendi çizgisinden vazgeçmesinin mümkün olmayacağını ve mevcut sözleşmelere saygı duyulması gerektiğini ifade etmiştir. Sorunun sermaye sorunu olduğunu dile getiren Pellé, her şeyin Hasan Bey'in Paris'ten dönüşü ile netleşeceğini düşündüğünü vurgulamıştır.⁹³⁶

Hasan Bey söz konusu kuponların hisse sahipleri ile 23 Mayıs günü Paris'te görüşmüştür. Görüşmenin ayrıntıları "Fransa Menkul Değerler Milli Birliği" tarafından Bakan'a hitaben⁹³⁷ yazılan bir yazı ile iletilmiştir. Görüşmede Hasan Bey beklediği üzere ödeme yapılacak para biriminin değiştirilmesi konusunda teklifte bulunmuştur. Fransızlar, Türklerin senetlerin orijinal metinleri üzerinden ödeme yapmaları gerektiğini bildirmişler ancak yine de barış anlaşması imzalandıktan sonra Türklerin farklı önerilerinin değerlendirileceğini belirterek kapıları tümüyle kapamamışlardır.⁹³⁸

Fransa Dışişleri Bakanı Poincaré, imtiyazlar konusunun konferans gündemine getirilmesine karşı değildi. Bununla birlikte Osmanlı zamanında faaliyetlerine başlamış olan yabancı kuruluşların haklarının teminat altına alınması gerektiğini savunmaktaydı. Bunu sağlamanın en kolay yolunun ise Ankara Hükümeti ile imtiyaz sahipleri arasında anlaşmaya varılması olacağını Lozan'daki Fransız heyetine bildirmişti.⁹³⁹

İmtiyazlar konusunun görüşülmesinin yaklaşması üzerine, Fransa heyet başkanı Pellé, özellikle Chester imtiyazı konusunda Fransa'nın tavrının kesin olarak belirlenmesi gerektiğini düşünmekteydi. Pellé, Amerikalıların Türkiye'de iktisadi kalkınma yaratmak vaadiyle Milli Meclis'in gözünü kör ettiği ve beraberinde cahil seçmen kitlesini etkiledikleri inancındaydı. Çünkü önerilen kalkınma programı çok genişti ve ne belirsizlikler ne de tehlikeli alanların

⁹³⁵ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.294, Lozan'daki Fransız Heyeti Başkanı Pellé'nin Fransa Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 12 Mayıs 1923 tarihli telgraf.

⁹³⁶ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.295, Lozan'daki Fransız Heyeti Başkanı Pellé'nin Fransa Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 17 Mayıs 1923 tarihli telgraf.

⁹³⁷ Burada belirtilen Bakan muhtemelen Poincaré idi. Yazının içeriğinde bununla ilgili bir emare mevcut değildir.

⁹³⁸ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.295, Fransa Menkul Değerler Milli Birliği'nin 24 Mayıs 1923 tarihli yazısı.

⁹³⁹ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.295, Fransa Dışişleri Bakanı Poincaré'nin Lozan'daki Fransız Heyetine gönderdiği 23 Mayıs 1923 tarihli yazı.

tespiti yapılmıştı. Pellé'ye göre, Türkler, konferans görüşmelerinde A.B.D.'nin desteğini alabilmek uğruna buna girişmişlerdi ve Fransa'yı moral başarısızlık ile cezalandırmışlardı. Pellé bu konuda birçok kez uyarı telgrafları çektiğini ve projenin Fransa'nın itibarı bakımından önemli olduğunu hatırlattığını ifade etmiş, Lozan'a geldiğinde gazetecilerin Chester Projesini anımsatarak hâlâ barışa inanıp inanmadığını sorduklarını belirtmiştir. Pellé Poncaré'nin de konuya ilişkin kişisel görüşlerini almak istediğini ancak bir yanıt alamadığını kibarca vurgulamıştır. Pellé'ye göre Chester Projesi, 1914 yılında bir Fransız grup şirketine verilmiş hakların çok büyük bir kısmı ile çakışmaktaydı, şimdi aynı haklar Amerikalılara verilince Fransızlara verilmiş olanların hükmü kalmayacaktı. Böyle olunca da Ankara Anlaşması ihlal edilmiş oluyordu.⁹⁴⁰

Pellé, bu şekilde düşünmekle kalmamış, Fransa'nın tezinin hukuki olarak tarihsel süreç içinde incelenmesi için danışmanı Fromageot'ya talimat vermiştir. Fromageot tarafından yapılan inceleme sonucunda Fransa'nın tezi üzerinde bir takım zayıf noktalar tespit edilmiştir. Buna göre; 1914 yılında yapılmış olan anlaşma imzalanmamış ve onaylanmamıştı. Ayrıca savaş ilanı ile geçerliliğini yitirmişti. Bunun için yeniden yürürlüğe girmesi ancak barış anlaşması ile mümkün olabilirdi. Bununla beraber, o dönemde anlaşma görüşmelerinde bulunan Cavit Bey, parlamento olmadığı için imparatorluk iradesi ile anılan anlaşmanın 8 Nisan 1914 tarihinde geçerli bir şekilde onaylandığını belirtmişti. Cavit Bey'den Pellé'ye kalan belgenin incelenmesi neticesinde anlaşmanın hâlâ geçerli olduğuna şüphe yoktu. Diğer taraftan, söz konusu imtiyaz haklarının Amerikalılara verileceği gürültüsü üzerine, İstanbul'daki Fransa Maslahatgüzarlığı Hamit Bey'e bir yazı yazarak 1914 yılı anlaşmasından doğan hakların hâlâ Fransa'nın elinde bulunduğunu bildirmiştir. Hamit Bey, konuyu T.B.M.M. ile görüşüp 27 Şubat günü Pellé'ye her türlü haklarının devam ettiği teminatını vermiştir. Ayrıca Ankara Hükümeti'nin Paris'teki temsilcisi de Demiryolları Rejisi ile görüşerek anlaşmadan doğan haklarından feragat etmelerini istemiştir. Bu tavır, Ankara Hükümeti'nin gerçeklerin farkında olduğunun kanıtıydı. Şimdi Türkler bu anlaşmayı birdenbire değiştirme yoluna gidip Chester ile anlaşma yaparak, İstanbul'daki Yüksek Komiserliği de itibari zarara uğratmışlar ve Fransız hak ve menfaatlerini çiğnemiş oluyorlardı.⁹⁴¹

Bununla birlikte, Pellé'ye göre, Chester Projesi Ankara Anlaşması'nın da ihlali ve Fransızların Türk kamuoyunda saygınlıklarını yitirmesi demektir. Zira Fransızlar kendi

⁹⁴⁰ MAE, Série E Levant Turquie, Vol.295, Lozan'daki Fransız Heyeti Başkanı Pellé'nin Fransa Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 24 Mayıs 1923 tarihli telgraf.

⁹⁴¹ Aynı yer.

uyruklarına tanınan hak ve menfaat alanlarını koruyamamış oluyorlardı. Bundan sonra, Ankara Hükümeti tarafından prensip olarak, Fransız hak ve menfaatlerinin korunacağı garantisinin verilmesini sağlamak lazımdı. Bu garanti bir kez elde edilirse hak ve imtiyaz kayıplarının telafi yöntemleri bulunabilirdi. Chester Projesinin kaldırılmasını doğrudan ya da dolaylı olarak talep etmek Fransa için siyasi olmayan bir davranış olurdu. Zaten Türklerin büyük çoğunluğu, bu imtiyazın Fransa'nın hakkı olduğunu biliyorlardı; fakat bu proje ne kadar hayali de olsa, dolarların Türkiye'ye geleceğini umuyorlardı. Pellé, Poincaré'ye yazdığı telgrafında son olarak Chester projesinin tümüyle siyasi olduğunu ve Fransız imtiyaz sahiplerinin haklarını Ankara Hükümeti nezdinde savunmalarını güçleştirmek için yapıldığını belirtmiştir.⁹⁴²

Poincaré'nin önerisi üzerine Ankara'da başlayan imtiyaz görüşmeleri 26 Mayıs gününe doğru bir sonuca varamamıştır.⁹⁴³ Diğer taraftan, aynı gün Türklerin Libya'daki hakları ve imtiyazlarının kaldırılmış olduğu kabul edilmiştir. Bu kapsamda Türkiye'de bulunan Libya, Fas ve Tunus uyrukluların durumlarının açıklığa kavuşturulması amacıyla, Türk Hükümeti ile daha sonraki bir tarihte doğrudan görüşmeler yapılması kararlaştırılmıştır.⁹⁴⁴

İsmet Paşa, 27 Mayıs akşamı Müttefik delegeleri ile görüşmüş ve Türk Hükümeti'nin barışı geciktiren ve tartışmalara neden olan sorunların bir an önce çözümlenmesini istediğini iletmiştir. Paşa bununla birlikte, Müttefiklerin Türkiye'nin verdiği ödünleri göz önüne almalarının beklendiğini ve Türkiye açısından barış anlaşmasının, imza koyan Müttefik devletlerce yapılan nihai bir düzenleme olacağını belirtmiştir.⁹⁴⁵

Le Temps gazetesine göre, imtiyaz sahiplerinin Ankara'da yaptıkları görüşmeler ümit vericiydi. Fransa kanadında da benzer yorumlar vardı. Kuponların ödenmesi konusunda Hasan Bey'in Paris'e gerçekleştirdiği seyahat amacına ulaşmamış olması bakımından üzüntü vericiydi. Gazeteye göre, imtiyaz sahipleri ile hâlâ anlaşılammış olması çok önemli değildi, anlaşma barış anlaşması imzalandıktan sonra da nasılsa yapılırdı. Diğer taraftan göz önünde tutulması gereken husus, imtiyaz sahiplerinin 6 aydır haklarını savunma konusunda rahatsız olduklarıydı ayrıca Fransız yatırımcılarının sıkıntıda oldukları tek ülke de Türkiye değildi. Rusya'daki yatırımcıların sıkıntıları Türkiye'ye kıyasla daha fazlaydı.⁹⁴⁶

⁹⁴² Aynı yer.

⁹⁴³ Sonyel, a.g.e., s.200.

⁹⁴⁴ Le Temps, 27 Mayıs 1923, s.6.

⁹⁴⁵ Le Matin, 28 Mayıs 1923, s.3.

⁹⁴⁶ Le Temps, 28 Mayıs 1923, s.1.

Le Matin gazetesi 31 Mayıs günü gerçekleşen, kuponların ödenmesinin görüşüldüğü oturumunun korkulduğu kadar sıkıntılı geçmediğini belirtmiştir. Gazeteye göre, Müttefiklerle Türkler arasında görüş farklılıkları mevcuttu ancak tamamen nazik bir havada geçen görüşmelerde uzlaşma formülünün bulunacağı görünmekteydi. Türkler, Fransızların kendi uyruklarına ihanet etmeyeceklerini artık kavramışlardı. Bununla birlikte kuponların ödenmesi konusu, on beş gün içinde tamamlanacağı umulan barış görüşmelerinin sonuçlandırılmasına mani değildi. Neticede daha sonra bu abonelerle yeni kredilerin de görüşüleceği sözleşmeler yapılabilirdi. Pellé'ye göre Fransa Hükümeti kendi uyruklarının haklarını tabii ki gözetecekti, ancak geline nokta hisse sahipleri ile Ankara Hükümeti arasında olumlu bir sonuç elde edilememişti. Bu nedenle barış anlaşması geciktirilmemeliydi. Fransa bu konudaki görüşmelerin, barış anlaşmasından sonra doğrudan hisse sahipleri ile Ankara Hükümeti arasında yapılmasından yanaydı ve herhangi bir müdahale yapmayı kesinlikle düşünmüyordu. Sir Horace Rumbold'da benzer bir şekilde İngiliz uyruklu hisse sahiplerinin konularının Lozan'da görüşülmesini doğru bulmadıklarını açıklamıştır. İsmet Paşa'ya göre Türkler İngiliz sterlini üzerinden ödeme yapabilecek güçte değillerdi. Bu nedenle, Müttefiklerden hassas olan bu konuya müdahil olmalarını talep etmişti. Le Matin gazetesi, Lozan'daki resmi çevrelerce, bu konunun gündeme tekrar getirilmeyeceğinin ve İstanbul'un tahliyesi ile eski imtiyazların tanınması meseleleri gibi askıda kalacağını beklediğini aktarmıştır.⁹⁴⁷

Journal des Débats gazetesinin haberine göre, heyet başkanları 4 Haziran 1923 sabahı imtiyazlar konusunu görüşmek üzere bir araya gelmişlerdi. Sorun bilindiği gibi bu zamana kadar bir türlü çözümlenememişti. Konunun doğrudan Türk Hükümeti ve imtiyaz sahibi kuruluşlar arasında görüşülmesi istenmişti, ancak görüşmeciler meseleye bir türlü şekil verememişlerdi. Gazeteye göre, imtiyaz sahibi kuruluşların hakları teminat altına alınmadan barış anlaşması imzalanmamalıydı. Müttefikler, anılan kuruluşların haklarını korumak için eşitlik ilkesi çerçevesinde barış anlaşması metnine konuya dair birkaç prensip cümlesi dahil etmek istemişlerdi. İsmet Paşa ise görüşmelerin Ankara'da yapılıyor olması nedeniyle bu talebe karşı çıkmıştı.⁹⁴⁸

Petit Journal gazetesi de neredeyse aynı cümleler ile konuyu okurlarına aktarmış, ancak biraz daha fazla karamsar bir tablo çizmiştir. Gazeteye göre, kuponların ödenmesi ile yabancı

⁹⁴⁷ Le Matin, 1 Haziran 1923, s.3.

⁹⁴⁸ Journal des Débats, 5 Haziran 1923, s.4.

kuruluşların sorunları görüşmelerin bir sonuca varması yolunda son engel olarak duruyorlardı.⁹⁴⁹

Le Temps gazetesi ise Lozan'da görevli özel muhabirlerinin verdiği bilgiye dayanarak, görüşmelerin hızlandığını ve karşılıklı olarak yapılan sayısız konuşmalardan olumlu bir sonuç alınacağını beklendiğini, General Pellé'nin İsmet Paşa ile sık sık bir araya geldiğini ve kuponların ödenmesi konusunda dostane bir çözüm arayışında olduklarını yazmıştır. Bununla birlikte, Ankara Hükümeti'nin imtiyaz sahipleri ile yaptıkları görüşmelerin uzayacağı gerekçesiyle barış anlaşması taslağına, yabancı sermayeli Osmanlı kuruluşlarının zararlarının tazmin edileceği yönünde, bir madde konmasının istendiğini ve Türklerin buna şiddetle karşı çıktığını aktarmıştır.⁹⁵⁰

Le Matin gazetesi 11 Haziran günü yapılan oturum için verdiği haber için “ne Ankara'da ne de Lozan'da hiçbir şey daha ileri gitmiyor.” başlığını atmıştır. Gazeteye göre Türkler, kuponların ödenmesi konusunda anlaşma yapılmasını ve borçlarda yaklaşık 150 milyon civarında bir indirim yapılmasını talep etmişlerdi. Öğleden sonra yapılan özel görüşmede İsmet Paşa kuponlar için ödeme yapılacak para birimi konusunda İngiliz sterlini yerine Fransız frangında ısrar etmişti. Müttefikler ise, Türk hükümeti ile kupon sahipleri arasındaki bir meselede müdahil olmak istememişler ve bu konuda herhangi bir maddenin barış antlaşması metnine dahil edilmesine karşı çıkmışlardı. Ayrıca Müttefikler, adeta aba altından sopa göstererek, bu konuda ısrarcı olunması halinde Türk Hükümeti'nin doğacak sonuçlara katlanmak zorunda kalacağını belirtmişlerdi. Müttefiklere göre konu, artık İsmet Paşa'nın elinde olan bir konuydu; Paşa ya antlaşmayı imza edecek ya da görüşmelerin bir kez daha bozulmasının sorumluluğunu üstlenecekti. Le Matin gazetesi bunun bir ultimatom olmadığını iddia etmiştir. Gazeteye göre; İsmet Paşa'ya cevap için herhangi bir süre verilmemiş, sadece kendi hükümeti ile istişare edebileceği belirtilerek, borçlar konusunda herhangi bir düzenleme talep edilmesi durumunda Lozan'da barışın mümkün olmayacağı öne sürülmüştür.⁹⁵¹

25 Haziran günü yapılan toplantıda kuponların ödenmesi konuları yeniden görüşülmüştür. Journal des Débats gazetesine göre, Yunan temsilcisi Venizelos Türkleri hoşnut eden bir konuşma yapmıştır. Venizelos, eğer Müttefikler Türklere taviz vermek istiyorlarsa, benzer nitelikte bir muamelenin kendilerine de tanınmasını istemiştir. Pellé bu

⁹⁴⁹ Le Petit Journal, 5 Haziran 1923, s.3.

⁹⁵⁰ Le Temps, 6 Haziran 1923, s.4.

⁹⁵¹ Le Matin, 12 Haziran 1923, s.3.

konuşma üzerine, kuponların ödenmesi konusunun kupon sahipleri ile görüşülecek bir konu olduğunu belirterek, bir önceki konferans görüşmelerindeki gibi Müttefiklerin kafasında tehlikeli bir algı yaratmak istemediğini ifade etmiştir. Bununla birlikte Müttefikler ile Türklerin bir o kadar önemli konu olan tazminat ve tamirat meseleleri üzerinde anlaştıklarını belirtmiştir.⁹⁵²

Le Temps 27 Haziran günü “Günün gündemi” başlığı altında Lozan Barış Konferansı’nın artık bir dönüm noktasına geldiğini, 3 Müttefik devletin askıda kalan sorunları çözmek ve Türkleri müşterek bir düzenlemenin yapıldığı beyanıyla anlaşmaya davet etmek zorunda olduğunu yazmıştır. Bu şartlar altında Türkler önerilen konuları kabul etmezler ise görüşmelere bir son verilebilirdi. Ancak şimdilik görüşmeler kalan sorunları çözmek için devam etmeliydi. Bu sorunlarda taraflardan herhangi birini tatmin edecek bir çıkmamıştı. Artık gelinen noktada bütün dünya kalan 3 meseleden haberdardı. Bunlar; yabancı sermaye kuruluşlarının hakları ve imtiyazlar, diğeri borçlar ve sonuncusu ise İstanbul ve Boğazların tahliyesi idi. Gazete, konferansta tekrar muharebe meydanlarına dönmeyi gerekli kılacak bir sonuç çıkacağını ummadığını belirterek, yakın bir zamanda imtiyaz sahiplerinin sorunlarının çözüleceğine ve yeni Türkiye’nin anlayışına uygun biçimde bu imtiyaz konularının süratli ve etkin biçimde teminat altına alınacağına inandıklarını aktarmıştır. Gazete, ikinci dönem görüşmelerinin birinci dönemin mirasçısı olduğunu belirterek, yukarıda ifade edilen üç konunun iki tanesinin Fransa için çok önemli olduğunu ve hâlâ çözümlenemediğini vurgulamıştır. İmtiyazlar konusunun çok karmaşık görünse de aslında Fransa adına gayet basit bir konu olduğunu söylemiş, yabancı sermayedarların haklarını barış anlaşması öncesinde alamamaları durumunda anlaşmanın ilgili kısmına bu hakların teminat altına alınacağına dair şerh konulabileceğini belirtmiştir.⁹⁵³

Le Temps gazetesi borçlar konusunda, Fransızlara basit çözümler üretilmediğini savunmuştur. 3 önemli konudan birinin Fransızlar tarafından yapılan beyanatın Türklerce kabul edilmemesi ile saf dışı kalacağını iddia etmiştir. Gazeteye göre, bu durumda iki yol vardı: ya Türkler imtiyaz sahipleri ile barış anlaşması öncesinde anlaşacaklardı, böylelikle sorun düzenlenmiş olacaktı ya da konunun hükümetler arasında görüşülmesinden vazgeçeceklerdi ve bu durumda Türk tarafınca herhangi bir beyanat eklere konmamış sayılacaktı. Ancak son durumda Müttefikler imtiyaz sahiplerinin haklarının teminat altına alınmasını isteyecekler ve Türkiye ile daha sonra sadece bu konu ile ayrı görüşmeler

⁹⁵² Journal des Débats, 26 Haziran 1923, s.4.

⁹⁵³ Le Temps, 27 Haziran 1923, s.1.

yapacaklardı. Gazeteye göre, bu yöntemlerden herhangi birinin uygulanması bile tam anlamıyla tatmin edici olmaktan uzaktı. İmtiyaz ve kupon maliklerinin Ankara Hükümeti ile görüşmelerinin uzayacağı izlenimi vardı. İstanbul'un ve Boğazların tahliyesinin bu sermaye kuruluşlarının haklarını garanti altına almadan yapılması halinde, Türkler ile barış anlaşması sonrasında bu maksatla tekrar masaya oturulabilir miydi? Konferans devam ettikçe borçlar ve imtiyazlar sorunu sürüklenerek gibi görünüyordu.⁹⁵⁴

3 Temmuz günü iktisadi konuların görüşülmesi maksadıyla Müttefikler ve Türkiye bir araya gelmiştir. Aynı günün akşamı, Müttefikler İsmet Paşa'ya temel hususları içeren bir nota vermişlerdir. Bu nota bir gün önce İsmet Paşa'nın notasına cevap niteliğindedir ve barışın sonuçlandırılmasındaki gecikme nedenleri karşısında Müttefiklerin tavırlarının ne olacağını belirtiyordu. Bu konular, artık herkesçe bilinen kuponların ödenmesi, imtiyazlar ve tahliye konularıydı. Tahliye konusuna ilişkin Müttefikler diğer iki konunun çözümlenmesini bekleyeceklerini belirtmişlerdi. Bu nedenle tahliyenin nasıl olacağını şimdiden belirlemenin doğru olmadığını düşünüyorlardı.⁹⁵⁵

Müttefikler imtiyazlar sorununun daha sonra nasıl çözümleneceğine ilişkin barış antlaşmasına özel bir protokol eklenmesini istemişlerdir. İlk önce genel borç ve tahliye sorunlarının çözülmesi gerektiğini düşünen İsmet Paşa, imtiyazlar sorununu görüşmeye yanaşmamıştır. 9 Temmuz günü itibarıyla borçlar konusu bir açıklığa kavuşunca İsmet Paşa imtiyazlar için görüşmeye hazırlanmıştır. Türklerden, İngiliz Wickers Armstrong ve Fransız Réjje Générale firmalarının imtiyazlarının onaylanması, yerlerine yeni imtiyazlar konması veya on yıllık süre zarfında tazminat ödemeleri talep edilmiştir. Bununla beraber İngiliz sermayesi ile faaliyet gösteren Turkish Petroleum Co.'nun haklarının tanınması istenmiştir. Ancak bu imtiyazlar Amerikalıların ticari çıkarlarına ve özellikle Chester Projesine ters düşmekteydi. A.B.D.'nin Lozan'daki temsilcisi Grew, Müttefiklere imtiyaz tanınan maddelerin barış antlaşmasından çıkarılmasını istemiştir.⁹⁵⁶

Demiryolları Rejisi (Réjje Générale) ve Wickers Armstrong Co. gibi imtiyazlar için değişiklik yapılmasına rıza gösterilmiştir. Eğer bu imtiyaz şirketleri yeni imtiyaz sahipleri lehine tavır geliştirirler ise zararları ödenecekti. Fon sahiplerinin hakları her seviyede eşit muamele ile sağlanacaktı. Bu konunun ayrıntıları barış anlaşması metnine dahil edilmeyecekti ancak Türk hükümeti bu iki teşekkürle bir teminat mektubu verecekti. Turkish Petroleum Co.

⁹⁵⁴ Aynı yer.

⁹⁵⁵ Le Matin, 4 Temmuz 1923, s.3

⁹⁵⁶ Sonyel, a.g.e., s.200,201.

İçin ise henüz bir mutabakat sağlanamamıştı. Bu konuda İngiliz Hükümeti'nin bu şirketin haklarını yöneteceğine ilişkin beyanati vardı. Konu Demiryolları Rejisi ve W.Armstrong Co. gibi tam anlamıyla tarafları tatmin eden bir çözüme ulaşmaktan uzaktı. İsmet Paşa, daima milli onur argümanını öne sürmekte Müttefikler ise ortak bir görüş beyan edememekteydiler. Gazeteye göre, Boğazlar sözleşmesinin yürürlüğe girmesine kadar İstanbul açıklarında demirleyecek olan donanmanın etkisiyle bile Müttefikler Türkleri ikna edebilecek pratik bir zemin oluşturamamıştı.⁹⁵⁷

Fransa için barış bir an evvel sağlanmalı ve barış antlaşması imzalanmalıydı. Zira Fransa, görüşmeler uzadıkça sorunların gitgide çetrefilleştiğini ve içinden çıkılmaz hale geldiğini tespit etmişti. Bu durumda barış gecikecek ve Fransa'nın Türkiye'deki menfaat alanları Fransız ekonomisine katkı vermekten uzak kalacaktı. Bu nedenle Fransa için ekonomik meselelerde en önemli iki konunun yani kuponların ödenmesi ve imtiyaz sahiplerinin haklarının garantiye alınması konularının sonuçlanması gerekiyordu. Diğer taraftan imtiyaz sahiplerinin haklarını garanti altına almadan İstanbul'un ve Boğazların tahliyesi de sakınca yaratacaktı. Fransa, kuponların ödenmesi konusunda, alacak sahiplerinin haklarını garanti altına almak için, başlangıçta barış antlaşması metnine konuyla ilgili cümleler koyma girişiminde bulunmuş, imtiyaz sahiplerinin taleplerinin ise barış antlaşması kapsamı dışında kalmasına özen göstermiştir. Kupon sahiplerinin Ankara Hükümeti ile olan görüşmelerinde kısa vadede bir sonuca varılamayacağını anlaşılmaması üzerine, imtiyaz şirketlerinin haklarında iyileştirici düzenlemeler yapılması talebi ile barış antlaşmasının imzalanması için bir ara formül bulunmuştur.

⁹⁵⁷ Le Temps, 18 Temmuz 1923, s.1.

V. BÖLÜM: LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI'NIN İMZALANMASI

A. Barış Antlaşması'nın İmzalanması

Temmuz ayıyla birlikte Lozan'daki mücadele azmi düşmüştü. Müttefik temsilcileri yorulmuş ve adeta yılmışlardı. Fransızlara göre, İsmet Paşa bu ortamı çok iyi değerlendirerek iyi bir yönetim sergilemiş ve durumu Türklerin lehine çevirmişti. Fransızlar, Türklerin medeniyetlerinin bir serap, Ankara'nın uzlaşıcı tavırlarının bir hayal ve bu anlaşmanın bir yalandan ibaret olduğunu bile bile Lozan Barış Antlaşması'nı imzalamışlardı.⁹⁵⁸

17 Temmuz günü akşamı İsmet Paşa ve Rıza Nur Bey ile Müttefik delegeleri arasında özel bir görüşme gerçekleştirilmiştir. Le Temps gazetesine göre, Lozan Konferansı süresince yapılan görüşmelerde, ne denli kesin olduğu düşünülen görüşme konularının bile kırılma noktalarının görüldüğü deneyimi edinilmişti. 8 Temmuz günü yapılan görüşmelerde delegeler, prensip olarak anlaşmanın sağlanmış olmasından ötürü gayet heyecanlılardı. Bu heyecan, General Pellé'nin saat 01.40'da yaptığı ve hâlâ üç konuda anlaşma sağlanamadığı yönündeki açıklama ile yerini umutsuzluğa bırakmıştı. Le Temps, İsmet Paşa'nın hayli hoşnut bir görüntü içinde, Ankara ve İstanbul'dan gelen gazetecilere demeçler verdiğini duyurmuş ve üzerinde anlaşma sağlanan konuları özetlemiştir. Buna göre, Müttefik silahlı kuvvetleri Boğazları, anlaşmanın T.B.M.M.'de onaylanmasından sonra, 6 hafta içinde terk edeceklerdi. Bununla birlikte Türkler, Boğazlar Sözleşmesi yürürlüğe girene kadar Boğazlar önünde her bir Müttefik ülkenin bir kruvazörü ile iki destroyerinin bulunmasını kabul etmişlerdi. Bu durum en geç 1 Ocak 1924'e kadar geçerli olacaktı. Boğazlardan gemilerin serbestçe geçişi teminat altına alınmıştı.⁹⁵⁹

Le Temps, Müttefiklerin barışı geciktirmeden sağlayabilmek amacıyla, Demiryolları Rejisi ve Wickers Armstrong Co. imtiyazlarında bu iki kuruluşa daha önce vaat edilmiş olan ayrıcalıkların korunmasına yönelik adli düzenleme önerilerinden vazgeçtiklerini yazmıştır. Bununla birlikte gelinen noktanın genelde tatmin edici bulunduğunu belirtmiştir. Müttefikler Turkish Petroleum Co. konusunun barışı engellememesi için, kuponların ödenmesi konularında yapılacağı gibi, daha sonra yapılacak özel görüşmeler ile çözümlenmesini önermişlerdi. İngiliz Hükümeti'nin şirketin tüm haklarına sahip çıkacağını açıklamasından sonra bu şirkete artık bir İngiliz şirketi olarak bakılacaktı.⁹⁶⁰

⁹⁵⁸ Biron, a.g.e.,s.32.

⁹⁵⁹ Le Temps, 18 Temmuz 1923, s.1.

⁹⁶⁰ Aynı yer.

Le Temps gazetesi 17 Temmuz itibariyle Yakındoğu'da barışın artık tesis edildiğini, karşılıklı imzalaşmalar için 8 günlük bir sürenin biçildiğini belirterek uzun ve yorucu görüşmeler sonucunda çok çeşitli deneyimler edinildiğini, diplomasi yöntemleri geliştirildiğini vurgulamıştır.⁹⁶¹

Le Matin gazetesi, 18 Temmuz günkü baskısında birinci sayfadan Lozan görüşmelerinin nihayet tamamlandığını ve barış anlaşmasının 24 Temmuz günü imzalanacağını duyurmuştur.⁹⁶² Gazete konu ile ilgili yaptığı haberinde, anlaşmanın imzalanması için ilahi bir tablonun çıkması beklenirken komedi oyununun son perdesinin izlendiğini belirtmiştir. Gazete, sadece İtalyan delegesi Montagna'nın gerçekçi bir şekilde konferans sonucunda birçok hususun askıda kaldığını, artık her şeyin uygulamaya bağlı olduğunu söylediğini duyurmuş ve son oturumun ayrıntılarını aktarmıştır. Buna göre; siyasi komite son olarak saat 17.00 de Rumbold başkanlığında toplanmış ve Türk karasuları ile topraklarının tahliyesine ilişkin protokollerin hazırlığına girişmiştir. Ayrıca Karaağaç ve havalisinin Yunan ordularınca terk edilmesi de karara bağlanmıştır. Belçika ile Portekiz'in, anlaşmanın mali ve iktisadi hükümlerinden yararlanması kayıt altına alınmıştır. Müttefikler çeşitli sebeplerle ülkelerinden ayrılmış Ermenilerin geri dönmeleri için anlaşma yapılmasını ve genel af çıkarılmasını talep etmişlerdir. Bu konuda İsmet Paşa sözleşmeden yana olduklarını ancak tüm Ermeniler yerine sorun çıkarmamış Ermeni vatandaşların dönmelerine müsaade edileceğini belirtmiştir. Sir Horace Rumbold, yabancıların haklarının korunmasını temin edecekleri yönünde Türkiye'nin resmi mektup göndermesi gerektiğini Türk heyetine hatırlatmış ve anlaşmanın sağlandığını belirterek tarafları kutlamıştır.⁹⁶³

Le Matin gazetesine göre, General Pellé başkanlığındaki mali komite, siyasi komiteye nazaran daha başarılı işler ortaya koymuştu. Osmanlı borçları konusunda Pellé, Müttefiklere gönderdiği mektup ile Fransa'nın kazanımlarına saygı gösterilmesini sağlamak için her türlü vasıtaya başvurabilme hakkının saklı olduğunu bildirmişti. İsmet Paşa bu bildirgeye yazılı yanıt verilmesini istemiş, kuponların ödemelerinin sterlin ile yapılmayacağı konusunda Türkiye'nin kesin kararlı olduğunu, Müttefiklerin bu konuda yapacakları hiçbir beyanatın kendilerini bağlamayacağını belirtmişti. İsmet Paşa'nın ifadesi gayet netti, ancak mırın kırım etmelerine rağmen, Türk Hükümeti hisse sahipleri ile görüşmeye hazır olduğunu bildirmişti. Bu durumda General Pellé, Müttefikler adına olacak şekilde, konunun taraflarının Türkiye ile hisse sahipleri olduğunu ve yeni bir anlaşma tesis edilene kadar görüşmeye devam

⁹⁶¹ Aynı yer

⁹⁶² Le Matin, 18 Temmuz 1923, s.1.

⁹⁶³ Le Matin, 18 Temmuz 1923, s.3.

edeceklerini açıklamıştı. Ardından Venizelos Osmanlı borçlarının Türkiye’den daha ağır koşullarda kendilerine rücu etmesini kabul etmeyeceklerini bildirmişti. Bu açıklamanın arkasından Pellé, bu sorunun hükümetlerin sorunu olmadığını, hisse sahiplerinin doğrudan Yunan Hükümeti ile görüşeceklerini belirtmiştir.⁹⁶⁴

Montagna’nın başkanlığındaki üçüncü komisyonda en süratli alınan karar kabotaj konusu olmuştur. Bununla birlikte Turkish Petroleum imtiyazına ilişkin İngiliz delegesi Rumbold, bu imtiyazın haklarına dair her türlü muhtemel müdahalede Türk Hükümetinin sorumlu tutulacağını bildirmiştir. İsmet Paşa ise bu konuda hakemlik uygulamasına gidilmesinin talep edildiğini ancak İngiltere’nin öneriyi reddettiğini hatırlatmıştır. A.B.D. temsilcisi Grew ise imtiyazlar konusunda anlaşmaya varılmış olduğunu ve Amerikan haklarının teminat altına alındığını görmüş olmaktan duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. Japon delegesi ise Japonya’nın açık kapı politikasına taraftar olması nedeniyle imtiyaz anlaşmasını imzalamayacağını belirtmiştir. Görüşmeler sonunda, Montagna varılan anlaşmanın Türklerin lehine ve uygulamalarına bağlı olduğunu belirttikten sonra, 24 Temmuz 1923 tarihinde barış anlaşmasının imzalanması kararı alınmıştır. Le Matin gazetesine göre komedi böylece sona ermiştir.⁹⁶⁵

L’Humanité gazetesi, Amerikan petrolcileri ile olan menfaatlerini terk etmeyi İngiltere nezdinde reddeden Türkiye’nin, Boğazların tahliyesi konusunda Müttefiklerin isteklerine boyun eğdiğini yazmıştır. Gazeteye göre, böylece Türkler her bir Müttefik ülke donanmasından bir kruvazör ve iki destroyerin, 1 Ocak 1924 tarihine kadar, Boğazlarda ya da İstanbul’a yakın herhangi bir noktada seyir halinde ya da demir atmış vaziyette olmasını kabul etmişlerdi. Bununla birlikte, Türkler bütün savaş ve ticaret gemilerinin Boğazlardan geçişini de kabul etmişlerdi. Bu durum yeni Boğazlar Sözleşmesi yürürlüğe girene kadar mevcut düzenin devam edeceği anlamına geliyordu.⁹⁶⁶

Sonuç olarak, 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Barış Antlaşması’nın imzalanmasıyla; antlaşmanın siyasi hükümleri ile Türkiye’nin sınırları saptanmıştır. Türkiye-Yunanistan sınırı Türklerin istediği gibi belirlenirken, Irak sınırı için barış antlaşması imzalandıktan sonra dokuz ay içinde Türkiye ile İngiltere arasında görüşmeler yapılması yoluyla çözümlenmesi kararlaştırılmıştır. Bu süre içinde anılan sınıra ilişkin herhangi bir gelişme kaydedilememesi

⁹⁶⁴ Aynı yer.

⁹⁶⁵ Aynı yer.

⁹⁶⁶ L’Humanité, 18 Temmuz 1923,s.3.

halinde ise M.C. marifetiyle sorunun çözümlenmesine çalışılacaktı.⁹⁶⁷ Türkiye-Suriye sınırı ise Ankara Anlaşması ile belirlenmiş ve Lozan'da teyit edilmiştir. General Pellé'nin 24 Temmuz 1923 tarihinde İsmet Paşa'ya sunduğu mektupta, Lozan Barış Antlaşması'nın 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Anlaşması koşullarını değiştirmedeği ve tüm ekleri ile birlikte yürürlükte olduğu belirtilmiştir.⁹⁶⁸

Kapitülasyonlar konusunda, Lozan'da Türkiye'nin istediği biçimde "kapitülasyonların her bakımdan kaldırıldığı" hükmüne yer verilmiştir.⁹⁶⁹ Bu konu hakkında, Başbakanlık görevini Poincaré'den devralan Radikal Parti'li Herriot, kapitülasyonların kaldırılmasının Fransa adına anlaşılabilirliğini ifade etmiştir. Bunun yanı sıra bu fedakârlığın, şimdiki durumunu ve gelecekteki konumunu yeniden inşa etmeye çalışan bir halkın özgürlüğüne katkıda bulunacak olması halinde, Fransa'nın büyük bir mutlulukla bu konuyu kabul etmesinin gerektiğini belirtmiştir.⁹⁷⁰

Lozan Barış Antlaşması'nın Türk-Fransız ilişkileri bakımından en önemli sonucu, Osmanlı Devleti zamanında kapitülasyonlar ve Düyun-u Umumiye'deki Fransız payı nedeniyle Fransa'nın maddi üstünlüğüne dayalı olarak gelişmiş olan ilişkilerin artık "eşitlik" temeline oturtulması olmuştur. Barış Antlaşması sonucunda Osmanlı borçlarının ödenmesi de uzun vadeye yayılmıştır. Antlaşma kapsamında ayrıca, Boğazlar Sözleşmesi ile Yerleşme ve Yargı Yetkisine İlişkin Sözleşme ve Ticaret Sözleşmesi de imzalanmıştır.⁹⁷¹

Boğazlar Sözleşmesinin imzalanması için Konferans Sekreterliği Rusya'ya bir davet telgrafi göndermiştir. Bu telgrafta, 24 Temmuz günü sözleşmenin imzalanacağı belirtilmiş, bu tarihte katılım olmadığı takdirde, 3 hafta sonra İstanbul'da imzalaşma yapılacağı bildirilmiştir.⁹⁷²

Boğazlar Sözleşmesi; 24 Temmuz 1923 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti, Bulgaristan, Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya, Romanya, Rusya, Yunanistan ve Sırp-Sloven (Yugoslavya) Devletleri arasında imzalanmıştır.⁹⁷³ Yeni Boğazlar Sözleşmesi'ne göre; taraflar Boğazlar bölgesinde savaş ve barış zamanlarında, ticaret gemisi ve uçakları ile savaş gemisi ve uçakları için geçiş serbestliği ilkesini kabul etmişler, bu geçiş güvenliğinin sağlanması amacıyla,

⁹⁶⁷ Meray, **Konferansta İmzalanılan Senetler (30 Ocak ve 24 Temmuz 1923)** İkinci Takım Cilt II, Kitap I, YKY, İstanbul, 1993, s.3.

⁹⁶⁸ Biron, a.g.e.,s.28,29.

⁹⁶⁹ Ada, a.g.e.,s.62.

⁹⁷⁰ Biron,a.g.e., s.VIII.

⁹⁷¹ Ada, a.g.e.,s.62.

⁹⁷² Le Matin, 18 Temmuz 1923, s.3.

⁹⁷³ Sözleşmenin ayrıntıları için Bkz. Bilsel, a.g.e.,s.637-647.

Boğazların her iki kıyısının 20 kilometre uzağından geçen çizgiye kadar ve Marmara Denizi'ndeki adalar askersiz hale getirilmiş, bu bölgelerde tahkimat yapmak ve askeri güç bulundurmamak yasaklanmıştır. Buna karşılık, bölgenin güvenliği Milletler Cemiyeti'nin garantisi altına alınmıştır. Ayrıca, bu statünün kontrolü için, bir Türk temsilci başkanlığında, sözleşmede imzası bulunan devletlerin temsilcilerinden oluşan bir "Boğazlar Komisyonu" kurulmuştur. Lozan Barış Antlaşması'nın 12. maddesiyle Ege adaları, özellikle de Çanakkale Boğazı'nın güvenliği açısından çok önemli olan Limni ve Semadirek adaları, Boğazlar Rejimine İlişkin Sözleşmenin 4. maddesine göre askerlikten arındırılmış ve Yunanistan'a verilmiştir.⁹⁷⁴

Ruslar birinci dönemde gerçekleşen Boğazlar ile ilgili görüşmelere katılmışlar ancak önerilen tasarımı reddetmişlerdi. Bununla birlikte anılan görüşmelerin üzerinden 5 aylık bir süre geçtikten sonra reddetmiş oldukları anlaşma metnine imza koymuşlardır.⁹⁷⁵ Sovyetler Birliği, Boğazlar rejiminin Karadeniz'e kıyısı olan ülkeler tarafından belirlenmesini savunduğundan, konferans sırasında imzaladığı Boğazlar Sözleşmesi'ni onaylamamıştır. Bunun sonucunda, Boğazlar Komisyonu'nda temsilci bulunduramamıştır. Bu durum, zaman içinde Sovyetler Birliği için sözleşmenin değiştirilmesi yönünde bir gerekliliğe dönüşmüştür.⁹⁷⁶

Rusya gibi, aslında Türkiye de bu anlaşmanın şartlarından memnun değildi; zira Lozan'da sağlanan statü ile Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki hak ve yetkileri geniş ölçüde sınırlanmıştı. Türkiye, Boğazların kapalılığında ısrarın yeniden savaşın başlamasına sebep olacağı endişesiyle, Rusya'nın tüm eleştirilerine rağmen, İngilizlerin önerisini o günlerin koşulları içerisinde istemeyerek de olsa kabul etmişti.⁹⁷⁷

Fransızlara göre; Boğazlar meselesi görüşmelerinde İsmet Paşa'nın barışı sağlamak amacıyla vermiş olduğu, askersizleştirilecek alanlar ve Milletler Cemiyeti kontrolünde Boğazlar Komisyonu kurulması tavizleri, Lozan Barış Antlaşması'nın tamamı değerlendirildiğinde elde edilen sonuçlara kıyasla çok küçük olarak nitelendirilebilirdi. Çünkü barış görüşmeleri sonucunda Türkiye egemen ve bağımsız bir ülke olarak tescil edilmişti.⁹⁷⁸

⁹⁷⁴ Şarika Gedikli Berber, "Lozan Antlaşması Perspektifinden Türk Boğazları Meselesine Bakış", **Kastamonu Eğitim Dergisi**, Cilt 14, No:2, Kastamonu Üniversitesi Yayınları, (2006), s.623,624.

⁹⁷⁵ Bilsel, a.g.e.,s.563.

⁹⁷⁶ Berber, a.g.m.,s.647.

⁹⁷⁷ Aynı yer.

⁹⁷⁸ Benoist-Méchin, a.g.e.,s.306,307.

B. Fransız Hükümeti ve Fransız Kamuoyunun Değerlendirmeleri

Fransız kamuoyu Lozan'da alınan sonucu tatmin edici bulmamıştır. Ülkenin önde gelen basın organlarının yanı sıra Parlamento, konferans sonunda elde edilen sonuçları İngiliz ve Fransız çıkarları bakımından “acı bir hayal kırıklığı” olarak nitelendirmiştir.⁹⁷⁹

Lozan barış görüşmelerinde, Türkler sadece Yunanlılara karşı galip değil sanki Müttefiklere karşı da galipmiş gibi davranmışlardı. Görüşmeler sonucunda Müttefiklerden kendi istedikleri tavizleri koparmasını bilmişlerdi ve bu tavizler Türkiye'deki Hıristiyan kesim için gerçek bir hayal kırıklığı olmuştu.⁹⁸⁰

Türkiye'nin Paris Temsilciliği'nce Lozan Barış Antlaşması'nın ertesi günü Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen telgrafta, Fransa'da halkın barışın gerçekleşmiş olmasından ötürü memnun olduklarını belirtilmiş, sadece üç gazetenin eleştirel yaklaştığı, diğer gazetelerin yorum yapmadıkları, Fransız Hükümeti'nin ise sessiz bir bekleyiş içinde olduğu bildirilmiştir.⁹⁸¹ Zira Lemane Gölü kenarındaki kentte imzalanan bu barış antlaşması, batılılar nezdinde kesin biçimde ciddi bir bozgun olarak nitelendirilmişti ve acı tat veren bu ilacın yutturulmasının en iyi yolu olayları sessizce geciktirmektir.⁹⁸²

Le Temps gazetesine göre Lozan Konferansı, psikolojik bilançoların çıkarılarak ve uygulanan yöntemlerin ortaya konarak inceleme yapılması gereken bir diplomatik laboratuvar ortamıydı. Gazete genel olarak konferans sonucunda Fransa'nın kazanımlarında eksiklik olmadığını söyleyebileceğini, Fransız delegelerinin her daim nezaket içinde davranarak Türk delegasyonunun takdirlerine mazhar olduğunu yazmıştır. Le Temps, General Pellé için ayrı yorumda bulunmuş, konferansa katılan ve izleyen herkesin üzerinde mutabık olduğu saygın bir görünüm çizdiğini belirtmiştir. Le Temps gazetesine göre; Fransa, Lozan görüşmeleri ile Osmanlılarla yüzyıllara dayalı dostluğunu ve ilişkilerini, onun yerine kurulmuş olan ve her şeyden önce milli egemenliğinin tanınmasını isteyen yeni Türkiye Devleti ile yeniden tesis etme ve geliştirme imkânına kavuşmuştur.⁹⁸³

Journal des Débats gazetesi, inanması güç olsa da konferansın yine de iyi sonuçlandığını yazmıştır. Bununla birlikte, Türklerin Müttefiklerin birlik içinde olamamasından

⁹⁷⁹ Ada, a.g.e.,s.65.

⁹⁸⁰ Mandelstam, a.g.e.,s.362.

⁹⁸¹ Şimşir, **Lozan Günlüğü**, s.594.

⁹⁸² Dumont,s.133

⁹⁸³ Le Temps, 18 Temmuz 1923, s.1.

yararlandıklarını ve elde ettikleri başarının tümüyle Müttefiklerin hataları yüzünden olduğunu belirtmiştir. Gazete, İsmet Paşa'nın 18 Temmuz günü konferans görüşmelerinin tamamen eşit koşullarda gerçekleştiğini ifade ettiği konuşmasını antipatik bulduğunu vurgulamış ve İsmet Paşa'nın söylediklerinin gerçeklerle uyuşmadığını, Müttefikleri buna inandırmaya çalıştığını ileri sürmüştür. Ayrıca İsmet Paşa'nın abartılı bir kibir içinde olduğunu aslında ülkesinin aşağılık duygusunu kendi içinde hissettiğini bu konuşmasıyla kanıtladığını bildirmiştir. Journal des Débats, 24 Temmuz günü imzalanacak olan anlaşmanın, barış anlaşmasından ziyade birçok Avrupa ülkesi ve Müttefikler için, Mondros ateşkes anlaşması ile gömüldüğü zannedilen Doğu sorununun tekrar dirilmesi demek olduğunu yazmıştır. Gazete, Müttefikleri de eleştirmiş, son yüzyılda gerçekleşen çatışmaların üçte birinin Doğu'da olduğunu hatırlatarak, işi bir defada bitirmek varken tersini yaptıklarını belirtmiştir. Gazeteye göre, Konferans sürecinde ne Paris, ne Londra ne de Roma etkin bir politika üretmişti, heyecandan yoksun biçimde görüşmeler yapılmıştı, ikinci dönem görüşmelerinin başında bir araya gelen yeni heyetler çok kötü biçimde görüşmelere yoğunlaşmışlardı. Ama bir önceki görüşmeler sırasında adeta birer anıt gibi görünen Lord Curzon, Garroni ve Bompard da bu “başarısızlık onurunda” en az ikinci dönem delegasyonu kadar pay sahibiydiler.⁹⁸⁴

Echo National, antlaşmanın imzalandığı 24 Temmuz tarihli baskısında, “Boğazların Hanımı İngiltere” başlıklı bir yazı yayımlamış, İngilizlerin Çanakkale’de kalarak Akdeniz’in bütün kapılarına egemen olacaklarını, Fransa ile dostluklarının İngiltere’ye Doğu’da itibar kazandırdığını öne sürmüştür.⁹⁸⁵

25 Temmuz günü yayınlanan Eclair gazetesi, barış antlaşmasını çalgınca bir politikanın feci sonucu olarak nitelendirmiştir. Gazete, “Hilal’in Haç’a” şimdiye dek bu kadar ağır bir yenilgi tattırmadığını, Batı'nın itibarının kaybolduğunu ve uygarlığın barbarlık önünde eğildiğini belirterek faturayı Franklin Bouillon’a kesmiş ve Fransa'yı bu aşağılık duruma onun getirdiğini vurgulayarak parlamento üyesi seçilmesini eleştirmiştir.⁹⁸⁶

Echo de Paris gazetesi de antlaşmayı bir yenilgi olarak tanımlamıştır. Ardından Türk milliyetçilerinin büyük toprak kayıplarının sonrasında Balkanlara muzaffer olarak döndüklerini belirterek, Müttefiklerin boyun eğdikleri meseleleri okurlarına duyurmuştur.⁹⁸⁷

⁹⁸⁴ Journal des Débats, 19 Temmuz 1923, s.1.

⁹⁸⁵ Sonyel, a.g.e., s.208.

⁹⁸⁶ Aynı yer.

⁹⁸⁷ Aynı yer.

Le Petit Journal gazetesi, barış antlaşmasından tatmin olduğunu ve sokaktaki insanların uzun ve yorucu müzakerelerin bitmiş olmasından duydukları sevinçlerini gizlemediklerini yazmıştır.⁹⁸⁸

Le Petit Parisien gazetesi, Lozan Barış Antlaşması'na ilişkin herhangi bir yorum yapmamış, sadece delegelerin antlaşmayı Rumine Sarayı'nda imzaladığını belirterek, Lozan sokaklarının bayraklarla donatıldığını yazmıştır.⁹⁸⁹

L'Humanité gazetesi Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasıyla bağımsız Türkiye'nin varlığının tescil edildiğini yazmıştır. 1922 yılının Kasım ayından beri devam eden görüşmelerin eksik ve tamamen geçici nitelikte bir antlaşmayla son bulduğunu belirtmiştir. Gazete, Mezopotamya petroleri konusunun Amerikalılar ve İngilizler arasında hâlâ sorun olarak kaldığını, kuponların ödenmesi ile Osmanlı borçları konularında varılan uzlaşımın tümüyle belirsiz olduğunu, Bulgaristan'a söz verilmiş olan Ege Denizi'ne çıkış verilmesi konusunun gerçekleşmediğini ve Yugoslavya'nın antlaşmayı tatminkâr bulmaması nedeniyle imzalamayı reddettiğini bildirmiştir.⁹⁹⁰

L'Humanité gazetesine göre antlaşmanın muhtelif hataları vardı. Barıştan söz ettiği için yetersiz değildi ama gelecekte muhtemel bir savaşı engelleyecek nitelikte de değildi. Yakın Doğu'da savaşlar hep emperyalist güçlerin hevesleri sonucunda ortaya çıkmıştı, bu nedenle onların hareket sahalarının sınırlandırılması gerekirdi. Bu yüzden barış yanlısı Rusya Devleti, anahtarı Türkiye'de olacak olan Karadeniz'in kapalılığı ilkesini savunmuştu. İngiltere, Fransa'nın ve beraberinde Romanya, Bulgaristan, Yugoslavya ve Yunanistan gibi diğer ülkelerin desteğini arkasına alarak Karadeniz'i kontrol altına almayı başarmıştı. L'Humanité ayrıca, antlaşmanın en önemli avantajının, Türkiye'nin modern ülkelerle eşit koşullarda egemenlik hakkının bulunduğu Müttefiklerce tanınmış olması olduğunu belirtmiş, eğer devrimlere devam edilirse Asya'da bütün İslam ülkelerinin dikkatini üzerine toplayacak bağımsız ve modern bir devletin görüleceğini iddia etmiştir.⁹⁹¹

Le Figaro gazetesine göre, Lozan Barış Antlaşması dünya tarihine önemli bir not düşürmüştür. Zira ilk defa olarak Türkiye batılı bir devlet muamelesi görmüştür. Barış antlaşması ile Sevr'in olumsuz izleri silinmiştir. Misak-ı Milli anlayışı ile Türkiye şekillenmiş ve büyümüştür. Le Figaro, Kürdistan ve Ermenistan Devletleri kurulması konularından bahsedilmediğini, Türkler için yegâne hayal kırıklığının Musul konusu olduğunu ve

⁹⁸⁸ Le Petit Journal, 25 Temmuz 1923, s.1.

⁹⁸⁹ Le Petit Parisien, 25 Temmuz 1923, s.1.

⁹⁹⁰ L'Humanité, 27 Temmuz 1923, s.3.

⁹⁹¹ Aynı yer.

konferansın bu konuda kararı M.C.'ye bıraktığını yazmıştır. Kapitülasyonların kaldırıldığını ve yabancı imtiyazları konusu ile Osmanlı borçlarının yeniden görüşüleceğini belirten Le Figaro, gümrük konularında Türkiye'nin özgürlüğünü kazandığını vurgulamıştır.⁹⁹² Gazete ayrıca, savaşın Türklere Avrupa kapılarını kapattırıldığını ancak antlaşma ile şimdi Avrupalılaştıklarını belirtmiştir.⁹⁹³ Bu görüşün aksine, bir kısım çevrelerce de Fransızların Türklerin batılılaşma çabalarına kandıkları, aslında Türklerin kendi karakterlerini, dinlerini ve Avrupa medeniyeti ile uyuşmayan “Asyalı Müslüman anlayışlarını” muhafaza ettikleri, beraberinde içlerinde gayrimüslimlere karşı derin bir öfke barındırdıkları vurgulanmış, Avrupalılaşma konusuna fazla itimat edilmemesi gerektiği belirtilmiştir. Dahası, başından beri bu gerçekler bilinseydi, hem onurlarının hem de menfaat alanlarının zedelenmesine neden olan 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Anlaşması ile Lozan Barış Antlaşması'na Fransa'nın imza koymamış olacağı bile iddia edilmiştir.⁹⁹⁴

Victoire gazetesi, Yunanlılar ile Ermenilerin yas tuttuklarını, antlaşmanın İngiltere açısından da parlak olmadığını, Türklerin askeri gücü ile “Boğazların efendisi” olarak kaldığını öne sürmüştür.⁹⁹⁵

Barış antlaşmasının imzalanmasının ertesi günü, Fransız Bakan Albert Sarraut'dan Mustafa Kemal Paşa'ya tebrik mektubu gönderilmiş ve içeriğinde dostluk vurgusu yapılarak, gelecekte her iki ülkenin ikili ilişkilerini güçlendirmesi gerektiği belirtilmiştir.⁹⁹⁶

Fransa'da Lozan Barış Antlaşması'nın onaylanması, iç siyaset anlamında hayli sıkıntılı bir süreç içinde gerçekleşmiştir. Antlaşma bazı kesimler tarafından menfaat temin aracı olarak görülmüştür. Bunlar esas itibarıyla üç ana grupta toplanmışlardı; İlk olarak kupon işleriyle ilgili olan kesim ve bunları destekleyen milletvekilleri, diğeri dini ve eğitsel kurumlar başındaki papazlar ve bunların destekçileri ve son olarak antlaşmayı siyasette manevra aracı olarak gören Clemenceau yanlısı politikacıları. Antlaşmanın parlamentoda onaylanmasına ilişkin görüşmeler yeni Başbakan Herriot döneminde yapılmıştır. Poincaré'nin istifasından sonra Dışişleri Bakanlığı'nda antlaşmanın incelenmesi için bir komisyon kurulmuştur. Komisyon çalışmaları Franklin Bouillon başkanlığında yürütülmüştür. Hazırlanan tutanakta; Lozan Barış Antlaşması'nın 20. yy.nin en önemli siyasi anlaşmalarından biri olduğu belirtilmiş, öneminin sadece Türk-Yunan anlaşmazlığına son

⁹⁹² Jevakhoff, a.g.e.,s.320.

⁹⁹³ Sonyel,a.g.e., s.208.

⁹⁹⁴ Biron,a.g.e.,s.34,35.

⁹⁹⁵ Sonyel,a.g.e.,s.208.

⁹⁹⁶ Şimşir,**Lozan Günlüğü**, s.594.

vermiş olması ve Yeni Türkiye'nin tanınmasında değil, büyük devletlerin rekabet çatışmalarının sona ermesinde olduğu vurgulanmıştır.⁹⁹⁷

Fransa Parlamentosu'nda Lozan Barış Antlaşması'nın oylaması 25-27 Ağustos 1924 tarihlerinde yapılmıştır. Oylama sırasında Konsey Başkanı Herriot, Fransız halkının hissiyatını zedeleyecek hususlardan kaçınılması gerektiğini belirterek, Türklerin elde ettikleri mutlak egemenliklerini artık her türlü zorlama karşısında arsızca teyit ettirmekte serbest kaldıklarını vurgulamıştır.⁹⁹⁸

Oylama görüşmeleri sırasında milletvekillerinden Albert Milhaud, bu antlaşmanın aslında Fransızlarca önceden kurulmuş olan eski anlayışın zemini üzerine inşa edilen yeni "Doğu anlayışını" düzenlediği gerekçesiyle parlamento tarafından onaylanmasını talep etmiştir. Milhaud'nun önerisi Hükümet yanlısı grup tarafından makul karşılanmıştır.⁹⁹⁹

Oylama görüşmelerinde Bretagne bölgesi temsilcisi, Marki de la Ferronnay, Lozan Barış Antlaşması'nın bir yorgunluk ve bıkkınlık sonucunda imzalandığını yorumlamış, Avrupalıların savaşın sancularından kurtulmak istediğini ve Türklerin de bundan faydalanmayı bildiklerini belirtmiştir. Ferronnay, Ermeni yurdu konusunun tekrar ele alınması için müzakerelerin yeniden başlatılması talebinde bulunmuştur. Buna karşılık, Fransız Parlamentosu, yeniden müzakere arayışlarının ve yöntemlerinin gereksiz bir süreç olduğuna, Lozan Barış Antlaşması'nın içeriği ile ilgili değiştirilecek bir hususun olmadığına, Türklerin savaşın beraberinde getirdiği sıkıntılardan kurtulması için bu antlaşmanın bir fırsat olduğuna ve Türklerin bu fırsattan yoksun bırakılmasının doğru olmayacağına karar vermiştir.¹⁰⁰⁰

Lozan Barış Antlaşması ile Fransa açısından, önemli olan konular ve deyiş yerindeyse dikenli meseleler, çözüm prensiplerinin belirlenmesi için antlaşma sonrasındaki günlere bırakılmıştır. Bunlar esas itibariyle, Borçlar sorunu, Türkiye'deki yabancıların çalışma ve iş yapma uygulamaları, imtiyazlar, demiryolları rejisi, Türkiye, Fas ve Tunus arasındaki ticarete ilişkin düzenlemelerdi. Fransızlar, Türklerin kendi sınırları içinde sanki tek başınaymışlar gibi hareket ettiklerini ve artık Fransa'yı tatmin edecek tavırlar içinde olmadıklarını düşünüyorlardı. Türklerle bir uzlaşma yapılmasının olanaksızlığını teşhis etmişler ve onları adeta kendi hallerine bırakmayı uygun bulmuşlardı. Fransızlar aslında mükemmel hazırlanmış olan bu antlaşmanın sorunları çözmediğini, yeni bir savaşa sebebiyet

⁹⁹⁷ Bilsel, a.g.e.,s.567.

⁹⁹⁸ Biron, a.g.e., s.VII.

⁹⁹⁹ A.g.e., s.IX.

¹⁰⁰⁰ L'Asie Française, 1924, s.330.

vereceğini değerlendirmişlerdir. Bununla birlikte antlaşmanın geneline bakıldığında Fransa'nın yok olduğunun veya yok kabul edildiğinin görüleceği şeklinde yorumlar da mevcuttur.¹⁰⁰¹

Diğer taraftan, bir kısım çevrelerce kapitülasyonların kaldırılmasıyla, Fransa'nın işlerinin zorlaşacağı ve Türklerin antlaşma hükümlerini uygulamaya başlayınca özellikle yabancılara karşı ne gibi bir tutum içinde olacaklarını görüleceği ifade edilmiştir. Ayrıca Türklerin, antlaşmanın kendi yararlarına olan maddelerini işlerine geldikleri gibi yorumlayarak pratiğe dönüştürecekleri ve kendi belirledikleri reçeteyi uygulayacakları iddia edilmiştir.¹⁰⁰²

Yukarıdaki konuya ilişkin, L'Asie Française dergisi tarafından yapılan yorumda, Türklerin isteklerini kabul ettirdikleri ve mistik özgüvenleri bir kenara bırakıldığında, geçmişte Batı ülkeleri ve Fransa ile Türkiye arasında ilişki tesis etmiş olan kurumların kaybolacak olmasının muhakkak olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca, Osmanlı'dan kurtulma çabaları ile milliyetçiliğin uyanışının Türklerin anlayışlarını da değiştirdiği, modern devletlerde görülen milli birlik ve devlet kavramlarından etkilenen Türkiye'de kapitülasyonların devam etmesini beklemenin zaten mümkün olmayacağı belirtilmiştir.¹⁰⁰³

Türkiye'deki yabancılara uygulanacak olan rejim hakkında ise Fransızlar, antlaşmanın uygulamaya başlamasıyla, kapitülasyonlar döneminden farklı olarak, kimlik sorunları yaşanacağını ve Müslüman yasalarının yabancıyı ve gayrimüslimleri koruyamayacağını, bunların güvenliklerini, özgürlüklerini ve mal varlıklarını garanti altına alamayacağını düşünmüşlerdir.¹⁰⁰⁴

Fransız politikacı ve yazar Jacques Benoist Méchin'in barış görüşmeleri sırasındaki izlenimlerine göre; İsmet Paşa sağırdı ancak kör değildi. Lord Curzon karşısında aslan karşısındaki tarla faresi gibi duruyordu, ama masaldaki fare gibi İngiliz istekleri karşısında kendi filesini ilmek ilmek dokumuştü ve Müttefiklerin kendi aralarında anlaşamamasını fırsat bilmişti. Yine de İsmet Paşa bir takım konularda taviz vermek zorunda kalmıştı. Bunlar, Musul ve Boğazlar konularıydı. Musul konusunda İngilizler geri adım atmamıştı ve bu petrol bölgesinin Irak'a verilmesini savunmuşlardı. İkinci konuda ise, İsmet Paşa tam bir Müttefik direnişi ile karşı karşıya kalmıştı. Boğazlar askersizleştirilecekti. İstanbul'un

¹⁰⁰¹ Biron, a.g.e.,s.33.

¹⁰⁰² A.g.e.,s. 34.

¹⁰⁰³ L'Asie Française,1924,s.329.

¹⁰⁰⁴ Biron, a.g.e.,s.34.

güvenliği M.C. tarafından temin edilecekti. Ancak söz konusu bu tavizler elde edilen sonuçlara bakılınca gayet küçük olarak nitelendirilebilirdi.¹⁰⁰⁵

Fransız tarihçi Albert Sorel'e göre, "Türkler var oldukça Doğu sorunu hep var olacak" idi. Kapitülasyonlar da kaldırıldığına göre yeni Türkiye modern bir devlet olmak yolunda üzerine düşen ödevleri yerine getirebilecek miydi? Zira Sorel, Türklerin Avrupa'ya karışmakta direndiklerini öne sürerek her türlü dayatmaya, özellikle de mali konulardaki zorlamalara maruz kalmak istemediklerini belirtmiştir. İsmet Paşa'nın Lozan'da sarf ettiği "...ülkemiz topraklarındaki tüm varlıklar Türk olmalı..." şeklindeki cümleyi örnek göstererek, Türklerin kendi iç dinamiklerine ve öz varlıklarına dayanarak zenginleşmek ve geçmişte Avrupalıların uygulamalarından ders çıkararak kendi tüccarını, kendi iktisatçısını yaratmak ve kendi sanayi ve ekonomik gücü ile kalkınmak istediklerini iddia etmiştir. Ancak tüm bunları yapabilmek için yabancı iş ortakları ile konularında yetişmiş yabancı danışmanlar olmadan hedeflerine ulaşmalarının zor olacağını anlatmaya çalışmıştır.¹⁰⁰⁶

Fransız politikacı ve yazar Albert Milhaud "France et Monde" Dergisi için yaptığı bir değerlendirmede, İsmet Paşa'nın Lozan'da sergilenen diplomatik savaşın gerçek galibi olduğunu ve Paşa'nın ülke topraklarının kurtarıcısı olduğunu belirtmiştir. Albert Milhaud, İngilizlerin Ege Denizi üzerinde Anglo-Sakson hâkimiyeti altında bir Yunan İmparatorluğu ile Karadeniz ve Kafkasya'da Ermenistan Devleti kurmak istediklerini vurgulamış, bu planın İsmet Paşa tarafından engellendiğini ve Paşa'nın İngiltere'yi gördüğü rüyadan uyandırdığını ileri sürmüştür.¹⁰⁰⁷

Milhaud, Fransız Parlamentosu'nun geçmişte yapılan hataları düzeltmesinin zorunlu olduğunu iddia ederek, dinsel takıntıların bir tarafa bırakılmasını ve özellikle Türk Hükümeti'nin Milli Eğitim ve Dışişleri Bakanlıkları ile Fransız dilinin yaygınlaştırılması konusunda anlaşılması gerektiğini belirtmiştir. Bununla birlikte, Fransa'nın Doğu'daki entelektüel ve ruhani varlığının sürdürülmesinin çok önemli olduğunu, bu varlığın korunması gerektiğini ancak bunu yaparken yeni Türkiye'nin onuruna zarar vermeyecek şekilde tavır geliştirmek gerektiğini bildirmiştir.¹⁰⁰⁸

Roger Labonne isimli gazeteci yazarın Revue de Paris dergisinde kaleme aldığı bir makalede; barış görüşmeleri sırasında Türk heyetinin planlı çalıştığı belirtilmiş ve "muzaffer Asya'nın tükenmiş Avrupa'ya" koşulları dikte ettirdiği betimlemesi yapılmıştır. Labonne'ye

¹⁰⁰⁵ Benoist-Méchin, a.g.e.,s.306.

¹⁰⁰⁶ France et Monde,1 Kasım 1923.

¹⁰⁰⁷ France et Monde,1 Eylül 1924.

¹⁰⁰⁸ Aynı yer.

göre Avrupalılar Doğu zihniyetini anlamamışlardı, bu nedenle yanılıya düşmüşlerdi. Tarihten gerekli dersler alınmamış, duygusallık, romantizm ve kişisel menfaatler bir araya gelince derinlemesine hedef analizleri yapılamamış, olaylar rasyonel biçimde incelenememişti. Labonne, Fransa tarafından müzakere sürecinde Türklere yakın biçimde davranıldığını belirterek, Fransa'nın Kemalistlerin amaçlarının desteklenmesi durumunda Türkiye'deki Fransız imtiyazlarına Türklerin ılımlı yaklaşacağına inanıldığını ileri sürmüştür.¹⁰⁰⁹

Labonne, Lozan Barış Antlaşması ile Türkiye'nin Avrupa'ya adım attığını vurgularken, Türkiye'nin sınırlarının Çatalca hattından Meriç Nehri'ne kadar uzadığını, Batı Trakya ile İzmir'in Türklere geri verildiğini, İmroz Tenedos gibi Boğazönü adalarının Türklere bırakıldığını belirtmiştir. Bununla birlikte, Fransız kültürünün egemen olduğu bu ülkede taş taş üstüne konarak inşa edilmiş olan okulların durumundan tek bir maddede bile söz edilmediğini eleştirmiştir. Labonne, İzmir İktisat Kongresi'nde Mustafa Kemal Paşa'nın, bu okullar için Türk lisanına hizmet etmeyecekler ise ilişkili olmaya gerek olmadığını belirtmesi üzerine, bir zamanlar eski Osmanlı Devleti'nin büyük saygı duyduğu, Fransa'nın resmi sembollerini taşıyan her türlü idare, baro, eğitim kurumları, demiryolu şirketleri, rıhtımlar ve bankalar vb. müesseselerin itibarlarını yitirdiklerini ifade etmiştir.¹⁰¹⁰

Roger Labonne, azınlıkların korunması kapsamında Türk-Yunan mübadelesini ise bir fantezi olarak nitelendirmiş, bu kararın Türkiye'ye bir faydası olmayacağını iddia etmiştir. Türkiye'nin Fransız Protestanlarını yurtdışı etmek gibi bir haklarının bulunmadığını da dile getiren Labonne, o günlerde dillerde dolaşan “Türklerin Türkiye'si” deyiminin zihinleri bulandırdığını belirtmiştir. Lozan Barış Antlaşması sonrasında, Türkiye'deki Fransızların ülkelerine dönmek için fırsat kolladıklarını, bu insanların ayrılmasından Türklerin hiç üzüntü duymadıklarını vurgulamış, Ankara gazetelerinin Osmanlı döneminde bu kadar çok sayıda yabancıyı ülkede barındırmış olmak ile şimdiki durum arasında kıyas yaptıklarına ve şimdiki durumun tercih edilmiş görüldüğüne işaret etmiştir. Labonne, Fransa'nın İngiltere ve İtalya'ya oranla Türkiye'deki menfaatlerinin daha fazla zarar gördüğünü de görüşlerine eklemiştir.¹⁰¹¹

Fransızlara göre, Lozan'da elde edilen sonuç, “Asyalı bir devletin siyasi devrimi ve kazandığı yerel zaferi ile harp sonucu düştüğü vaziyeti iptal etmesi” idi.¹⁰¹² Ayrıca Lozan'da

¹⁰⁰⁹ Roger Labonne, “*Lausanne et la question Turque*” **La Revue de Paris**, (Mayıs-Haziran 1924), s. 775.

¹⁰¹⁰ A.g.m., s.783.

¹⁰¹¹ A.g.m., s.793.

¹⁰¹² Bilsel, a.g.e.,s.567.

Büyük Britanya'nın kendi temel pozisyonunu koruduğu ve görüşme sürecindeki olumsuzlukların faturasının Fransa'ya çıkarıldığı, Fransa'nın Doğu politikasında gerek fikri gerekse askeri bakımdan geç kaldığı ileri sürülmüştür. Bunun gerekçesi olarak, harp sırasında ve sonrasında Doğu meselesinin Fransa'nın siyasi gündeminde ikinci planda kalması gösterilmiştir. Ankara Anlaşması'nın arkasından Fransız diplomasisinin Türkiye ile olan ilişkilerini aynı şekilde yürütmeye çalıştığı belirtilmiş ancak Lozan'da Fransa'nın güçlü bir halkın yapabileceklerinin farkında olunamadığına dikkat çekilmiştir.¹⁰¹³

¹⁰¹³ Biron, a.g.e.,s.18,19.

SONUÇ

Fransa ile Türkiye arasında 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Anlaşması'nın imzalanmasıyla birlikte barış yolunda yeni bir döneme girilmişti. Bu dönemde Türkiye'de Fransız tüccarlar ticaretlerine, bir kısım eğitim kurumları Fransız dilinin öğretimine ve kültürünün yaygınlaştırılmasına devam etmiş, Fransız sermayeli iş kuruluşlarının bir bölümü ise faaliyetlerini sürdürebilmişlerdi. Diğer yandan Fransa, Türk-Fransız Anlaşması'ndan sonra Türklere silah ve askeri malzeme yardımında bulunmuştu.

Ankara Anlaşması ile yeni bir aşamaya gelen Türk-Fransız ilişkilerinin gelişimine Lozan Barış görüşmeleri öncesinde iki önemli olayın yön verdiği söylenebilir. Türk ordusu tarafından İzmir'in yeniden ele geçirilmesinin ardından Müttefik orduları ile karşı karşıya kalınmasıyla Çanakkale'de ortaya çıkan "Çanak Krizi" sırasında Fransızların göstermiş olduğu arabuluculuk çabalarının, yeni bir sıcak çatışmanın önüne geçtiği değerlendirilmesini yapmak mümkündür. Bu kriz esnasında Fransa'nın göstermiş olduğu arabuluculuk çabalarının, Müttefiklerin Meriç'e kadar Trakya ve Edirne'nin Türklere bırakılacağı vaadi üzerine toplanan Mudanya Ateşkes görüşmelerinde de devam ettiği görülmektedir. Mudanya'da Doğu Trakya'nın boşaltılması konusunda anlaşmazlık çıkması üzerine, Türk ordusuna ileri harekât için hazır olması emrini veren Mustafa Kemal'i ikna etmek görevi yine Fransız devlet adamlarına düşmüştür.

Hem Çanak Krizi hem de Mudanya Ateşkes görüşmeleri sırasında yaşanan gerginliğin, Ankara Anlaşması mimarlarından Franklin Bouillon ile o tarihte Fransa'nın İstanbul'daki Yüksek Komiseri olan General Maurice Pellé'nin şahsi girişimleri sayesinde çözümlenebildiğini söylemek mümkündür.

Tabii ki, bu iki Fransız devlet adamının Fransız Hükümeti'nin talimatını ve onayını almadan böylesine büyük sorumluluk doğuracak bir girişimde bulunmaları mümkün değildi. Zira o tarihte Fransa Başbakanı ve aynı zamanda Dışişleri Bakanı olan Raymond Poincaré Fransa'nın yeniden bir savaşa sürüklenmesini istemiyordu. Çünkü Fransa, esas itibarıyla Yakın Doğu'da barışın oluşturulmasını siyasi, ekonomik ve kültürel çıkarlarının korunması ve devam ettirilmesi açısından özellikle arzu etmekteydi.

Ankara Anlaşması ile ılımlı bir atmosfere kavuşan Türk-Fransız ilişkilerinin, Lozan barış görüşmeleri arifesinde İngilizlerin Fransa'yı siyasi olarak sıkıştırması nedeniyle tersine döndüğü söylenebilir. İngiltere'nin, kendi bilgisi dışında Türklere Ankara Anlaşması'nı imzalamış olması nedeniyle Fransa'ya tam olarak güvenmediği Fransız arşiv belge ve

gazetelerinin incelenmesi sırasında görülmüştür. İngiltere aynı zamanda konferans öncesinde Fransa'nın Türklerle anlaşmış olabileceği endişesini de taşımıştır. Bununla birlikte, İngiltere, Fransa'nın desteği olmadan Doğu Sorunu'nun çözümlenmesinin mümkün olamayacağını ve Yakın Doğu'da elde edilecek başarının Fransa ile ortak hareket etmekten geçeceğini de bilmekteydi. Bu yüzden, konferansta kendilerini Türklere karşı desteklemeleri karşılığında Ruhr bölgesinde Almanya'ya karşı Fransa'nın destekleneceği vaadinde bulunmuştur. Lozan Konferansı öncesinde Fransa'nın Ruhr bölgesindeki çıkarları Doğu'daki çıkarları ile kıyaslandığında birinci öncelikteydi. Nitekim Fransa, kömür ve sanayi merkezi olan Ruhr Havzası'nı kontrol altına almakla ekonomik olarak güçlenmeyi hedeflemişti. Öyle ki, Fransız gazetelerinin birinci sayfalarında hep Ruhr ile ilgili gelişmelerin yer aldığı gözlenmiştir. Ayrıca o dönemde Fransa Cumhurbaşkanı olan Millerand da, Lozan Konferansı arifesinde Ruhr meselesine Yakın Doğu'dan daha fazla önem veriyordu. Kaldı ki, konferans öncesinde Fransız basınının büyük bir çoğunluğu, İngiltere'nin yanında yer alarak Fransa'nın milli çıkarlarının daha fazla korunacağını iddia ediyor ve kamuoyunu bu doğrultuda hazırlıyordu. Bütün bu hususlar göz önüne alındığında, Poincaré'nin durumu her yönüyle değerlendirerek konferans görüşmeleri sırasında İngiltere'nin yanında yer almayı tercih etmesini, Fransa adına doğru bir hareket tarzı olarak görmek mümkündür.

Fransız arşiv belgelerinin ve basınının incelenmesi sırasında, konferans öncesinde Fransa Parlamentosu ile kamuoyunun Fransa için öncelikli olan meseleler konusunda farklı yaklaşımlarının bulunduğu gözlemlenmiştir. Şöyle ki, Fransız Parlamentosu Lozan'da görüşülecek konular içerisinde Boğazların serbestliği, azınlık haklarına saygı ve kapitülasyonlara öncelik verilmesi gerektiğini düşünürken, Fransız kamuoyu Fransız okullarına, yatırımlarına ve tüccarlarının haklarına önem veriyordu. Aslında Lozan Konferansı'nda kapitülasyonlar sorunu görüşülürken aynı zamanda azınlık haklarına ve buna paralel olarak Fransız okulları ile Fransız yatırımlarına ve tüccarlarının haklarına da değinildiği göz önüne alınırsa, Fransız kamuoyunca önemli addedilen konuların Fransız parlamentosu tarafından dikkate alındığı söylemek mümkündür.

Yine Fransız belgelerinin ve basınının incelenmesinden elde edilen bulgulara göre; Fransa'nın, imzalanacak olan barış antlaşmasının öncelikle Türklerle Müttefikler arasındaki savaş haline son vermesini, Türk-Yunan düşmanlığını kaldırmasını ve Boğazlar ile Kapitülasyonlar sorunlarına bir çözüm getirmesini hedeflediği anlaşılmıştır. Mali ve iktisadi sorunların ise bu konulardan sonra çözümlenmesinin beklendiği saptanmıştır. Ayrıca barış

görüşmelerinin gidişatına ve sonuçlarına bakıldığında, Fransa'nın konferans öncesinde belirlediği hedeflerden çok önemli bir sapmanın olmadığı görülmektedir.

Ayrıca, Lozan Konferansı öncesi gelişmelere ilişkin Fransız resmi belgelerinin incelenmesi sonucunda, Fransa'nın Türklerle yeniden iyi ilişkiler kurmak istediği, diğer taraftan İngiltere başta olmak üzere Müttefikleri ile arasının bozulmasına neden olmayacak bir siyaset izleme çabası içinde olduğu anlaşılmıştır.

Lozan Konferansı'nın birinci dönem görüşmeleri sırasında, Fransa'yı o tarihteki en önemli diplomatlarından biri olarak kabul edilen Roma Büyükelçisi Camille Barrère (heyet başkanı) ile I. Dünya Savaşı öncesinde İstanbul'da büyükelçilik görevini yürütmüş olan Maurice Bompard temsil etmiştir. Fransa'nın, birinci dönem görüşmeleri süresince, konferans başlamadan iki gün önce (18 Kasım 1922'de) İngiltere ile yaptığı anlaşmaya sadık kaldığı görülmektedir. Fransız temsilcileri hemen hemen bütün oturumlarda İngiliz görüşlerini desteklemişlerdir. Öyle ki, Fransa'nın gerek oturumlar esnasında yapacağı açıklamalar öncesinde gerekse alınacak herhangi bir karar arifesinde öncelikle İngiltere'nin ne yapacağını, ne söyleceğini beklemeyi tercih etmesi dikkati çekmektedir. Özellikle Fransız heyet başkanı Barrère'nin İngiliz Heyet Başkanı Lord Curzon'a her fırsatta destek vermesi bu saptamayı doğrular niteliktedir. Ne var ki, Barrère'nin bu tavrı, Ankara Hükümeti'nin Fransa'ya karşı tepki göstermesine neden olacağı gibi, Fransız Hükümeti'nin yarı resmi yayın organı olarak kabul edilen Le Temps gazetesinin de eleştirilerine yol açacaktır.

Bununla birlikte, birinci dönem görüşmelerinde neredeyse tüm konularda İngiltere'nin görüş ve önerilerini destekleyen Fransa'nın, sadece bir konuda İngilizlerle aynı görüşte olmadığı yine Fransız arşiv belgelerinin incelenmesi sonucunda elde edilen bir bulgudur. Fransız devlet adamları, Yunanlıların İngiltere tarafından kışkırtıldığını ve Türkiye'yi işgalleri sırasında verdikleri zarar ve ziyanın karşılığı olarak tazminat ödemeleri gerektiğini düşünüyorlardı. Ayrıca Yunanlılar yüzünden Fransa'nın Türkiye'deki çıkarlarının zarar gördüğü düşüncesi, gerek Türkiye'deki Fransız resmi görevlileri tarafından gerekse Fransız kamuoyunca benimsenmişti.

Birinci dönem görüşmelerinin bütününe bakıldığında, Fransa'nın Türkiye'ye karşı beklenenden daha sert direnç gösterdiği saptanmıştır. Bu dirençli tavırda, Fransa baş delegesi Barrère'nin İngiliz baş delegesi Lord Curzon ile iyi ilişkiler içinde olmasının yanı sıra Fransa kanadında egemen olan "barışın ancak İngiltere ile uzlaşma içinde hareket edilerek sağlanabileceği" inancının büyük rol oynadığı söylenebilir. Çünkü Fransa'nın en önemli kaygısı Yakın Doğu'da barışın oluşturulması idi. Zaten Fransız resmi yazışmalarının büyük

bir kısmında da, barışın ne denli önemli olduğu vurgusunun yapıldığı görülmüştür. Bunun yanı sıra, Fransa'nın Ruhr bölgesindeki ekonomik çıkarlarının sürdürülmesi için Almanya karşısında İngiltere'nin desteğine ihtiyaç duyması da birinci dönem görüşmelerinde İngiltere'nin dümen suyuna gitmesini gerektirmiştir. Bu çerçevede, Fransa'nın Türklerin önerilerine karşı direnç göstermesinin normal bir siyasi tavır olduğu değerlendirilebilir. Bununla birlikte, hem Fransa'nın hem de Türkiye'nin Yakın Doğu'ya barışın bir an önce gelmesini çok istediklerini her platformda belirtmelerine rağmen, uzlaşma yollarında tökezlemelerinin ve birbirlerine düşmelerinin İngiltere'nin ince siyasetinin sonucu olduğu kanısına varılmıştır.

Nitekim İngiltere'nin birinci dönem görüşmelerinin kesilmesindeki sorumluluğunu Fransa'ya atarak kendini adeta temize çıkarması, bunun sonucunda da Türk kamuoyunda İngiltere'ye karşı duyulan antipatinin yerini Fransa'ya karşı olumsuz duygu ve düşüncelere bırakması hep bu ince siyasetin göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Bununla birlikte, Lozan'da birinci dönem görüşmeleri sonunda, İngilizlerin kendilerini ilgilendiren sorunlarda (Musul ve Boğazlar) istediklerini almış olmaları ve görüşmelerin tıkanmasına Fransa için önemli olan konuları (ekonomik ve mali konuları) gerekçe göstermeleri göz önüne alınırsa, İngilizlerin bu tutumunun o tarihe kadar kendilerine "tam destek" veren Fransız politikasında değişime yol açtığını söylemek mümkündür. Çünkü bu aşamadan sonra, Fransa Başbakanı Poincaré'nin artık gerekirse Türkiye ile ikili görüşmeler yapmak suretiyle sorunların çözülebileceğini dile getirmeye başladığı, fakat bu defa Fransızların Türklerin güvensizliği ile karşı karşıya kaldığı görülmüştür. Bu güvensizlikte, Türk gazetelerinde İngiliz basınına dayanarak çıkan olumsuz haberlerin önemli rol oynadığı söylenebilir. O dönemde İstanbul'da Yüksek Komiser olarak görev yapan General Pellé ile Ankara'daki Fransız askeri temsilcisi Albay Mougin'in Türk Hükümeti ve kamuoyunda Fransa'ya karşı oluşan olumsuz izlenimleri olumlu yöne çevirmek için büyük çaba gösterdikleri Fransız kaynaklarından anlaşılmaktadır.

Lozan Konferansı'nın birinci dönem görüşmelerinde Boğazlar konusunda Türkiye'nin Müttefiklerin isteklerini kabul etmek zorunda kaldığı görülmektedir. Bu kabullenişte, Türkiye'nin hedeflediği barış için en önemli faktörün İngiltere olduğunu fark etmesinin yanı sıra Musul sorununda İngiltere ile uzlaşılabilirliğini umması da etkili olmuştur. Ayrıca Türkiye'nin barış yolunda Boğazlar konusunu bir engel olarak görmek istemeyişinin de önemli bir etken olduğu kabul edilebilir. Türkiye, Boğazlar konusunun çözümünün ardından diğer meselelere ağırlık verebilmek için Müttefiklere bazı ödünler vermek zorunda kalmıştır.

Fransızlara göre bu ödünler, barış antlaşmasının tamamı göz önüne alındığında çok önemli olarak kabul edilemeyecek nitelikteydi.

Lozan Konferansı'nın kesintiye uğradığı dönemde, Türk-Fransız ilişkilerini iyice çıkmaza sokan Chester Projesi'nin T.B.M.M. tarafından onaylanmasıydı. T.B.M.M.'nin Amerikalılara Chester imtiyazının verilmesi yönündeki kararı karşısında Fransa'da Türkiye'ye karşı büyük tepkiler baş göstermiş, Fransız basınında gerektiğinde barış görüşmelerine katılmama yönünde tehditler yer almıştı. Bu dönemde, ayrıca ciddi boyutta bir İngiliz-Fransız çekişmesinin yaşandığı görülmüştür. Her iki devlet de, görüşmelerin tıkanmasında birbirlerini suçlayarak izledikleri politikaların neden olduğunu iddia etmişlerdir. İngiliz ve Fransız kamuoyunda bu kapsamda birbirlerine karşı güvensizlik duygularını içeren söylem ve haberler yer almıştır. Türk kamuoyunda yer alan Fransa karşıtı ve İngiltere'ye sempati ile yaklaşan haberlerin de İngiliz-Fransız çekişmesini hızlandırdığını söylemek mümkündür.

İngiliz-Fransız anlaşmazlığında gittikçe artan tırmanışın, en nihayetinde Fransa Başbakanı Poincaré'nin sağduyulu yaklaşımları ile çözümlendiği Fransız Dışişleri Bakanlığı arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. Poincaré, birinci dönem görüşmelerin sonunda Türkiye'ye karşı Fransa'nın tek başına hareket etme serbestisini savunurken, görüşmelere ara verilen dönemde daha uzlaşmacı bir yolu tercih etmiştir. Bu kapsamda, Fransız Başbakanı'nın ikinci dönem görüşmeleri öncesinde Müttefiklerin ortak kararlar almaları amacıyla Londra'da başlatılan çalışmalarda Lozan Konferansı'nın birinci döneminde Fransa'yı temsil etmiş olan tecrübeli diplomat Barrère'yi görevlendirmesi, Müttefik mutabakatına verdiği önemin ve uzlaşma arayışının kanıtı olarak değerlendirilebilir.

Konferans görüşmelerine ara verilen dönemde Fransız basınında çıkan haber ve yorumlarda ise, Fransa'nın konferansın kesintiye uğramasında sorumluluğunun olmadığını, Türk basınındaki olumsuz haber ve yorumların Türk Fransız ilişkilerini zedelediğinin, ekonomik yaşantının sürdürülmesi için Türkiye'nin Fransa ile işbirliği içinde olması gerektiğinin, Türk kamuoyunun beklentilerinin anlaşılmasının lüzumlu olduğunun vurgulandığı ve ikinci dönem görüşmelerinde birinci döneme göre daha dikkatli bir siyaset uygulanması yönünde önerilerin yer aldığı dikkati çekmektedir.

Gerçekten de, Fransa Başbakanı Poincaré, konferansın ikinci dönem görüşmeleri için bu kez daha akıllıca bir tercih yapmış ve Türkleri çok iyi tanıyan, İstanbul'da Yüksek Komiser olarak görev yaptığı süre içinde Türk yöneticileri ile iyi ilişkiler kurmuş olan General Pellé'yi Fransız heyet başkanı olarak atamıştır. Öyle ki, konferans boyunca yapıcı ve ılımlı

yaklaşımlarıyla dikkat çeken Pellé'nin barışın her şeyden önce gerçekleştirilmesini isteyen bir düşünce yapısına sahip olduğu Fransız kaynaklarında da yer almaktadır. Nitekim Fransız General, özellikle Türk-Yunan tamirat meselesinin halledilmesinde gösterdiği diplomatik yaklaşımı ile tüm tarafların takdirini kazanmıştır. Bununla birlikte, Pelle'nin görüşmelerde Fransa için oldukça önemli olan Osmanlı borçları ile kuponların ödenmesi sorunlarının çözüme kavuşturulmasında başarılı olduğunu söylemek mümkün değildir.

Diğer taraftan, Fransızlar konferansın ikinci döneminde, kendileri için çok önemli olan kapitülasyonlardan vazgeçerek uzlaşma yolunu tercih etmişlerdir. Bu uzlaşma çabalarının ardında, daha çok Türkiye'deki siyasal, sosyo-kültürel, mali ve ekonomik çıkarlarını kaybetmemek ve devam ettirmek amacı bulunmaktadır. Konferansın başlangıcında kapitülasyonların birdenbire kaldırılmaması ve bir geçiş süreci belirlenmesi gerektiği görüşünde olan Fransa, ikinci dönem görüşmelerinin sonlarında kapitülasyonların tamamıyla kaldırılmasını kabul etmiştir. Fransa, yabancıların Türkiye'deki faaliyetlerini ve haklarını güvence altına alacak adli tedbirlerin barış antlaşmasında yer alması koşuluyla kapitülasyonların kaldırılmasını uygun bulmuştu. Böylece Fransa, Türkiye'deki ekonomik, ticari, mali ve sosyo-kültürel kazanımlarını korumak imkânına kavuşmuş olacaktı.

Konferansın tamamı değerlendirildiğinde, Lozan'da Müttefiklerin karşısına çıkan yeni Türk Devleti'nin bir zamanlar bu devletler karşısında yenik düşmüş Osmanlı Devleti olmadığını Fransa'nın kabul ettiği, dolayısıyla Sevr koşullarını dayatma çabalarından uzak durmaya özen gösterdiği sonucuna varılmıştır.

Diğer yandan, Fransız kaynaklarında yapılan incelemelerde, arşiv belgelerinde yer alan bilgiler ile basında çıkan haber ve yorumlar arasında paralellik bulunduğu görülmüştür. Fransız kamuoyu, basın ve haber ajansları aracılığıyla konferans görüşmelerinin tamamını günlük olarak takip etmiştir. Bu doğrultuda, görüşmelerin gidişatına ilişkin çeşitli dergi ve gazetelerde yer alan ve Fransız Hükümeti'nin lehinde ve aleyhindeki değerlendirmelerle kamuoyu bilgilendirilmiştir. Bununla birlikte Fransız Hükümeti de, Türkiye'de görevli resmi temsilcilerinin düzenli olarak gönderdiği raporlar aracılığıyla bu ülkedeki Lozan'a ilişkin tartışmalardan ve gelişmelerden haberdar olmuştur. Burada dikkati çeken önemli nokta ise, bu raporların Fransa'nın Lozan politikasına katkı sağladığıdır. Nitekim konferansın birinci döneminde İstanbul'da Yüksek Komiser olarak görev yapan General Pellé'nin Türkiye hakkında gönderdiği raporlar, konferansta Fransa'nın izleyeceği politikalarda etkili olmuştur. Pellé'nin bu aktif tavrının, dolayısıyla belirleyici raporlarının, ikinci dönem görüşmelerinde Fransa'yı temsil etmek için başdelege olarak seçilmesine katkısının büyük olduğunu

söylemek yanlış olmayacaktır. Bununla birlikte, Pellé'nin ikinci dönem görüşmeleri için Fransa heyeti başkanı olarak seçilmesinde, birinci dönem görüşmelerinde Barrère'nin İngilizlere yakın bir politika izlemesi ile Fransa için önemli olan konularda bir yol katedilememiş olmasının da etkili olmuş olduğu söylenebilir. Ayrıca, birinci dönem görüşmeleri sırasında Fransız basınının Barrère'yi şiddetle eleştirmesinin de Poincaré'nin Pellé kararının şekillenmesini kolaylaştırmış olması mümkündür.

Bu çalışmada yararlanılan önemli kaynaklardan olan Fransız gazetelerinin birinci dönem görüşmeleri sırasındaki baskılarının incelenmesi esnasında, gazetelerde zaman zaman Türk heyeti için "Osmanlı" ifadesinin kullanıldığı görülmüştür. Bu ifadeye ikinci dönem görüşmelerindeki baskılarda rastlanmamıştır. Bunda, Fransız kamuoyunun artık yeni Türkiye'yi kabullenmiş ve benimsemiş olduğu gerçeğinin yattığı söylenebilir. Ayrıca birinci dönem görüşmeler sırasında, haberler genellikle birinci sayfada okurlara duyurulurken, ikinci dönem görüşmelerinin daha sonraki sayfalarda yer aldığı gözlenmiştir. Buna gerekçe olarak, Fransız kamuoyunun gözlerini daha çok Fransa açısından birinci derecede öncelikli konu olan Ruhr meselesine çevirmiş olması gösterilebilir.

Aktarılan bu tespit ve yorumlara ilave olarak, incelenen Fransız gazetelerinin olayları kendi ideolojilerine göre yorumladıkları da ayrı bir saptama konusu olmuştur. Gazetelerin büyük çoğunluğunun, Fransa'nın çıkarlarının bulunduğu alanlarda Fransa yanlısı haber ve değerlendirmeler yaptıkları, bunun dışında sempati duydukları ülke yanlısı yorumlarda buldukları gözlemlenmiştir. Örneğin inceleme sırasında çokça yararlanılan muhafazakâr Journal des Débats gazetesinin İngilizleri, çalışmada başvuru olan bir başka gazete olan sol eğilimli L'Humanité'nin ise Rusları destekler nitelikte yorumlar yaptıkları gözlenmiştir. Bu arada L'Humanité gazetesinin Rusya'nın bulunmadığı görüşmelere ilişkin herhangi bir haber ya da yorum yapmadığı ayrıca saptanmıştır. Fransa'nın yarı resmi yayın organı olarak kabul edilen Le Temps gazetesinin ise, olayları objektif biçimde değerlendirmeye çalıştığı, gerektiğinde Fransa Hükümeti'nin politikası ile uyuşmayan yorumlar yayınladığı ve Hükümeti eleştirme cesaretini gösterebildiği belirlenmiştir. Bununla beraber, Fransız basınında Lozan ile ilgili haberlerde (yorumlar hariç) kullanılan üslup ile cümle yapılarının pek çok gazetede benzerlik taşıması dikkati çekmiş ve haberlerin aynı kalemlerden çıkmış olabileceği kuşkusunun hissedilmesine neden olmuştur.

Konferans görüşmeleri sonucunda; Fransız kamuoyunda ve resmi çevrelerinde, Lozan Barış Antlaşması'nın genel olarak tatmin edici olmadığı görüşünün hâkim olduğu ve Fransa'nın kazanımlarının tam olarak korunamadığına inanıldığı gözlemlenmiştir. Bu

kapsamda, konferansa katılan Fransız temsilcilerinin İngilizlerin gölgesinde hareket ettikleri ileri sürülmüş ve başarısızlığın sorumlusu olarak Fransa'nın yanlış politikası gösterilmiştir. Fransa Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Poincaré'nin de bu yönde muhtelif eleştirilere maruz kalmasına Ruhr konusundaki eleştirilerin de eklenmesinin Poincaré Hükümeti'nin düşmesine neden olmuş olabileceği düşünülmektedir.

Aslına bakılırsa Fransa savaştan yorgun düşmüştü, Fransız kamuoyu artık uzak coğrafyalarda Fransız askerlerinin ölmesini ve Fransız kadın ve çocuklarının babasız kalmasını istemiyordu. Bununla birlikte, ordunun iâşe ve ibadesi için yapılan harcamalar gittikçe eleştiri konusu olmaya başlamıştı. Fransa Parlamentosu bir taraftan Ruhr sorunu ile ilgilenirken, diğer taraftan Fransa toprakları dışında bulunan ordunun masrafları için ödenek ayrılması tartışmalarıyla meşgul oluyordu. Gazetelerde hemen hemen hergün temel gıda maddeleri fiyatlarının yer aldığı bir dönemde, orduya ayrılacak ödenek parlamentoda sıcak tartışmalara neden oluyordu. Kısacası Fransızlar, Yakın Doğu'daki savaşın sona ermesini ve Fransız askerinin yurda dönmesini samimi olarak istiyorlardı. Fransız Hükümeti de, barış sağlanmaz ise bu bölgedeki Fransız çıkarlarının sürdürülmesinin güç olacağını bilincindeydi. Diğer yandan, konferans görüşmeleri de beklenenden uzun sürmüştü; konferansın ilk günlerinde Fransız heyetindeki istek ve enerji, görüşmeler uzadıkça yerini yorgunluk ve yılgınlığa bırakmıştı. Artık konferans sonlarına doğru Fransız heyetinde barışın imzalanması yönünde önlenemez bir sabırsızlık hali vardı. Bu nedenlerle, Fransa barış antlaşmasını imzalayarak Yakın Doğu'daki sorunları sonraki yıllara taşımak istemiyordu. Barış görüşmelerinin uzaması Türkleri kızdırarak Fransa'ya karşı olumsuz tepkiler vermelerine ve Türkiye'de bulunan Fransız uyruklu yatırım sahiplerine, tüccarlara, bunların ailelerine ve çocuklarına sıkıntı verecek olan idari tedbirler getirmelerine neden olabilecekti. Bunun sonucunda ise yaklaşık 4 Milyar Frank tutarındaki Fransız yatırımları Fransa ekonomisine katkı sağlayamayacaktı. Bütün bu hususlar göz önüne alındığında, Fransa'nın kendisi için çok önemli olan kupon ve imtiyazlar meselelerini daha sonraya bırakmak kaydıyla barışı imzalamaya çalışması anlaşılabilir.

Her ne kadar Fransız kamuoyu genelinde Fransa'nın konferansta başarısız olduğuna dair kanı oluşmuşsa da, farklı bir bakış açısıyla başarısız olmadığını söylemek mümkündür. Zira Fransa'nın konferans öncesinde önem ve öncelik verdiği konular gözden geçirilirse, bu konulardan kapitülasyonlar dışında tamamının Fransa'nın en baştan itibaren belirlediği çerçevede çözümlendiği görülür. Kapitülasyonlar konusunda ise, barışın sağlanması uğruna Fransa'nın Türkleri tatmin edici bir sonuç çıkmasından yana olduğu, hatta konferans başarısız

olmasın düşüncesiyle alttan alan bir siyaset uygulamak kararı aldığı Fransız kaynaklarında yer almaktadır.

Sonuç olarak; sorunlarını çözmüş, bağımsız ve egemen bir Türkiye ile yeniden kurulacak olan sosyal, kültürel ve ticari ilişkilerin Fransızların Türkiye'deki çıkarlarına uygun olacağı yadsınamaz bir gerçektir. Konferans görüşmeleri boyunca, Türkiye'nin bağımsızlığına ve egemenliğine zarar getirecek düzenlemelerden kaçınılması gerektiği vurgusunu yapan Fransa, Lozan Barış Antlaşması ile yeni Türkiye'nin bağımsız ve egemen bir ülke olarak tescil edildiğini kabul etmiştir.

KAYNAKÇA

BELGELER

A. YAYINLANMAMIŞ FRANSIZ ARŞİV BELGELERİ

Archives du Ministère des Affaires Etrangères (Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi)

Série E Levant, 1918-1929, Turquie.

Vol.283

Vol.284

Vol.285

Vol.286

Vol.287

Vol.288

Vol.289

Vol.290

Vol.291

Vol.292

Vol.294

Vol.295

B. YAYINLANMIŞ İNGİLİZ BELGELERİ

1. The National Archives, 5 Ekim 1922 tarihli İngiliz Kabine Toplantısı Tutanağı.
2. The National Archives, 5 Ekim 1922 tarihli İngiliz Kabine Toplantısı Tutanağına EK-1.
3. The National Archives, 6 Ekim 1922 tarihli İngiliz Kabine Toplantısı Tutanağı.

KİTAPLAR

Ada, Serhan, **Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939)**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.

Akyüz, Yahya, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919–1922)**, TTK, Ankara, 1988.

Apak, Rahmi, **İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu**, TTK, Ankara, 1990.

Armaoğlu, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1983.

Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk**, II Cilt, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1984.

_____, **Nutuk**, III Cilt, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1984.

Atay, Falih Rıfkı, **Çankaya**, Doğan Kardeş Basımevi, İstanbul, 1969.

Bacqué-Grammont, Jean-Louis ve Roux, Jean-Paul, **Mustafa Kemal Atatürk et la Turquie nouvelle**, Éditions G.- P.Maisonneuve&Larose, Paris, 1982.

Bayur, Yusuf Hikmet, **Türkiye Devletinin Dış Siyaseti**, 2. Baskı, TTK, Ankara, 1995.

Belen, Fahri, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983.

Benoist-Méchin, Jacques, **Le Loup et le léopard Mustapha Kémal ou la mort d'un empire**, Éditions Albin Michel, Paris, 1954.

Bernachot, Jean, **Les armées Françaises en Orient après l'armistice de 1918**, Imprimerie National, Paris, 1972.

Bilsel, M.Cemil, **Lozan**, II. Cilt, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1998.

Cem, İsmail, **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 19. Baskı, İstanbul, 2007.

Coşkun, Alev, **Kuvayı Milliye'nin Kuruluşu**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2005.

Çankaya, Necati, **Atatürk'ün Hayatı, Konuşmaları ve Yurt Gezileri**, Tifdruk Matbaacılık, İstanbul, 1985.

Demirci, Sevtap, **Belgelerle Lozan, Taktik-Stratejik-Diplomatik Mücadele,1922-1923**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2013.

Türkiye Dış Politikasında 50.Yıl Lozan (1922-23), Dışişleri Bakanlığı, Ankara, 1973.

Dumont, Paul, **Mustafa Kemal, invente La Turquie moderne**, Éditions Complexe, Brüksel, 1983.

Eyyupoğlu, İsmail, **Mudanya Mütarekesi**, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002.

100 Soruda Kapitülasyonlar ve Düyun-u Umumiye, Gnkur.Bşk.lığı ATASE, Ankara, 2002.

Gontaut-Biron, R.de et L. Le Révérend, **d'Angora à Lausanne les étapes d'une déchéance**, Librairie Plon, Paris, 1924.

Grew, Joseph C., **Lozan Günlüğü**, Multilingual, İstanbul, 2001.

İnönü, İsmet, **Hatıralar**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987.

İstiklal Savaşı ve Lozan, İsmet İnönü, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1993.

Jevakhoff, Alexandre, **Kemal Atatürk, Les Chemins de l'Occident**, Éditions Tallondier, Paris, 1999.

Karacan, Ali Naci, **Lozan**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1971.

Atatürk'ün Milli Dış Politikası, Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge, 1919-1923, Kültür Bakanlığı, Cilt 1, Ankara, 1981.

Lord Kinross, **Atatürk, Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, Altın Kitaplar, İstanbul, 2007.

Lewis, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, III. Edisyon, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2008.

Mandelstam, André, **La Société des Nations et les puissances devant le problem Arménien**, Paris, Pédone, 1926.

Mango, Andrew, **Atatürk, Modern Türkiye'nin Kurucusu**, 3.Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004.

Meray, Seha L., **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler, Genel Oturumların Protokolleri ve Birinci Komisyonun Tutanakları ile Raporları (Ülke ve Askerlik Sorunları)**, Birinci Takım, Cilt I, Kitap I, YKY, İstanbul, 1993.

_____, **Üçüncü Komisyonun Tutanakları ile Raporları (İktisat ve Maliye Sorunları)**, Birinci Takım, Cilt III.,YKY, İstanbul,1993.

_____, **Konferansın İkinci Dönemine İlişkin Tutanaklar ile Belgeler (23 Nisan-24 Temmuz 1923)**, İkinci Takım Cilt I, Kitap I, YKY, İstanbul, 1993.

_____, **Konferansta İmzalanan Senetler (30 Ocak ve 24 Temmuz 1923)** İkinci Takım Cilt II, Kitap I, YKY, İstanbul, 1993.

Pamuk, Şevket, **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi, 1500-1914**, K Yayınları, İstanbul, 2003.

Roux, Jean Paul, **La Turquie**, Payot, Paris,1953.

Sayar, Ahmet, **Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması**, Der Yayınları, İstanbul, 1986.

Sonyel, Salahi, **Gizli Belgelerle Lozan Konferansının Perde Arkası**, TTK, Ankara, 2006.

Soysal, İsmail, **Les relations Turco-Françaises 1921-1985**, Paris Édition, İstanbul, 1986.

Şimşir, Bilal N., **Lozan Telgrafları-I**, TTK, Ankara, 1990.

_____, **Lozan Günlüğü**, Bilgi Yayınevi, 2. Basım, Ankara, 2012.

Tezel, Yahya Sezai, **Cumhuriyet Döneminin İktisat Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 6.Baskı, İstanbul, 1994.

Turan, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi**, Bilgi Yayınevi, 1. Kitap, Ankara, 2004.

Uğurlu, Nurer, **Lozan Barış Konferansı'nın Perde Arkası (1922-1923)**, Örgün Yayınevi, İstanbul.

Wynn, Antony, **Three Camels to Smyrna**, Estate of the Late Bryan Meredith Huffner, London, 2008.

Yavuz, Bige, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919–1922**, TTK, Ankara, 1994.

MAKALELER

Aloisi, Baron, “*Communications écrites, le statut de la Turquie nouvelle*”, **Séances et Travaux**, Academie Diplomatique Internationale, Paris, 1931.

Arıkan, Zeki, “*Lozan Görüşmeleri ve Türkiye Büyük Millet Meclisi*”, **80.Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyum Bildirileri**, TTK, XVI Dizi-Sayı:100, Ankara, 2003.

Bainville, Jacques, “*Les élections d’Angleterre, l’Orient et l’entente cordiale*”, **L’Action Française**, 17 Kasım 1922.

Baykal, Hülya, “*Kurtuluş Savaşında Türk-Fransız İlişkileri ve Bir Fransız Türk Dostu Albay Mougin*” **Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı 7, Cilt: 2, Ankara, 1991.

Berber, Şarika Gedikli, “*Lozan Antlaşması Perspektifinden Türk Boğazları Meselesine Bakış*”, **Kastamonu Eğitim Dergisi**, Cilt 14, No:2, Kastamonu Üniversitesi Yayınları, Kastamonu, 2006.

Brike, S. “*Lozan Konferansı*”, **Komünist Enternasyonal Belgelerinde Türkiye Dizisi-1, Boğazlar Meselesi ve Montrö**, Aydınlık Yayınları, İstanbul.

Budak, Ömer, “*Mübadele Meselesi ve Lozan’da Çözümü*”, **Karadeniz Araştırmaları**, Sayı 26, Ankara, 2010.

Chaumeix, André, “*La Conférence de Lausanne*” **Revue de Paris**, Kasım-Aralık 1922.

Çağrı, Erhan, “*Lozan’ın Genel Çerçevesi*”, **80.Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyum Bildirileri**, TTK, Ankara, 2003.

Çolak, İhsan, “*Moskova Antlaşmasına Giden Yol, Milli Mücadele Dönemi TBMM Bolşevik İlişkileri*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı 49, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara, 2001.

Michael Dockrill, “*Britain and The Lausanne Conference*” **The Turkish Yearbook**, Vol.XXIII.

Ertan, Temuçin Faik, “*Lozan Görüşmeleri Sırasında Türk Heyeti İle TBMM Hükümeti Arasındaki İlişkiler*” **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı 18, Cilt: VI, Ankara, 1990.

Güven, Cemal, “*Milli Mücadele Döneminde Fransız Gazeteci ve Yazar Berthe Georges Gaulis’in Mustafa Kemal Paşa ile Temas ve Görüşmeleri*” **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Konya, 2006.

Hülagü, Orhan, “*Mudanya Mütarekesi*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: XIII, Sayı:39, Ankara, 1997.

Köse, İsmail, “*Paris Barış Konferansı Tutanakları ve Başkan Woodrow Wilson’un Türk Algısı*”, **Journal of History Studies**, Volume 6, Issue 3, Nisan 2014.

Labonne, Roger, “*Lausanne et la question Turque*” **La Revue de Paris**, Mayıs-Haziran 1924.

Lémonon, Ernest, “*La Liberté de tous les détroits*”, **Correspondance d’Orient**, No:299-300, Paris, 15-30 Aralık 1922.

Mümtaz Peker, “*Lozan Konferansında Nüfus Tartışmaları*”, **Bellekten**, Cilt: LXIX - Sayı: 256, Aralık 2005.

Radek, Karl, “*Lozan Konferansı*”, **Komünist Enternasyonal Belgelerinde Türkiye Dizisi-1, Boğazlar Meselesi ve Montrö**, Aydınlık Yayınları, İstanbul.

Renouyin, Pierre, “*La Question des Détroits*” **Revue de Droit International**, Les Editions International, Paris, 1930.

Sabır, Hasan, “*Atatürk’ün Ekonomi Anlayışı*”, **Sayıştay Dergisi**, Sayı:62, 2007.

Sonyel, Salahi, “*İngiliz Gizli Belgelerine Göre Lozan Konferansı’nın Perde Arkası*”,**80.Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyum Bildirileri**, TTK, XVI Dizi-Sayı:100, Ankara, 2003.

Ulusan, Şayan, “*Şark Meselesi’nden Sevr’e Türkiye*”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, İzmir, 2009.

Yavuz, Bige, “*Atatürk Devrimi ile Sosyal yaşamın Çağdaşlaşmasına İlişkin Fransız Değerlendirmeleri*”, **A.Ü.Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi**, Cilt 4, Sayı 15, Ankara, 1995.

_____, “*Fransız Arşiv Belgelerinin Işığında Chester Demiryolu Projesi*” **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 24, Kasım 1999-2003.

_____, “1921 Tarihli Türk-Fransız Anlaşması'nın Hazırlık Aşamaları”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: VIII, Sayı:23, Ankara, 1992.

Yücel, Bülent, “*Westphalia Antlaşmasından Nice Antlaşmasına: Egemenlik Kavramının Tarihsel Seyri ve Bir Prototip Olarak Avrupa Birliği*”, **AÜEHFD**, C. X, Erzincan, 2006.

TEZLER

Halil Şimşek, **Lozan'ın Getirdiği Statü ve Türkiye'de Azınlıkların Durumu (1923-1974)**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara, 2006.

Jeannesson, Stanislas, **La France, Poincaré et La Ruhr 1922-1924**, Sorbonne Üniversitesi Doktora Tezi, Paris, 1995.

GAZETELER

Journal des Débats, (27 Ekim 1922-26 Haziran 1923)

Journal de Genève, (16Aralık 1922, 20 Aralık 1922)

L'Action Française, (27 Ekim 1922-18 Kasım 1922)

L'Echo de Paris, (29 Nisan 1923)

Le Gaulois, (8 Kasım 1922)

L'Humanité, (5 Aralık 1922-27 Temmuz 1923)

Le Matin, (6 Kasım 1922-18 Temmuz 1923)

Le Petit Journal, (6 Ekim 1922-25 Temmuz 1923)

Le Petit Parisien, (27 Ekim 1922-25 Temmuz 1923)

Le Temps, (5 Ekim 1922-19 Temmuz 1923)

L'Ouest-Eclair, (8 Kasım 1922)

DERGİLER

Correspondance d'Orient, Ocak 1922, No: 277.

Correspondance d'Orient, 15-30 Aralık 1922, No.299-300

Correspondance d'Orient, Mayıs 1924, No:317.

France et Monde, 1 Kasım 1923.

France et Monde, 1 Eylül 1924.

L'Asie Française, 1924.

Les Documents Politiques, Diplomatiques et Financiers, Aralık 1922.

Revue du Monde Musulmane, 1922-1923.

EKLER

- I a-b.....Poincaré'nin Lord Curzon'a yazdığı 14 Ekim 1922 tarihli mektup. Konferansın toplanması, yeri ve zamanı ile Boğazlar meselesinin çözümüne dair öneriler. (MAE, Série E Levant Turquie, Vol.283)
- II a-b-c-d..... İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nca Poincaré'ye hitaben yazılmış 18 Ekim 1922 tarihli mektup. Konferansın Lozan'da toplanması konusunda mutabık kalındığı, ancak kendi iç siyasi meselelerindeki belirsizler sebebiyle, 1 Kasım 1922 tarihinden önce toplanmanın mümkün olamayacağı hakkında (MAE, Série E Levant Turquie, Vol.283)
- III a..... Fransa'nın Londra Büyükelçiliği'nin 23 Ekim 1922 tarihli telgrafı. Sovyet Rusya'nın tanınmasını müteakip nihai senedi imzalaması gerektiği (MAE, Série E Levant Turquie, Vol.284)
- IV a.....30 Ekim 1922 tarihli, Poincaré'nin Fransız Yüksek Komiserine gönderdiği, Mustafa Kemal'e hitaben Franklin Bouillon tarafından yazılmış mektubun sureti. (MAE, Série E Levant Turquie, Vol.284)
- V a..... Fransız Yüksek Komiseri Pellé'nin Fransa Dışişleri Bakanlığı'na 31 Ekim 1922 tarihli telgrafı. Boğazlar konusunda Ankara Hükümeti ile Rusya'nın anlaşmaları hakkında (MAE, Série E Levant Turquie, Vol.284)
- VI a..... Fransız Yüksek Komiseri General Pellé'nin 7 Kasım 1922 tarihli mektubu. Konferansa katılacak Türk Heyeti hakkındaki tespitler. (MAE, Série E Levant Turquie, Vol.284)
- VIIGeneral Pellé'nin 11 Kasım 1922 tarihli telgrafı. Boğazlar konusunda Türklerin görüşlerini bildirmesi. (MAE, Série E Levant Turquie, Vol.284)
- VIII a-b-cFransa İçişleri Bakanlığı'nın Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 13 Aralık 1922 tarihli yazısı ve yazının ekinde yer alan 4 Aralık 1922 tarihli istihbarat raporu. (MAE, Série E Levant Turquie, Vol.285)
- IX.a-z..... Poincaré'nin Lozan'daki Fransız Heyetine yazdığı 23 Kasım 1922 tarihli yazı. Konferansın konularına ilişkin Fransa'nın resmi görüşleri (MAE, Série E Levant Turquie, Vol.285)
- X a..... Fransız Parlamentosu'nun Lozan'daki Fransız Heyetine yazdığı 4 Aralık 1922 tarihli mektup. Fransa'nın Doğu Akdeniz'deki konumunun güçlendirilmesi Küçük Asya'daki hak ve menfaatlerin korunmasının Lozan'da tescil ettirilmesinin önemli olduğu hakkında (MAE, Série E Levant Turquie, Vol.285)

- XI..... Poincaré'nin Fransa heyetine gönderdiği 29 Aralık 1922 tarihli mektup. Fransız heyetinin İngilizlerle ve Türkler arasında arabuluculuk yapması hakkında (MAE, Série E Levant Turquie, Vol.286)
- XII a.....Poincaré'nin 5 Şubat 1923 tarihinde Londra ve Roma Büyükelçiliklerine gönderdiği Türkiye ile Fransa'nın ikili olarak görüşme yapabileceği hakkında (MAE, Série E Levant Turquie, Vol.289)
- XIII a,b.....Fransız Dışişleri Bakanlığı'nın, Fransa'nın İngiltere ve İtalya Büyükelçiliklerine 26 Şubat 1923 tarihinde gönderdiği telgraf. Türk-Yunan tazminatı, yabancılara uygulanacak adli rejim ve iktisadi konular hakkında (MAE, Série E Levant Turquie, Vol.291)
- XIV a.....İstanbul'daki Fransa Yüksek Komiserliği'nin Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 8 Mayıs 1923 tarihli telgraf. Türkiye'deki gelişmeler hakkında (MAE, Série E Levant Turquie, Vol.294)
- XV a,..... General Pellé'nin Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 19 Mayıs 1923 tarihli yazı. Türk-Yunan tazminat meselesi hakkında (MAE, Série E Levant Turquie, Vol.295)
- XVI a-h..... Lozan'daki Fransız Heyeti Başkanı Pellé'nin Fransa Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 24 Mayıs 1923 tarihli telgraf. Chester Projesi hakkında. (MAE, Série E Levant Turquie, Vol.295)

14 octobre 1922

M. POINCARÉ
à Lord Curzon,

2.320-13.

Mon cher Ministre,

Lord HARDINGE m'a donné connaissance des instructions qu'il a reçues de vous au sujet de la prochaine Conférence qui aura à traiter les affaires d'Orient. Pour gagner du temps, d'accord avec Lord Hardinge, je me permets de vous répondre directement; ma réponse sera une suite aux conversations si libres et si confiantes que nous avons poursuivies, à trois reprises, à Paris sur la question d'Orient.

En ce qui concerne, d'abord, la date de la réunion, je pense, comme vous, qu'il est très désirable que la Conférence ait lieu le plus tôt possible; on pourrait, comme vous le suggérez, se réunir le lundi 6 novembre. Il serait même préférable, à mon avis, de commencer dès le 30 octobre ou le 1er novembre. Je verrais, en tous cas, de grands inconvénients à ce que l'ouverture de la Conférence fût remise à une date plus éloignée.

Quant au lieu de la réunion, je reconnais la force des objections que Sir Horace Rumbold et vous vous faites au choix de Smyrne. Je reconnais également les avantages qu'offrirait le choix de Lausanne et je n'ai pas d'objection à ce choix. Mais, comme je l'ai indiqué à Lord Hardinge, M. Franklin-Bouillon, qui m'a télégraphié qu'il y avait des raisons décisives pour accepter Smyrne. Il doit arriver à Paris demain; il me renseignera à ce sujet et je vous tiendrai immédiatement au courant.

En ce qui concerne enfin la Conférence elle-même, il a été, comme vous le dites, convenu à Paris que les Etats invités seraient les Grandes Puissances, la Roumanie, la Yougoslavie, la

EK I - Poincaré'nin Lord Curzon'a yazdığı 14 Ekim 1922 tarihli mektup. Konferansın toplanması, yeri ve zamanı ile Boğazlar meselesinin çözümüne dair öneriler. (MAE, Série E Levant Turquie, Vol.283)

Turquie et la Grèce et que la Bulgarie serait seulement entendue.

J'estime, comme vous, qu'il y a lieu de s'en tenir à cet accord. L'objet de la Conférence est de préparer le texte d'un traité entre la Turquie et les Puissances qui sont encore en guerre avec elle. Il y aura lieu ensuite de discuter, séparément, comme vous l'indiquez, la question de la liberté des Détroits.

J'estime, comme vous, que la Société des Nations ne devrait pas être appelée, dès le début, à traiter ce problème avec les Puissances. Le rôle de la Société des Nations serait, à mon avis, comme au vôtre, de pourvoir à l'exécution de l'arrangement auquel on serait arrivé, mais cet arrangement même doit être le résultat d'une discussion préalable entre les Puissances. Toutefois, je ne pense pas qu'il ne doive y avoir qu'une seule Conférence qui siégerait à Lausanne et dans laquelle serait, comme vous le suggérez, abordée la question des Détroits, dès que les autres sujets auraient été traités.

Mieux vaudrait, selon moi, faire savoir à Angara que la question des Détroits ne sera pas discutée au sein de la Conférence de la paix, et que, par conséquent, la question de la participation russe à la Conférence de la paix ne se pose pas en ce moment. Je préférerais que, suivant la suggestion que vous avez faite à Paris, la Conférence n'examinât que les questions qui se rapportent à la paix proprement dite et qu'en réservât pour une autre réunion, l'examen de la question des Détroits. Cette réunion pourrait se tenir dans une autre ville avant la signature définitive de la paix, à Genève, par exemple, si la Conférence se tenait à Lausanne. Une telle procédure serait d'autant plus justifiée qu'en 1856, lors de la signature du traité de Paris, la question des Détroits a fait l'objet d'une convention particulière; cette convention serait signée le même jour que le traité de paix.

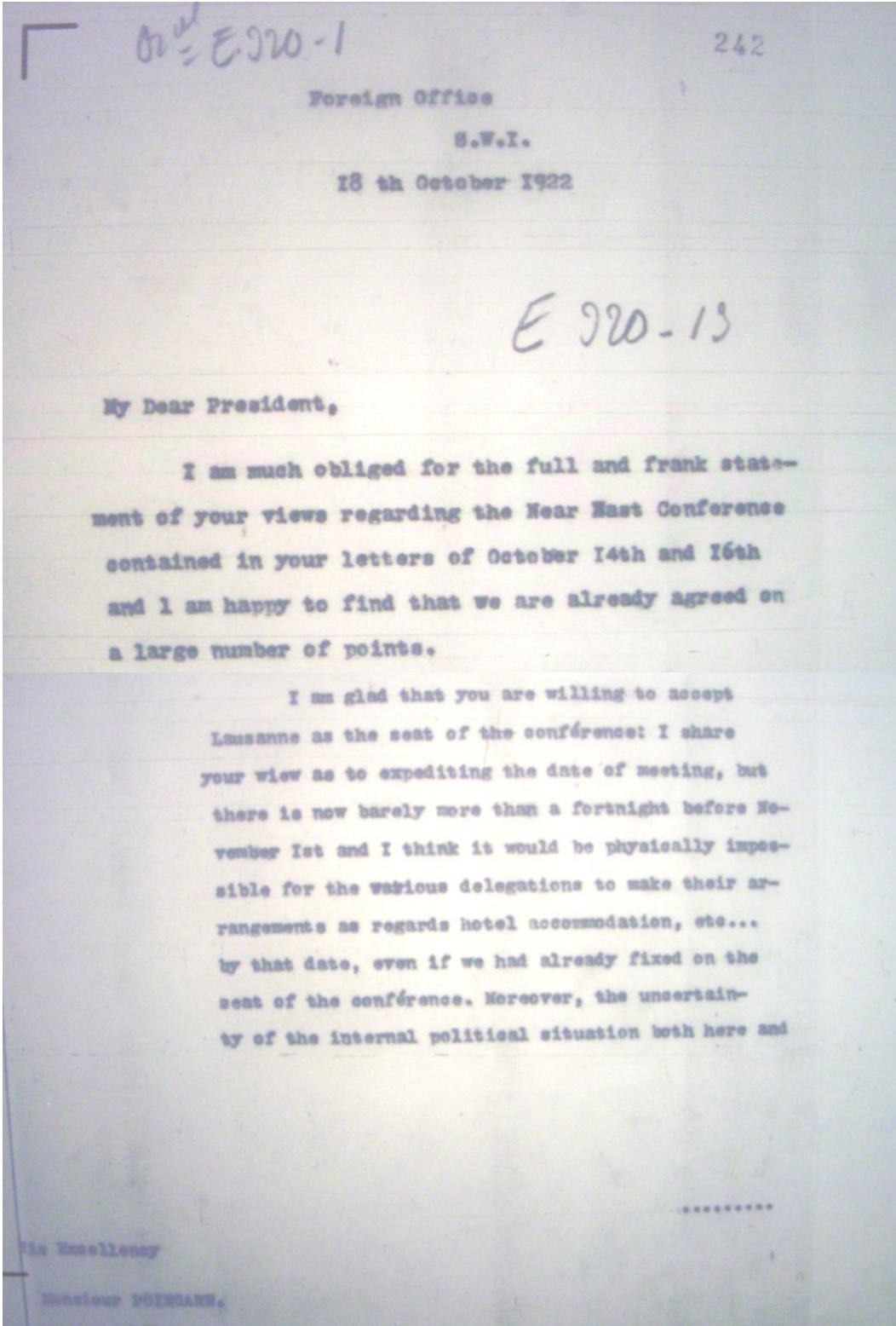
mais elle pourrait, à la différence de celui-ci, être élaborée par toutes les Puissances intéressées à la liberté des Détroits; en ce qui concerne les gouvernements de fait, il serait possible, après les avoir entendus, de réserver tous les droits des pays qu'ils représentent; le Protocole de signature resterait ouvert et ces pays seraient admis à signer aussitôt qu'il y aurait chez eux des gouvernements reconnus de jure par les Puissances. Une clause particulière indiquerait que la Convention pourrait entrer en vigueur dès qu'un certain nombre de signatures seraient obtenues.

Je ne vois pas d'objections d'ailleurs à ce que, comme à Gênes, la société des Nations soit invitée à envoyer à Lausanne des délégués qui pourraient, au fur et à mesure des travaux de la Conférence, préparer des propositions en vue de l'exécution du traité.

Je n'ai pas besoin de vous dire que je suis tout à fait d'accord avec vous sur l'intérêt de ne pas laisser dégénérer la Conférence de la Paix en une réunion publique, où les orateurs se livreraient à de longs discours. Quant à la Présidence, elle pourrait être confiée, d'un commun accord, à un personnage suisse, tel, par exemple, que M. Ador.

Si ces bases étaient acceptées par le Gouvernement britannique et par le Gouvernement italien, il conviendrait de répondre au Gouvernement d'Angora et de notifier la décision des Puissances au Gouvernement de Constantinople et au Gouvernement de fait de Moscou.

Quant à l'Ukraine et à la Géorgie soviétique, elles pourraient être entendues à la Conférence, comme le Gouvernement de fait de Moscou, mais il faudrait également entendre le Gouvernement géorgien, qui a été reconnu de jure par les Puissances.

EK II- İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nca Poincaré'ye hitaben yazılmış 18 Ekim 1922 tarihli mektup, Konferansın Lozan'da toplanması konusunda mutabık kalındığı, ancak kendi iç siyasi meselelerindeki belirsizler sebebiyle, 1 Kasım 1922 tarihinden önce toplanmanın mümkün olamayacağı hakkında MAE, Série E Levant Turquie, Vol.283.

and in Italy calls for consideration. From this point of view, a too early assembling of the conference might meet with practical obstacles, and it would be unfortunate if, when the conference assembled a full representation of all the principal countries were not at once forthcoming. To my mind the important point is to announce a date as soon as possible for the opening of the conference to show the Angora Government that we are as anxious as they for an early meeting. It is comparatively immaterial whether for physical reasons the date be fixed at the beginning or the middle of November, and I therefore propose November 13th as the most convenient and in all probability the earliest practicable date in all the circumstances...

We are happily in agreement regarding the rôle of the League of Nations in dealing with the Straits question in its final stage. As regards the Conference itself, however, I still prefer my plan that there should deal on a specified date at a later stage in its sittings with the Straits, admitting other powers such as Russia and

and the Black Sea States to the discussions, rather than your proposal for two distinct and concurrent conferences in different places, one for the Peace Treaty and the other for the Straits. The latter question cannot in reality be regarded or treated as distinct from the peace treaty of which it forms an inseparable part. We shall almost certainly find it necessary to include in the Treaty some general definition of the freedom of the Straits, even if the details of its application be elaborated in a separate instrument and handed for execution to the League of Nations. Further, the Straits question is at once so complex and so important that it is neither desirable nor indeed possible to have it examined and treated by plenipotentiaries and experts, other than those who are dealing with the main treaty. These objections make it, to my mind, impossible to hold two different conferences in two different places, and it will be found that the analogy of the Paris Conference of 1856, which you quote, strongly favours my contention.

That conference drew up firstly a peace treaty to end the Crimean war, signed by Great Britain, France, Austria, Prussia, Russia, Sardinia and Turkey on March 30th (ratifications exchanged April 27th) and secondly a Straits convention (which by article I of the peace treaty was to be regarded as annexed to the treaty) signed by precisely the same powers and the same plenipotentiaries on the same day and at the same place with ratifications exchanged on the same day, as the peace treaty.

As regards the procedure for admitting the de facto governments to the discussions on the Straits question, I am disposed to accept Your Excellency's ingenious suggestion which seems to be well designed to give legitimate satisfaction to Russia while avoiding the necessity of any premature or indirect de jure recognition of the Soviet Government .

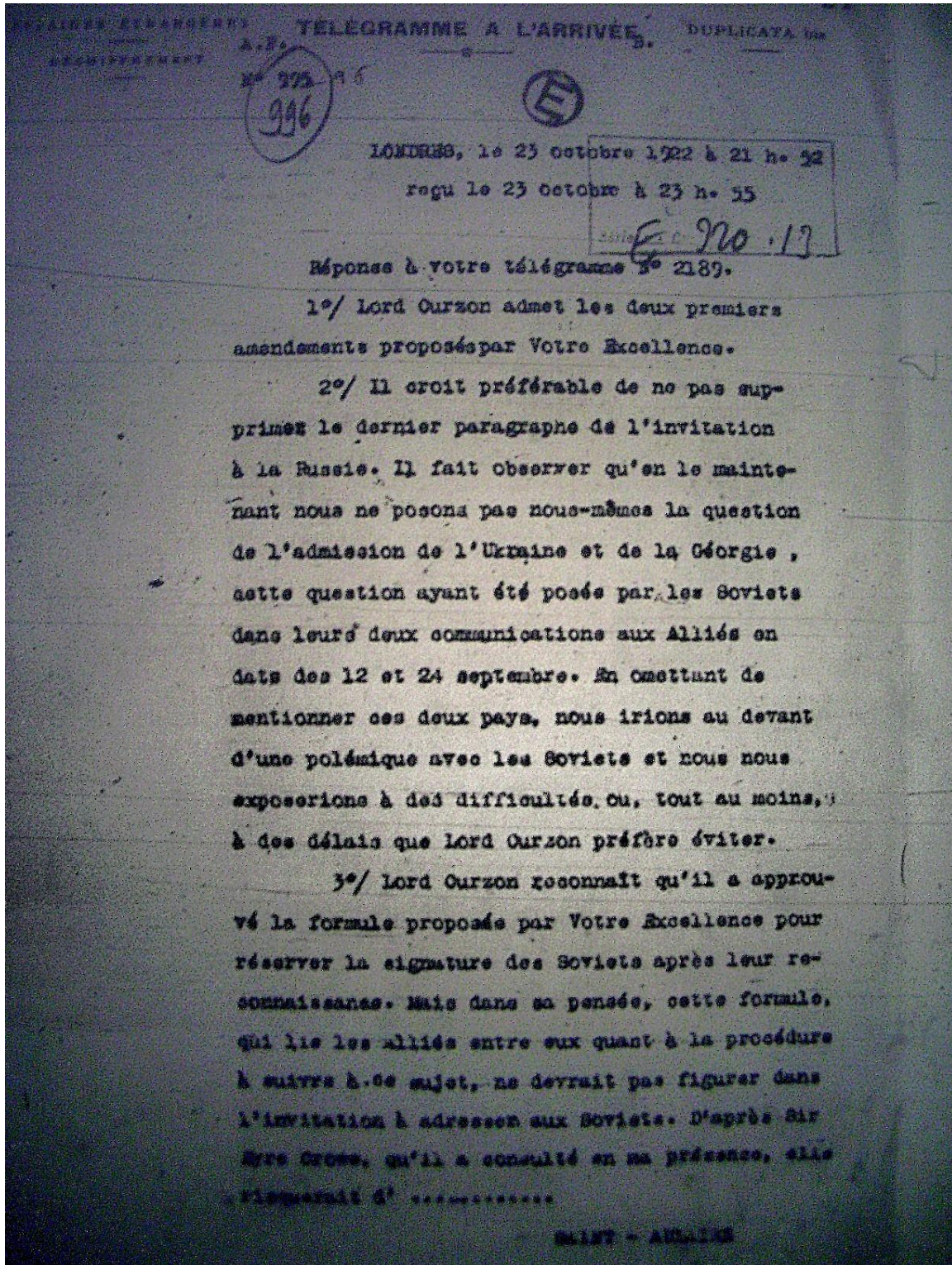
To sum up, while accepting Your Excellency's suggestions for a separate Straits instrument, annexed, however, to the peace treaty, and for the procedure as regards the admission of Russia, I trust that you will now

EK II c

see your way to accept my proposal for the treatment of the Straits question by the main conference at Lausanne,

Touching my suggestion to invoke the assistance of the League of Nations' Secretariat, Your Excellency uses the words "League of Nations' delegates". I had in mind only the loan of the assistance of a technical staff of translators, interpreters and typists from Geneva. In so far as we have to consult the League as regards the Straits and minorities in the course of our discussions, I would prefer to employ the regular procedure of a reference to the Council of the League, if necessary summoned to an ad hoc meeting.

I have carefully considered Your Excellency's suggestion as to a Swiss Chairman. Monsieur Ador, himself, has a reputation for tact and impartiality which are universally recognised. His presidency might further promote a peaceful and unscrupulous atmosphere and there would be advantages in thus invoking indirectly the assistance of the Swiss Government for the organisation of the Conference, arranging telegraphic facilities and perhaps the requisition of hotel accommodation, etc; on the other

EK III- Fransa'nın Londra Büyükelçiliği'nin 23 Ekim 1922 tarihli telgrafi. Sovyet Rusya'nın tanınmasını müteakip nihai senedi imzalaması gerektiği hakkında. (MAE, Série E Levant Turquie, Vol.284)

X

B

N° 996

LONDRES, le 23 Octobre 1922 - 21 h.52

reçu le 24 à 3 heures

..... amener la Russie à refuser de participer à la discussion de la question des Détroits ou, tout au moins, aurait une influence fâcheuse sur (son) attitude dans cette discussion. Il estime donc préférable de ne pas viser la question de la signature dans la lettre d'invitation et de laisser les Soviets dans une incertitude qui, dit-il, ne peut que les assouplir, sauf à la (mot passé) de la Conférence à procéder selon les suggestions de Votre Excellence.

Je serais reconnaissant à Votre Excellence de me faire savoir si Elle insiste pour le maintien des deux modifications visées aux paragraphes 3 et 4 de son télégramme./.

SAINT-AULIAIRE

EK III a

F.
Chiffre JA.

C.

PARIS, le 30 octobre 1922 à 20 h. 30

FRANCOM CONSTANTINOULE 1349.

(E)

E. 220.13

Pour Mustapha Kemal, de la part de M.
Franklin-Bouillon:

Je vous remercie de votre dépêche. Je comprends très bien vos sentiments. Les Alliés vous ayant proposé Lausanne, vous n'avez qu'à leur répondre directement en désignant la ville de vos préférences et en donnant vos raisons.

J'ai chargé Ferid de vous télégraphier immédiatement ma résolution en ce qui concerne la Conférence, je voulais que vous soyez le premier informé. Je suis très heureux que vous ayez compris dans la délégation Ismet, pour lequel vous connaissez mes sentiments. J'ai senti que mon action serait beaucoup moins forte si j'acceptais une situation officielle, en présence des attaques violentes dirigées contre moi; je serais paralysé, notamment dans la presse et devant l'opinion publique à laquelle je me réserve de faire appel en France et en Angleterre.

Je sais que vous aurez confiance dans ma connaissance de la situation politique générale et

EK IV- 30 Ekim 1922 tarihli, Poincaré'nin Fransız Yüksek Komiserine gönderdiği, Mustafa Kemal'e hitaben Franklin Bouillon tarafından yazılmış mektubun sureti. (MAE, Série E Levant Turquie, Vol.284)

Télégramme au départ

Ampliation

- 2 -

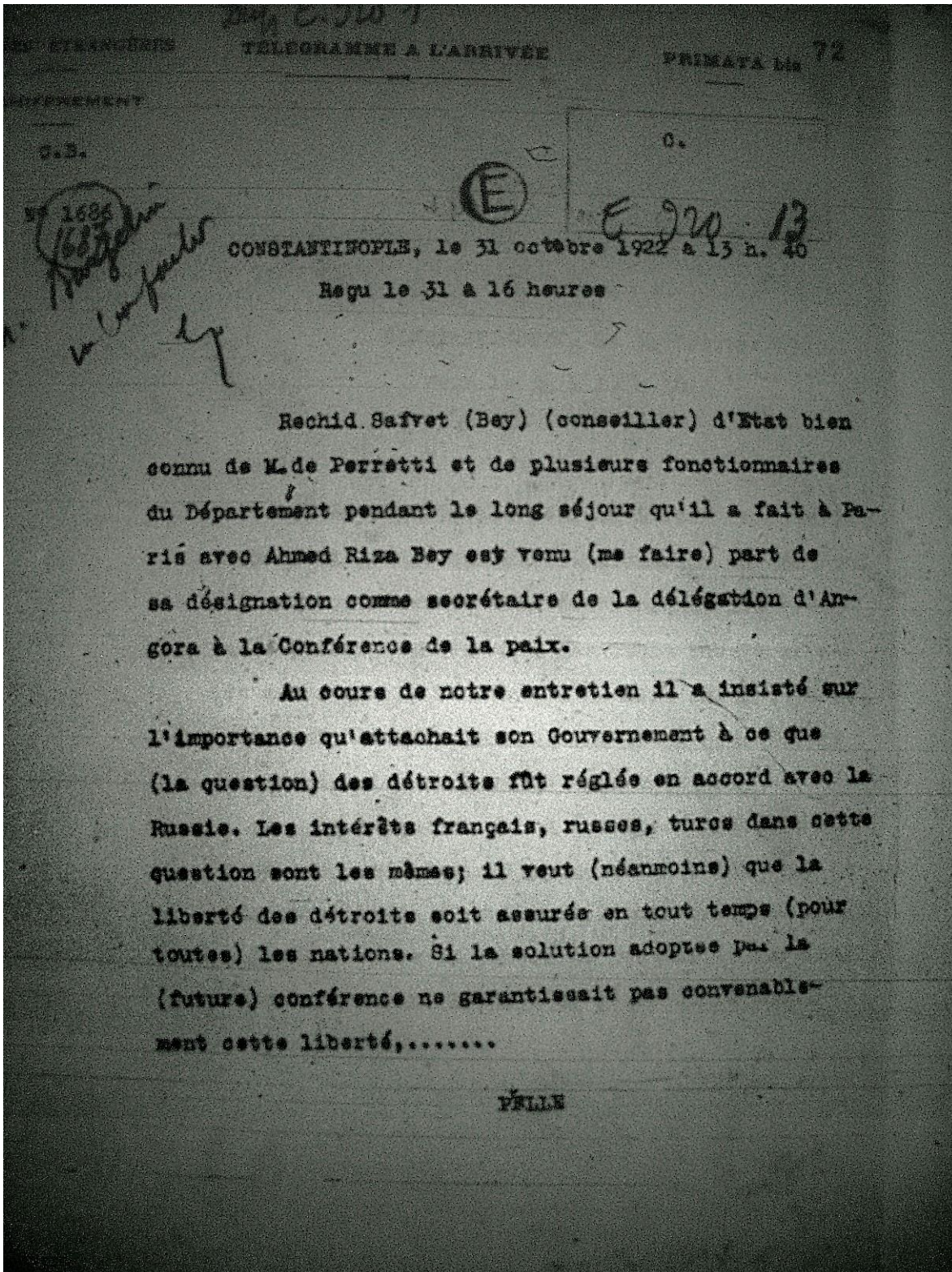
dans mon action individuelle telle qu'elle s'est exercée depuis deux ans.

Laissez-moi vous envoyer, pour vous et vos camarades, mon meilleur souvenir. Votre ami ./.

Signé: Franklin-Bouillon.

POINCARÉ.

EK IVa

EK V- Fransız Yüksek Komiseri Pellé'nin Fransa Dışişleri Bakanlığı'na 31 Ekim 1922 tarihli telgrafi. Boğazlar konusunda Ankara Hükümeti ile Rusya'nın anlaşmaları hakkında. MAE, Série E Levant Turquie, Vol.284.

E

O

N° 1637

CONSTANTINOPIE, le 31 Octobre 1922-
regu le 31 à 13 h.30 - 13 h.40

..... *il* en résulterait pour la Russie des conséquences si graves que par répercussion la sécurité de la Turquie serait menacée. Pourquoi les trois Etats n'échangeraient-ils pas leurs vues à ce sujet avant que la Conférence ne soit saisie? Le Gouvernement d'Angora serait bien placé pour servir d'intermédiaire dans cette conversation.

J'ai répondu d'une (manière) générale que je ne supposais pas qu'il entrât dans les vues de Votre Excellence d'engager des conversations avant la Conférence et en dehors de nos alliés sur des sujets qui feront l'objet de cette Conférence./.

HELEN

EK V a

N° 1773

CONSTANTINOPLÉ, le 7 Novembre 1922 à 15 h. 45

Reçu le 8 à 10 heures

DIRECTION
POLITIQUE ET COMMERCIALE

8 NOV 1922

SÉRIE E CARTON 20 DOSSIER B

CONFIDENTIEL

La délégation turque dont le colonel Meugin a (donné) (la) composition par ses télégrammes (3)81 et 3(82) semble caractérisée par la médiocrité des hommes qui la composent (. Le) (seul) personnage marquant qui en fasse partie est Icmet Pacha. Son prestige militaire et la (confiance) (personnelle) que lui témoigne Mustapha Kemal Pacha lui assureront vis à vis de la Grande Assemblée une certaine autorité. Par contre sa surdité sera gênante; son attitude raide et ferme ne facilite(ra) pas (les) transactions j'ai dit dans mon télégramme n° 1718-(19) ce qu'était Riza-Nou(r), ambitieux d(1 groupe faux) gair(1 groupe faux) et (intrig)ant; Hassan Bey (délégué) suppléant a dû naguère quitter le Ministère des Finances en raison de son insuffisance(. Le) rôle des représentants (de l')Assemblée n'est pas(nettement) (indiqué); Hamid Bey espère qu'ils (auront) reçu des délégations.....

PELLÉ

EK VI- Fransız Yüksek Komiseri General Pellé'nin 7 Kasım 1922 tarihli mektubu. Konferansa katılacak Türk Heyeti hakkındaki tespitler. (MAE, Série E Levant Turquie, Vol.284)

H

N° 1774

R

CONSTANTINOPE, le 7 Novembre 1922 - 15 h.5

reçu le 8 à 2 h.40

..... de pouvoir tel qu'Ismet Pacha puisse avec leur approbation prendre certaines décisions. Leur choix s'explique sans doute par des nécessités parlementaires: Kanzulfi Bey, Zekai Bey sont des nullités notoires; Veli Bey, un énergumène à demi fou.

Parmi les conseillers, Hamid Bey, financier plus rapproché de la mentalité européenne que les hommes d'Angora, mais craignant toujours d'être suspecté de modérantisme, aura une certaine influence sur Ismet Pacha. Hirnet Bey, Munir Bey, Mouktar Bey sont des esprits coordonnés et avertis; (1 gr. faux) Bey m'a été ^{donné} comme peu intelligent et dangereux. Le Secrétaire général Rechid Salvat Bey manie bien notre langue et affiche des sympathies françaises. Il m'a toujours paru peu sûr. Il est le beau-père de Riza Hour./.

HELLE

EK VI a

H

R

N° 1217

CONSTANTINOPLE, le 11 novembre 1922 - 0 h.50
reçu le 11 à 6 heures

URGENT

..... que de fond. Si la Conférence prend pour base de (ses) discussions la (1 gr. faux) du traité de Sèvres, les hommes d'Angora éprouveront une excessive irritation.

Sur la question fondamentale des Détroits, leurs idées ont évolué depuis que Mustapha Kemal Pacha à Smyrne me disait être prêt à examiner toutes les solutions compatibles avec la sécurité de Constantinople. Il semble qu'aujourd'hui les Turcs X tendent garder eux-mêmes les Détroits. Ils promettent de laisser passage libre en tout temps aux navires de commerce. Par contre, les bâtiments de guerre ne seraient admis que sur demande préalable et sous certaines conditions.

J'ai déjà indiqué les demandes territoriales.....

PELLÉ

EK VII- General Pellé'nin 11 Kasım 1922 tarihli telgrafi. (MAE, Série E Levant Turquie, Vol.284)

MINISTÈRE
DE L'INTÉRIEUR

RÉPUBLIQUE FRANÇAISE

DIRECTION
DE LA
SÛRETÉ GÉNÉRALE
CONTRÔLE GÉNÉRAL
DES SERVICES DE
POLICE ADMINISTRATIVE

(E)

Paris-le 13 Décembre 1922
L. 5115
L. 1017
18 DEC 1922
Classement
Sér. *E* Car. *70* Doc. *17*

DC: 4409

ne pas de mentionner dans la réponse
les indications ci-dessus

LE MINISTRE DE L'INTÉRIEUR
(Direction de la Sûreté Générale)

A/S de la Conférence
de Lausanne

à Monsieur LE PRÉSIDENT DU CONSEIL
MINISTRE DES AFFAIRES ÉTRANGÈRES
(~~Conférence de Lausanne~~)

J'ai l'honneur de vous adresser, sous ce
pli, à toutes fins utiles, copie d'un rapport de
M. le Commissaire Spécial d'Annemasse relatif à
l'entente russo-turque à la Conférence de Lausanne.

P. Le Ministre de l'Intérieur,
Le Directeur de la Sûreté Générale.

P. Le Ministre de l'Intérieur

EK VIII - Fransa İçişleri Bakanlığı'nın Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 13 Aralık 1922 tarihli yazısı ve yazının ekinde yer alan 4 Aralık 1922 tarihli istihbarat raporu. (MAE, Série E Levant Turquie, Vol.285)

L'Entente Russe-turque
à Lausanne.

Les renseignements recueillis dans les milieux orientaux bien informés de Genève et de Lausanne indiquent que TCHITCHERINE aurait donné son approbation aux accords conclus avant son arrivée entre RAKOWSKI et WOROWSKI et les délégués turcs au cours de nombreuses entrevues.

Toutes divergences entre les deux délégations seraient aplanies et une ligne d'action commune aurait été définitivement arrêtée.

La concordance de vues serait notamment parfaite en ce qui concerne les points suivants:

1°- Repousser toute participation de la Société des Nations soit au règlement des affaires en discussion, soit à l'organisation du statut futur du proche orient et particulièrement à celui du régime des détroits, la Société des Nations étant un organisme n'ayant d'international que le nom, et se trouvant placée en réalité sous la dépendance de la France et plus encore de l'Angleterre.

2°- Faire tout l'effort possible pour empêcher la formation du bloc balkanique.

3°- Soutenir avec énergie les revendications formulées par les divers états arabes, d'Asie-Mineure en vue d'obtenir leur complète indépendance et par conséquent l'annulation des mandats français sur la Syrie et le Liban, et anglais sur la Palestine et la Transjordanie.

On affirme d'autre part dans les milieux allemands et germanophiles de Genève que les délégués turcs et russes envisagent dans appréhension l'échec des négociations engagées à Lausanne. Les Russes cherchent à empêcher les Turcs de se rapprocher des Français. Ils s'efforcent de leur faire croire que le cas échéant, c'est la France qui doit porter les responsabilités de l'avortement de la Conférence. Ils leur font également entrevoir qu'ils n'ont pas à redouter la rupture des pourparlers engagés. La Russie et la Turquie auxquelles l'Allemagne fournirait les techniciens et le matériel nécessaires pourront facilement en conjugant leur action rendre intenable la position des Français et des Anglais en Asie-Mineure.

En attendant, les sentiments d'amertume contre la France paraissent actuellement dominer au sein de la délégation turque. On accuse le gouvernement français de renier les promesses faites précédemment par M. FRANKLIN-BOUILLON. On reproche à la délégation française de n'avoir pas soutenu le point de vue turc dans les questions de Mossoul. C'est même devant cette constatation d'une entente étroite et préméditée entre la France et l'Angleterre que la Délégation turque a envoyé un de ses membres HAMID-BEY à Paris où avec ROUSTEME Bey, ancien consul, de Turquie à New-York et collaborateur de la Revue "L'Ouest et l'Orient", il devait voir les amis de la Turquie en France et par leur intervention agir sur le gouvernement français pour que l'attitude intransigeante et inattendue de la délégation française à l'égard des justes demandes de la Turquie soit modifiée.

Parmi les délégués russes, RAKOWSKY serait le plus combattif et le plus obstiné. Au cours de déclarations faites à des journalistes allemands de Genève, il aurait affirmé qu'il avait la certitude absolue que la Conférence aboutira en réalité à la conclusion officielle d'une alliance étroite de la Rus-

EK VIII b

de la Turquie et de l'Allemagne.

Au nombre des personnalités que le délégué russe a reçu depuis son arrivée, figure le fameux HILPHAND PARVUS propagandiste et pacifiste allemand notoire, qui jouit dans les milieux financiers et politiques internationaux d'une puissance occulte réelle et dont le journal français "L'Oeuvre" a exposé dans un numéro assez récent les conceptions relatives à la solidarité économique de l'Europe et à la nécessité d'un long crédit à accorder à l'Allemagne. Il est à présumer que PARVUS a exposé au long à RAKOWSKY son plan qui tend en réalité à la libération de la dette allemande et à la révision du Traité de Versailles.

Enfin, dans les milieux communistes de la Suisse Romande on escompte que la délégation russe fera échouer la conférence de Lausanne afin de donner au monde entier l'impression que la paix ne pourra être définitivement instaurée que si on fait à la Russie, dans le Conseil des Nations la place qui lui revient légitimement.

EK VIII c

L. 3. 1087 1922
38

E 220.13

LE PRESIDENT DU CONSEIL
MINISTRE DES AFFAIRES ETRANGERES
A MESSIEURS CANILLE BARRERE ET MAURICE BOMPARD, AMBASSADEURS
DE FRANCE, PLENIPOTENTIAIRES DE LA REPUBLIQUE
FRANCAISE A LA CONFERENCE DE LAUSANNE.

Instructions:

Je n'ai pas à vous rappeler les conditions dans lesquelles va s'ouvrir la Conférence de Lausanne. Le Traité qui y sera négocié doit avoir en premier lieu pour objet de rétablir la paix entre la Turquie et les Puissances qui sont juridiquement encore en guerre avec elle, et parmi lesquelles figurent la France, l'Angleterre, l'Italie et le Japon, qui ont signé le Pacte de Londres du 5 septembre 1914 comportant l'engagement de ne pas faire de paix séparée, ou qui y ont adhéré.

En second lieu, ce traité doit mettre fin à la situation créée par la reprise d'hostilités qui s'est produite entre la Grèce et la Turquie postérieurement à l'armistice du 30 octobre 1918.

La réalisation de ce double objet permettra de rétablir la paix en Orient. Mais, pour aboutir à cet égard à un résultat durable, les négociateurs auront à résoudre des problèmes impor-

EK IX- Poincaré'nin Lozan'daki Fransız Heyetine yazdığı 23 Kasım 1922 tarihli yazı. Konferansın konularına ilişkin Fransa'nın resmi görüşleri (MAE, Série E Levant Turquie, Vol.285)

tiels dont la solution est liée au maintien de la paix générale. Parmi ces problèmes figurent au premier plan la question des Détroits, qui est entrée dans une phase nouvelle à la suite de la guerre européenne de 1914, et la question des Capitulations.

D'autre part, il est nécessaire de régler enfin à cette occasion les questions financières et économiques demeurées en suspens à la suite des guerres balkaniques de 1913 et 1914 et réservées pour être l'objet d'un examen ultérieur auquel les événements n'ont pas permis de procéder.

La plupart de ces problèmes avaient fait l'objet des stipulations du traité de Sèvres du 10 août 1920, qui, n'ayant pas été ratifié, est resté lettre morte. La question se pose de savoir s'il convient de prendre ce traité comme base des travaux de la Conférence de Lausanne et d'en suivre le texte, en vue d'y apporter les modifications nécessitées par la situation.

Il n'est pas douteux qu'une telle procédure, à laquelle on a déjà tenté sans succès de recourir en 1921, se heurterait à l'opposition irréductible des Turcs. Au surplus, la situation s'est profondément modifiée en Turquie depuis l'armistice du 30 octobre 1918 qui a consacré la victoire des Alliés. A côté du Gouvernement impérial signataire de l'armistice, puis du traité de Sèvres, s'est formé un Gouvernement de fait qui, dès le 19 mars 1920, a déclaré dénier aux Alliés le bénéfice de l'armistice et, qui, renforcé par sa lutte même contre la Grèce, est aujourd'hui seul à représenter la Turquie. Les Puissances ne se trouvent donc plus aujourd'hui dans la position d'appliquer purement et simplement

la loi du vainqueur. La future paix ne sera pas, comme le traité de Sèvres, élaborée en dehors des Turcs, mais avec leur participation. Il s'agit d'aboutir à un règlement pacifique, équitable et durable, tenant compte aussi bien des intérêts généraux des Puissances et de leurs intérêts propres que de la position respective des Grecs et des Turcs.

Il s'ensuit que si les stipulations du Traité de Sèvres peuvent être consultées avec fruit par chaque délégation pour ses études particulières, il ne saurait être question d'en faire état devant la Conférence comme d'un document ayant une valeur juridique quelconque, ou même une portée morale.

En raison des circonstances délicates dans lesquelles s'ouvre cette négociation et de la nécessité qui s'impose d'aboutir rapidement, il serait du reste désirable de réduire dans toute la mesure du possible les dimensions du futur traité et de n'y faire figurer que les dispositions strictement nécessaires pour obtenir le résultat cherché, c'est-à-dire l'établissement d'une paix durable en Orient. C'est ainsi qu'il paraît inutile d'y faire figurer des chapitres empruntés aux autres traités de paix, qui n'avaient été insérés dans le traité de Sèvres que par un souci de symétrie, et qui ne sont pas nécessaires au règlement des affaires turques: telles sont les dispositions relatives à l'organisation internationale du travail.

La question se pose de savoir s'il ne serait pas opportun, dans ces conditions, d'omettre l'insertion, dans le traité futur, du Pacte de la Société des Nations. Tout porte à croire que les Turcs seraient indisposés par toute présentation

EK IX- b

de textes rappelant sans nécessité le traité de Sévres. D'après certains indices, il y a lieu de penser, d'autre part, que le Gouvernement d'Angora n'est pas actuellement convaincu des avantages que présenterait pour lui son entrée dans la Société des Nations. On aura d'autant plus de chances de l'amener à accepter des solutions comportant l'intervention de la Société des Nations et à demander sa propre admission dans cette Société, que l'on ne paraîtra pas lui imposer, au préalable, la reconnaissance du Pacte, sous forme d'insertion pure et simple dans le Traité de Paix.

Vous trouverez ci-après exposée la manière dont le Gouvernement de la République envisage la solution des différents problèmes qui seront soumis à la Conférence.

Dominées par un esprit d'équité, et par le désir d'arriver à la conclusion d'une paix durable, ces vues sont trop conformes à l'intérêt général pour que nous n'ayons pas le ferme espoir de les voir adopter par tous les Alliés et accepter par la Turquie.

En vue de faciliter les discussions, vous devrez donc vous efforcer d'amener les autres délégations à s'y ranger et cela aussi bien par des conversations préalables qu'au cours même des débats.

Il est en effet extrêmement désirable qu'une entente aussi complète que possible règne entre les délégations alliées et spécialement entre la nôtre et celles de Grande-Bretagne et d'Italie. Les relations étroites qui existent entre les trois Puissances invitantes nous font un devoir de ne négliger aucun moyen de réaliser constamment une entente constante de vues entre leurs représentants à la Conférence.

Il va de soi qu'il convient d'éviter que cette

entente ne porte ombrage à nos autres alliés et ne paraisse tendre à constituer une sorte de Conseil restreint dans le sein de la Conférence. D'autre part, il est nécessaire d'éviter que les délégués turcs aient l'impression qu'ils se trouvent en présence de décisions préalablement arrêtées et qu'on tente de leur imposer. Il s'agit donc d'une question de mesure et de tact. Il n'en est pas moins vrai qu'une entente entre les Alliés, et spécialement entre les trois Puissances qui ont toujours joué un rôle prépondérant dans les négociations avec la Turquie est aussi naturelle que nécessaire, et que, si l'on s'applique à la dépouiller de tout caractère blessant pour les susceptibilités ottomanes, elle est de nature à faciliter grandement les travaux de la Conférence. Rien ne saurait en effet être plus nuisible au progrès de ces travaux que de graves divergences de vues entre Alliés. N'ayant pas la tentation d'utiliser les divergences d'intérêts qui se manifesteraient devant elle, la délégation ottomane sera d'autant plus inclinée à accepter les solutions qui lui seront proposées en common que l'accord des Puissances, sous notre impulsion, attestera leur modération.

Engagée dans ces conditions, la discussion pourra être menée aussi rapidement que possible et je ne saurais trop insister sur l'intérêt qu'il y a à ce qu'il en soit ainsi. À cet égard, il eût été assurément désirable, pour hâter l'apaisement des esprits, que l'on pût faire insérer dans des préliminaires de paix les dispositions essentielles du futur traité, notamment en matière territoriale. Il faut bien reconnaître toutefois, qu'il serait, dans les circonstances actuelles, imprudent, sinon même dangereux, de procéder ainsi. La conclusion de préliminaires de paix eût été possible si elle

EK IX- ç

avait suivi de près l'armistice du 30 octobre 1918. Distraire aujourd'hui du traité pour les insérer dans des préliminaires, certaines dispositions et les rendre ainsi définitives, ce serait risquer de voir le Gouvernement turc, ayant obtenu satisfaction sur les points qui l'intéressent le plus se dérober à la discussion d'autres questions qui sont des plus importantes pour les Puissances européennes, en particulier pour la France, et qui sont essentiellement liées à l'établissement d'une paix durable en Orient.

Par contre, du moment que le traité doit être considéré comme un tout et comprendre l'ensemble des questions à régler, il n'y a pas d'inconvénient, bien au contraire, à discuter en premier lieu les questions territoriales. Il n'est pas douteux que le Gouvernement d'Angora continue de nourrir une réelle défiance à l'égard des intentions des Alliés et particulièrement de certains d'entre eux, en ce qui concerne la satisfaction de ses aspirations territoriales. Il est indispensable d'apaiser immédiatement ses craintes à cet égard.

Il va de soi que ce règlement, et cela devra être nettement spécifié, notamment lors de l'établissement de la procédure de la Conférence, ne pourra être distrait du reste du traité et ne sera considéré comme définitif, comme les autres parties de cet acte international, que lorsque l'ensemble des stipulations aura reçu l'agrément général.

J'aborde maintenant les différents sujets qui nécessiteront votre intervention dans les débats de la Conférence.

QUESTION DE PROCÉDURE - Il est indispensable que la Conférence,

EK IX- d

de sa réunion, adopte un règlement qui fixe l'ordre de ses travaux et la méthode qui doit y présider.

A cet effet, vous vous inspirerez du projet de règlement annexé aux présentes instructions.

QUESTIONS TERRITORIALES.— Le Traité de Sèvres comportait la définition de toutes les frontières turques. Le règlement auquel il s'agit de procéder aujourd'hui se poursuit dans des conditions qui diffèrent profondément de celles en présence desquelles on se trouvait en 1920. Etant donné les rapports existant entre le Gouvernement d'Angora et celui de Moscou, il est à craindre que l'on s'exposerait à de sérieuses difficultés si les Gouvernements alliés entendaient définir à Lausanne les frontières orientales de la Turquie, sans la participation du Gouvernement soviétique russe, invité seulement à la discussion relative aux Détroits. Il importe donc de s'en tenir aux questions territoriales qui présentent un intérêt direct pour les Puissances participantes.

Telles sont d'abord les frontières européennes de la Turquie.

FRONTIÈRES EUROPÉENNES.— Conformément aux promesses faites au Gouvernement d'Angora dans la note du 23 septembre dernier, la Thrace orientale doit revenir à la Turquie. Les Puissances ayant promis notamment Andrinople à celle-ci, il serait naturel d'assurer les communications de cette ville, en accordant aux Turcs Sarajebek et un territoire comportant la ligne de chemin de fer jusqu'à Kalcik-Bourgas, et si possible, jusqu'à Danetika. Rien entendu

cette décision devrait être présentée aux Turcs comme une concession des Puissances, de manière qu'on pût en faire état au cours des négociations.

Les délégués turcs souleveront très probablement, conformément au Pacte national, la question de la Thrace occidentale, en réclamant dans cette région un plébiscite. Les aspirations turques seront suffisamment satisfaites en Europe pour qu'il ne paraisse pas désirable d'entrer dans cette voie. Les résultats d'un plébiscite en Thrace occidentale ne pourraient être sincères que moyennant une occupation interalliée. Les Gouvernements alliés ont gardé un trop vif souvenir des difficultés qui leur ont été causées par l'application de dispositions semblables pour ne pas souhaiter d'en éviter le renouvellement. La Thrace occidentale contient d'ailleurs des populations de 3 races différentes et le plébiscite ne pourrait donner satisfaction à l'une d'elles sans mécontenter les deux autres. On aurait ainsi tout au plus ajourné les difficultés.

On peut ajouter que la Grèce se résignerait difficilement à ce nouveau sacrifice.

QUESTION DES ILES. - Il va de soi que les cessions de territoires consenties par la Turquie en 1913 ne seraient être remises aujourd'hui en question. Les îles cédées par elle à cette époque, et dont d'ailleurs la population est en très grande majorité grecque, ne doivent donc pas lui faire retour. Mais on pourrait, pour certaines d'entre elles qui sont très voisines de la côte ottomane, préciser les mesures de délimitation qui seraient

déjà été prévues en 1913.

Trois îles avaient été restituées à la Turquie par les décisions de Londres; ce sont Imbros et Tenedos, à l'entrée des Dardanelles, et Castellorizzo. Ce dernier îlot étant accolé à la côte turque, il paraît difficile, bien que sa population soit entièrement grecque, de le détacher de la Turquie. On pourrait proposer de lui octroyer un régime spécial.

En ce qui concerne Imbros et Tenedos, il est évident qu'il faudrait appliquer à ces îles le même régime qu'aux Détroits. Il restera à décider s'il convient de les placer sous la souveraineté grecque ou de les laisser sous la souveraineté turque.

TIÈRE MERIDIONALE.— Il est indispensable de faire reconnaître par le Gouvernement turc la cession des territoires qui constituent aujourd'hui les pays placés sous mandat, à savoir la Syrie, la Mésopotamie et la Palestine.

Le moyen le plus simple d'obtenir ce résultat consisterait à définir la ligne frontière telle qu'elle existe actuellement, en faisant déclarer par la Turquie qu'elle renonce à tous droits sur les territoires situés au sud.

EVOLUTIONS.— On ne saurait se faire illusion sur la possibilité de faire admettre par les Turcs la survivance des capitulations. Il est cependant indispensable d'obtenir d'eux des garanties spéciales pour les étrangers. La différence qui

existe entre la civilisation européenne et la civilisation musulmane suffirait à justifier une pareille demande.

Il est vraisemblable que le Gouvernement turc sera d'autant moins opposé à accepter un régime spécial qu'on sauvegardera son amour-propre et les principes essentiels de sa souveraineté.

En ce qui concerne la juridiction, l'établissement d'un régime analogue à celui des tribunaux mixtes d'Égypte devrait être recherché.

Il est indispensable d'arriver à un accord mettant les étrangers à l'abri de l'arbitraire. Il faut de même les soustraire au régime auquel les détenus sont soumis en Turquie et qu'il n'est pas possible d'admettre pour des Européens.

De même en matière fiscale, il est nécessaire de prendre des précautions pour mettre nos nationaux à l'abri de taxations excessives qui, sous le couvert d'une prétendue égalité, inapplicable en fait aux Ottomans dont l'activité industrielle et commerciale est quasi nulle, ne frapperaient que les ressortissants étrangers.

Enfin, il faudrait insérer dans le traité des stipulations réglant les questions d'établissement et le régime consulaire.

QUESTION DES ÉCOLES.— Grâce au régime des capitulations, qui les soustrayait à la loi ottomane, les étrangers avaient toute liberté de créer et d'entretenir des établissements scolaires, charitables et hospitaliers en Turquie.

La disparition des capitulations risque donc de

porter un coup mortel à ces établissements si on ne prévient pas, dans le nouveau régime spécial aux étrangers, des mesures appropriées.

Cette question, qui est d'un intérêt essentiel pour la France, intéresse aussi particulièrement l'Italie et les Etats-Unis.

Aurons-nous plus de chance de défendre nos établissements qui jouent un si grand rôle dans le développement de notre influence, en essayant de régler la question dans le traité même, par des stipulations d'ordre général, ou par une négociation particulière avec la Turquie?

Il est à noter que le Gouvernement d'Angora, par l'accord du 20 octobre 1921, s'est engagé à respecter nos œuvres scolaires et hospitalières et nos institutions d'assistance, à la condition "qu'elles ne pourront se livrer à une propagande ou à une action contraire aux intérêts de la Turquie et aux lois turques".

Toute tentative qui serait faite pour généraliser cet engagement dans le traité, au bénéfice de tous les signataires, y compris la Grèce, serait vouée vraisemblablement à l'échec. Nous ne saurions, en tout cas, en assumer l'initiative sans nous exposer à voir le Gouvernement turc se retirer en question l'engagement pris par lui en 1921.

Dans ces conditions, la délégation française devrait observer à cet égard une grande prudence, tout en appuyant les solutions de nature à confirmer la situation des écoles françaises sans risquer de nous faire perdre nos avantages.

EK IX- h

particuliers.

La solution la plus favorable aux intérêts français à défaut de solution générale satisfaisante, consisterait à prévoir que les États signataires, ceux du moins auxquels le régime des minorités n'assure pas déjà certaines garanties relatives à leur religion ou à leur culture, bénéficieraient du régime antérieur à 1914, jusqu'à la conclusion de conventions spéciales à intervenir avec la Turquie dans un délai à déterminer.

À la faveur de cette clause, nous pourrions faire confirmer par la Turquie l'engagement d'Angora, en précisant la portée réelle des réserves qu'il contient, de manière à préserver les établissements d'une application abusive des lois et règlements ottomans.

PROTECTION DES MINORITÉS.— Les Puissances ont le devoir impérieux de ne rien négliger pour protéger les Minorités de race, de langue et de religion, bien que les mesures prises par les Turcs en ce moment même tendent à en diminuer l'importance, même à les faire disparaître.

Les dispositions envisagées en mars 1922 par les 3 Ministres des Affaires Étrangères de France, de Grande-Bretagne et d'Italie réunis à Paris, prévoyaient à cet égard une application symétrique en Turquie et en Grèce de mesures s'inspirant à la fois des traités et des lois civiles et religieuses des pays intéressés. Il était indiqué qu'il serait fait appel à

la Société des Nations pour qu'elle collaborât à ce programme par la nomination de Commissaires spécialement chargés de surveiller, en Grèce comme en Turquie, l'exécution de ces mesures et leur application aux Communautés principalement intéressées.

Il est désirable que les stipulations à intervenir à cet égard dans le futur traité se rapprochent autant que possible de ces recommandations. Le principe de la réciprocité en Grèce est de nature à ménager l'amour-propre de la Turquie et permettra sans doute de lui faire accepter des dispositions garantissant d'une manière véritablement efficace les minorités chrétiennes.

LES PLACES SOUS MANDAT.— Il est essentiel d'écarter à Lausanne toute tentative de la délégation turque ayant pour objet de remettre en question, soit les frontières entre la Turquie et la Syrie que le Gouvernement d'Angora a reconnues d'ailleurs dans ses accords avec nous, soit le régime du mandat sous lequel ce pays est placé.

La délégation française se trouvera dans cette question en communauté d'intérêts complète avec l'Angleterre.

Au cas où le Gouvernement turc émettrait la prétention d'obtenir la restitution de Mossoul, la délégation française devra prêter appui à la délégation anglaise. Les accords que nous avons précédemment passés avec l'Angleterre nous en font un devoir et d'ailleurs il est de notre intérêt d'obtenir ainsi le maintien des arrangements passés pour le partage des pétroles.

QUESTIONS SAUVAGES.— La Turquie a une importance capitale au point de vue

sanitaire. Elle est le débouché des grands courants de propagation des épidémies. Il importe de mettre l'Europe à l'abri du fléau, en instituant à Constantinople des mesures propres à en assurer la surveillance.

Toutes les précautions pourront être prises d'ailleurs pour sauvegarder à cet égard l'amour propre du Gouvernement turc. L'essentiel est d'obtenir avec la collaboration de celui-ci la création d'un organisme qui puisse efficacement assurer l'application des conventions sanitaires internationales.

QUESTIONS FINANCIÈRES.—Les capitaux engagés en Turquie par l'épargne française l'emportent, à eux seuls, de beaucoup sur les capitaux investis par tous les autres pays réunis. Aussi l'insertion dans le traité de clauses financières sauvegardant pleinement nos intérêts présente-t-elle pour nous une importance particulière. Il nous faut obtenir le respect de tous les droits et la confirmation des garanties qui, avant la guerre, nous étaient assurés. Sans doute la nécessité s'impose à la Turquie de conserver un crédit dont elle aura le plus grand besoin pour réparer les pertes des dix années de guerre et accomplir l'œuvre de rénovation nationale que son nouveau Gouvernement manifeste la volonté d'entreprendre. Son intérêt devrait en cela se confondre entièrement avec le nôtre. Il est à craindre cependant que le souci poussé souvent à l'exagération du nouveau Gouvernement de la Turquie d'affirmer son indépendance et, d'autre part, la nécessité pour nous d'obtenir la réparation des dommages causés par la guerre ne nous fassent rencontrer nombre de difficultés dans le règlement des questions financières. Il importe au plus haut point que la délégation française amène

EK IX-j

les représentants de la Turquie à une vraie compréhension des intérêts de leur pays et obtienne pleine satisfaction pour ceux de la France.

Le respect des contrats et de la propriété privée doit être imposé dès l'abord comme un principe absolu en dépit des prétentions contraires que, sous l'inspiration du Gouvernement des Soviets, la Turquie pourrait avoir à ce sujet. Il ne peut être admis aucune modification du montant des engagements de la Turquie ou de la monnaie dans laquelle ils ont été contractés et doivent être exécutés.

Les garanties données il y a quarante ans aux créanciers de la Turquie et qui avaient si heureusement établi son crédit ne sauraient être mises en question en dépit du désir qu'elle pourrait manifester de voir cesser l'administration par les créanciers des revenus qui leur ont été cédés. Le statut de l'administration de la Dette publique ottomane ne devra même faire l'objet dans le traité d'aucune disposition qui pourrait laisser supposer qu'il puisse être modifié. Un engagement de la Turquie d'assurer l'application des traités de Versailles, de Saint-Germain et de Trianon doit suffire à consacrer l'exclusion de délégués allemands et austro-hongrois au Conseil de la Dette. Le principe de l'intangibilité de cette institution gardienne d'intérêts privés nous permettrait en outre d'écartier de prime abord soit l'introduction de délégués nouveaux, soit l'accès à la présidence de délégués autres que ceux qui l'ont jusqu'à présent exercée.

Je verrais, par contre, avantage à ce qu'en dehors du traité, la délégation turque nous revît une déclaration

EK IX- k

la Turquie antérieure à la guerre.

Depuis l'armistice, la nécessité de maintenir l'ordre dans les territoires occupés par les Alliés, d'y assurer le fonctionnement des services publics, l'activité économique et l'existence d'une nombreuse population a amené le Gouvernement de Constantinople à prendre des engagements et des décisions d'ordre financier et administratif. Le Gouvernement d'Angora a récemment proclamé son intention de les considérer comme nuls et non avenue. Cette prétention de répudier des engagements pris à l'égard de ressortissants alliés dans l'intérêt d'une partie du territoire ottoman ne peut être admise. Les engagements en question devront être expressément confirmés.

Des obligations nouvelles sont nées pour la Turquie du fait de la guerre. Pour en assurer l'exécution, les Gouvernements alliés avaient antérieurement envisagé l'institution d'une Commission appelée à exercer une tutelle financière sur la Turquie. Cette conception a été entièrement abandonnée et il ne saurait plus être question de créer autre chose qu'un organe temporaire chargé d'encaisser les sommes versées par la Turquie au fait des obligations résultant de la guerre et d'effectuer les paiements aux intéressés.

Les obligations qui doivent résulter pour la Turquie de la guerre sont en premier lieu le remboursement des dépenses d'occupation des armées alliées. Le principe de cette priorité inscrit dans tous les traités conclus depuis quatre ans et dont nous bénéficions sur la rive gauche du Rhin ne peut être contesté. Cependant, en raison du montant très élevé des dépenses d'occupation anglaise en Mésopotamie, dont

EK IX-1

reconnaissant que le statut de la Dette ne peut être modifié.

D'autre part, il importe que la répartition de la Dette ottomane entre la Turquie et les Etats au profit desquels les territoires turcs sont détachés s'effectue proportionnellement au revenu du territoire transféré. Il serait d'ailleurs utile de faire préciser le plus tôt possible par l'administration de la Dette et le Ministère ottoman des Finances le montant approximatif de la part qui incomberait à chaque Puissance. Cette prévision qui ne figurerait pas au traité et qui n'aurait qu'une valeur d'indication permettrait toutefois à chacun des intéressés de se rendre compte des charges qu'il aura à supporter.

La date du 1er mars 1920 devrait être également maintenue comme point de départ de la prise en charge de leur part de dettes par les Etats successeurs. Il est en effet nécessaire de se prémunir contre une proposition qui pourrait être éventuellement formulée, notamment par l'Angleterre, en vue de fixer pour cette prise en charge une date plus récente, ce qui grèverait de telle sorte la Turquie qu'elle serait incapable de s'acquitter normalement de ses obligations d'avant-guerre, à notre grand détriment.

Le Conseil de la Dette doit être maintenu comme organe centralisateur des parts contributives des Etats successeurs qui en outre devront constituer des gages sérieux.

Tels sont les principes qui devront, en tout cas, prévaloir en ce qui concerne les engagements financiers de

à la suite de versements en espèces ou de l'octroi d'avantages correspondants.

Enfin, sur ces annuités devraient être comblées les insuffisances éventuelles du service de la Dette d'avant-guerre.

Des gages suffisants devront être donnés par la Turquie pour le paiement de ces annuités.

La réparation des dommages causés par l'armée hellénique en Asie Mineure constitue un cas spécial et d'un intérêt considérable. Elle incombe évidemment à la Grèce. Il y aurait intérêt à l'obtenir sans paraître imposer à ce pays des sacrifices nouveaux s'ajoutant à celui d'ambitions territoriales exagérées, mais pour un temps encouragées par les Alliés, et de demandes de réparations pécuniaires maintenant irréalisables.

Reclamer, par l'entremise de la Turquie, la réparation des dégâts subis par nos nationaux en Anatolie du fait des Grecs nous mettrait directement en concurrence avec les réclamations turques; cette procédure nous exposerait en outre à voir la Turquie compenser avec la Grèce ou conserver par devers elle les sommes qu'elle pourrait recevoir de la Grèce pour nous être reversées.

Le moyen le plus équitable et en même temps le plus sûr paraît être de poser le principe que les dommages causés depuis l'armistice de 1918 par des forces turques ou grecques en territoire demeurant turc, seront indemnisés par la Puissance de qui relèvent ces forces.

EK IX- n

QUESTIONS ECONOMIQUES. Les clauses proprement économiques à insérer dans le Traité de Paix présentent également un intérêt de premier ordre en raison du rang que tenait la France dans le commerce de la Turquie et du nombre et de l'importance des entreprises françaises dans ce pays.

En même temps que prendra fin le régime des Capitulations, la Turquie recouvrera, s'il n'y est pourvu, sa liberté en matière de tarifs douaniers. Elle en a déjà usé pour mettre en vigueur en Anatolie des tarifs spécifiques allant en fait jusqu'à la prohibition et réaliser son intention déjà déclarée de se créer une industrie nationale à la faveur d'une barrière douanière. Il conviendra par suite d'obtenir que le régime en vigueur en 1914 soit maintenu pendant le temps nécessaire au commerce international pour s'adapter à la situation nouvelle et aux pays étrangers pour négocier des conventions leur assurant, moyennant des avantages corrélatifs, un régime favorable au commerce. Des garanties devront être prises contre l'institution de droits prohibitifs, notamment en ce qui concerne les vins et liqueurs dont l'interdiction a déjà fait l'objet des plaintes les plus vives de la part des producteurs français.

Il y aura lieu également de s'assurer que la transformation du régime douanier n'aura pas pour effet de diminuer les recettes affectées en gages à la Dette Publique ottomane.

Des dispositions devront protéger nos négociants établis en Turquie contre toutes taxes qui les frapperaient plus lourdement que les sujets ottomans ou dont l'élévation serait abusive ainsi que contre l'obligation de faire dans leurs livres exclusivement usage de la langue turque.

Il est à désirer que, conformément à la législation

de la plupart des pays modernes, les sociétés étrangères puissent, d'une manière générale, et à tous égards, exercer leur activité en Turquie dans les mêmes conditions que les particuliers, notamment en ce qui concerne le droit de posséder des immeubles ou d'ester en justice.

Il serait désirable d'assurer aux sociétés qui par leurs capitaux sont en fait des sociétés françaises la possibilité de substituer leur vraie nationalité à la nationalité ottomane que la législation ancienne leur imposait.

Le sort des concessions obtenues par nos compatriotes en Turquie mérite une attention toute particulière tant en raison des intérêts matériels qu'elles représentent que des services que la plupart peuvent rendre à l'influence de notre pays.

Comme en matière financière le principe du respect des contrats doit, en ce qui concerne les concessions, demeurer hors d'atteinte. Le texte signé à Sèvres donnait aux "Principales Puissances Alliées", dans les territoires placés sous leur autorité, un droit de racheter les concessions, droit qu'il refusait aux Turcs et aux autres pays alliés. Il convient de ne plus faire mention au profit d'aucune Puissance d'un droit de rachat dont les Turcs ne manqueraient pas de réclamer ou d'exercer à la faveur de cet exemple. Pratiquement ce droit de rachat ne présentait d'intérêt que pour la Grande-Bretagne, soucieuse de ne pas laisser en des mains étrangères des services publics dans les pays confiés à son mandat. Depuis lors, les deux principales concessions françaises placées dans ce cas ont été rachetées amiablement sans opposition du gouvernement français. Il suffirait, sans doute, pour obtenir

la suppression de cette faculté de rachat, d'une assurance écrite donnée au gouvernement britannique que le gouvernement français ne ferait pas d'objection au rachat des autres concessions possédées par des Français dans les territoires de mandat britannique.

Il est également nécessaire d'obtenir du Gouvernement ottoman la reconnaissance de la pleine validité de tous contrats ou conventions publiques ou privés signés ou paraphés, de toutes concessions ou prolongations de concessions accordées avant le 29 octobre 1914, et dont la guerre n'aurait pas permis de poursuivre la ratification ou la confirmation. De même, les prolongations de concessions accordées par le gouvernement de Constantinople postérieurement à l'armistice doivent être maintenues, leur objet ayant été d'assurer la continuation des services publics.

La durée des concessions alliées devra être prolongée de la durée des années de guerre et d'armistice, et cette prolongation stipulée également au profit de sociétés se trouvant dans le même cas dans les territoires de mandat français.

Une autre stipulation s'impose en faveur de nos sociétés concessionnaires en Orient, celle qui leur permettra de mettre leurs droits et obligations contractuels en harmonie avec les conditions économiques issues de la guerre. Cette réadaptation, qui est entrée dans la pratique de tous les pays modernes, ne doit pas être refusée par le gouvernement ottoman.

Le traité signé à Sévres reproduisait intégralement les textes insérés dans les traités conclus avec l'Allemagne et les autres pays européens au sujet de la propriété industrielle, de l'extension des contrats, prescriptions et engagements antérieurs

à la guerre. Il conviendra d'examiner celles de ses dispositions qui, dans leur fond, ainsi que dans leur forme, devront être maintenues et à cet égard d'éviter, autant que possible, soit la reproduction de textes figurant déjà dans le traité de Sévres, soit l'insertion de stipulations qui, sans portée pratique en Turquie, n'ont été insérées dans ce traité que par un souci de symétrie avec les autres traités.

La même observation générale s'applique aux dispositions très nombreuses qui en matière de ports, voies d'eau, voies ferrées et organisation du travail, ont été purement et simplement transportées des traités européens dans le traité de Sévres.

CHEMINS DE FER. Vous connaissez l'importance exceptionnelle des chemins de fer qui, reliant Haïdar Pacha, Mersine et Alexandrette à Bagdad, ont été construits sous la pression de l'Allemagne qui en avait fait l'instrument principal de sa politique en Orient.

Une des premières préoccupations des Alliés a été, dès l'armistice, de s'assurer le contrôle de ces voies ferrées tant en raison de rôle qu'elles sont appelées à jouer dans les communications internationales que des facilités qu'elles peuvent donner à des entreprises hostiles contre la Mésopotamie, la Syrie et l'Égypte.

L'application de l'article 260 du traité de Versailles ne paraissant pas - les événements l'ont prouvé - constituer une garantie suffisante de l'abandon de l'Allemagne, des dispositions spéciales avaient été introduites dans le traité de Sévres pour enlever ces lignes aux Allemands.

EK IX- r

(allemandes en fait) qui en étaient concessionnaires; d'autres dispositions, insérées dans l'accord tripartite, assuraient la répartition de ces lignes entre la France, la Grande-Bretagne et l'Italie.

Les dispositions prévues par le traité de Sévres sont à réviser.

En premier lieu, elles consistent à inviter le gouvernement ottoman à user du droit supérieur de l'Etat de reprendre une concession de services publics en dépit de cette concession.

Il serait dangereux maintenant d'inviter un gouvernement qui n'est que trop enclin à abuser de son autorité à exercer ce droit exceptionnel dont il serait tenté d'user également à l'égard d'autres entreprises.

Ces dispositions, en ce sens lieu, ne tiennent pas compte de ce que, par un détour dont les Allemands ont souvent usé, une part très importante du capital du chemin de fer d'Anatolie a été placée sous le couvert d'une société juridiquement neutre à laquelle le droit de reprise envisagé par le Traité de Sévres ne peut pas plus être opposé que l'article 260 du Traité de Versailles.

Enfin, pour faire obstacle à la proposition manifestée par le nouveau gouvernement ottoman de nationaliser les chemins de fer, il paraît prudent de passer à l'élément turc, sous forme d'une participation privée, une satisfaction permettant d'éviter une intervention directe de l'Etat.

Sans entrer dans le détail d'une opération

que de nombreuses questions connexes rendent particulièrement délicate, la procédure la plus propre à nous assurer le résultat désiré consisterait à inviter le gouvernement ottoman à user non d'un droit de reprise, mais du droit de rachat inscrit dans les actes de concession. En raison cependant des dommages considérables subis par ce réseau ferré, et de l'interruption de toute exploitation normale, les conditions de rachat ne sauraient plus être celles qui étaient prévues par les actes de concession. Le prix du rachat serait fixé par un arbitre que désignerait le Conseil de la Société des Nations et qui aurait à tenir compte de la valeur réelle et présente de l'entreprise et des charges considérables que les conditions économiques issues de la guerre ont créées pour les exploitations de chemins de fer. Dans ces conditions, le prix du rachat se trouverait très réduit.

Le rachat ainsi effectué, le prix en serait versé par une société formée par des groupes que désigneraient les gouvernements français, britannique, italien et ottoman. Ces sommes seraient réparties entre les personnes intéressées dans les Sociétés rachetées, les parts qui reviendraient à des ressortissants allemands, autrichiens, hongrois ou bulgares étant attribuées à la Commission des Réparations.

Les parts respectives des groupes constituant la société nouvelle seraient déterminées comme suit : les groupes français et britannique recevraient tout d'abord

une part correspondant aux sections de Bagdad se trouvant en Mésopotamie et en Syrie; le groupe français recevrait en outre la part correspondant à la section que la frontière du traité de Sévres comprenait en Syrie et que l'accord d'Angora a rendue à la Turquie; l'entente constatée à cet égard par l'accord tripartite devra être confirmée. En outre, le groupe français recevrait une part correspondant aux 30 % que la banque ottomane et ses associés possédaient avant la guerre dans le capital actions de la Société du Bagdad.

Ainsi pourrait être précisée la situation respective des intérêts français, britanniques, italiens et ottomans dans les chemins de fer d'Anatolie, de Bagdad et de Mersine-Aïana.

Cette situation précisée, une Convention entre groupes financiers conclue sous la surveillance du Gouvernement permettrait de fixer les conditions de réorganisation et d'exploitation de l'ensemble du réseau, l'apport des capitaux nécessaires et la fourniture de matériel dans laquelle il importe que l'industrie française ait une part aussi large que possible.

Enfin, si, comme l'avis en a été exprimé et l'hypothèse en a été envisagée dans l'accord tripartite, une association de toutes les voies ferrées construites ou à construire en Anatolie répondant aux nécessités économiques actuelles, ce groupement pourrait être constitué dans les conditions que recommanderaient nos intérêts politiques dans les régions voisines des pays confiés à notre mandat.

LIBERTÉ DES DÉTROITS.— Une condition essentielle de l'établissement d'une paix durable en Orient est l'organisation d'un régime assurant la liberté des Détroits.

L'exercice de la souveraineté ottomane devra subir à cet effet certaines restrictions, qui ne sauraient toutefois lui être utilement imposées que si elles sont maintenues dans les limites strictement nécessaires pour assurer la liberté de la navigation.

La question paraît donc pouvoir être posée dans les termes suivants:

I.- NAVIRES DE COMMERCE ET ASSIMILÉS.

a) En temps de paix - Liberté complète de navigation quels que soient le pavillon et le chargement, sans aucune formalité, taxe ou charge quelconques.

b) En temps de guerre, la Turquie étant neutre, liberté complète de navigation dans les mêmes conditions.

c) En temps de guerre, la Turquie étant belligérante, liberté de navigation pour les navires neutres, si le navire ne se livre pas à un transport d'assistance hostile (transport de contrebande, transport de troupes ou de passagers hostiles).

II.- BÂTIMENTS DE GUERRE.

a) En temps de paix, liberté complète de passage, quel que soit le pavillon, sans aucune formalité, taxe ou charge quelconques, mais sous réserve d'une réglementation limitant le nombre et le tonnage des bâtiments d'un même pavillon, ainsi que la durée de leur séjour.

Il sera stipulé que les Puissances signataires

EK IX- u

qui avaient, avant 1914, le droit de posséder des stations-
naires, continueront de jouir de ce droit dans les mêmes
conditions.

b) En temps de guerre, la Turquie étant neutre,
liberté complète de passage dans les mêmes conditions. Inter-
diction aux belligérants de tout acte de guerre, capture ou exercice du droit de visite; interdiction de sé-
journer plus de 24 heures au delà du temps de navigation, sauf
force majeure; ravitaillement et réparations dans les termes
de la Convention III de La Haye (1907) sur la neutralité ma-
ritime.

c) En temps de guerre, la Turquie étant belligé-
rante, liberté complète de passage pour les navires neutres.

Garanties.— Ces dispositions ne peuvent être efficaces que
si l'on prévoit certaines garanties indispensables.

1°) Tout d'abord, il conviendra de déterminer
dans la région avoisinante une zone de démilitarisation. Il
est essentiel que cette démilitarisation comprenne la zone
de protection du Bosphore aussi bien que celle des Dardanel-
les, sans quoi on n'aurait pas assuré la Liberté des Détroits,
mais seulement la possibilité de les fermer aux riverains de
la Mer Noire.

2°) L'accès des Détroits devra être assuré par une
démilitarisation identique des îles qui commandent l'ac-
cès, et qui devront être soumises à cet égard à la même sur-
veillance.

3°) Des dispositions devront être prises pour

assurer dans la zone des Détroits la suppression de toute organisation ayant un but militaire, naval ou aéronautique de nature à porter atteinte aux dispositions prises en faveur de la liberté de la navigation.

4°) Une commission internationale devra être constituée pour surveiller l'exécution de toutes les stipulations relatives à la liberté des Détroits.

5°) Il sera indispensable de renforcer l'autorité de la Commission par une garantie collective. On pourrait stipuler, par exemple, que les diverses dispositions relatives aux Détroits seront placées sous la garantie des Puissances représentées dans la Commission internationale qui pourront intervenir pour assurer le respect du régime des Détroits.

CLAUSES MILITAIRES. - Il est éminemment désirable de ne pas faire figurer dans le traité de chapitre intitulé "Clauses militaires"; on exciterait ainsi d'autant plus inutilement les susceptibilités turques qu'il ne peut plus être question aujourd'hui d'imposer à la Turquie des clauses restrictives analogues à celles qui figurent dans le Traité de Sévres.

Il n'y a pas lieu de prévoir une limitation générale de l'armée turque, les conditions budgétaires se chargeront probablement d'amener le Gouvernement turc au bout d'un certain temps à diminuer de lui-même sa force militaire.

Au surplus, des clauses restrictives n'auraient guère d'autre effet que de maintenir la surveil-

tation de l'opinion et d'aiguiller les esprits vers des mesures capables de tourner ces obligations.

Poutefois, les efforts des Alliés devront se concentrer sur la nécessité d'obtenir des limitations rigoureuses d'effectifs en Thrace, en prévoyant d'ailleurs des mesures analogues à imposer aux Grecs en Thrace occidentale.

REMISE EN VIGUEUR DES ANCIENS TRAITES ET RECONNAISSANCE DES TRAITES DE PAIX. Il sera nécessaire de déclarer quels sont ceux des traités actuellement rompus par la guerre qui seront remis en vigueur.

Une disposition particulière devra être insérée dans le Traité de Paix à l'effet de faire reconnaître par la Turquie les traités de paix et les conventions complémentaires conclues par les Puissances qui se sont trouvées en guerre avec les Alliés de la Turquie.

CONCLUSION. Telles sont les principales questions sur lesquelles devra se porter votre attention.

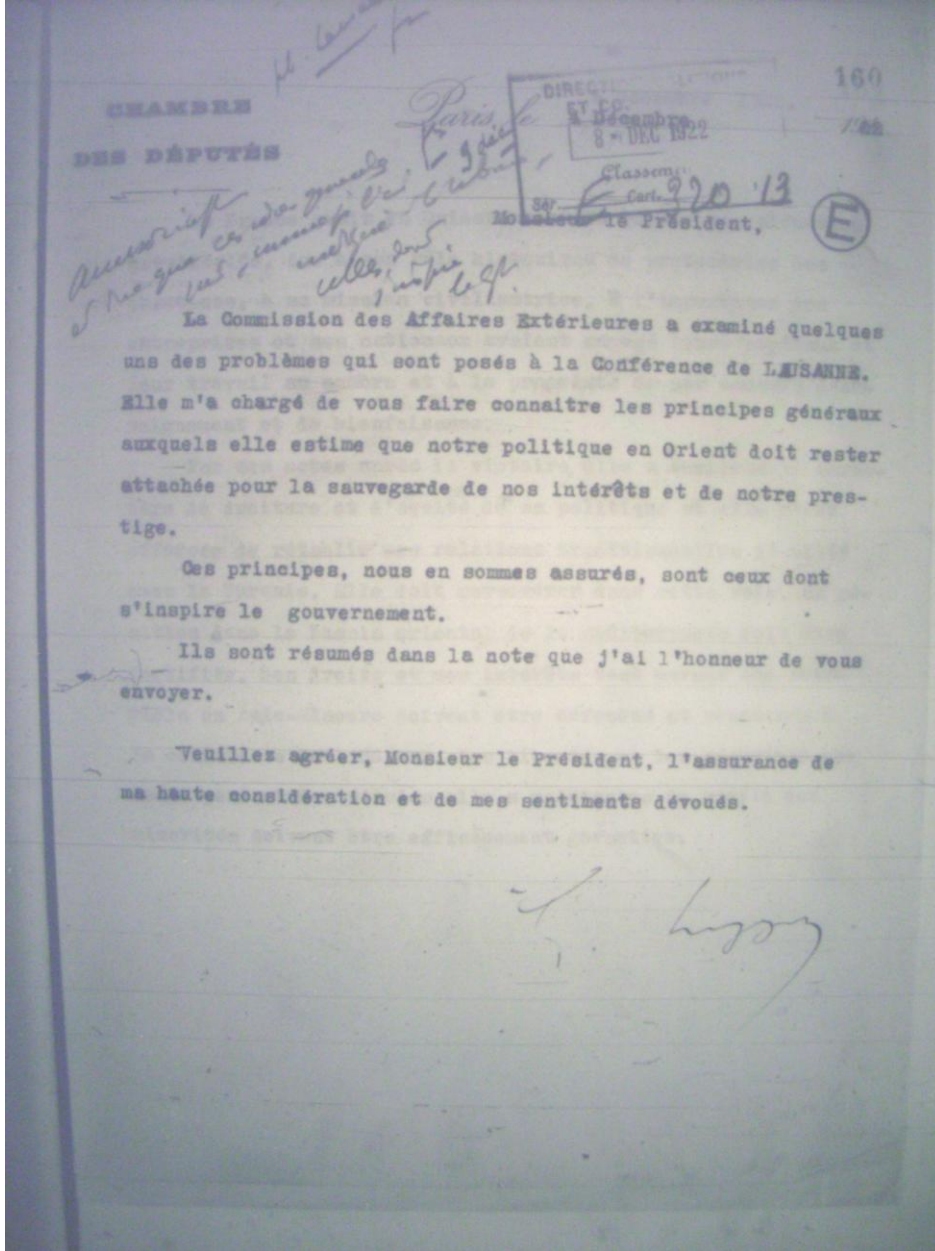
Des demandes générales seront utilement complétées aussi bien par l'étude des documents qui se trouvent à la disposition de la délégation française que par la compétence des délégués techniques dont vous serez entourés.

La haute expérience diplomatique des deux principaux délégués français n'est un sûr garant qu'ils justifieront pleinement la confiance que le Gouvernement de la République

leur a témoigné en les chargeant de le représenter à la Conférence de Lausanne. Nul ne pouvait être mieux qualifié pour y défendre aussi bien les intérêts propres de la France, si considérables à tous égards, que ses intérêts généraux dans le règlement de questions qui ont une importance vitale pour la paix européenne et pour le rétablissement de la prospérité économique.

J'ai le ferme espoir que leurs efforts, unis à ceux des autres délégations et assurée particulièrement de la collaboration étroite des délégations alliées, seront couronnés d'un plein succès et que, grâce à eux, le gouvernement de la République aura bien mérité de l'humanité en contribuant à ramener l'ordre et la prospérité, avec une paix durable, dans une région si profondément troublée./.

EK IX- z

EK X- Fransız Parlamentosu'nun Lozan'daki Fransız Heyetine yazdığı 4 Aralık 1922 tarihli mektup. Fransa'nın Doğu Akdeniz'deki konumunun güçlendirilmesi, Küçük Asya'daki hak ve menfaatlerin korunmasının Lozan'da tescil ettirilmesinin önemli olduğu hakkında (MAE, Série E Levant Turquie,

La France avait en Orient, avant la guerre, une situation privilégiée, due à son rôle historique de protectrice des chrétiens, à sa mission civilisatrice, à l'importance des entreprises où ses nationaux avaient engagé leurs capitaux et leur travail au nombre et à la propriété de ses œuvres d'enseignement et de bienfaisance.

Par ses actes, après la victoire, elle a confirmé le caractère de droiture et d'équité de sa politique et elle s'est efforcée de rétablir ses relations traditionnelles d'amitié avec la Turquie. Elle doit persévérer dans cette voie. Sa position dans le bassin oriental de la Méditerranée doit être fortifiée. Ses droits et ses intérêts tant moraux que matériels en Asie-Mineure doivent être défendus et consacrés à la conférence de LAUSANNE. Les libertés et les sécurités que seule, pendant des siècles elle a maintenues au profit des minorités doivent être efficacement garanties.

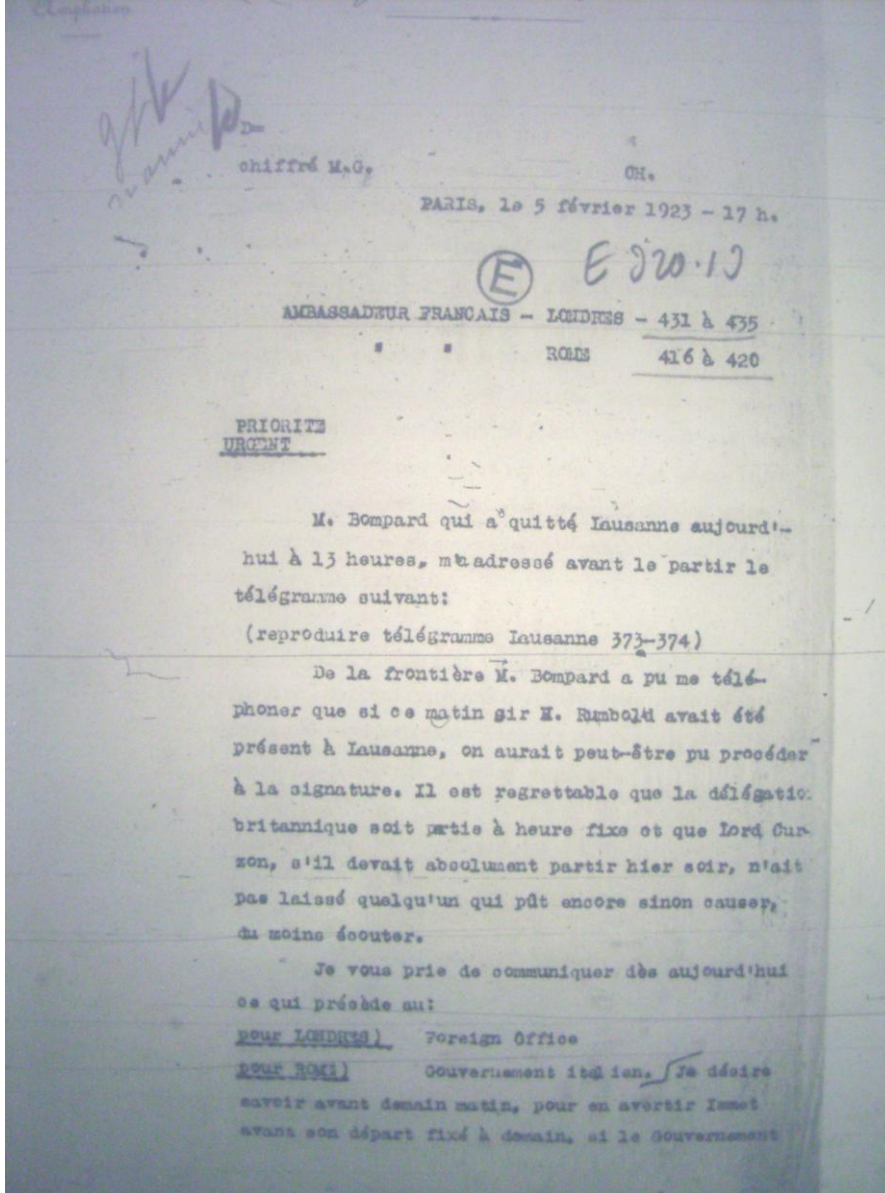
EK X- a

jusqu'ici la délégation anglaise ne doit point faire croire à lord Curzon que notre désir d'obtenir la collaboration de l'Angleterre sur le Rhin nous obligera à le suivre aveuglément dans sa volonté d'imposer aux Turcs des conditions que ceux-ci estiment incompatibles avec leurs aspirations nationales. Les dispositions belliqueuses des Grecs que je vous ai signalées hier et que confirme M. de Marcilly sont-elles spontanées? Elles coïncident en tous cas avec une nouvelle manœuvre qui se dessine du côté britannique pour faire pression sur les Turcs, avec lesquels lord Curzon semble persister à employer la manière forte qui ne lui a pas réussi jusqu'ici.

Si, d'autre part, il y a aussi dans l'intransigeance turque une part de bluff, je veux espérer que la délégation française saura se prévaloir des services incontestables qu'elle a déjà rendus par son esprit de conciliation aux Anglais et aux Turcs pour amener une détente à la faveur de laquelle elle prendrait la direction réelle de la Conférence.

Je vous prie de me soumettre le plus tôt possible et avant qu'il soit présenté aux Turcs, le projet de traité dont lord Curzon a parlé à Izmet et que les délégations alliées doivent être dès maintenant en mesure de rédiger. Il faudra veiller à ce

EK XI- Poincaré'nin Fransa heyetine gönderdiği 29 Aralık 1922 tarihli mektup. Fransız heyetinin İngilizlerle ve Türkler arasında arabuluculuk yapması hakkında (MAE, Série E Levant Turquie, Vol.286)

EK XII- Poincaré'nin 5 Şubat 1923 tarihinde Londra ve Roma Büyükelçiliklerine gönderdiği Türkiye ile Fransa'nın ikili olarak görüşme yapabileceği hakkında (MAE, Série E Levant Turquie, Vol.289)

Ampliation

- 2 -

britannique } acceptera d'envoyer à Lausanne un
italien } plénipotentiaire pour signer dans les conditions
indiquées par M. Bompard. Cette communication
pourrait être faite à Ismet par le Secrétariat
général de la Conférence qui est resté ouvert, y
compris le représentant anglais.

J'accepte que les clauses économiques soient
disjointes du traité et fassent l'objet d'une négocia-
tion ultérieure entre la France et la Turquie,
comme la question de Mossoul fera ultérieurement
l'objet d'une négociation spéciale entre l'Angle-
terre et la Turquie.

POUR ROME SEULEMENT - M. Bompard a tenu M. le
Marquis Garroni au courant. Je vous prie de de-
mander au Gouvernement italien de vouloir bien insis-
ter à Londres dans le même sens./:

POINCARÉ

EK XII- a

BUREAU DU CHIFFRE
RECEVÉ
27 FEV. 1923
N° 1730
103

BUREAU DE CENTRE
MONTREUIL SUR
SEINE

Telegramme

Paris, le 26 février 1923

à Athènes
Selyades
Pucanov

(E) E. 320-13-

Le Ministre des Affaires Etrangères

de paix
quie. à LONDRES 704-705-706-707-708
ROME +607-08-09-10-11

Voir 3ème page suite des télégr.

Le Conseiller de l'Ambassade d'Italie vient de me faire part de l'avis de M. Mussolini sur les points de vue exposés dans une communication adressée le 21 de ce mois par le Gouvernement Britannique aux Gouvernements français et italien au sujet de la reprise des négociations suspendues à Lausanne.

Lord Curzon estime qu'en réponse à la communication qu'Ismet Pacha doit adresser au Secrétariat de la Conférence il pourrait être suggéré que les questions encore en suspens fussent discutées à Constantinople officiellement ou officieusement par Ismet Pacha ou par Adnan Bey avec les Hauts-Commissaires. Les stipulations sur lesquelles se ferait l'accord seraient insérées dans le projet de traité élaboré à Lausanne. Il serait peu après procédé à la signature du Traité en tel lieu qui paraîtrait le plus convenable.

Tout en se déclarant d'accord sur l'ensemble de cette procédure le Gouvernement italien juge préférable que la discussion préliminaire ait lieu à Lausanne entre experts et qu'après

EK XIII- Fransız Dışişleri Bakanlığı'nın Fransa'nın İngiltere ve İtalya Büyükelçiliklerine 26 Şubat 1923 tarihinde gönderdiği telgraf. Türk-Yunan tazminatı, yabancılara uygulanacak adli rejim ve iktisadi konular hakkında (MAE, Série E Levant Turquie, Vol.291)

que l'accord se serait fait entre les Gouvernements sur le rapport des experts, les Plénipotentiaires se rendent à Lausanne pour signer le traité.

Je partage le sentiment du Gouvernement italien à cet égard, le transfert de la négociation à Constantinople pouvant paraître remettre en cause l'accord intervenu à Lausanne sur les autres points alors qu'il importe essentiellement de poursuivre la négociation sur la base et dans le cadre des propositions des Alliés.

quand au fond même de la négociation, j'estime avec Lord Curzon et M. Mussolini que la discussion ^{devrait} être strictement limitée au règlement entre Grecs et Turcs des réparations, aux garanties judiciaires pour les étrangers et aux clauses figurant dans la partie III du projet de Traité.

Sur le premier point, Lord Curzon considère qu'il suffirait qu'en signant le traité la Délégation grecque formulât, sur l'absence de toute mention des contre-réclamations grecques, des réserves qui ne figureraient pas dans le traité. Comme M. Mussolini, sans doute, je partage, à cet égard l'avis du Principal Secrétaire d'Etat.

Sur le second point, Lord Curzon estime que le projet de déclaration turc avec les amendements présentés par M. Montagna ne pourrait être accepté que si aux termes de cette déclaration il ne peut être procédé à l'arrestation des étrangers ou à des perquisitions à leur domicile sans accord avec les Conseillers législatifs. C'est également l'avis de M. Mussolini et le mien.

Enfin en ce qui concerne la Partie III (Clauses Economiques) du Traité, le Gouvernement italien serait prêt à la disjoindre et à la renvoyer à une discussion ultérieure. ^{Il faut bien se rendre compte que} Le Gouvernement ^{britannique} Britannique comme nous-même plus intéressé dans cette question que le Gouvernement italien ne s'est à aucun moment montré disposé à accepter cette disjonction. Mon télégramme n° 666 vous

a confirmé le point de vue du Gouvernement français à cet égard. Avec Lord Curzon j'estime que cette question doit être réglée en même temps que les autres questions demeurées en suspens.

Je vous serai obligé de communiquer au Gouvernement britannique tant italien les vues du Gouvernement français/au sujet de la procédure envisagée que des questions sur lesquelles peut porter la négociation et de me faire savoir le plus tôt possible si elles rencontrent son adhésion./.

x
 pt Constantinople 265-266-67-68-69
 rapporté en chiffres Athènes 88-89-90-91-92
 Belgrade 65-66-67-68-69
 Bucarest 68-69-70-71-72

D. Day

CONSTANTINOPLE, le 8 mai 1923 à 8 h 10
 regu le 8 " à 9 h 45.

TRÈS URGENT.

..... je sais que les ordres sont venus d'Angora
 par le télégraphe.

Les affirmations d'Adnan bey demandent à être
vérifiées. (Il est) certain, toutefois, qu'elles con-
 tiennent une grande part de vérité. La Turquie a un
vif désir de paix. Mustafa Kemal pacha ne s'occupe
 (plus) que des élections. L'armée n'est plus celle
 de l'offensive du mois d'Août. Le Gouvernement ne l'a
 sauvée de la déliquescence qu'en procédant à de nom-
 breuses démobilisations. Les vides ont été coublés
 par des recrues. Beaucoup de mouvements de troupes
 ont été imposés (par la) nécessité de quitter des
 régions ravagées où l'on ne pouvait plus nourrir les
 soldats. Il paraît très possible que les hommes em-
 barqués sur le "Kertch" étaient des démobilisés. Les
 correspondances saisies indiquent que les troupes
 ne se croient pas appelées à marcher contre nous.

Le Gouvernement turc cherche à se tirer de
l'impasse où l'a conduit

JESSE CURLEY

EK XIV- İstanbul'daki Fransa Yüksek Komiserliği'nin Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 8 Mayıs 1923 tarihli telgraf. Türkiye'deki gelişmeler hakkında (MAE, Série E Levant Turquie, Vol.294)

D^e

N° 501

0

CONSTANTINOPLE, le 8 mai 1923 - 8 h.10
regu le 8 à 10 h.35

TRES URGENT

.....sa tentative (d')intimidation sur la frontière syrienne. Il doute cependant que nous soyons résolus à prendre, s'il le fallait, des mesures militaires. Il suffirait de l'envoi ostensible et anticipé des unités destinées à la relève (de nos) troupes pour qu'il perde ses dernières illusions. Le jour où il sentira que le Gouvernement français est prêt à toutes les éventualités la tâche de nos négociations à Lausanne sera grandement facilitée.

J'ai même la conviction que si les Alliés déclaraient aux Turcs qu'en présence de leurs exigences la Conférence est renvoyée à une date ultérieure, la déception serait profonde, mais que les chances de voir reprendre les hostilités seraient minimes. Les incidents quotidiens qui se produisent à Constantinople demandent donc à être envisagés avec calme. Ce qui importe c'est de donner l'impression que nous irons jusqu'au bout de notre décision./.

JEROME CURKELY.

EK XIV- a

481
XXXXXX

LAUSANNE

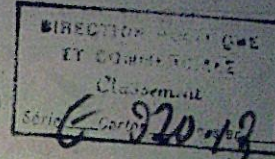
XXXXXX

19 Mai 3

Le Général Pellé

XX

DIPLOMATIE --- PARIS.

Secret

Pour le Président du Conseil.

Dans la soirée d'hier j'ai conféré avec Sir Horace Rumbold, que M. Venizelos s'était d'ailleurs empressé de mettre au courant. Après avoir mûrement examiné la question des réparations gréco-turques, il nous a semblé à l'un comme à l'autre, que la nouvelle proposition transactionnelle du principal délégué hellène offrait aux deux parties en cause une base d'entente acceptable et qu'il convenait d'en tirer un parti immédiat, pour éliminer de nos négociations un litige que les incertitudes du Gouvernement d'Athènes menaçaient de convertir en sérieux conflit.

En plein accord avec mon collègue anglais, je suis donc allé ce matin de bonne heure trouver Ismet Pacha. Je lui ai dit qu'après avoir, Sir Horace et moi, fait l'un comme l'autre tous nos efforts pour amener la Délégation hellénique à offrir une indemnité effective, nous avions dû reconnaître l'impossibilité absolue d'atteindre une solution dans cette voie. Ayant examiné de nouveau en commun la situation, voulant à tout prix écarter de notre tâche la question irritante des réparations turco-grecques et rétablir la paix, nous nous déclarons prêts si le Délégué turc nous donnait

EK XV- General Pellé'nin Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 19 Mayıs 1923 tarihli yazı. Türk-Yunan tazminat meselesi hakkında (MAE, Série E Levant Turquie, Vol.295)

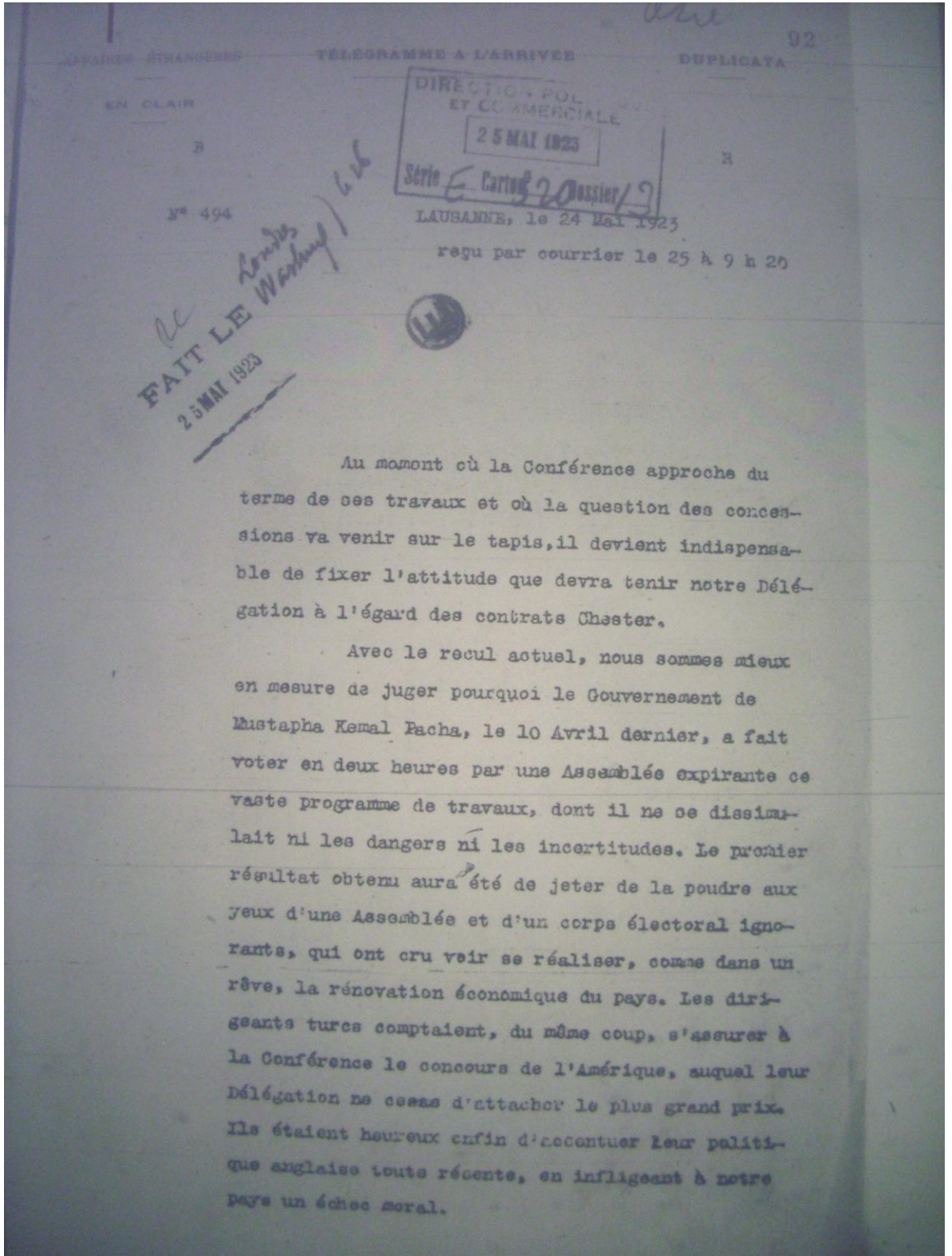
son adhésion, à passer de toute notre influence sur la Délégation Hellénique pour lui faire accepter la transaction suivante : d'une part la Turquie renoncerait pratiquement aux réparations que la Grèce est hors d'état de lui payer; d'autre part la Grèce céderait à Macédoine KARAGATCH (ville et gare).

Ismaïl Pacha a pris acte de cette proposition, qu'il télégraphiera aujourd'hui même à son Gouvernement. Malgré son extrême réserve, j'ai l'impression qu'il l'accueillait personnellement avec joie, y voyant un moyen de sortir d'une dangereuse impasse.

Néanmoins il m'a fait observer que pour la nation turque, la question des réparations grecques ne pouvait être séparée de celle des réparations à payer aux Alliés. Il m'a répété une fois de plus que son Gouvernement considérait cette dernière question comme définitivement réglée par le compromis du 3 Février dernier et il m'a demandé de la lui confirmer. J'ai décliné toute réponse, disant que les Gouvernements alliés se réservaient de faire connaître leur point de vue; mais je n'ai pas manqué de faire ressortir que la question des réparations turco-grecques devait être traitée d'une manière absolument distincte de l'autre et d'insister pour sa prompte solution.

M. Venizelos, que j'ai revu ensuite, ne m'a pas dissimulé la satisfaction qu'il éprouvait de la tournure prise par les événements. Avec son assentiment. Sir Horace Rumbold et moi avons été au courant M. Montagna.

En résumé, je crois pouvoir constater que les démarches que j'ai entreprises, avec le cordial concours de mon collègue anglais, ont fait disparaître la tension de ces jours derniers et j'espère qu'elles auront préparé le terrain à une entente définitive sur la question des Réparations turco-grecques.

EK XVI- Lozan'daki Fransız Heyeti Başkanı Pellé'nin Fransa Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 24 Mayıs 1923 tarihli telgraf. Chester Projesi hakkında. (MAE, Série E Levant Turquie, Vol.295)

C'est ce dernier côté de la question qui, à l'époque, a frappé le plus vivement l'opinion turque. J'ai dit dans ma correspondance combien, de l'avis de tous nos partisans, le prestige de la France serait profondément atteint, si ce coup direct porté à nos droits restait sans réponse. Je me réfère particulièrement à mes télégrammes 435-437 et 442-444. Mon appréciation à cet égard n'a pas varié. Quand je suis arrivé à Lausanne, tous les journalistes turcs me demandaient: "Croyez-vous à la paix?" Quand je leur avais répondu affirmativement, ils ajoutaient "Même après le contrat Chester?". Ils y pensent encore.

Votre Excellence m'a fait savoir que ce serait à la Conférence même et en s'appuyant sur ses deux Alliés que le Gouvernement de la République entendait s'opposer aux tentatives du Gouvernement turc de se libérer des engagements du passé. Je dois lui demander de vouloir bien me faire connaître son point de vue à cet égard.

Les concessions qui viennent d'être accordées au groupe Chester coïncidant ou voisinant, en plusieurs de leurs parties, avec les concessions accordées par l'accord franco-turc de 1914 à un groupe français, de telle manière qu'elles annihilent pratiquement celles-ci. Elles touchent de plus, sur un point, (ligne Kharpout-Yousourtalik) aux privilèges de la compagnie de Bagdad, dont l'article 10 de l'accord d'Angora prévoit le transfert à un groupe fran-

EK XVI- a

gais. (Voir note annexée, pièce N° 1). Ce dernier accord est donc violé également.

J'ai demandé à M. Fromageot d'étudier notre situation juridique, en ce qui concerne les atteintes portées aux accords de 1914. Il m'a remis à ce sujet la note dont j'ai l'honneur d'adresser ci-joint copie au Département (pièce N° 2). Cette note, très objective, fait ressortir les points faibles de notre thèse: d'après le dossier, les accords de 1914 n'auraient été ni régulièrement signés, ni ratifiés. Puis ils se sont trouvés rompus par la déclaration de guerre, sauf au Traité de paix à les rétablir.

Il semble que sur le premier de ces deux points M. Bompard serait utilement consulté. Je puis certifier, en ce qui me concerne, que l'ancien négociateur des accords de 1914, Djavid Bey, les considérait comme ayant été valablement ratifiés, en l'absence du Parlement, par l'Iradé impérial du 8 Avril 1914, dont ci-dessous traduction.

"L'accord, le compromis et le protocole signés et échangés entre M. le Ministre des Affaires Étrangères et l'Ambassadeur de France, M. Bompard au sujet des réclamations des institutions françaises de bienfaisance et religieuses, ainsi que des citoyens et protégés français se trouvant dans l'Empire ottoman, l'accord général franco-turc concernant certaines questions économiques conclu et signé par le Ministre des Finances Djavid Bey et le Ministre des Affaires Étrangères M. Doumergue, l'accord en

EK XVI- b

appendice au sujet des chemins de fer et des ports
et le procès-verbal final ont été confirmés par décision du Conseil des Ministres".

Le 24 Avril, par lettre dont ci-joint (pièce N° 3) le Grand Vizir donnait connaissance à l'Ambassadeur de France de cette ratification.

En accusant réception (pièce N° 4), M. Bonpard constatait le "caractère définitif" que ces actes et contrats revêtaient en regard des deux gouvernements, du fait de cette ratification.

Certaines déclarations récentes du Président du Conseil ou de la presse turque ont allégué que le Parlement ottoman n'avait pas eu connaissance de ces accords. Le fait n'est pas exact. A l'ouverture du Parlement, le 1er Mai 1914, le discours du trône mentionnait comme suit l'accord relatif aux chemins de fer. "La concession des lignes de chemin de fer de Samsoun-Sivas-Kharpout-Angana-Bitlis-Van, de Sivas Erjudjan-Pakaridj, qui vont donner un nouvel essor à notre pays, a été accordée....." Le Parlement répondait dans son adresse: "Nous accueillons avec satisfaction l'annonce de l'octroi de la concession de lignes ferrées et de ports susceptibles d'assurer le développement économique du pays".

Une loi provisoire avait été promulguée le 29 Mars 1914, en l'absence des Chambres, pour autoriser le Ministre des Finances à contracter l'emprunt de 800 millions, prévu par les accords; l'article 4

EK XVI- c

EN CLAIR

H

- 5 -

IAUSANED 494

de cette loi prévoyait que sur le solde de la première tranche, il serait prélevé une somme à déterminer par le Ministre des Finances, "afin de pouvoir commencer immédiatement les travaux de construction du chemin de fer de Samsoun-Sivas et des ports de Jaffa et de Caïffa". Cette loi provisoire, soumise au Parlement, a été votée par lui le 5 Juillet 1914 et est devenue loi définitive par iradé impérial du 14 Juillet.

Ce qui prouve le mieux que les accords étaient considérés comme valables et définitifs par les deux Gouvernements, c'est qu'ils ont reçu un large commencement d'exécution. Une première tranche de 500 millions de francs de l'emprunt était émise le 25 Avril 1914 et son montant était réparti par la Banque Impériale Ottomane suivant les instructions du Ministre des Finances. Le 4 Août 1914, remise était faite par le Ministre des Travaux publics de la ligne Samsoun-Sivas au représentant de la "Régie générale des chemins de fer" et les travaux commençaient, etc.....

On ne peut nier, dans ces conditions, que les accords n'aient été considérés, à l'époque, comme ayant une valeur juridique.

Quant à l'argument que ces accords auraient été annulés par la déclaration de guerre, j'observe seulement que telle n'a pas toujours été la doctrine du Gouvernement de la Grande Assemblée Nationale. La lettre ci-jointe du 13 Février 1922, du Chargé d'affaires de France, à Constantinople

EK XVI- d

EN CLAIR

- 6 -

(pièce N° 5) montre qu'ému par des bruits de concessions accordées à des Américains, M. de Laforcade avait appelé l'attention du Gouvernement d'Angora sur les droits que la France tenait de l'accord de 1914. Hamid Bey lui avait promis de saisir immédiatement son Gouvernement de cette question; le 27 février suivant il m'apportait officiellement l'assurance que nos droits étaient reconnus par la Grande Assemblée. Je me réfère à mon télégramme 221, dont copie jointe (pièce N° 6). A différentes reprises le représentant du Gouvernement de la Grande Assemblée à Paris a fait des démarches pour que la Régie générale des chemins de fer reprit l'exécution de son contrat, ce qui confirmerait la reconnaissance de celui-ci.

En modifiant brusquement son point de vue à cet égard, au début de cette année, et en concluant avec Chester un contrat pour la concession de lignes visées par notre accord de 1914, le Conseil des Commissaires a porté atteinte, en parfaite connaissance de cause, à des droits et à des intérêts français.

La violation est plus manifeste et plus scandaleuse encore, en ce qui concerne l'accord du 20 octobre 1921, que le Gouvernement d'Angora a lui-même signé et qu'il nous proposait ces jours derniers de faire ratifier par nos deux Parlements.

Si, au point de vue politique, nous tolérons une pareille méconnaissance de nos droits les

EK XVI- e

- 7 -

plus évidents, nous perdriens aux yeux du peuple tout crédit pour défendre à l'avenir les intérêts de nos ressortissants, car l'Orient ne respecte que ceux qui se font respecter.

La où notre prestige est aussi clairement engagé, une simple protestation ne peut suffire. Le Gouvernement d'Angora n'a jamais répondu effectivement à celle que je lui ai présentée le 13 avril. Il nous serait très préjudiciable de laisser s'établir une prescription.

Le premier résultat que nous devons nous proposer d'atteindre est que le Gouvernement de la Grande Assemblée reconnaisse avoir porté atteinte à nos droits et se déclare prêt à nous donner satisfaction.

Cette satisfaction de principe une fois obtenue, mais alors seulement, nous examinerions, dans un esprit de conciliation, l'opportunité de renoncer à l'exercice de nos droits contre une compensation équitable.

J'estime qu'il serait, de notre part, tout à fait impolitique, de paraître dans cette négociation poursuivre directement ou indirectement l'abrogation du contrat Chester. Si chimérique que soit ce projet, beaucoup de Turcs y croient encore, ils croient à la venue des dollars américains. En y faisant obstacle, nous donnerions beau jeu à nos adversaires pour nous accuser de vouloir asservir économiquement le pays et d'empêcher sa

EK XVI- f

EN CLAIR

- 8 -

rénovation.

Toutefois des bruits fâcheux circulent déjà sur la solidité du groupe Chester, il y aurait intérêt pour mon orientation à ce que je fusse renseigné exactement à ce sujet.

Si nous nous décidons à chercher des compensations, celles-ci ne peuvent être déterminées qu'en accord avec les principaux intéressés et en rapport avec les moyens financiers dont ils disposent. Des représentants de la "Régie Générale" sont partis pour Angora. Votre Excellence leur aura donné sans doute ses instructions et sait ce qu'ils se proposent d'obtenir; il serait nécessaire que j'en fusse informé pour mettre mon action en harmonie avec la leur.

En résumé, j'estime que les atteintes portées à nos droits par le vote des contrats Chester ont eu un caractère si nettement politique et un tel retentissement dans l'opinion, qu'il nous est impossible de laisser aux seuls concessionnaires le soin de défendre leurs intérêts vis-à-vis du Gouvernement d'Angora.

Je serai amené à soulever cette question dès que les clauses relatives aux concessions seront portées devant la Conférence; je crois qu'il y aurait intérêt à la traiter d'abord officieusement avec Ismet Pacha. Il serait d'autre part très désavantageux pour nous de la laisser remettre aux derniers jours de la Conférence. Je serais donc recon-

EK XVI- g

EN CLAIR

- 8 -

naissant à Votre Excellence de vouloir bien me faire
tenir dans le plus court délai possible, ses instruc-
tions et les renseignements qu'Elle possède ✓.

PELLE.

6 annexes jointes au duplicata.

EK XVI- h

ÖZGEÇMİŞ

Oğuz GÜLCAN 1965 yılında İzmir’de doğmuştur. İlk ve orta öğrenimini sırası ile Van, İzmir ve Ankara’da tamamlamıştır. 1979 senesinde girmiş olduğu Işıklar Askeri Lisesi’nden 1983 yılında mezun olmuş, aynı yıl Kara Harp Okulu öğrenimine başlamıştır.

Kara Harp Okulu’ndan 1987 yılında İstihkam Subayı olarak mezun olan Oğuz GÜLCAN, 1987–1988 yılları arasında İstihkâm Okulu’nda sınıf ve branş eğitimi görmüştür. 2004-2007 yılları arasında Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü’nde yüksek lisans yapmıştır. Çeşitli Kıt’a ve Kurumlarda Birlik Komutanlığı ve yöneticilik görevlerinde bulunmuş, 30 Ağustos 2013 tarihi itibariyle emekliliğe ayrılmıştır. Oğuz GÜLCAN evli ve iki çocuk babası olup İngilizce ve Fransızca bilmektedir.